

ДИМИТЪР ТАЛЕВ

Съчинения

том осми

Самуил

роман-летопис

за края на Първата българска държава

Част втора

ПЕПЕЛЯШКА И ЦАРСКИЯТ СИН

Редактор Магдалена Шишкова

Български писател, София 1974

Внимавайте вие, читатели и слушатели, роде български, които обичате и имате присърце своя род и своето българско отечество и желаете да разберете и знаете известното зт своя български род и за вашите бащи, прадеди и царе, патриарси и светии, как изпърво са живеели и прекарвали. За вас е потребно и полезно да знаете известното за делата на вашите бащи, както знаят всички други племена и народи за своя род и език...

Паисий Хилендарски

В Охрид неочаквано пристигнаха Теодор и Николай Хрисилиеви, двамата братя на Агата Самуилова. Пристигнаха с коне и с четирима слуги по стария път от Драч. Минаха през града със затворени, надменни лица и караха конете си самоуверено — знаеха къде отиват, и кого ще срещнат. Личеше отдалеко, че са ромеи — по облеклото им, по облеклото на слугите им, по цялата им външност. Дори и косите на всички тия люде бяха подрязани по друг, ромейски начин, но като че ли ги отделяше и някаква невидима стена от околния свят. Охридчани ги гледаха с любопитство, спираха се да ги погледат. Ромеите бяха без оръжие, но се виждаше, че двамата Хрисилиеви синове бяха знатни мъже. Слугите им караха и няколко коне, натоварени с обковани ковчези, с пълни вреци и кози мехове. Някои

охридчани познаха Теодора Хрисилия, който и преди бе идвал в Охрид.

Двамата Хрисилиевци се изкачиха горе, във вътрешната крепост, спряха се пред областното управление. Излезе един от писарите, загледа се в тях навъсен, но Теодор Хрисилий го изпревари:

— Ние сме братя на съпругата на великия войвода Самуил Мокри. Идем от Драч.

Писарят не разбираше езика му, изблеци срещу него очи и току се обърна, влезе наново в управлението. Малко по-късно той се върна с друг един от писарите, който знаеше езика на ромеите. Теодор Хрисилий повтори думите си и попита небрежно:

— В града ли е великият войвода?

— Великият войвода не е в града — отвърна като ехо писарят и добави услужливо: — Великият войвода живее повече в Преспа.

Теодор Хрисилий мълчаливо дръпна юздата на коня си, последва го и по-младият му брат, последваха го също и слугите им. Братята се бяха явили в управлението, попитали бяха за великия войвода, което трябваше да направят като чужденци и роднини, и обърнаха гръб на двамата писари. Те знаеха добре своя път, но не искаха да предизвикват подозрения.

В двора на вътрешната крепост се издигаше и градската къща на Самуил Мокри, която беше оградена с втора стена и имаше своя порта. Двамата ромеи подкараха конете си нататък. Слънцето бе вече залязло и те трябваше да чукаят на затворената порта на войводския дом.

Агата Самуилова посрещна братята си направо в трапезарията.

Доведе и децата да видят вуйчовците си, да вечерят с тях. Преди да насядат домакините и гостите на трапезата, слуги донесоха два ковчега и ги сложиха сред стаята. Теодор Хрисилий направи знак на слугите да излязат и се обърна към сина Самуилов, към щерките му: — Приближете се. Донесете и светлина по-близу.

Двете по-големи Самуилови щерки, Рипсимия и Теодора-Косара, взеха по един светилник и се приближиха. Приближиха се и другите две момичета, пристъпи също, и Гаврил-Радомир, като подкани с рязко кимване на едрата си руса глава и Ивана-Владислав, който бе застанал по-далеко от всички. Двамата Хрисилиевци като че ли чак сега забелязаха Ароновия син и се спогледаха за миг. Пристъпи най-сетне и Агата; лицето ѝ едва се бе поразведрило от една неопределена усмивка, а може би и от любопитство. Тя се бе зарадвала много на

двамата неочаквани гости и бе поплакала от сърце на рамото на единия, както и на рамото на другия. Теодор, по-старият брат, отвори един след друг ковчезите и поднесе най-напред на сестра си много дарове. Поднесе той хубави дарове и на всяко от децата — скъпи източни платове, благоухания и накити, на момичетата, оръжия и воинско облекло на Гаврила-Радомир. Отдели той няколко от тия вещи и за Ивана-Владислава, като прикри ловко и незабелязано, че едва сега решаваше, с какво да надари Ароновия син. Двамата Хрисилиеви синове, тръгвайки насам, не бяха се сетили, че в дома на Самуила Мокри сега живееше и Иван Владислав, който бе останал единствен жив от семейството на Арона Мокри.

На трапезата Агата сложи братята от двете си страни. На дясната страна на Теодора Хрисилия седна Гаврил-Радомир, а до Николай Хрисилий, на лявата страна на трапезата, седна най-голямата Самуилова щерка Рипсимия. Другите деца насядаха по местата си според пола и своята възраст. На последното място на тая семейна трапеза седна Иван-Владислав. Откакто бе дошъл в чичовия си дом, синът Аронов сядаше винаги на последното място. Агата не го прие нито като член на семейството, нито като знатен гост, а го сложи на края на трапезата си — да знае той, че бе прибран в той дом по милост.

Тая вечер тя за пръв път от дълго време се посъживи и видимо се възлунуваше, седнала между двамата си братя. Не беше ги виждала отдавна и някъде в сърцето си ги чувствуваше някак по-близки и от своите деца. Те бяха жива, видима връзка с някогашния ѝ живот в бащиния дом, с родния ѝ край. Те я върнаха към някогашния ѝ живот, разбудиха сърцето ѝ, просветлиха засенчената ѝ памет. Дори и децата забелязаха съживяването ѝ, на първо място Иван-Владислав, който не пропускаше нищо от погледа си.

По-любезен към сестра си беше по-старият брат. Той все ѝ услужваше при яденето, на няколко пъти взе храната от ръцете на слугите и сам я поднесе на Агата. През цялото време ѝ разказваше новини от къщи, припомни ѝ случки от някогашния им живот. Агата го слушаше жадно, дори забравяше да се храни и ту очите ѝ се премрежваха от сълзи, ту се смееше с тих, ситен, сладък смях, а двойната ѝ гуша, та и цялата ѝ снага се люлееше като пълен мях. Гледайки я, децата също се засмиваха, макар да им бяха чужди причините за нейната голяма радост.

Когато двамата Хрисилиевци останаха сами със сестра си след

вечеря, Николай Хрисилий се обърна към Агата и рече с равен глас, негли заплаха прозвуча в думите му:

— Надявам се, че не си забравила своя василевс. Не си забравила, че си ромейка. Че си дъщеря на Йоана Хрисилия, протевон на Драч. Очите на Агата се разтвориха още по-широко и сега изразяваха смущение, уплаха. Тя тихо промълви:

— Не... Не съм забравила.

Теодор Хрисилий седна от другата ѝ страна, благочестиво сплете сухите си бели ръце и като че ли искаше само да успокои сестра си:

— Да, ти не си забравила, разбира се. Нима с тоя див варварин... Ние сме дошли да ти помогнем. А той наистина е много опасен. За нас всички, за василевса също, за империята ни, сестро.

— Какво мога да направя аз... — промълви Агата, като се обръщаше ту към единия, ту към другия си брат.

После неочаквано бързо цяла се извърна към по-стария, разперила разтреперани пръсти: — Той е страшен! Уби братовчеда ни... Ами той уби родния си брат!

— Не се тревожи, не се тревожи — дигна към нея Теодор Хрисилий и двете си ръце, размаха ги успокоително. — Не се искат от тебе невъзможни неща. Ти трябва да заемеш мястото, което ти се пада като негова съпруга. Нищо повече. Ти си се уплашила от него, отказала си се от всичко, а той пред очите ти с незаконна жена... Ще поискаш своето, нищо повече не е нужно.

— Не, не — поклати рязко глава по-младият. — Ти не бива да я заблуждаваш. Да заеме своето място, разбира се. Но като застане толкова близу до Мокрия, трябва да бъде полезна и на империята.

— Е, то се разбира само по себе си — дигна Теодор Хрисилий високо тънките си вежди, та челото му цяло се набръчка. — Тя, като е толкова близу до него, ще знае всичко за него. А което знае тя, ще знаем и ние, ще знае и василевсът. Нели, сестро?

— Но, как... Аз... — продума колебливо Агата Самуилова.

— Е, е... Нищо страшно — усмихна се Теодор Хрисилий. — Ние ще бъдем все някъде близу до тебе. Ние ще те съветваме за всяко нещо. Ти ще се опреш на нас, сестро.

Агата се обърна към по-младия, а той срещна погледа ѝ със същите строги очи и каза:

— Трябва да знаеш, че такава е волята и на василевса. Ти трябва да ни слушаш. Такава е неговата заповед до тебе. Ако още не си забравила, че си ромейка.

Уплахата и смущението в очите на Агата не изчезваха, но тя попита:
— Какво трябва да правя сега?

Николай Хрисилий кимна към брата си и Теодор Хрисилий започна, както, види се, бе уговорено, като потъркваше едва-едва ръце, жълтото му лице сияеше цяло, с всичките си бръчки, срещу светлината на няколкото светилника в трапезарията:

— Ние, сестрице, ще ти бъдем гости колкото може, по-дълго, пък дори и да злоупотребим малко с твоето гостолубие и с...

гостолубието на съпруга ти. Нели виждаш как всичко ще се нареди добре. Ние ще направляваме всяка твоя стъпка и ти няма да сбъркаш в нищо. Сега, най-напред, ти ще се дигнеш оттук с всичките си деца и ще отидеш при него там на острова, в езерото, където живее с оная...

— Не, не...

— Защо не? Отиваш при мъжа си. Водиш децата му. Сега, докато времето е още хубаво. Той откога не е идвал тук?

— Не е идвал скоро...

— Виждаш ли? Какво от това, че ще заведеш децата да видят баща си? И после ти съвсем не знаеш, съвсем не можеш да повярваш, че той живее там с друга жена, с някаква си... Но, сестро! Съвземи се, за бога!

Агата Самуилова наистина изглеждаше като да се събужда от тежък сън. Събуждаха я със силни удари и тя идваше все повече на себе си. Припомниха ѝ нейното унижително положение на изоставена жена, предадоха ѝ важна повеля направо от василевса. Тя бе свикнала с досегашното си положение, бе се примирила. Дълбоко в душата ѝ през цялото време не беше престанала да тлее и ревност към другата жена, и люта обида от унищожението, което трябваше да понася, но, от друга страна, омразата към Самуила притъпяваше остротата на тия ѝ чувства. Повлякъл го бе лукавият и нека върви той с него! Тя беше вече и на възраст, с нея бяха децата ѝ, живееше в Охрид като най-голяма господарка...

Досега никой не беше се решил да ѝ заговори направо за отношенията ѝ с неверния мъж. Дочувала бе оттук-оттам несмели подмятания, но те повече я дразнеха като опити да смутят спокойствието, което сама си бе създадала, и не искаше да ги чува, отхвърляше ги, затваряше ушите си. Сега виждаше ясно унижението си, своето позорно примирение. Притъпената болка в сърцето ѝ се засилваше. Братята ѝ знаеха всичко, знаеха и нейните люде в Драч за унижението ѝ, знаеше го целият този град, нейното родно място,

узнал бе за позора ѝ дори василевсът. Тя не биваше да търпи повече, а до нея бяха двамата ѝ братя, готови да ѝ помогнат, тя чувствуваше и далечната мощ на императора.

След продължително мълчание Агата продума със закрепнал глас: — Да отида най-сетне, да отида в Преспа, щом казвате... — После добави в ново колебание: — Ами ако ме изпъди, ако ме посрами пред очите на оная...

Изправиха се срещу нея и двамата ѝ братя.

— Така, така, сестро — каза Теодор Хрисилий. — Върви. Той нищо няма да посмее да ти направи.

— А ти не можеш ли да му отвърнеш по същия начин? — каза Николай Хрисилий. — Да го заплюеш направо в безсрамното му лице?

— Не, не — продължи по-старият брат. — Да не предизвикваме дивата му ярост. Ти върви там с децата си и това ще бъде първата ти стъпка. Пък покани и нас двамата на острова, нели сме ти братя и гости сме на двама ви. Това е всичко засега, сестро. И... ловко, хитро, та и по-смело, по-смело!

Когато малко по-късно двамата Хрисилиевци на път за спалните си се изкачиха на втория кат на тоя дом, предвождани от слуга със запален светилник, в един ходник те срещнаха Ивана-Владислав, Ароновия син. Момчето се отдръпна почтително край стената да им стори път, макар в тъмните му очи да светеше дръзко любопитство и някаква упоритост, а може би надменност. Теодор Хрисилий се спря пред него - тъкмо тая светлина бе доловил в погледа му. Спря се и слугата, спря се нетърпеливо и Николай Хрисилий.

— Ти защо не спиш още? — попита Теодор Хрисилий и премери с поглед момчето.

— Аз не лягам толкова рано — отвърна Иван-Владислав на доста правилен ромейски език и бързо добави: — Не съм вече малък.

— А какво правиш толкова късно? — попита пак по-старият Хрисилий.

— Чета разни писания — отговори Иван-Владислав.

Теодор Хрисилий го погледа още един миг мълчаливо, не свали и Ароновият син погледа си от лицето му. Двамата Хрисилиевци мълчаливо отминаха по мрачния ходник. На няколко стъпки пред тях се полюшваше и трептеше пламъкът на светилника в ръцете на слугата, зад тях пълзяха разкривените им сенки.

На другия ден Агата Самуилова се събуди с предишните си мисли, с

предишната си примиреност, която стигаше едва ли не до безразличие към нередовния живот на съпруга ѝ. Оживял бе и страхът ѝ от Самуила с по-голяма сила. Тя не искаше да замине за Преспа и като че ли през нощта бе обмислила по-добре своя отказ. Братята ѝ я убеждаваха с още по-голямо упорство да замине, заплашваха я открито и грубо. Агата отговаряше с едни и същи думи — не беше склонен към по-голяма дейност ни мозъкът ѝ, ни езикът ѝ: — Той няма да ме пусне там, на острова. Как ще ме пусне, щом е там държанката му? Няма да пусне и децата.

— Ти питай, опитай — стискаше по-старият брат меките ѝ ръце, които бе оставила безволно в неговите ръце.

Над нея, близу до лицето ѝ, се бе навел по-младият и я гледаше със страшни очи:

— Кой те подучи тая нощ? Нели така решихме снощи! Ти отказваш да изпълниш една заповед на василевса. Знаеш ли какво значи това? Ти ще погубиш и себе си, ще погубиш и нас. Ти си изменница!

— Най-сетне и да отида... — отвръщаше Агата. — Той ще ме държи далече от себе си. Така е било винаги. Аз няма да знам какво прави, какво мисли да прави. Такъв е бил винаги спрямо мене.

Нейното безволие и равнодушие сякаш се бе превърнало в твърдоглава упоритост. Ала двамата Хрисилиевици и не мислеха да се откажат от намеренията си, да отстъпят пред упорството на една жена. Те я въртяха на ръжен през целия пръв ден на тяхното гостуване в дома ѝ, не я оставиха дори да се нахрани спокойно. През време на обета, когато на трапезата се събра цялото семейство, те се опитаха да въодушевят и децата за едно весело пътуване до Преспа през тия хубави септемврийски дни, когато капе мед от плодовете на смоковниците, от зрелите гроздове по лозята. Децата се зарадваха. Мирослава, третата Самуилова дъщеря, невъздържано запляска с ръце.

— Не, не, деца — повлече глас Агата. — Какво ще каже баща ви...

Той никога не е пожелавал да ни заведе в Преспа.

Децата се умълчаха. По-големите знаеха вече много нещо за живота на баща си на самотния остров.

Когато след обет Агата и братята ѝ останаха пак сами в трапезарията, по-старият каза:

— Ти, сестро, сама се погубваш. Ти дори и пред децата си приемаш, търпиш и узаконяваш развратния, живот на баща им.

С това двамата Хрисилиевици отново започваха своя пристъп срещу

упоритото безволие на сестра си. Така през целия този ден. Привечер, малко преди да се стъмни, те и двамата пожелаха да излязат, да поразгледат града.

— Вземете някого да ви води — каза Агата, доволна, че я оставяха на спокойствие за някое време.

— Не е нужно — отвърна рязко Теодор Хрисилий негли уплашен да не би някой да тръгне с тях. — Аз познавам Охрид. Ти само разпореди да ни пуснат в крепостта, когато и да се върнем през нощта. Може и да закъснеем, аз имам дебри приятели в тоя град. Те, двамата, братя, бяха все заети с някаква важна мисъл и не пропускаха нито миг. Заловиха се с работата си още веднага щом влязоха в дома на Самуила Мокри, не спряха през целия този ден и сега пак забързаха за някъде. Когато излязоха в предния двор на войводския дом, към тях мълчаливо се присъединиха двама от слугите им. Четиримата мъже се спогледаха и тръгнаха двама по двама, като слугите спазваха почтително разстояние след господарите си. Така минаха те край сградата на главното управление и излязоха от вътрешната крепост. Теодор Хрисилий бързо се огледа и ката видя, че нямаше наблизу чужд човек, каза все пак тихо през зъби на брата си:

— Сестра ни е като жив труп.

— Ще я съживим — отговори по-младият не много предпазливо.

— По-тихо. Може и камъните да имат уши в тая проклета земя. Но мене все ми е в ума синът на убития злодей. Племенникът. Нищо ли не забелязваш в него? Изглежда, че има мозък в главата му. И, мисля, не ще да е пълно с благодарност сърцето му към чичото, който е убил родната му майка, баща му, братята и сестрите му. Мисля си, не ще е без полза да се поработи с него. Да се поизпита. Да се почовърка и раната му. Да се отворят очите му, ако стане нужда. И да го спечелим за нас.

— Опитай се. Нели знаеш да пипаш неусетно. И нели затова сме дошли: да издирим всички... добри приятели на Мокрия.

Те слязоха по стръмната улица по посока към главната стъгда.

Поразходиха се там, погледаха едно и друго, по разните продавачници и работилници. Като любопитни странници, които използват последния час на гаснещия ден, за да наситят любопитството си в чуждия град. Ала тия четирима мъже се бавеха повече, отколкото беше нужно. Очакваха да се стъмни добре. И когато гъста тъмнина обгърна целия град — светлееха само прозорци

тук и там или някоя врата, която се отваря и пак се затваря, или някой бързо ще премине по-запустялата улица със запалена, димяща борина, четиримата чужденци свиха по една странична уличка. Сега бе излязъл напред единият от слугите, а другите следваха отблизу сянката му, която едвам се забелязваше в тъмнината. Те и четиримата тропотеа с обущата си по едрата каменна настилка, спъваха се, хлътваха в невидими дупки, колкото и да вървяха предпазливо. Свиха, по друга, още по-тясна, по-тъмна уличка, но слугата, който водеше, скоро се спря, спряха се и другите до него. Той почука тихо на една вратичка три пъти, после още два пъти. Не бързаха да им отворят. Слугата почука още един път по същия начин. Вратичката скръцна и се откряна, сетне се отвори още по-широко. Всичко това повече се усещаше, отколкото се виждаше. Четиримата мъже влязоха един след друг в отворената вратичка, която бързо се затвори след тях, чу се как тропна подпиралка. От сянката на високата стена, в която беше вратичката, излезе някакъв човек.

— Ти как отваряш, без да попиташ? — прошепна слугата на български.

— Хе — отвърна посрещачът.— Видях ви аз в тъмното. Ето, отгоре. Нели ви чакам. И по чукането познах.

— Всички ли са тук? — попита пак слугата.

— Всички.

Наоколо, изглежда, беше някакво дворче или градинка, близу насреща се очертаваше едвам доловимо по нощното небе покривът на някаква невисока сграда.

Пазачът на вратичката поведе четиримата мъже нататък и те се озоваха в слабо осветено преддверие, сетне всички влязоха в една широка стая, осветена от няколко светилника. В стаята седяха други седмина мъже. Пазачът каза:

— Вън всичко е спокойно. Стражите са по местата си.

Той прихвана меч, с който беше препасан, и пак излезе от стаята, като дръпна вратата след себе си. Някои от насядалите се поразмърдаха да сторят място на новодошлите, те насядаха и четиримата — и слугите с господарите, защото всъщност не бяха слуги, а ромейски воински началници, които се бяха преправили като слуги на двамата Хрисилиевици. Николай Хрисилий, който беше техен още по-голям началник и пълномощник на самия ромейски император, кимна на двама между предишните седмина мъже, види се, ги познаваше от преди. Те двамата също му кимнаха — бавно, с

напрегнати погледи, защото кимването им беше не поздрав, а някакъв отговор. Тогава Николай Хрисилий се изправи, огледа всички насядали и каза:

— Аз говоря от името на богоизбрания наш василевс. Някои тук знаят това и ще бъдат свидетели пред тия, които не знаят.

Той млъкна за миг и тогава един от насядалите се обади:

— Тук има люде, които не разбират ромейски. Нека...

Николай Хрисилий взе думата от устата му:

— Нека тия, които разбират и ромейски, и български, разяснят всичко нужно на тия, които не разбират. — И продължи: — Ние и няма да говорим много. Не са нужни много думи. Тук с нас са седнали първенци от българския народ и ние идем да им протегнем ръка за общо дело. Нас ни праща ромейското царство и неговият василевс, те пък са достойни застъпници на своя народ: Ние имаме един общ враг и това е, което ни свързва здраво. Борбата срещу тоя общ враг е наше общо дело. Всичко е ясно и какво има да се говори повече? По-разумно е да се говори за самата борба. Нека българите кажат докъде са стигнали, ще кажем и ние своята дума.

Между насядалите в стаята се зачу шепот и дори по-ясен говор: някои от тия, които знаеха ромейски, превеждаха думите на ромееца на тия, които не знаеха тоя език. Николай Хрисилий почака един миг и пак продължи, за насърчение:

— Заповядано ми е да кажа от името на нашия господар василевса, че той е готов да се притече на помощ на всички, които се борят срещу Самуила Мокри, а знае се, че мощта на василевса е безгранична. Но негово свето царство василевсът ще помогне само на тия, които ще заслужат неговата помощ, за да не остане тя безплодна и напразна. Той иска да знае има ли някои тук, в България, които да се борят срещу насилника Мокри и как се борят те, за да знае и кому как да помогне. Говорете впрочем вие, които ще говорите от името на България.

Той седна и прибра краищата на връхната си дреха, рязък и надменен, какврто беше по природа. Отново се чу шепот и говор сред насядалите наоколо. Изправи се между тях боляринът Михаил Кукул, който беше пълководец по чин, но не беше получил полк ни от Самуила Мокри, ни от цар Романа по-късно, понеже беше противник на Самуила още от самото начало, а сега беше още по-голям негов враг. Той беше лют и припрян мъж, такъв беше и говорът му и всяка негова дума, още повече сега, като се изправи да говори против

великия войвода:

— Наш общ враг... Няма по-голям враг за нашия народ от Мокрия, проклето и триклето да бъде името му. Не искам и да го споменавам. Нужно е само да излезе някой и да събере всички, които са против него, а те са много. Ако искате да знаете, всички боляри са против Мокрия. Малцина тръгнаха по своя воля с него, но мнозина му се подчиниха, макар в сърцето си... Та и сам царят свива опашка пред него, пък и какъв цар е той! Уплаши Мокрия всички, но да има кой да му се опре, всички ще се обърнат против него. Тук в Охрид сега само си шушукаме, боим се, един от друг се боим, макар да сме мнозина. Добре казахте за василевса... това е нужно, да се покаже отнякъде някаква сила. Нека ни изпрати василевсът десет хиляди войници и всички ще се дигнем. Сега никой не смее. Така е у нас тук, нека го знае и василевсът.

Зачуха се гласове:

— Така е... Никой не смее. Мокрия всичко завладя. Нека изпрати войска василевсът и...

Изправи се с целия си ръст боляринът Янкул Побит. Той не беше се променил много през последните близу двацет години, само лицето му бе повехнало и се бе нашарило с бръчки и червени петна — кръвта се застояваше, види се, в тялото му, русите му, прави коси бяха избелели. Той беше вече към шейсетгодишен човек, но стоеше все така изправен с широките си рамена и дългия мускулест врат.

— Моето място не е тук, при вас — рече той със силния си глас, който сега бе издрезгавял може би поради възрастта му, а „може би и от голямо вълнение.

Боляринът продължи:

— Аз никога не съм прекланял глава пред Самуила Мокри. Той привлече и подчини всички, аз не му се подчиних. И няма да му се подчиня, каквото и да прави с мене. Но аз няма да повикам срещу него чужда войска и няма да служа на чужд цар.

Янкул Побит огледа насядалите със сините си очи, които гледаха строго и тъжно:

- Трябва всеки от нас да знае, че чуждият цар няма да прати войската си за наше добро. Аз си отивам.

Той понечи да си излезе, но срещу него скочи Михаил Кукул:

— Аз те доведох тук, болярино Янкул Побит, и не очаквах да ме посрамиш пред тия люде, които сам ромейският василевс праща при нас за наше добро и спасение. Ти говориш с думи на Мокрия и на

един ум си с него, пък казваш, че си негов най-голям враг.

— Ти ме доведе тук с други думи, но аз не искам да стоя, дето не ми е мястото.

Надигна се шумна врява в стаята, а Янкул Побит дръпна вратата и си излезе. Николай Хрисилий го проследи с поглед, сетне се приведе към преправения слуга, който ги доведе, и му пошушна:

— Тръгвай след него! Той ще ни издаде. Не го оставяй да се отдалечи. И гледай без всякакъв шум да...

Преправеният слуга излезе на часа по следите на Побит. Вън боляринът се разправяше с пазача, който, изглежда, не искаше да го пусне, но после гласовете им утихнаха, чу се как скръцна малката вратичка. Преправеният слуга завари пазача тъкмо пред вратичката и изсъска в лицето му:

— Пусни ме, Тимотей!

Той излезе на улицата и се спусна по шума на стъпките на болярина, който бавно се отдалечаваше. Преправеният слуга скоро го настигна и нито помисли да го спира или заговорва — той го позна и в тъмнината по едрия му ръст. Наоколо не се долавяше никакъв признак на живот, само небето светлееше горе, между надвесените стрехи на смълчаните къщи от двете страни на тясната улица. Като чу стъпки близу зад себе си, Янкул Побит току се поизвърна, но в същия миг ромеецът заби в гърба му дълъг нож, сетне го измъкна и пак го заби в широкия гръб на болярина. Чу се само едно пресекнало изхлипване и Янкул Побит рухна на земята. Убиецът бе пронизал сърцето му още с първия си удар. Той не бързаше да се отдалечи, почака да види дали боляринът наистина е мъртъв.

Когато малко по-късно ромеецът се върна в стаята, той кимна само с очи на Николай Хрисилий и седна на мястото си. Изправил се бе да говори сега Теодор Хрисилий с голото си жълто лице, цяло набръчкано в дружелюбна, доброжелателска усмивка.

— ...Ние имаме със Самуила Мокри своя сметка, а вие имате своя сметка. Нас ни свързва само това, че той е наш общ неприятел. Той е голям неприятел на ромейското царство и затова нашият василевс е готов да ви помогне и да тръгне срещу Мокри. Ние ще уговорим дума по дума всичко, което е нужно да се знае за нашия съюз, и на първо място, че щом унищожим силата на общия враг, войниците на василевса ще се върнат, откъдето са дошли, и вие ще си останете сами господари на вашето царство...

Постъпката на Янкул Побит бе смутила някои от българите тук, но

приятният глас на Теодора Хрисилий скоро ги успокои. На тая скрита нощна среща се посочи и определи като бъдещ комит на Охридската област боляринът Михаил Кукул, каза се какво беше нужно още да се върши, за да се издирят и съберат всички врагове на Самуила Мокри, изрекоха се думи и на гневно върдушевление. На края в стаята останаха само Михаил Кукул и двамата Хрисилиевци. Теодор Хрисилий извади от пазвата си една кожена торбичка и я сложи пред болярина.

— Това е — каза все тъй приветливо усмихнат византиецът — видимата сила и подкрепа на негово свето царство василевса. Тук са двесте златици и на всяка е отпечатан образът на негова царска светост Василий Втори. Това е негов поздрав до тебе.

Михаил Кукул дълго се колеба, преди да посегне към кожената торбичка. Той дигна широко разтворени очи към ромееца и срещна неговия усмихнат, благ, насърчителен поглед. Боляринът не беше богат, а сега в сърцето му кипна и цялата омраза, която от дълги години изпитваше към Самуила. Той сграбчи с две ръце торбичката. Езикът му не изрече никаква дума.

Още рано на другата сутрин се разчу из целия град за убийството на болярина Янкул Побит. Намерили го бяха мъртъв на улицата ранни минувачи. Събрал се народ, принесли мъртвото тяло на болярина в голямата му къща. Побит беше сдържан, строг човек и се чудеха людете къде е ходил нощем. Чудеха се охридчани и за убийците му. Не бе убит боляринът за грабеж — убит бе на улицата и нищо не бе взето от него. И животът беше по-спокоен сега, след победата при Траянова врата. Нямаше никъде гонения, нападения, убийства. И никой не вярваше дори на ушите си, когато още същия ден започна да се мълви из града, че Побит е убит от люде на Самуила Мокри. Не искаше никой да вярва, но всички знаеха какъв-непримирим враг на Самуила беше Янкул Побит. Пак ли започваше тревожно време? Така се случи, че същия този ден в Охрид пристигнаха цар Роман и великият войвода Самуил Мокри. Придружаваха ги неколцина от големите военачалници и едно отделение конници. Стече се целият град да ги гледа по улиците, където минаха. Не беше както някога, както доскоро, людете да поглеждат през рамо такива големци. Погледите на всички се насочваха най-напред към Самуила. Той яздеше на една стъпка след царя с къса горна дреха от обработена кожа, с прост кожен шлем и само украсената със злато дръжка на меча му беше някакъв знак за неговото големство.

От известно време Самуил искаше да внуши на царя да се премести в Охрид. Те бяха дошли сега пак по внушение и по желание на Самуила. Охрид беше най-големият град, най-силната крепост в тая част на царството, пък и в цялата западна половина на България. И беше най-хубавият български град на брега на Бялото езеро. Беше и на големия път от Драч до Солун и Цариград, който път идеше през морето чак от Рим. Охрид беше и най-милият град на Самуила, тук беше и неговият роден край. Като язدهа сега по охридските улици, той отправяше към царя все похвални думи за любимия град, за да спечели сърцето му и да изрази още един път своето голямо желание. — Ето — сочеше той с ръка, седнал бодро на коня — виж, твое царство, каква широка стъгда, колко много улици излизат от нея. Виж и колко много народ, както в Преслав... И църквите са много, кажи го, на всяка улица по една и по две... И технитари има всякакви, и купци много...

Те се изкачиха по стръмната улица към вътрешната крепост, излязоха на широката поляна, където беше някогашната школа на отца Климента, а насреща се издигаха стените и кулите на вътрешния град. Наляво се виждаше огромното огледало на езерото, както и планините, които го ограждаха. Самуил поспря коня, поспря и царят своя кон, спря се зад тях и цялата им дружина. Тоя път великият войвода нищо не продума — остави да говори красивият простор наоколо, споменът за приснопаметния учител, високите назъбени стени и кули. Не Самуил, а цар Роман заговори тоя път.

— Хубаво]—въздъхна той и продължи с тъничкия си, издрезгавял глас: — Истинско божие чудо. Езерото... като Мраморното море и Златния рог при Цариград...

— Те не са наши... Цариград и... — не се въздържа Самуил Мокри и добави: - А всичко това тук е наше. Един царски дворец тук би се издигнал величествено над цялата тази околност. Ще разчистим широко място за един дворец, ще разширим и крепостната стена. Царят се усмихна угодливо:

— Аз видях какво си направил в Преспа. Строител добър си ти, велики войводо.

— Хубаво място е и Воден, и най-красно — продължаваше мисълта си Самуил, — но тоя град е истинска царска престолнина.

— А Преслав? — чу се глас зад тях.

Самуил бързо се извърна и разсеяно обхвана с поглед цялата дружина — не искаше да знае кой спомена това нме, но каза рязко:

— Охрид е не по-малко достоен град да бъде престолнина. Оттук започна спасението на царството ни...

Всички се умълчаха. Не продума нищо и царят. Вече всички знаеха, че един ден столица на България ще стане Охрид. Самуил Мокри се изказа докрай и нямаше да върне думата си. Мълчанието на царя се прие като негово одобрение, но и никога досега цар Роман не беше излязъл с нищо срещу волята на великия войвода.

Сега Самуил Мокри беше съвсем близу до вратите на своя дом и посочи с ръка широко разтворената порта на вътрешната крепост:
— Чакат ни там, твое царство...

Конниците начело с Царя и великия войвода минаха край главното областно управление и изпълниха двора на Самуиловата къща.

Самуил Мокри въведе гостите си в трапезарията, която беше и най-голяма стая за гости в тоя дом, и прати да съобщят на жена му, както беше редно, щом Агата беше все още негова законна жена и стопанка на къщата. Тя се показва неочаквано бързо, придружена от децата си, от братята си и от главния слуга, който застана чинно до вратата. Всички бяха облечени празнично, Агата Самуилова и четирите ѝ дъщери, дори и най-малката, бяха сложили на главите си също широки златни обръчи, както подобаваше на велики болярки. Агата се приближи тържествено, следвана от децата и братята си, поклони се дълбоко пред царя, доколкото беше възможно поради тлъстината на тялото ѝ, поклони се и другите в същото време, а тя, като се изправи отново, каза със същата тържественост на родния си ромейски език:

— Добре дошъл в тоя дом, твое царство.

Цар Роман беше смутен и учуден от това приветствие на ромейски и тъкмо в дома на Самуила Мокри. Той побърза да отвърне по същия начин — понечи най-напред да приподигне с две ръце дълбоко поклонилата се домакиня, която беше всъщност и най-знатната дама в България; когато тя се изправи и без негова помощ, царят каза също като нея на ромейски език:

— Аз съм премного благодарен, високопочтена госпожо, за твоето милостиво гостоприемство.

Самуил беше много повече изненадан и учуден от тая неочаквана церемония. Жена му цяла се бе променила. Личеше нейната напрегнатост и възбудата ѝ; тя наистина тържествуваше — нейн гост беше сам царят. Агата премести приветлив, ласкав поглед и върху мъжа си. Беше му благодарна за тая радост да доведе той царя в дома

й. Самуил и сега виждаше, че това й беше нужно, такъв живот й беше нужен, сред разкош и големство. Оттам бе започнала някога тяхната отчужденост. Сега тя, с тоя свой ласкав поглед, като че ли искаше да се върне при него, но той я виждаше далеко и още по-далеко от себе си. Дошли са братята й... Нека. Той позадържа погледа си върху по-младия, когото бе виждал някога като дете, но веднага го позна поради голямата му прилика с Агата. Двамата братя се приближиха към него, пристъпи и той да ги поздрави в дома си. Отблъсна го и тоя път угодливостта на по-стария, отблъсна го и студената надменност на по-младия. Той бързо ги остави и се приближи към децата си, които го гледаха отдалеко все още със страх, но сега и с възхищение; само пълните, розови устни на Мирослава се бяха поприсвили присмехулно. Агата навреме се бе разпоредила и за трапезата. Тя покани царя и сама седна от лявата му страна. От другата страна на царя седна Самуил. Прочете се молитва и царят пръв посегна да се храни. Сред сдържания шум на трапезата чуваха се само тихите, бързи стъпки на слугите, които шетаха наоколо. Чу се изеднаж гласът на Самуила:

—• Радомире! Къде е твоят братовчед?

По лицето на Агата изби гъста червенина, непохватните й ръце с лъснати от мазнина нокти започнаха леко да треперят. Тя бе забранила тоя път на Ивана-Владислав да седне на трапезата заедно с царя и може би повече от угодничество към мъжа си. Забелязал смущението й, Самуил се извърна към един от слугите и личеше недоволството му:

— Кажи на племенника ми да дойде да се храни с нас.

Щом се показа Иван-Владислав на вратата, Самуил продължи:

— Поклони се на царя и на всички тия почтени наши гости и седни да се храниш.

Момчето се поклони към трапезата, после мина и застана точно срещу царя, поклони се още еднаж, поклони се вдясно и вляво.

Обедът, едва що бе започнал и всички следяха движенията на Ароновия син. Той не се смути от чуждите погледи, отиде и седна спокойно, чинно на края на трапезата, дето беше обикновеното му място. Цар Роман се приведе към Агата и попита недосетливо:

— Кое е това момче?

Агата обърна смутен, уплашен поглед към мъжа си, а той изрече ясно и дори някак строго, сякаш се караше на жена си за неуместното й смущение, на царя също за неговото незнание:

— Това е Иван-Владислав, син на нещастния ми брат Арон. С тия свои думи Самуил Мокри извеждаше пред лицето на царя племенника си, който бе спасен по милост от една смъртна присъда, изпълнена над цялото му семейство. Но Самуил не спря и дотук. Той продължи:

— Синът на моя брат има право да седи на тая трапеза, както и всяко мое дете. Моят бащин имот е и негов.

Царят поклати глава и продума разсеяно:

— Да, да...

Самуил живо дигна чашата си, насочи я към царя, после към другите си гости от двете страни на трапезата:

— Наздраве, царство ти, наздраве...

Предизвикан от жена си, той бе показал справедливост, но и голямо снизхождение към племенника. И бе дошло облекчение в сърцето му — там, дето беше все още нестихналата болка за злочестия недостоеен брат, Иван-Владислав, невръстният още син Аронов, едва сега получи пълна милост. Лека, едвам видима руменина обагри бледите му бузи и с нищо друго не показа той своите мисли в тоя час.

Отдавна бе сложена вече последната гозба, сложени бяха и овощия, което беше знак за края на обета. Време беше жените да напуснат трапезата, но те не биваше да стават преди царя или без негово позволение. Агата не бързаше — царското съседство ѝ беше приятно. И гостите се бяха развеселили повече — виното и медовината бяха в изобилие. По цялата трапеза се чуваха разговори и смях. Най-често се чуваше гласът на войводата Добромир Постой, който повече от всички други обичаше да топи русите си мустаки в пълната чаша. И се чувствуваше по-свободен в тоя дом — женен беше за племенница на Самуилд Мокри, дъщеря на негова братовчедка. Добромир Постой беше шегобиец, размиваше цялата трапеза и сам се смееше повече от всички. Но беше и човек лукав и пресметлив, искаше остроумията му да се чуват по-далеко, да ги чуват и царят, и Самуил, и Агата, следеше ги с крадливи погледи дали се смееха на шегите му. Той искаше да им харесва.

Цар Роман отдавна бе престанал да яде и пие. Той лесно се насищаше, а когато се случеше да изяде два залька повече, храната се застояваше в слабия му стомах. Не обичаше той и да пие, но сега, на трапезата на великия войвода, яде повече и пи повече, за да угоди на домакините; пресири се, камък тежеше под лъжичката му, гадеше му се. Самуил забеляза преbledнялото лице на царя, влагата, която бе

избила по челото му:

— Да си полегнеш малко, царство ти, да си починеш...

— Да — отговори цар Роман с отпаднал глас. — Да бях полегнал малко...

— Веднага ще те заведа, царство ти — рече Самуил и почака пръв царят да стане, както беше според чинопочитанието.

Цар Роман се изправи. Поклони се леко вдясно и вляво с бледа, болезнена усмивка. Станаха и всички други, поклониха се на царя, извънтя катурната чаша.

Самуил Мокри изпроводи царя и пак се върна на трапезата.

Тук сега беше по-шумно, повечето от сътрапезниците стояха прави и бяха се разделили на групи. Самуил пристъпи към най-младите, обхвана през кръста две от щерките си. Личеше доброто му разположение.

— Весели ви виждам — рече той и потърси с поглед, другите си деца.

— Радвам се и аз с вас... Радомире, яздиш ли всеки ден?

— Той нищо друго не прави. Цял мирише на кон и на кучета — побърза да отговори Мирослава, третата от Самуиловите щерки, която беше най-дръзка и с лукав блясък в черните си очи.

Гаврил-Радомир цял пламна, но не можа да намери думи за отговор.

— Така и трябва — рече пак Самуил. — Той е мъж. А ти, хубавице, миришеш на мускус.

Около тях се насъбраха и други от гостите. Там беше и Теодор Хрисилий, застанал пред всички, Виждаше се, беше със самочувствие на близък роднина и не се забави да се намеси в разговора между Самуила и децата му:

— Всеки с миризмата си, както и ние старите. — Сетне каза: — Но те всички крият от тебе едно голямо свое желание... ето и светлата госпожа, съпругата ти, моята сестра. Аз нели съм вуйчо, на мене всичко се казва — мило се усмихна той.

Самуил потърси с поглед най-напред жена си. Живият пръстен около него беше разтворен тъкмо по посоката, където беше тя — никой не би се обърнал с гръб към нея. Агата продължаваше да седи на мястото си на трапезата, неподвижна в разкошното си облекло, и, както изглеждаше, се бореше със следобедната си дрямка.

Гласът на по-стария й брат и като че ли още повече погледът на Самуила я стреснаха. Тя отвори широко очи и се ослуша. Чу се гласът на Самуила:

— Какво е това желание? Защо го криете от мене?

Децата не знаеха какво да отговорят, побърза да отговори пак Теодор Хрисилий:

— Те всички искат да видят Преспа... В тия хубави дни...

Агата се уплаши много от смелостта на своя брат, но с още по-голямо напрежение се послуша да чуе какво ще отговори Самуил. Не беше се излъгал Теодор Хрисилий — не беше и трудно да се предугади едно общо желание в семейството на Самуила Мокри, едно общо в голямо любопитство към тайнствения живот на острова в малкото

Преспанско езеро. Ала кой би се решил да изкаже пред Самуила такова желание? Двамата Хрисилиеви искаха на всяка цена да проникнат в Преспа и Теодор Хрисилий се реши да използва децата на Самуила. Великият войвода каза в доброто си разположение:

— Може. Защо не? Хубаво е там, на острова. — Той попритисна двете си щерки, както ги бе обхванал, и добавя: — Не съм се сетил да ви заведа. Там, в Преспа, беше Биляна, но тя живееше в своята малка къща на другия край на острова. Да, Самуил Мокри межеше да покаже на децата си новия град, който строеше на големия остров и по другите острови в двете Преспански езера. Някаква далечна, неясна мисъл пробягна в ума на великия войвода и той спря разсеян поглед върху разголеното бледо лице на по-стария си щурей, ала не можа да задържи тая своя мисъл и в съзнанието му остана само една сянка на колебливо подозрение, която също бързо изчезна.

В трапезарията влезе челникът на вътрешната крепост и се спря изпънат до врат&та. Никой не му обърна внимание и той каза високо: — Светли войводо... току-що пристигна вестител от Преспа.

Самуил Мокри бързо пристъпи към него:

— Къде е той? Въведи го веднага.

Челникът като че ли не го чу за вестителя и продължи с позатихнал глас:

— Снощи са убили болярина Янкул Побит.

Самуил трепна изненадан:

— Кой го убил?

— Никой не знае. Ударен е с нож в гърба. На улицата.

— Ограбили ли са го?

— Не. Нищо не са взели от него.

— Защо не ми казахте досега?

— Ти беше на трапезата, велики войводо, а за такъв човек...

Самуил спря с ръка излишните думи на челника и каза:

— Въведи вестителя.

Челникът излезе и се върна с вестителя. Великият войвода попита: — Какви вести ми носиш? Да влезем някъде, ако е нужно да сме сами.

Вестителят мълчаливо му подаде свитък. Самуил се приближи до един прозорец и разгъна свитъка с бързите си сухи пръсти. Там бяха написани следните няколко реда: „Получи се известие от Цариград, че Варда Фока и Евстатий Малеин са започнали бунт против императора Василия. Недоволството против Василия се надигало все по-голямо и голям смут бил в Цариград. Написа дияк Шиндил.“ Великият войвода прочете още един път тия няколко реда. Мнозина се взираха от по-близу или от по-далеч в лицето му и шумът в трапезарията затихваше. Самуил нави отново свитъка, мушна го в широкия си колан и нищо не каза. Като се обърна пак към гостите си, всички видяха, че лицето му бе леко побледняло, но сякаш беше озарено от някаква светлина. Не сваляха от него погледи и двамата Хрисилиеви. Самуил мина между гостите и като се поспираше тук и там, поведе след себе си войводите Ивац, Димитра Полемарх и Симеона Илица с едни и същи думи:

— Да идем за малко в моята стая...

Добромира Постоа не повика.

Стаята на Самуила беше малка и бедно наредена — виждаха се там няколко дървени стола, тясно легло в единия ъгъл, насреща зееше огнище. Никой не беше влизал тук скоро, леглото отдавна не беше покътвано, плътно затворен беше и единственият прозорец с прашни, цветни стъкла. Четиримата мъже насядаха, шумът от тежките им стъпки по каменния под затихна. Самуил Мокри спря редом върху всекиго от другарите си напрегнат поглед, все същата светлина озаряваше лицето му. Той не бързаше да им съобщи радостната вест, за да бъде радостта им по-голяма. После дръпна свитъка от колана си и мълчаливо го подаде на Илица, който беше най-младият между четиримата:

— Прочети да чуем.

Когато известието за бунта във Византия бе прочетено, Самуил рече:

— Ще пратя люде да видят още по-добре какво става там.

Недоволства и бунтове срещу Василия винаги, е имало, ето и сега.

Може пак да е дошло време да поработим за себе си. Няма почивка за нас, Ивац, братко мой.

Ивац мълчаливо поклати кръглата си глава, която изглеждаше още по-едра поради дребното му сухо тяло с тесни, отпуснати рамена. Но

той имаше остър поглед, изпод гъсти черни вежди, пълен със светлина, с мисъл, и колкото да беше скъп на думи, Самуил искаше да чуе най-напред неговата дума. Ивац даде знак, показващо мисли: Да. Няма време за почивка. Вместо него заговори Полемарх, без да го канят; той беше изкусен във всяко нещо, сладкодумен и никога не пропускаше случай да покаже и острия си ум, и сладкодумието си. Имаше той и приятен глас, та всеки обичаше да го чуе. Заслушаха се в гласа му и сега тия трима мъже:

— Да поработим за себе си, светли войводо... Но къде да поработим? Вътре ли в нашето царство, или навън, срещу ромеите. Вие знаете, има много нещо да се върши и вътре в царството ни, докато Василий потушава бунтове и настане спокойно време за нас. Злото още тлее в нашето царство, колкото и да е омаломощено. Мисля си аз: кой ли е убил Янкула Побит?

Самуил Мокри махна нетърпеливо с ръка:

— Кой казва, че като се работи за царство, да се работи само на едно място! Но ние не ще имаме никога спокойно време да работим вътре в царството, докато ни дебне и застрашава отвън смъртна опасност. Ромеите са и пред нас, и зад гърба ни. Солун е вражи стан току пред вратите на царството ни. Зад нас е Драч — ромейска бойница в гърба ни.

Великият войвода млъкна, сякаш и сам заслушан в думите си; пъстрите му очи горяха втренчени някъде и неподвижни. Чу се пак приятният глас на Димитрия Полемар:

— Ти не споменаваш Цариград, светли войводо...

Самуил Мокри продължи все същата своя мисъл:

— Ще израсне могъщ и народът ни, който ще създаде царството си. Така ще излекува той всичките си язви. Като работим за могъществото на царството ни, ще работим добре навсякъде, дето е нужно. Ще расте и нашата мощ с неговата. И моята, и твоята, Полемархий, и на последния свинар. Така виждам аз целия наш живот.

Ние ще растем с победите си, както се принизихме до

неколцина да хванат юздата, но там бяха вече и войниците му. Самуил се изкачи по високата каменна стълба, следван от челника, и нямаше защо да пита къде беше мъртвото тяло: плач и задавени стенания идеха откъм вътрешността на къщата, чуваха се ясно, колкото и да бяха тихи. Те доведоха Самуила пред неподвижното тяло на Янкул Побит. Когато великият войвода влезе в стаята, плачът и стенанията съвсем затихнаха. Янкул Побит лежеше на нисък одър, облечен в тежко болярско рухо, и само лицето му беше побеляло, изпито до костите чак — през раната бе изтекла всичката му кръв. Край стените наоколо бяха насядали жени и щом влезе великият войвода, всички се изправиха, макар и някои неохотно — види се, близки роднини на мъртвия. Понечиха да станат с уплашени очи и трите тъжачки, които бяха доведени, за да разказват през плач и вопли за живота и добрите дела на болярина. Те бяха най-изкусните тъжачки в Охрид, изреждаха цели песни и скръбта им изглеждаше истинска, макар с това да изкарваха прехраната си. Не се помръдна от мястото си само съпругата на убития. Самуил я виждаше за пръв път. Тя седеше неподвижна на ниско столче до главата на мъжа си; беше дребна жена, цяла загубена в диплите на болярското рухо, лицето ѝ беше засенчено от тънмораво покривало, което падаше и върху присвитите ѝ рамена. Самуил се поклони мълком към нея, сетне посегна и взе от ръката на челника голяма восъчна свещ, запали я от друга една свещ и я залепи на определено място над главата на умрелия. Прекръсти се той и се поклони дълбоко пред мъртвото тяло, прекръсти се още еднаж и още еднаж. Трите тъжачки отново подеха своите прощални песни и стенания сякаш заради него, който бе дошъл да се прости с умрелия. Самуил пак се поклони към вдовицата и излезе от стаята.

В мрачния ходник във го посрещна стар слуга и тихо каза, като посочи една врата насреща:

— Тук, болярино, тук са близките...

Самуил влезе и първият, когото видя в стаята, беше Михаил Кукул. Тук имаше и други люде, може би до петнайсет души. Великият войвода мълчаливо ги разгледа един след друг. Те бяха все боляри — и такива като Михаил Кукул, които бяха отказали да следват Самуила и открито бяха показали омраза против него, но имаше и такива, които го следваха и се наричаха негови приятели. Някакъв общ разговор бе прекъснал с влизането си Мокри — такава тишина тежеше в стаята. И много лица побледнях, когато влезе той.

Виждаше Самуил, както и други път бе виждал, зъл огън все още тлееше скрит под сива пепел. Великият войвода прочете една и съща мисъл в очите на всички тия мъже, макар някои да го гледаха угодливо, покорно, с голям страх и дори с разкаяние. На същата мисъл искаше да отговори Самуил Мокри и се обърна към Михаила Кукул с тия думи:

— Янкул Побит беше лют мой враг, но тсй не беше враг на царството. Бог да упокои душата му. Ние ще се срещнем с него горе, пред лицето на небесния съдия, когато дойде и моят час.

Очите на Кукул горяха от омраза и безсилна ярост, но той не се реши да отговори на тия думи. Не издържа и с погледа си срещу погледа на Самуила. Намаляла бе силата на Михаил Кукул, откакто взе той ромейски пари.

Самуил искаше да узнае нещо повече около убийството на Побит. И след като отблъсна с тия свои думи всяко подозрение срещу себе си, той попита:

— Как е станало, убийството? Ограбен ли е мъртвият?

Отговориха едновременно няколко гласа:

— Не... Нищо не е взето от него... Ударен е в гърба с нож.

— Знае ли се къде е ходил тая нощ?

— Нищо не се знае. Никому не е казал... — промърмори някой.

Освен Михаил Кукул никой друг не знаеше къде бе ходил мъртвият през нея нощ, но Кукул скри дори и погледа си. В стаята настъпи тишина. Самуил нищо повече не попита и не очакваше вече никакъв отговор от тия люде. Той пак ги изгледа един по един, сякаш да ги запомни, спря по-продължителен поглед само върху Кукул и си мислеше: „Врагове и съмнителни приятели. Змията само се е скрила в дупката си, главата на змията още не е смазана..." Той излезе от стаята.

III

Детето се роди малко преди да се раздени. Биляна заспа рано тая нощ в стаята си и спа спокойно докъм полунощ. Събуди я още първата болка, при все че дойде бързо и премина леко през утробата ѝ. През последните дни младата жена беше все в очакване, та дори в съня си усети още първия знак. И пак първата ѝ мисъл беше не за детето, което вече идваше, а за Самуила. Къде ли е той сега и ще се върне ли тъкмо днес, как ли ще я завари? От някое време лека тъга

попритисваше сърцето ѝ като студена, грапава длан. Струваше ѝ се, че Самуил я избягваше, все се бавеше някъде, не бързаше да се върне при нея. Тя не издаваше с нищо тревогата и страха си, не искаше да си признае, да приеме дори и тая тъга, която напоследък измъчваше сърцето ѝ. Тя си мислеше, че е по-добре Самуил да е по-далеч от нея тия дни, да не я вижда така погрозняла — с увиснал корем, виждаше и погрознялото си лице в металическото огледало, което ѝ бе донесъл той отнякъде. Ала в същото време Биляна искаше той да е по-близу до нея, боеше се да стои сама със сляпата си леля сега, когато ѝ предстоеше да роди първото си дете. Той сега не беше на война, а по цели дни и недели дори не идваше да я види. Когато биваше при нея, държеше се някак по-настрана, избягваше да я погледне. Не беше ѝ казал ни една груба дума, беше както винаги и повече от всеки път загрижен за нея, но тя усещаше, че някаква сила го теглеше все по-далеч от нея. Беше ѝ тъжно, ала Биляна с нищо не издаваше скритата си болка.

Не се мярваше насам напоследък и отец Емилиян, но младата жена сякаш го бе забравила. Той и преди рядко идваше сам при двете жени, сега пък и съвсем изчезна.

Биляна всичко си бе приготвила за раждането. Научи я сляпата ѝ леля какво беше нужно за такъв случай. Самуил бе ѝ казал нееднаж да доведе на острова някоя опитна жена, но Биляна отказваше. Тя не искаше да знаят повече люде за предстоящото раждане и я залъгваше някаква мисъл да го скрие от другите, да скрие после и детето от чужди погледи. Знаеше, че не ще бъде така, че не може и да бъде така, но го искаше и гледаше поне засега да отстрани от себе си всеки чужд човек. Пригответи чисти дрехи за детето и за себе си, пригответи ѝ едно остро ножче, а със сляпата леля, след като бяха плели толкова дълго ръбарски мрежи, сплетоха и една детска люлка от върбови клонки. Биляна грижливо ги обели, за да бъдат по-чисти, сложи ги да киснат във вода, за да се плетат по-добре. Опита се тя и да поукраси детските дрешки, също и люлката, доколкото умееше и както я караше непрестанната радост за детето, която туптеше в гърдите заедно със сърцето ѝ. Но най-много се грижеше тя дрешките да бъдат меки и топли.

Като зачестиха болките, в нея изчезна всичко друго, забрави тя дори и Самуила. Болките обладаха, изпълниха цялото ѝ тяло. Тя ги следеше вътре в себе си, пресрещаше ги, като да бяха живи, стискаше очи и зъби, докато преминаха през нея, и после поемаше дъх,

събираше сили за следващия пристъп. Тя не мислеше сега за Самуила, не мислеше за нищо, освен за тия редовно и все по-често повтарящи се болки, които като някаква оживяла сила в нея отделяха детето от тялото ѝ, тласкаха го навън. И все пак, струваше ѝ се, че трябваше да се държи сега пред някого именно така — да не стене, да не вика, да посреща болките храбро и да не повреди никак детето, когато дойде. Не можеше да спре само обилната вода, която течеше от всяка пора на кожата ѝ, мокреше косата ѝ, лицето. И тоя трепет на сърцето, когато болките_отново се връщаха...

Когато най-сетне детето дойде, стори ѝ се, че всичко бе минало много бързо. Тя се зае ловко, похватно за всичко, което беше нужно, след като усети между нозете си малкото живо тяло. После чу гласа на леля си, огледа се, видя стаята и светилника, който светеше ярко наблизу. Да, всичко се бе свършило. Тя се приведе към детето, което плачеше с разтворена беззъба уста. Момче! А Самуил беше все там, във всяка нейна мисъл, както винаги. Биляна не спомена името му, ала тъкмо към него бе отправила тая своя мисъл и дума: момче. Усмивка озари бледото ѝ, влажно лице. Сляпата жена подвижна иззад вратата:

— Чувам гласа му, чувам... Дойде ли вече... Ами отвори ми, Биляно, що си залостила вратата!

— Почакай малко.

— Момче ли е, а? Така ми се чува...

— Момче.

- О, о, как ще се радва войникът, баща му!

Биляна бе затворила вратата на стаята си с дървената заключалка още щом почнаха родилните болки — да не влиза никой, да бъде сама и най-вече да не би да влезе Самуил, да я види...

Когато отвори на леля си, детето беше вече повито.

— Не мога да го видя, щерко — каза сляпата с тъга. — А ти сега легни, аз ще ти дам, каквото ти е нужно. Все мога.

— Добре, тетко. Но върви и ти да поспиш, рано е още, тъмно. Мене нищо не ми е нужно.

Старата жена излезе. Биляна се огледа да не би да е забравила нещо, което трябваше да свърши, сетне пристъпи с отмалели нозе и легна на леглото близу до люлката, притегли върху себе си вълнената покривка. Новороденото бе притихнало в пелените си, бързо притихна и нейното тяло и душата ѝ в приятно облекчение, в безболезнена умора. Така олеква и свободно отскача във въздуха

клончето, от което се откъсва зрелият плод. Биляна забеляза, че в треперливата светлина на светилника започнаха да се открояват все по-ясно прозорците на стаята ѝ. Съмваше се, а днес може би ще дойде Самуил... Но като си помисли сега за Самуила, тя забеляза, че мисълта ѝ като че ли беше раздвоена. Един лъч от мисълта ѝ за любимия се отделяше и се насочваше към детето в люлката. То беше пак една и съща мисъл, но беше раздвоена. Тя не искаше да бъде така, детето още нямаше определен образ в съзнанието ѝ, но ето във всяка нейна мисъл за Самуила беше и то, новороденото. Тя си мислеше как ще влезе той в стаята, как ще погледне люлката, нея. Притихналото ѝ сърце пак затуптя по-бързо, препълнено с радостна тревога, с неясен страх и неясни надежди. Не беше се зарадвал той много, когато на времето му призна, че е бременна, а как ще приеме сега детето? Тя искаше той да се зарадва. Детето се бе откъснало от самото ѝ сърце, то беше нейно, то беше тяхно. Биляна лежа дълго, после стана да угаси светилника. Слънцето надничаше вече в прозорците ѝ. Вън някъде пред къщата се чу гласът на отец Емилиян — тих, но напрегнат, дори тревожен:

— Какво става у вас? Виждам прозорците светят цяла нощ...

— Роди ни се момче — чу се и гласът на сляпата.

Настана мълчание, сетне заговори пак отецът:

— Трябва да го кръстим още тия дни.

— Те си знаят: майка му... баща му.

— Баща му... кога ли ще дойде той? С новороденото е грехът и само кръщението ще го очисти.

Сляпата жена нищо не отговори. Не се чу повече и гласът на монаха.

Самуил Мокри се отдели от дружината на царя, която продължи за Обител, а той зави по пътя за Преспа, следван само от Радоя. Докато бяха в Охрид заедно с царя, Радой нямаше възможност да се изприкаже — Самуил беше все далеко от него; сега едва дочака да се отдалечат малко от царската дружина, сбута коня си да бъде по-близу, и започна. Нетърпението му беше голямо, но слугата и сега не можеше да надвие тежината на езика си. Самуил едва го дочуваше, едва долавяше по някоя дума — слугата не беше изучил нищо по-ново в Охрид, повтаряше познати неща, познати намеци против цар Роман, когото не можеше да понася редом с господаря си, а сега се нахвърли и срещу двамата Хрисилиевици.

— Ти, го-господарю, трябва да ги изгониш от Охрид, от къщата си...

Не са дошли те за добро и от голяма любов към те-тебе, пък и към сестра си, господарката.

Самуил бе свикнал да чува гласа му, когато биваха сами, успокояваше го тоя глас много пъти, внушаваше му някакво чувство на сигурност, на безгрижие.

Към насрещния край на долината, през която яздеха двамата конници, светлееха в далечината водите на голямото Преспанско езеро. Петринската планина оставаше вдясно и все по-назад, докато напред, от двете страни на езерните води, се издигаха, все по-високи нататък, тъмноодри, сини или дори бледосинкави, стръмнините на Баба и, още по-далеко насреща, на Галичица. Пътят скоро излезе от долината и заизвива по източното крайбрежие на Голямото езеро ту по-близу, ту по-далеч от брега, някъде пък и по самия бряг.

Отраженията на двамата конници често се появяваха по гладката повърхност на водата край брега и дълго пътуваха заедно с тях.

Гористи или пък съвсем голи каменисти стръмнини се спущаха и направо в езерото. Пътят лъкатушеше ту между дъбови или букови дънери, ту край сиви или синкави скали, през долища и сипеи. По водата се виждаха рибарски чунове, но повечето от селцата тук се гушеха из диплите на планините, дето хората са намерили педя земица, за да закрепят хижите си. На брега се виждаха само по няколко дълбоко забити кола, о които рибарите връзваха чуновете си след лов. Но имаше тук човешки жилища, които стърчаха на дебели колове в самата вода. Дето е храната на човека, там някъде наблизу е и хижата му, ала тук не се срещаха много люде и човешки жилища между водата и каменистите стръмнини. Едва по-надолу, където Голямото и Малкото езеро вече се разделяха, се бяха струпали по-наблизу селца и най-голямото между тях — Герман.

Когато Самуил Мокри зави с коня си по пътя, който минаваше по тесния песъчлив провлак между двете езера, вече се свечеряваше. Слънцето се бе скрило зад Суха гора, пламтяха в слънчев блясък само високите планински върхове, сияеше, бледосиньо и ведрото септемврийско небе, ала долу водите от двете страни на провлака вече тъмнееха. Откъм планините на север и запад пълзяха насам широки сенки, остър ветрец набираще на ситни бръчки водната шир. — Ко-корен пуснахме на седлата днес — каза вече сърдито Радой. — Откога още яздим...

Той бе бърбил едва ли не през цялото време, но Самуил тоя път като че ли съвсем бе оглушал. Не отговори нищо и сега. Откакто се

получи вестта за бунтовете в ромейската империя, неговите мисли бяха насочени все нататък. Нужно беше да се провери докъде стигаха новите размирици в империята — може би отново настъпваше сгодено време за него и за всичките му планове. С всеки удар на сърцето му все по-силно се разгаряше в него същата оная сила, която отнемаше съня от очите му, която пораждаше в мозъка му дръзки мисли и кроежи, хвърляше го върху седлото на коня, тласкаше го по пътищата, не му даваше покой ни денем, ни нощем. Не останяше на спокойствие Самуил Мокри и всички, които бяха по-близу и по-далеч от него, не оставяше на спокойствие и целия български народ. Не беше време за мир и покой, не беше време. Още в Охрид се реши да се събира войска по цялото царство. Самуил подхвана войводите, които бяха там, подхвана и царя, макар да не очакваше нищо от него — нужна му беше само неговата царска благословия, която впрочем цар Роман никога не отказваше. С нужните думи и по подобаващ начин Мокри изпрати царя във Воден, който град и сега беше средище на България, за да бъде българският цар на мястото си в тоя час. Изпрати с него и хитроумния Димитри Полемарх, също и храбрия Илица, да бъдат те по-близо до царя сега, когато бяха по-нужни от всякога и ум, и храброст. Иваца той изпрати в Девол и когато другите тръгнаха от Охрид на изток, деволският войвода тръгна на запад, да подготвя събирането на войската по тоя край на държавата. Така ще бъде навсякъде. И пак Самуил Мокри вземаше всичко на своите плещи, вземаше в ума и сърцето си грижата за цялата държава, за това, което трябваше да се предприеме, което трябваше да стане в по-близки и по-далечни дни.

Сега в България имаше мъже, на които би могъл здраво да се опре и по-здраво, отколкото някога на родните си братя — Ивац, Илица, Кракра, Никулица, Несторица, но той искаше да бъде навсякъде, да види всичко с очите си, да докосне с ръцете си. Това беше някаква неутолима жажда на сърцето му.

Час по час през тревожните му мисли, които го водеха ту към ромейските предели, ту по разни краища на царството, при един или друг от българските войводи и боляри, дори и при някои от най-простите му войници, за които си спомняше, преминаваше бързо или се застояваше за някое време образът на Биляна. Той никога не беше успявал да прогони младата жена от мислите си и нито бе пожелавал това. Ала откакто му призна тя, че е бременна и откакто бременността й започна да личи, той се държеше по-настрана от нея.

Тя бе погрознила, но не грозотата ѝ го отблъскваше, а някаква смътна боязън. Той и сега бързаше не най-много заради нея към своя любим остров, макар да го водеше нататък и мисълта, че ще я види.

Конниците скочиха от конете си пред голямата каменна врата, която се издигаше на брега на Малкото езеро, тъкмо срещу острова.

Стражата поздрави великия войвода с оръжието си. Дотичаха коняри и отведоха конете в една конюшня наблизу. По широки каменни стъпала се слизаше до водата на езерото, дето чакаше чун с двама веслари. Великият войвода и слугата му влязоха в чуна, който на часа потегли за острова. Там гората бе разчистена още по-нашироко и бе израснал вече цял град. От също тъй широки каменни стъпала, които бяха вкопани в скалистия бряг на острова, започваше улица, постлана с едри камъни. От двете ѝ страни се издигаха по няколко неголеми сгради, а на горния ѝ край се отваряше стъгда. Оттам започваха други три улици но беше очертано само началото им. Между две от тях се издигаше новият дсм на Самуила Мокри. Насреща, сред доста широко място, се виждаше малка църква, изградена с грубо дялани камъни, а до нея беше прилепена съвсем малка хижа. В началото на друга от тия улици стърчеше голяма двукатна сграда с прозорци и врати, които зееха празни — сградата не беше довършена. Имаше вече и люде доста по улиците на тоя нов град — бойници, и всякакви стражи и пазачи, виждаха се също технитари с кожени престилки, с разни уреди в ръцете си, а най-голям шум и говор, се чуваше по работилниците и по две сгради, които едва сега се строеха.

Тукашният дом на Самуила беше почти празен и някак без душа, без топлина. В него нямаше нито една жена. Беше голяма и здрава сграда, строена с широка ръка и тънък вкус, със съдържани, почти строги, но богати украси от разноцветни мрамори, стъкла, благородно дърво, желязо, мед, сребро, злато, скъпоценни камъни. Но имаше немного още недовършени неща, други още и незапочнати. Няколко малки дружини технитари, живописци и резбари все още работеха и по двата ката, но повече по украсите. Завършени бяха напълно и наредени само няколко стаи.

Едва-щър бе влязъл великият войвода в дома си, дойдоха да му съобщят, че иска да го види отец Емилиян. Великият войвода каза: — Запалете светлина.

Стаите се бяха изпълнили със здрач, който бързо се сгъстяваше. От прага се чу гласът на монаха:

— Светлина... да. — Той не се доизказа, а продължи: - Приветствувам

те в дома ти, велики войводо. Моля за прошка, може би трябваше да почакам, но аз само за малко...

Той се извърна към слугата, чакаше го да си излезе.

— Говори, отче — каза Самуил, щом останаха сами.

Отец Емилиян постоя един миг с приведени очи и рече, без да се помръдне:

— Роди ти се син.

Самуил трепна, като че ли не бе очаквал такава вест, и попита това, което само дръде на езика му:

— Кога?

— Миналата нощ — отговори отецът с равен глас. После добави: — Дойдох да те помоля да ми позволиш да кръстя новороденото и да кажеш името му.

— Добре, отче — въздъхна Самуил, — кръсти го. Името му... не съм мислил за това.

Слугата донесе два запалени светилника и пак излезе. Отец Емилиян каза:

— Може би защото не си го искал...

— Да, не го исках! Не го исках аз това дете. — Самуил се приближи към един от прозорците, макар сега, при светлината в стаята, нищо да не се виждаше вън.

Загледан в тъмния прозорец, той продължи: — Ти знаеш всичко, говорили сме и преди. Аз имам семейство.

— Не беше скрито нищо и досега. Всички знаят за незаконното ти съпружество.

Самуил рязко се обърна към него:

— С жена си аз не живея. И не мога да живея, а не съм от камък или себеотречен. С моята незаконна жена аз намерих хубав живот и много по-хубав, отколкото със законната. Или трябваше да стоя със законната си жена като с верига?

Едва сега подигна очи към него духовникът:

— Ти знаеш каква е моята вяра. В нея има само един закон: любов към човека и милост. И това е единственият закон на нашата истинска християнска вяра. От нея изхождам аз във всяка своя мисъл и във всяко свое дело. Любовта трябва да бъде ключът във всяко човешко дело. Ти искаш да изоставиш ли тази жена тъкмо сега, когато ти роди дете?

— Не, не! — пристъпи бързо към него Самуил. — Но ето аз съм сега с две семейства, с това дете.

— Като се съблазни и изпита сладостта на греха, сега ще изпиташ и горчивината му. Това трябва да се помни винаги. Най-напред те съди и ще те осъди църквата, но няма смелост да ти го каже и да ти наложи своята власт. Ти си по-могъщ от нея.

— А ти? — взря се в него Самуил със своя втренчен поглед. — Ти, който си също духовник, строиш църкви...

— Аз никого не съдя и не наказвам. Изповядвам своята вяра и я изпълнявам към себе си и към другите. Аз живея според своята вяра. Не съдя и не наказвам, защото това е против християнската ми вяра, но аз винаги говоря истината и това стига.

— Не, не, не! — поклати Самуил глава нетърпеливо. — За живия човек е нужен съд, нужно е и наказание. Той трябва да се бои от грях и от меча на палача. Иначе не ще има ред в човешкия живот.

— Аз казвам да има любов между хората и тогава животът им ще бъде по-добър. Не ще спреш ти злото с меча на палача. Ти ще накажеш, след като злото е извършено, ала то е вече извършено.

— Ти няма да вършиш зло, като знаеш, че те чака наказание тук на земята и пъкъл горе на небето.

— С любовта ще направиш повече и много повече. Който носи любовта Христова в сърцето си, не ще направи зло никога.

— О, сладкодумний — усмихна се тъжно Самуил Мокри. — Ти вече отдавна живееш сам тук на острова, в църквата си, и повече живееш с мислите~си. Който идват в църквата ти, идват, за да те слушат и да се молят на бога. Ако влезеш между човешкото стадо, не ще можеш без посох.

— Ще дойде време, когато всеки ще иска да влезе в моята църква, която аз изградих с ръцете си и с вярата си. Сега аз искам да ми дадеш новородения си син, за да го въведа в истинската Христова вяра и църква. Боя се, че нему повече ще е нужна Христовата десница, щом дори родният му баща го посреща без радост. Тежко на тоя нов човек, който се ражда извън закона. Тежък ще бъде животът му.

— Закона наруших най-напред аз и тежко ще бъде и на двама ни.

— Не го изоставяй — каза тихо духовникът, като разчиташе не на гласа си, а на силата на словата, които произнасяше. — Ти се опитваш да избягаш от греха, който си извършил, но как ще живее

новороденото без твоята закрила?

Великият войвода помълча един миг и махна с ръка:

— Нека бъде името му Давид. Това е името на моя най-любим брат и така аз свързвам детето с моя род. Ето, аз приемам греха си пред всички.

Духовникът мълчаливо се обърна и си излезе. Самуил прекоси няколко пъти стаята и току се отпусна на един стол. Той каза, което трябваше да каже, за да бъде справедлив, но от сърцето му още не беше излязла същата боязън, която изпитваше поради своя незаконен син. Ето колко малка е човешката сила и колко често човек излиза сам срещу себе си...

Към вратата се дочу тихо покашлюване. Самуил позна кой бе влязъл и продума, без да се обърне:

— Ти сега какво...

— Ро-родил ти се син.

Гласът на Радоя беше издрезгавял и пълен с укор.

Слугата и не мислеше да скрива недоволството си. Той продължи:

— Едно време тичаше право там. Не знаеш ли как те чакат се-сега там?

— Ще ида.

Радой като че ли не го чуваше:

— Та-такива сме ние всички. Където си прескачал плета, после все гледаш да го отминеш. Тя, като е, во-воденичарка...

— Излез.

— Ще изляза. А ти сърбай се-сега, каквото си: надробил.

Слугата излезе. Самуил огледа разсеяно празната стая, въздъхна.

Такова е човешкото сърце - пълно с противни една на друга сили. Но човек трябва да се бори и със сърцето си. Човек не бива да се оставя на тия враждуващи сили. Великият войвода стана бързо и излезе гологлав, без наметка. Вън нощното небе все още светлееше, но Самуил би намерил познатата пътека и в черен мрак.

Когато Самуил Мокри влезе в двора на къщата, в която живееше Биляна с леля си, някъде навътре в малкия дом се чу неясният глас на старата жена. Веднага след това се чу близу до входната врата младият глас на Биляна:

— Тука съм, тука.

Това беше сякаш отговор и за Самуил, който бързаше насам и беше вече пред вратата на малката къща. Миг след това вратата се отвори и в светлината, която идваше сякаш от вътрешността на къщата, се

показа младата жена. Тя го очакваше, тя бе чула стъпките му. Мълчаливо се отдръпна да му стори път, но той я стисна в прегръдките си още на прага. Изчезнаха, потънаха някъде другите му мисли, остана само тая могъща, всепобеждаваща сила, която се излъчваше от младото, трепетно тяло на любимата, тая топлина и сладост, която облада цялата му душа. Но това не беше временен порив на сърцето му, а беше същата неутолима жажда за тялото на любимата, за нейната близост и сега още по-силна от всеки друг път. Той не мислеше в тоя миг за нищо друго, ала все пак някъде дълбоко в сърцето му и мимо неговата воля, дори сякаш извън съзнанието му, тлееше тъмна тревога, тлееше същата боязън, която малко преди това го възпираше да дойде при Биляна.

Те пристъпиха по-нататък в малкото преддверие. Самуил ие отдръпна една стъпка, като държеше и двете ръце на младата жена. Искаше да я погледне при пълната светлина на окачения на стената светилник — каква ли беше тя сега, след раждането? Себелюбиво е чолешкото сърце и не иска да се откаже от нищо. С раждането Биляна сякаш и сама се бе преродила. За един само ден, тоя първи ден след раждането, бяха изчезнали всички признаци на преминалата бременност. Младото тяло бе придобило наново своите предишни очертания, дори, поослабнало след раждането, бе станало още по-стройно и негли, по-кръшно. Наедрели, гърдите на младата майка напираха кръгли и твърди през дрехата и. Още рано през тоя първи ден, тя се бе умила грижлива, кожата на лицето ѝ беше свежа и чиста, косата ѝ беше бухнала и също лъщеше от чистота. Така биваше винаги, когато го посрещаше тя, но в очите ѝ сега имаше иещо ново - станали бяха като че ли по-големи, по-бляскави, погледът им беше по-дълбок, по-топъл. Самуил отново я сграбчи в обятията си. Биляна тихо изохка под силата на стремителната му прегръдка, задъхана от възлнение и радост, че той все още я обичаше толкова много. А до всяка нейна мисъл за него, до всеки трепет на сърцето ѝ за него беше и мисълта ѝ за детето, за тяхното дете. Но тя не се решаваше да го спомене, да поведе бащата към люлката му. Тя се боеше, че той не би се зарадвал на сина си, на родения от нея син, и нека то, мъничкото, лежи там в люлката си самичко. Ето, при толкова радост от срещата, беше ѝ тъжно за малкото, трябваше да го държи настрана от родния му баща и самичко там, но той, любимият, чаканият, не биваше с нищо да се смуцава и огорчава... Пък може би и сам ще попита за детето си, то беше и негово.

Навътре в къщата пак се чу гласът на сляпата:

— Има ли някой в къщи, Биляно? Да не би войникът ти да е дошъл?

— Да, тетко...

Гласът на Биляна беше тих, беззвучен — какво ще стане сега? И старата жена живо продължи отвътре:

— Елате, елате и двамата тука, да ви благословя за рожбата ви. Жив и здрав да ти е синът, войнико, внуци и правнуци да дочакаш с него! Старата тетка и досега не знаеше кой беше войникът на внучката й; светът беше затворен в слепотата й, тя не отиваше никъде, не се срещаше с никого. По едно време Биляна я излъга, че се е венчала за своя войник и тя приемаше посещенията на Самуила като редно нещо, както и отсъствията му, щом беше войник. Преди тя все питаше за войника и Биляна трябваше да я излъже. Това не беше много лесно за младата жена — тя не искаше да има никаква лъжа между нея и Самуила, не се успокои напълно дори когато Самуил прие лъжата й като необходима. Биляна беше доволна от връзката си със Самуила и такава, каквато беше тя. Той идваше при нея, обичаше я, хранеше я и я обличаше — нищо повече не искаше тя от него. Той беше женен, беше болярин. Само идването на детето промени много нещо и много повече, отколкото бе очаквала. Промените идваха една след друга.

Биляна нададе ухо да чуе какво ще отговори Самуил на сляпата. Той нищо не отговори, по лицето му се изписа недоволство. Не можа и тя да скрие болката си в тоя миг. Самуил видя в широко разтворените й очи нейното трепетно очакване, после главата й клюмна като отсечена. Той подръпна стремително ръката й:

— Ела да го видим.

Това беше само заради нея, а той самият не би пожелал, не би се сетил да погледне новороденото. Едва го докосна с поглед и сега, но каза:

- Давид ще го кръстим. На името на моя най-стар брат.

Биляна мълчаливо се притисна към него, от очите и бликнаха сълзи, сълзи на благодарност. По-сложно беше безредието в мислите и чувствата на Самуила. Той не искаше, боеше се да приеме това дете за свое, а знаеше, че е негово и искаше да бъде справедлив към неговата майка, към своята любима.

Не беше много радостна тая среща между тях — първа след раждането на детето им. Биляна не обичаше Самуила по-малко в тоя час, тя и не помисли да го укори в нещо, ала в обичта й сега имаше и

скръб. Още по-голяма беше скръбта на Самуила, като виждаше, че тя оставаше неизменно привързана към него, а беше и някак нова, още по-чиста и още по-хубава. Той не можеше да ѝ отвърне по същия начин, със същата топлина, със същия поглед поради една унижителна боязън на сърцето си, поради мъчителна слабост. И не можеше да продължи много тая среща, не можеше да изтрае по-дълго той в това мъчително за него колебание. Самуил Мокри си тръгна с чувство, че иска да избяга. Биляна, както винаги, тръгна след него да го изпрати. На прага той я спря и видя в големите ѝ очи познатия блясък, познатата усмивка. Тсй я докосна едва и каза:

— Върни се. Може да настинеш. Хладна е нощта, а ти сега...

В това докосване и в гласа му имаше много обич, но той не можа да направи, не можа да каже нищо повече.

IV

Тая нощ Самуил Мокри не спа добре и стана от леглото си още с пукването на зората. Малко по-късно той поведе по улицата, която стигаше до каменните стъпала на брега, петима от първите технитари, които ръководеха всяка работа в неговия град, на острова и по всички места наоколо. Повлече се след тях и Радой — неотлъчната сянка на великия войвода. Влязоха всички в един чун и тук Самуил помисли да върне слугата си, ала още в същия миг стисна устни да не изрече ненужна, нежелана дума. Радой винаги и навсякъде бе вървял с него, а сега, за един миг, Самуил пожела да го отстрани от себе си, да отстрани с него и всичко друго, което беше лично негово — Биляна, новороденото, децата му в Охрид, Агата и цялата бъркотия, която настана в душата му, в личния негов живот. Но той не продума, не направи ни най-малко движение, за да отстрани слугата си, другаря си. Не би могъл...

Чунът мина на отсрещния бряг, където чакаха малка дружина конни войници и коне, готови за езда. Самуил Мокри поведе всички по брега на Малкото езеро. Не след много време дружината мина край селото Опая и като стигни до реката, която се вливаше в езерото под самото село, се отправи нагоре срещу течението ѝ. Песъчлива, камениста пътека прекосваше на много места бързите бистри води на планинската река и преминаваше ту на единия, ту на другия ѝ бряг. Конниците навлязоха между отсамните разклонения на Баба планина и се озоваха в едно дълго долище, от което се разклоняваха други по-

малки долчинки и трапища. Високите брегове на дола бяха на много места разкопани, няколко дружинки мъже в селско облекло копаеха и сега. Към горния край на дола пушеше самоков, разперил стряха ниско над земята, а и куминът му едва се издигаше над разкривения покрив. Като видяха приближаващите се конници, копачите спряха да работят един след друг, извърнаха се всички насам, показа се някакъв човек и пред вратата на самокова. Самуил спря коня си, както и всички други след него. Той дълго гледа нататък, сякаш разглеждаше всеки камък по долището после се извърна към петимата технитари:

— Това тук е нищо. Ровят, каквото могат да изровят. Доведох ви да познаете има ли много желязо под земята. Желязо ни е нужно. И петимата майстори гледаха нататък мълчаливо, един и двама пристиснаха устни, приподигнаха рамена. Нито един от тях не беше копал руда. Това се виждаше и по лицата им, по учудените им погледи. Самуил ги гледаше упорито с втренчените си очи и продължи:

— Вие може и да не сте копали, но аз ви доведох като люде остроумни, изкусни, досетливи. Каквото, човек не знае, с ума си може да прозре. Знам аз, че тук отдавна се копае, но да не би пък ние да загубим напразно времето си. Погледайте и да видим вашият ум какво ще отсече.

Негли да им даде възможност да погледат, да помислят, Самуил Мокри подкара коня и поведе отново петимата майстори. Спираха се те тук, спираха се по-нататък, гледаха, мислиха, разменяха по някоя дума. Не се решаваха майсторите да кажат на великия войвода нещо по-сигурно и по-определено. Спря се Самуил, а и другите с него пред самокова на горния край на големия дол. Стар, порутен беше самоковът, но се виждаше през разтворената му врата, че вътре гореше огън, мяркаха се там люде, чуваше се тропот и звън на чукове. Под широката му стряха вън бяха наредени цели камари желязо на продълговати пити и някои от тях, ниско на земята или които бяха по на открито, се червенееха от ръжда. По-нататък и вече на открито бяха струпани купища шуплеста сгурия. Пред вратата на самокова стоеше стар човек с дрипава похабена кожена престилка и целият беше изцапан със сажди и ръжда, та дори и брадата му, която на едната си страна беше по-къса, може би близната от пламък.

— Какво става тук? — попита великият войвода.

Старецът го гледа мълчаливо още някое време, като че ли се мъчеше

да го познае или обмисляше отговора си, после каза:

— Вижда се. Желязо правим.

— Желязо правите... А как го правите?

— Господ го е дал. Ние с огън го пречистваме.

— Има ли го много по тия места? — попита пак Самуил Мокри.

Старецът врътна рошавата си глава, като да се чудеше на въпроса му.

— Още моят дядо е ровил тука — рече той. — Където и да задълбаеш, все руда излиза, само по-дълбоко трябва да се копае. — Сетне изеднаж добави: — Не ще да е на трохи, щом го е скрил господ под планината.

Самуил се обърна към петимата майстори:

— Чувате ли? Той също не е копал навсякъде, но умът му показва. —

Той дигна сухата си възмургава ръка и посочи един от майсторите, после и друг — Кондо, и ти, Куцияне... ще останете тук и ще вадите желязо. Много желязо ни е нужно, колкото цялата тази планина.

Кондо, по-старият от двамата, мълчаливо наведе очи, мълчаливо прие повелята на великия войвода. Но другият, Куциян, каза:

— Как така отеднаж, господарю...

— Умът ще ви учи. А от мене искайте, каквото ви е нужно. Почнете с тия люде тук. Кой е старейшината ви? — се обърна той пак към стария рудокопач: — Ти ли?

— Старейшина ние нямаме. Аз съм най-старият тука.

От самокова бяха излезли и други двама рудари, виждаха се наблизу още неколцина. Великият войвода огледа всички и каза:

— Тия двама майстори ще останат тук по царска повеля и всички вие тях ще слушате за всяко нещо. Желязото, което ще вадите от земята, ще бъде за царски нужди и за труда царството ще ви плаща.

Когато вече си тръгваше с останалите свои люде, Самуил Мокри нареди и на двамина от войниците да останат с майсторите, за да имат те по-голяма сила и власт.

Същия ден и на другия ден, докато се стъмни, Самуил Мокри обходи всички места в новия град на острова и по няколко селца в подножията на Баба насреща, където имаше царски или воински писалища и управи, където имаше царски хранилища и работилници. Той разместваше някакви невидими лостове, дигаше прегради, проправяше улеи и пътеки, та всичко се съживи и раздвижи. Едва сега можеше да се види колко люде се бяха насъбрали напоследък по всички тия места и селища — предишни и по-нови, които се бяха

дигнали откакто Самуил Мокри се настани на острова в Малкото езеро.

Вече по тъмно на втория ден той пак се отправи по познатата пътека към къщата на Биляна. Сега вървеше с облекчено сърце и с ясни, бодри мисли. Както и преди, когато предприемаше нещо, Самуил като че ли плуваще в буен, дълбок поток, който го носеше бързо и леко, а той виждаше ясно дъното му през бистрите води, виждаше и далеко напред. Не можеше нищо да го изненада и да го уплаши. Непреодолима сила го тласкаше все по-нататък и с всяко свое дело, по-малко или по-голямо, утоляваше някаква непрестанна жажда на душата си.

Самуил мина през двора, бутна леко вратата на малкия дом и тя веднага се отвори, тихо, без всякакъв шум. В преддверието трептеше мъжделива светлина. Той се озърна — търсеше Биляна и веднага я съгледа. Насреща, в десния ъгъл на преддверието, беше сложено на каменна подставка едно негово изображение от дърво, високо около три лакти. Изработил го бе преди известно време един от резбарите на острова. Самуил бе изобразен във войводско облекло, но без шлем и самият той не намираше почти никаква прилика с истинския му образ. Нареди, като на шега, да донесат ивображението в къщата на Биляна. Тя също не намери голяма прилика в това доста грубовато изображение, но много му се зарадва и поиска да го сложат в същия този ъгъл на къщата ѝ. Скоро те и двамата го забравиха там, в ъгъла. А сега Биляна стоеше пред него с гръб към вратата.

Тя бе сложила и двете си ръце върху гърдите на дървената статуя леко, сякаш се боеше да не я повреди, и бе се загледала в нея, в лицето ѝ, цяла владена в изображението. Това продължи няколко мига. Сетне Биляна притисна по-здраво длани върху гърдите на статуята, приподигна се на пръсти; двете тъмни плитки на гърба ѝ помръднаха и тя протегна врат, за да стигне лицето на статуята, която беше малко по-висока от нея върху каменната си подставка. Чу се тих шум на целувка. Младата жена целуваше дървеното изображение. След това тя се попридръпна, отпусна и двете си ръце, наведе глава, сякаш беше пред икона, и смирено очакваше молитвата ѝ да бъде приета.

В следващия миг тя можеше да се обърне насам и Самуил бързо се отдръпна, придръпна и вратата безшумно. Той не искаше да го види тя, да види, че бе я наблюдавал. Не искаше да го види в тоя миг, когато бе разголила самата си душа. Неудържим порив напираше

гърдите му, той почука нетърпеливо на вратата и едвам се сдържаше да не се втурне вътре. Зад вратата се чу лек шум, после там, на прага, се показа Биляна със светилник в ръка.

— Ти никога не чукаш...

Люлеещата се светлина на малкия светилник озаряваше лицето ѝ, ръката ѝ, разголена до лакътя, блестеше в косата ѝ, а още по-ярко, като други два светилника, дълбоко в очите ѝ. Самуил прошепна задъхан:

— Пусни ме да вляза...

За една неделя време Самуил Мокри завъртя и засили всички колела, които движеха живота в новия град и около него. По работилниците за оръжие и за войнишко облекло той удвои и утрои работниците, по хранилищата спираха цели кервани от коне и двуколки, които се стичаха към Преспа от разни страни. Надойдоха и нови люде, колкото за работници, много повече за войници. Той ходи още два пъти и към рудниците. Двамата майстори бяха навлезли в новата си работа много повече, отколкото се очакваше. Те бяха събрали още стотина рудари, а наблизу до стария самоков се строеше друг и много по-голям. Сегашните копачи не ровеха земята отгоре, както преди, а прекопаваха дълбоки и широки проходи към недрата ѝ.

— Рудата ни тегли нататък, светли войводо — поиска да се пошегува Куциян, единият от майсторите.

Самуил се усмихна, но не на шегата му, ами на неговото ново въодушевение.

Късно вечер Самуил се прибираше на почивка не в своята голяма къща, а в отдалечената къща на Биляна. Там той нощуваше и мнозина го виждаха рано сутрин да излиза от гората около Билянината къща, запътил се към новия град, за да почне всекидневната си работа.

Биляна беше още родилка и спеше в отделна стая с детето си. Самуил никога не влизаше в тази стая и никога не попита за новороденото, чийто плач често изпълваше цялата къща. Той се намираше постоянно в трескава възбуда около своите дела и колкото между людете беше сдържан и строг, за да не се отпускат те в работата си, толкова беше отворен и приказлив пред Биляна. Той я задържаше в своята стая до късно през нощта. В неговото силно душевно напрежение нужен му беше отдушник. Той споделяше с младата си приятелка свои планове, размишляваше гласно пред нея, спореше с нея и се караше, изливаше гнева си, набран през деня, или даваше

воля на сърцето си да се порадва на всеки успех и на всяка хубава надежда. Биляна го хранеше добре, постилаше му всяка нощ чисто легло, а вкусната храна и удобното легло бяха добри за почивката му. Ала тя умееше ѝ да го слуша съчувствено, да го насърчава с поглед, с израза на лицето си, с всяко свое движение. С живия си ум тя бързо навлезе и в самата му работа, в кроежите, в стремежите му. Той все по-често и сам се заслушваше в думите ѝ, изненадан от нейната схватливост, от трезвия ѝ разум. Имаше и някаква чудесна хубост в тия техни продължителни срещи и разговори. Поради нейното положение те лесно, мълчаливо се въздържаха от по-горещи телесни сношения и късно през нощта, когато се разделяха за сън, той едва ще докосне с устни челото ѝ, а тя току ще се наведе и ще целуне ръката му. И непрестанно, през цялото време, докато бяха заедно, около тях се чувствуваше топлият дъх на тяхната обич...

На края на същата седмица Самуил Мокри замина за Воден, следван от петдесет души конни войници. Тръгна отново и с тая войнишка дружина отново беше на бойна нога. Още щом пристигна във Воден, той избра трима опитни мъже, които, заедно с всичко друго, знаеха ромейски език като ромеи, и ги изпрати в Цариград по три различни посоки. И не седна да чака завръщането им, но продължи онова, което вече бе започнал в Преспа. Бърз беше той и нетърпелив всякога, сега пък не се и съмняваше във вестите, които се получиха от Цариград.

Както от близу двадесет години насам, Самуил Мокри пръв посегна да започне и пръв тръгна, а след него и всички други — някои бързо и безстрашно, сякаш да го изпреварят, други колебливо, със страх, та и със скрити свои мисли, трети по същия този стар вече навик и с вяра във вожда, докато се раздвижи, зашумя целият народ. Като знаеше Самуил, че очите на всички бяха обърнати към него, гледаше да бъде навсякъде и сред всички. Започна се с войската, започна се от твърдините и стражниците, от войнишките помещения, от хранилищата и оръжейните работилници, но беше време и за прибиране на есенните плодове по полетата и горите, за събиране на зимнина, та кипна работа навред и всеки трябваше да намери своето място. За десетина или двадесет дни размири се цялата земя българска и вече не позна тя покой и мир за още много години. Самуил изпрати гонци в Средец да доведат оттам Якова Рун. Богомилът шеташе по цялото царство, ала постоянно негово място беше Средец. Такава беше неговата работа — да бъде все наблизу,

където и да се забележеше по широкото царство следа на скрит враг. Остана той в Средец и след смъртта на Арона — боеше се Самуил да не би там да има скрити приятели на осъдения, които пак да канят и примамват Василия в България.

Рун веднага довтаса във Воден, но трябваше да чака два дена Самуила, който беше някъде по съседните крепости. Срещнаха се те насаме, далечно от чужди очи и уши. Самуил Мокри още преди това бе забелязал, че ставаше някаква бърза промяна с богомила. Той не беше вече така припрян и невъздържан, подбираше по-добре думите си, седеше по-спокойно на стола, владееше по-добре ръцете си, които обикновено мушваше в широкия колан. Когато приказваше с великия войвода, долавяше се и в тона, и в думите му почителност и по-голямо доверие. Самуил Мокри не се спря да посегне дори върху едноутробния си брат и богомилът вече не се съмняваше, че той е справедлив човек. Само в тъмните, скрити под веждите очи на Рун гореше все тъй непрестанно остър блясък, но това беше огънят на самото му сърце, на лютата му кръв.

Самуил Мокри попита:

— Що има по Горна земя?

Рун не отговори веднага; в гърдите му напираше ярост, но той не се решаваше да я покаже с всичката ѝ сила, а на езика му не идваха бързо по-подходящи думи. Самуил предусещаше отговора му и чакаше търпеливо. Рун каза:

— Не се е променило много нещо и там, и тук, долу. Само страхът у поповете и болярите стана по-голям, стъписаха се, въртят опашки. А нищият стана по-смел, вижда се това. Дори и повече, отколкото трябва. Рога показва.

- Това е добре — усмихна се едва великият войвода. — Да не се бои премного нищият, та и сам да се пази.

- Но и него трябва понякога... с тояга по рогата му.

Самуил се засмя по-силно, показаха се и зъбите му през сгъстилите се мустаки:

— Виждаш ли... Сега, като си овчар, тоягата размахваш. Не забравяй, когато играеше тояга по собствения ти гръб.

Богомилът се придръпна на стола си, присви още повече тъмните си вежди:

— Не съм забравил властелската тояга! Но... но сега виждам по-ясно. Самуил се загледа в косматото му лице умислен — търсеше в ума си най-точни думи:

— По-ясно... Това е нужно; да виждаш ясно и да разделяш справедливо. Това е добре, че ти, когато е нужно, можеш да дигнеш ръка и срещу тия, с които бе до вчера, но не е добре, че и сега си готов да отрежеш главите на всички попове и боляри.

Рун го гледаше, без да трепне с очи, и погледът му беше пълен със смут и пак с подозрение. Гледаше го право в очите и Самуил. Той продължи:

— Ние с тебе сме на такова място, че за нас няма свои и чужди.

Парикът може да бъде не по-малко зъл и грешен от попа и болярина. Богомилът наведе очи. Той и сега си спомни, че Самуил Мокри бе отнел живота и на родния си брат, за да бъде пастир добър и справедлив. Великият войвода върна приказката си:

— Да. Не се е променил много нашият живот. Има още много зло в нашия живот. Повиках те по работа. В Охрид е убит боляринът Янкул Побит. Той беше мой враг, но беше за царството. Кой го е убил и защо го е убил? Искам да издириш. В това убийство виждам вража ръка, която продължава да върши своята проклета работа. Оттук, от това убийство, ти може би ще отидеш по-далеко, ще попаднеш на следа.

Богомилът мълчаливо кимна.

Той замина за Охрид още на другата сутрин. Придружаваха го други двама конници, които бяха и негови помощници, и стражи, и гонци. От някое време той ги водеше със себе си навсякъде. Познаваха го по много места в царството и никой не желаше да ги среща. Само по това личеше, че богомилът беше началник на другите двама, че вървеше и яздеше на няколко стъпки пред тях, не им даваше да говорят много, а иначе заедно с тях се хранеше и спеше, пък и в облеклото им нямаше разлика.

Тримата конници минаха бързо през Сетина и Обител. На третия ден, едва що бяха отминали мястото, където чежду Обител и Охрид се отделя пътят за Преспа, Рун забеляза далеко нататък, по пътя за новия град, облак прах. И се поколеба за миг дали да се спусне с другарите си, да види кои бяха тия пътници към новата твърдина на великия войвода. Виждаше се - пътниците не бяха малцина. Той помисли, че това са войници - в това време къде ли не шетаха войници — и продължи пътя си за Охрид.

Същия ден, рано сутринта, през Охрид премина цяла, шествие.

Охридчани отдавна не бяха виждали такова зрелище и наизлязоха по

улиците да погледат.

Откакто Самуил Мокри даде съгласието си Агата и децата му да отидат до Преспа и още повече след като напусна той Охрид, двамата братя Хрисилиеви не преставаха да подтикват към това пътуване и сестра си, и децата ѝ, да го подготвят и ускоряват по всякакви начини. Децата нямаше и защо да подканят — те всички горяха от любопитство да видят новия град и далечното жилище на баща си; трудно беше с Агата, която непрестанно се колебаеше и се плашеше от това пътуване, както и от всяко по-голямо раздвижване.

Пораздвижи я донякъде пак ревността ѝ, това единствено чувство, което беше останало живо в нейното загаснало сърце. Разгаряше ревността ѝ по-старият от братята, Теодор, с изкусни думи:

— Ти седиш тук, тлееш като в тъмница, а за другата той издигна цял град и живее тя там като царица. Той и царица ще я направи, ако ти не ѝ пресечеш пътя. Днес или утре той ще стане цар, а и тя с него. Той може и съвсем да те изостави, може да се разведе с тебе, за да се ожени за нея. Самуил Мокри сега може всичко...

показва.

- Добре, добре... Прави, каквото намериш за добре. — повтаряше Агата разтревожена, докато най-сетне и сама реши да замине за Преспа.

Двамата Хрисилиеви и техните помощници още преди това бяха приготвили коли, коне и всичко, що беше нужно за пътуването. И когато Агата склони да тръгне, те не чакаха да се разколебае отново. Дигнаха на крак цялата къща още при изгрев слънце. В охридския дом на Самуил Мокри се спеше до късно — господарят му най-често отсъствуваше и в него всичко беше според нрава на господарката. Тя се излежаваше в спалнята си едва ли не до обед, бавеха се по стаите си ѝ децата; бавеха се сутрин и слугите — разтакаха се без работа, по цели часове седяха в готварницата да закусват, да си доливат чорба и медовина. Само най-голямата Самуилова щерка Рипсимия ставаше рано, за да отиде на църква, излизаше тихо от къщи и никой не я забелязваше.

Тази сутрин Теодор Хрисилий сам тръгна от врата на врата. Най-напред събуди слугите, подгони ги към готварницата, към конюшните, дори нашиба двама с бич. После събуди децата, влезе и в покоите на сестра си. Не след дълго време по пътя от вътрешната крепост към града потеглиха две кочии, а край тях, ту по-напред, ту по-назад, язدهа на конете си двамата Хрисилиеви и четиримата им

слуги, истинските и лъжливите. Първата кочия беше впрегната в четири коня и в нея се бе разположила върху куп възглавници Агата заедно със застарялата вече дойка и с най-малката си дъщеря.

Изхитри се да се настани тук и Мирослава току пред самото тръгване на колата; третата Самуилова щерка винаги и във всичко търсеше удобства, а в широката кола на майка ѝ се пътуваше по-удобно. Още сънлива и отпусната, Агата едвам изви очи към девойката, когато се промъкна тя в кочията, и само това рече с равен глас:

— Ще напълниш цялата кола, дебелана...

Мирослава се търкулна при нея, разкикоти се весело на своята хитрост, взе да се умилква, да гали майка си, за да си осигури покровителството ѝ, ако рече някой да я върне в следващата кочия, където бяха другите две Самуилови щерки. Тя се боеше най-много от по-младия си вуйчо, ала нему, изглежда, му беше все едно кой в коя кола ще се вози. Тихо, смирено седяха във втората кочия двете по-големи Самуилови щерки Рипсимия и Теодора-Косара. Най-голямата, Рипсимия, беше тъжна, че не беше успяла да отиде тая сутрин в църква и на бледото ѝ, доста грозно лице беше изписано скръбно примирение. Лицето ѝ впрочем имаше винаги такъв израз. Мършава, с тесни рамена и дълги, тънки ръце, тя седеше в колата някак неудобно, цялата ъгловата и разкривена. Още по-голяма тъга тежеше в сърцето ѝ затова, че отиваше да види какъв беше грешният живот на баща ѝ. Но искаше, искаше и тя да отиде в Преспа, да види всичко там, да види и оная жена — не можеше да потисне своето голямо, грешно любопитство. Кротко, със спокойно лице седеше до нея Теодора-Косара. Бледо беше и нейното нежно, миловидно лице може би поради острия въздух в ранния час, но и от скритото вълнение на сърцето ѝ. Тя също искаше да отиде в Преспа. Косара бе дочула какви ли не думи за греховния живот на баща си, който почти бе изоставил своята жена и живееше с друга, но колкото и да беше праведно нейното сърце, тя не можеше да осъди баща си и от дълго време се бореше с някаква смътна своя мисъл как да го избави от неговия голям грях.

На няколко разтега след по-малката кочия, в която се возеха Рипсимия Самуилова и Косара Самуилова, язدهа техният брат Гаврил-Радомир и братовчедът им Иван-Владислав, синът Аронов. Радомир Самуилов беше причислен като хилядник към охридския полк и живееше с цялото Самуилово семейство в Охрид. Дватама вуйчовци поканиха и Радомира на това пътуване до Преспа, те не

искаха да предизвикват никакво подозрение — нека цялото семейство на Самуила да влезе в неговия град и, мислеха си те, нека цялото негово семейство види позора му. Гаврил-Радомир не се заглеждаше много в живота около себе си, може би защото се вдаваше прекалено много там, където го теглеше сърцето му. Към нередовния живот на баща си той се отнасяше едва ли не с безразличие, може би поради още младата си възраст, а може би и затова, че в него се сблъскваха противоречиви мисли и чувства, които взаимно се обезсилваха. Той обичаше майка си и я жалеше, че беше изоставена, но майка му като че ли никак не страдаше от това; той се гневеше на баща си, но и много го обичаше. Израсналият юноша, който вече се заглеждаше, съзнателно или още несъзнателно, подир младите прислужнички на майка си и по други млади жени, понякога си мислеше, че няма нищо нередно в живота на баща му. Гневеше го и го обиждаше това, че изоставена беше тъкмо неговата майка. Сега той яздеше в пълно въоръжение, както подобава на всеки добър войник, постоянно се оглеждаше на разни страни, готов да изтегли меч и да се спусне срещу всяка опасност, която би застрашила майка му или сестрите му по дългия път. Той се чувствуваше като техен покровител и никак не разчиташе на вуйчовците си, които бяха ромеи и му бяха чужди, дори омразни, въпреки че бяха родни братя на неговата майка.

На една стъпка след него яздеше Ароновият син. Двамата Хрисилиевци бяха настояли да замине за Преспа и той, за да им бъде също удобно прикритие: тръгнало бе на тая весела разходка цялото семейство, та и той, прибраният по милост племенник — повели са го развеселените му братовчедки. Теодор Хрисилий при това бе поискал да тръгне и Владислав, за да го има и сега под око, но също и по някакво неясно чувство, че ще бъде добре синът на Арона да надзърне и в другия живот на убиеца на своя баща. Самият Иван-Владислав тръгна с голяма готовност за Преспа и знаеше по-добре от братовчедата си защо отива там. Доколкото неговият недозрял още ум можеше да схваща човешкия живот и всяко нещо в него, той виждаше света ясно и още по-ясно определяше своето отношение към нещата. Във всичко изхождаше от себе си, от ползата, която очакваше за себе си, и от едно непреклонно желание да държи всяко нещо, целия свят в ръцете си, да бъде по-силен от всички, да стои над всички и да ги натиска с нозете си. Поради младата му възраст в неговия жив ум често се пораждаха и заплитаха какви ли не

недомислия, но той все по-сигурно се отправяше към една определена цел, която растеше все по-ясна пред очите му. Ароновият син носеше в себе си някаква голяма сила, но беше още дете. Сега той нищо не можеше да върши по своя воля, не можеше да иска нищо и тъмната сила в сърцето му се превръщаше в недоволство и озлобение, в ненавист и склонност към язвително поругание с когото и да е. В кръвта на -този юноша. бе останало много от лютата, отровна мътилка, която носеха в душите си неговата майка и недостойният му баща. А той, синът им, ненавиждаше и тях, презираше и тяхната памет. Той мразеше чичо си, който ги уби, но го мразеше не зарад тях, а някак за себе си — винеше го, че с тяхната смърт бе го превърнал в безпомощен, жалък сирак. В озлобението си към всички Иван-Владислав често си повтаряше:

— Ще дойде ден... Ще дойде и моят ден!

В тая закана към всички, която задоволяваше неговото необуздано, ала потиснато сега честолюбие, беше цялата зла сила на сърцето му. В любопитството му да види другия живот на чичо си беше и омразата му, и неговата постоянна, дълбаеща мозъка му мисъл за мъст и задоволение.

На десетина разтега след тия две коли вървяха други четири двуколки, в които бяха насядали слугите, мъже и жени, натоварени бяха също и разни ковчези и вързопи с нужни и ненужни вещи на господарките. Между слугите, макар и някак отделено от тях, беше и малката ларисчанка Ирина Каматерос. На връщане от превзетата вече Лариса преди четири години Самуил Мокри бе пренесъл на коня си чак до Охрид малката щерка на лариския комис Каматерос. Хубавото дете бе му се понаряло с живия си ум и с голямата си смелост. В Охрид той нареди Ирина Каматерос да живее в дома му, каза да приберат при слугите и нейната стара дойка, но дойката скоро умря. Самуил искаше малката пленница от Лариса да живее с децата му, ала тей не се задържаше много в охридския си дом и чуждото момиче бе отстранено. То беше повече между Самуиловите щерки и не го караха да върши никаква по-трудна работа, но се хранеше в готварницата. Агата търпеше неговото присъствие - Ирина Каматерос беше нейна сънародничка, но Мирослава Самуилова не можеше да понася момичето, та Косара трябваше постоянно да го пази от преследванията на сестра си. Още повече се привърза към ларисчанката най-малката Самуилова щерка, Денница, която беше

почти на една възраст с нея и я търсеше в игрите си. Тъкмо тя, Денница, поиска да дойде и Ирина с тях в Преспа...

Агата Самуилова скоро започна да въздиша, да охка и да се оплаква от продължителното, уморително за нея пътуване, та пътниците често се спираха да почиват. Малкото шествие навлезе в песъчливия провлак между двете Преспански езера чак привечер, но още отдалеко бе привлякло то вниманието на тукашните жители, които бяха свикнали да виждат по тия места повече войници и воинско облекло или шарените ризи на селските люде от близките села. Пред широките каменни стъпала на отсамния бряг настана бъркотия. Гостите искаха веднага да преминат на острова, пък нямаше достатъчно чунове. Дигна се врява и викот. По-младият Хрисилий, какъвто беше надменен и нетърпелив, посегна и да бие. Така, с шум и врява, гостите навлязоха в новия град, в тукашния Самуилов дом. И още доста рано на другия ден те се разшаваха из целия остров. Двамата Хрисилиевци дигнаха рано от леглото дори и Агата. Те не тръгнаха да ходят сами из тая нова българска твърдина, но като искаха да проникнат навсякъде и за да не предизвикват подозрения, поведоха и сестра си. Агата влачеше с големи усилия натежалите си нозе и следеше с мъченически поглед по-младия си брат, който сякаш никога нямаше да спре, Теодор, по-големият, беше все до нея и се мъчеше да я развлича, да я насърчава в тоя неин тежък поход. След тях вървяха децата — Рипсимия и Косара веднага след майка си, сдържани в любопитството си, следвани от дойката, която държеше близу до себе си Денница, а тя току дърпаше и зовеше малката ларисчанка. Последна от момичетата вървеше Мирослава, която ту едва пристъпваше отегчена, ту внезапно съживена и развеселена надаваше пискливи възклицания. Още по-назад вървяха двете момчета — Радомир, буен и нетърпелив, все искаше да се шмугне някъде и да избърза, а по-малкият, Ароновият син, се оглеждаше на всички страни с бдителен поглед. Там наблизу бяха двамата лъжливи слуги на Хрисилиевците, друга една цяла купчина слуги следяха господарите си по-отдалеко.

Тая голяма и пъстра дружина обходи целия остров. Навлезе по всички сгради, по работилниците, спираше се пред затворените хранилища и двамата Хрисилиевци искаха да проникнат и там, но пазачите бяха изчезнали някъде; загубили се бяха някак чудно затворачите на други няколко сгради и двамата ромеи обикаляха около тях, сякаш с очи да проникнат през стените им. Самуил бе

забранил да се влиза по хранилищата и по тия сгради, та пазачите им, като се бояха, че съпругата на великия войвода и децата му ще искат да влязат, бяха се разбягали и скрили. Гостите минаха и край ниската, несръчно изградена църква на отец Емилиян. Монахът се поклони мълчаливо пред съпругата Самуилова, но не покани никого от тия люде да влезе в църквата му, нито спомена, че в тая малка, неугледна свята сграда се пазеха мощите на тесалийския застъпник свети Ахил, които преди четири години Самуил бе пренесъл от Лариса.

Нечаканите гости минаха навсякъде и разглеждаха всичко с голямо любопитство, ала където и да бяха, те всички мислеха за жената, която живееше скрита на тоя остров. Никой не се решаваше да попита за нея, но всеки търсеше скривалището ѝ, оглеждаше се да види тъкмо нея. Теодор Хрисилий със загатвания за тая жена подмамваше и насърчаваше сестра си да не спира при това продължително и трудно за нея ходене из острова.

— Да видим най-сетне — ще каже ромеецът — какво привлича и задържа толкова на тоя див остров нашия любим зет... Трябва да е тук някъде наблизу това чудо. Хайде, сестрице, още малко — ще прихване той по-нататък Агата през широкия ѝ кръст. — Ти трябва да видиш тук всичко с очите си. Виж, цяло царство е направил Мокри тук, сред водата, и всичко за... да, да.

Една доста широка пътека ги насочи през гората към другия край на острова. Те бяха обиколили вече навсякъде и Николай Хрисилий ги поведе по тая пътека. Полъхна ги дъх на зряла есенна шума, покри ги влажната сянка на гората. Агата потръпна от хлад и уплаха, гласно въздъхна:

— Ух... Тук може да има и диви зверове...

По-старият ѝ брат я притисна през кръста:

— Не, не. Не бой се, върви.

Те излязоха на поляната, където беше малката къща на Биляна, и се спряха, събраха се всички накуп пред разтворения вратник на оградата. Отворена беше и вратата на къщата отсреща, но наоколо не се виждаше никакъв човек. Не се чуваше никакъв шум и навътре в малкия дом, който се издигаше не много високо над земята сред оградената част на поляната, цял огрян от яркото септемврийско слънце. За един дълъг миг никой не се реши да пристъпи нататък или да продума нещо, ала всички знаеха или предчувствуваха, че в тоя тих дом беше жената, която всеки от тях искаше да види, дори и двете по-малки момичета, които също много пъти бяха чували за

Биляна. И тъкмо в тоя миг на вратата на къщата се показа тя. Усетила бе, види се, че вън имаше люде. Тя не се уплаши, като ги видя толкова много, нито показва учудването си, макар да не бечше виждала никога така господарски облечени жени. Жените я изненадаха най-много и някаква тревожна мисъл мина през ума ѝ, но тя стоеше на вратата и ги гледаше спокойно. Облечена беше в дълга светлосива домашна дреха, прихваната високо на гърдите, с тесни червени, черни и сини ивици везба по пазвите и по краищата на разтворената, прегънатата яка. Широките на рамената ѝ ръкави ставаха все по-тесни надолу и стигаха до китките. На шията ѝ, както излизаше тънка и стройна от яката на дрехата, се червенееше огърлица от едри коралови зърна. Друго украшение Биляна нямаше, но тялото ѝ изглеждаше още по-стройно в тая дълга дреха, тъмнееше се отдалеко гъстата ѝ коса, меко сияеше в сянката на вратата чистото, все още възбледо лице, издълбоко и живо светеха големите ѝ очи изпод строго извитите черни вежди.

— Я каква била... — изрече гласно Мирослава Самуилова и бързо млъкна. Дали наистина това беше другата жена на баща ѝ?

Мирослава все избързваше, но някак всички познаха, че това наистина беше тя - другата.

Първа се съвзе Агата и се раздвижи, замахна ръце с неподозирана сила, завика с изтънял гласец:

— Да си вървим, да си вървим! Какво сме се зазяпали тук...

Тя се обърна рязко, доколкото ѝ беше възможно, сториха ѝ път, тръгна след нея и дойката, после Рипсимия и Косара, двете по-малки момичета, а след тях Радомир, също и Николай Хрисилий, който не искаше да гледа селската любовница на Мокри.

— Почакайте, почакайте — замахна с ръка Теодор Хрисилий, но видя, че всички бяха тръгнали след Агата и само Ароновият син стоеше там и гледаше втренчено Биляна. По-старият Хрисилий махна към него:

— Ела, ела...

Той се отпрати към Биляна с широки, но предпазливи, скокливи стъпки, сякаш ходеше на пръсти. Момчето изви хитри, насмешливи очи към отминалите и тръгна след Хрисилия. Той се извърна бързо да види дали момчето го следва и започна отдалеко да се покланя на Биляна с любезна усмивка:

— Бъди здрава, бъди здрава, хубавице... — Той се опря пред вратата и отново се обърна към Владислава: — Говори. Предай. Тя сигурно не разбира езика ми.

Ароновият син се бе спрял малко встрани и каза на български:

— Той те поздравява.

— Ние тук — продължи Теодор Хрисилий и пак се поклони — малко на разходка и прощавай, ако нарушихме спокойствието ти. Но коя си ти тук, сред гората, ще узная ли аз името ти? — засия цялото олизано лице на ромееца.

— Той пита как е името ти — рече момчето зад него.

Биляна помълча малко, сетне попита:

— Защо му е нужно името ми?

— Не иска да ти каже — преведе момчето на ромейски.

— О — наведе очи някак загадъчно Теодор Хрисилий. — Ще чуеш може би радостна вест, ако ми кажеш името си. Затова питам, само затова.

— Искан да ти съобщи нещо. Затова пита — повтори Иван-Владислав.

— Биляна се казвам, Биляна Маркова — отвърна просто младата жена.

Ромеецът кимна още по-любезно усмихнат и рече с меден глас:

— Нося ти поздрав и вест от твоя велик покровител.

Той е при царя и го задържат там важни работи.

— Носи ти поздрав от... от великия войвода - светна лукаво тъмният поглед на момчето. — Той е при царя.

По шията на Биляна, по лицето ѝ се дигна гъста руменина от свян пред тия непознати люде, но и от радост. Тя едва-едва се усмихна на далечния поздрав и нищо не отговори. В тая нейна радостна усмивка беше отговорът и, също и нейната благодарност. Ромеецът се приведе към нея и попита:

— А каква вест ще занеса обратно?

— Пита те какво да каже на великия войвода — побърза да преведе Владислав.

— Поздрав и от мене — леко потрепера гласът на Биляна. Тя помълча един миг и продължи: — Ние... ние тук сме всички добре.

— Ще предам всичко дума по дума — поклони се прекалено дълбоко, с присмехулно лице Теодор Хрисилий.

Откъм вътрешността на къщата се чу плачът на малкия Давид. Биляна кимна леко и побърза към детето си. Ромеецът, разтворил широко ръце, опулил в почуда очи, я проследи с поглед, сетне се обърна към Ароновия син и пак към изчезналата навътре в къщата млада жена.

Той промълви със затихнал глас:

— Тя... тя има и дете!

Нечаканите гости на острова останаха чужди между тамошните люде. Те бяха най-близките на великия войвода — семейството му, посрещнаха ги, въведоха ги в дома му, иначе не можеше и да бъде. Но те бяха по-иначе облечени, говореха ромейски, бяха надменни и дръзко проникваха навсякъде. Животът на острова беше по-друг и людете там бяха по-други. Почти всички бяха мъже, облечени бяха просто и грубо, всеки беше зает с работата си, рядко ще се чуе човешка реч — накъсо, все по работа, рядко ще се чуе вик или смях. Тамошните люде гледаха гостите с любопитство, но отдалеко и дори често с враждебни погледи; дошли бяха от друг свят, с пъстрото си скъпо облекло, с чуждия си говор, със своята несдържаност, смутили бяха целия тамошен живот. Двамата Хрисилиевици поискаха да отидат с чунове по другите острови в езерата — забелязали бяха още на идване, че и там се издигаха някакви сгради, искаха да ги видят. Началникът на стражата отказа да ги пусне там:

— Забранено е. Великият войвода не позволява.

Двамата ромей подбудиха момчетата — сина и племенника на Самуила, искаха и те да отидат на другите острови, дори Радомир се опита да накара насила людете да го превозят с чун.

— Не може, хиляднико — упорствуваше началникът.

Срещу дигнатата застрашително ръка на младия хилядник той каза с видимо огорчение: — Аз изпълнявам войнишка повеля, не разбираш ли?

И наистина беше забранено да се ходи без работа по другите острови, но началникът на стражата влагаше в упорството си и своята ненавист към тия чужди люде, та дори и към вироглавия син на великия войвода.

Агата Самуилова не искаше да отива вече никъде, след като видя своята съперница. Тя се прибра в стаята си и беше съвсем разстроена, плачеше с обилни сълзи, искаше веднага да си тръгне за Охрид.

Момчетата бяха все около нея.

Двамата братя и лъжливите им слуги се затвориха насаме. Теодор Хрисилий беше възбуден не според нрава си. Той каза:

— Не можем да стоим повече тук, трябва да си тръгваме. Но ние имаме още една много важна работа и трябва да я свършим добре. — Той седна, накара да седнат и другите, опита се да се овладее: — Дойдохме тъкмо навреме. Няма го тук Мокрия. Ние трябва да премахнем тая жена. Няма да мине много време и тя ще стане

българска царица. Не сестра ни, а тя ще бъде царицата. Ето, родила му е син. Няма какво да се говори повече — разпери Теодор Хрисилий и двете си ръце, малки, меки, нежни като у жена. После се обърна към единия от лъжливите слуги: — Аз премислих всичко. Ти ще я проследиш около къщата ѝ, гора е наоколо. Ще ѝ пуснеш една стрела. Като ловец. Никой нищо няма да чуе, няма да види. Лъжливият слуга кимна мълчаливо, с мрачно лице. Теодор Хрисилий продължи:

— Ти стреляш добре, няма да те излъже ръката и сега. Къщата е наблизу, а тя все ще се покаже вън.

— Аз ще ида — продума Николай Хрисилий вместо слугата. Той продължи и се виждаше, че не ще допусне никакво гrotиворечие: — Мога да стрелям с лък и аз. А тя наистина трябва да умре.

— Не, не — възрази умолително Теодор Хрисилий. — Тебе може да те познае някой и ще бъде чудно да те види човек там.

— Аз не изпускам стрела напразно — каза слугата, но по-младият Хрисилий повтори остро:

- И аз стрелям добре с лък. Ако ме види някой... Нека. Ще помисли, че обикалям тая... царицата. Не е грозна тя. Ще я праметна като сърна.

Теодор Хрисилий познаваше по-малкия си брат: безполезно беше да го предумва да се откаже от желанието си. Той въздъхна:

— Вървете тогава и двамата.

Двамата мъже, господарят и лъжливият слуга, излязоха привечер, наметнати с тъмни плащове, като люде, които са тръгнали на разходка в края на хубавия септемврийски ден. Хладно беше на острова и влажно в тоя час, но те под плащовете си носеха и лъкове. Започнаха разходката си отдалеко, после навлязоха и в гората.

Обхвана ги тук, между дървесата, здрач, дълбока тишина и те се разбързаха неусетно, като да се уплашиха в гъстата гора. Скоро излязоха на поляната, където беше жилището на Биляна, и се закриха зад по-крайните дървеса и храсти, тъкмо срещу вратника на оградата около къщата. Николай Хрисилий извади изпод плаща лъка си, сложи на тетивата стрела с излъскано желязно острие. Извади лъка си и слугата. Поляната се очертаваше по-светла между потъмнялата рамка на гората, която я обграждаше от три страни, но беше пуста. Само вратникът беше пак отворен, също и вратата насреща, ала откъм тъмната вътрешност на къщата не се дочуваше никакъв звук и глас. Високо по светлото небе прелетя самотна птица, някъде из гората се

чу шум от биещи се в клоните крила и пак всичко утихна.

Прозрачната избеляла синина на вечерното небе отеднаж започна да се сгъстява — види се, слънцето бе залязло зад гората нататък. Тъкмо в тоя час на поляната се показа Биляна.

Тя не излезе от къщата, както очакваха двамата скрити ромеи, а се показа между храсталаците насреща с неголяма кошница под ръка: ходила бе, изглежда, низ гората и сега се връщаше. Николай Хрисилий рязко приподигна лъка си, но слугата изсъска близу до ухото му: — Не бързай. Насам иде.

Хрисилий свали неохотно лъка. Биляна се приближаваше с бързи стъпки, сви и край каменната ограда, но сега пък Хрисилий бавеше всяко свое движение — искаше да покаже майсторството си в последния миг. Така той и закъсна и пусна стрелата си, когато младата жена беше вече пред вратника, обърната с гръб към него.

Улучена, Биляна цяла трепна, присви се, приведе се, като че ли да се запази от нов удар, кошницата падна от ръцете ѝ, падна и тя с подкосени нозе пред отворения вратник. Някъде откъм гората се чу вик и двамата ромеи видяха изненадани как тичаше през поляната отец Емилиян. Те бързо се отдалечиха навътре в гората.

Още като видя за пръв път гостите на острова, инокът бе обзет от голяма тревога. Това беше най-напред неговата всегашна ревност към всички, които стъпваха на тоя остров; някога той бе ревнувал дори и Самуила за любовта му към това място сред водата. Инокът бе искал да създаде на острова средище и общ дом за простите селяци от околните села, но те не показаха голяма отзивчивост към неговото пастирско усърдие — колкото обичаха бога и кроткия му син, толкова и се бояха все още от злите бесове. Между тях имаше и богомили, които не почитаха ни църкви, ни манастири. По-късно започнаха да идват тук по-други люде, които също не влизаха често в църквата му, и монахът ги посрещаше с глуха тъга в сърцето си. А сега тия нечакани гости...

И цялата сегашна тревога в сърцето на инока беше с някаква неясна мисъл за Биляна. Само към нея той не изпитваше ревност, само тя не оскверняваше с нищо неговото похитено царство. Той държеше младата жена на определено място в своите мисли и чувства, макар да забелязваше със страх и някак скришом от себе си, че тя беше едва ли не във всичките му мисли и чувства. Но тя беше жена, а тсй — монах, тя беше при това любима жена на Самуила Мокри... За него оставаше тихата скрита радост, която изпитваше, когато я срещаше по пътеките

около къщата ѝ, когато влизаше понякога в тая къща, когато мислеше, волно и неволно, за младата жена. Той се боеше от тая греховна радост, но я задържаше в сърцето си, не можеше да я прогони.

С тая греховна радост, която го притегляше към земята, в мъчително сладостната си борба с нея той издигаше негли още по-високо душата си. Или пък това беше утешение, което сам си бе измислил, за да не преклони глава пред греха. Ето в такава и мъчителна, и сладка, и страшна, и желана бъркотия бяха чувствата и мислите му за Биляна, но сега той само се страхуваше за нея.

Той забеляза двамата ромеи още като се насочиха към гората. Минаха край неговата църква. Той ги проследи от колибата си до църквата и видя как влязоха в гората. Къде отиваха те по това време? Тия люде, които бяха дошли със законната съпруга на великия войвода, не можеха да бъдат приятели на незаконната, която го държеше с по-голяма власт близу до себе си. Докато се колебаеше с тия свои мисли, инокът изгуби от погледа си двамата ловци, а после, като излезе да ги проследи, те бяха изчезнали навътре из гората. Той вече и не ги видя, както се бяха скрили между дървесата, но видя как падна Биляна и това, което не видяха очите му, подсказа му го сърцето.

Отец Емилиян се спусна през поляната с всички сили. Биляна бе паднала ничком току пред вратника на къщата си. Лежеше неподвижна, ниско между двете ѝ плешки стърчеше забита стрела, по дрехата ѝ се виждаше кръв. Инокът приподигна ръце, но не се реши да се докосне до младата жена. „Тя е може би мъртва!“ — помисли той и друга някаква сила тласна ръката му, хвана здраво смъртоносната стрела и се опита да я издърпа. Стрелата се бе закачила с шиповете си в младото тяло или пък се бе заклешила между две кости. А може да беше отровна и не биваше да стои нито миг повече в раненото тяло! Той я дръпна още по-силно. Биляна тихо изохка. Инокът захвърли стрелата и цял се вдаде към ранената, с очи, с разперени пръсти — тя беше жива, трябваше да ѝ помогне! Той стоеше пред ранената поразен от преголяма скръб, от преголям страх — от скръбта си за Биляна, от страха си пред младото женско тяло: — ...Всемогъщи, всеправедни боже... Тя умира! Нека изсъхнат ръцете ми, нека се разкапе проклетата ми плът, ако усетя, ако помисля и за един миг, че това не е родната ми сестра... Помогни ми, прогони по-далеко от мене сатаната изкусителя, прогони от мене всяка мисъл, вземи и светлината от очите ми, да не виждам, което не бива да

виждам. Укроти сърцето ми като сърцето на самарянката и на грешната Магдалена, която изми без греховна мисъл нозете ти и ги избърса с косите си...

Той дигна ранената, а тя отвори близу до лицето му големи, уплашени очи. Инокът се извърна да не ги вижда толкова близу, но усети като пламък по лицето си дъха на младата жена. Той чу и гласа ѝ пак тъй близу до лицето си:

- Какво стана с мене?

— Удариха те със стрела — отвърна монахът сърдито и побърза към къщата ѝ, влезе вътре. — Къде да те сложа, къде...

Вътре беше почти тъмно, пък той и не познаваше добре малкия дом.

— Насам, насам — промълви Биляна и помръдна с глава. — Да беше ме пуснал, отче... но аз не усещам нозете си... Какъв беше тоя страшен удар... или стрелата е била напоена с яд... Цяла се разпадам... чезна...

Монахът я сложи на леглото ѝ, а тя ту се губеше, ту пак идваше в съзнание. Той попита за светилник, зае се с преголямо усърдие да го намери, да го запали, но в същото време се бореше с мислите си, че трябваше да съблече младата жена, да превърже раната ѝ... От съседната стая се чу гласът на сляпата:

— Върна ли се, щерко... Донесе ли гъби? То все си спи, не заплака нито еднаж.

Старата леля и детето бяха в другата стая. Той все едно че беше сам с Биляна, самият сатана е наредил тъй още когато взел очите на сляпата! А как ще остави ранената в ръцете на една сляпа жена, до люлката на детето ѝ. Помагай, боже...

Инокът запали и трите пламъчета на светилника. Да бъде по-светло, да се вижда ясно всяко негово движение, всяка негова мисъл и помисъл. В тъмнината грехът е по-могъщ. Ръцете и нозете на отца сами се движеха и тъкмо така, както беше нужно, затихна, замря, изстина като камък и сърцето му. Монахът вършеше, каквото беше нужно и му се струваше, че всичко ставаше под погледа на бога.

Гледай ме, господи, зорко, за да ме запазиш! Ала близу зад него или там, в тъмния ъгъл, беше сатаната с всичката си проклета сила. Стоя Господи, и се намирам между два силни огъня, а съм като восъчна свещ...

Той обърна Биляна пак ничком, както я бе намерил пред вратника, издърпа дрехата ѝ, после и ленената риза, да види раната. По-силно от самата светлина в стаята блестеше младата кожа с кървавите петна

по нея, с малката отворена рана ниско, под двете плешки, тъкмо сред нежния улей, който се насочваше накъм тънкия, гъвкав кръст като лека прозрачна сянка. О, проклетите очи, които всичко виждат, и погледът им триж проклет, който не се откъсва от младото тяло!...

— Какво става с мене... — простена пак Биляна унесено, притиснала лице във възглавницата.

— Остави ме да ти помогна!—скара се монахът.

Уплашена от гласа му, от тоя чужд глас, Биляна понечи с голяма сила да стане, да скочи, но едвам се помръдна само главата ѝ, едвам потрепнаха само голите ѝ рамена. Тя изохка болезнено и пак притихна, Инокът гледаше малката кървава рана, прорязана надълбоко в младата жива плът. Обилна влага изби по лицето му, едри капки натежаха по челото му като оловен венец.

— Защо не ми се обаждаш, Билянооо... — чу се пак гласът на сляпата жена.

Тихо подвижна тя, види се, да не събуди малкото.

Отец Емилиян дръпна с трескави движения кошулята на ранената, покри я със завивката и се спусна във. Той тичаше като без ум по поляната, низ гората, стигна задъхан в колибата си до самата църква. Учил се бе преди по манастирите да събира лековити билки и корени, да прави напитки и мазила, с които монасите се лекуваха от болести и рани. Лекувал се бе и той в самотния си живот. Избра каквото беше нужно — кратунка с напитка, която даваше сила на сърцето, и две мазила за рани, взе ги и се втурна пак към самотната къща.

Наставаше вече нощ, още по-тъмно беше през самата гора, но инокът не се спря никъде, не се спъна никъде, като че ли го водеше някаква незнайна сила в тъмнината, през коренищата и храсталаците.

Той чу още отдалеко плача на детето. Като влезе в стаята, където беше Биляна, монахът видя най-напред очите ѝ. Двете тъмни очи блестяха, горяха силно в треперливата светлина на светилника, но гледаха съсредоточено и строго. Той се поспря до леглото, притиснал до гърдите си пълните шепи, а тя каза:

— Детето ми плаче, гладно е, но не мога да стана, нозете като да ми са откъснати. Не ги усещам.

— Ще мине. Искам да ти помогна.

— Детето...

— Нека поплаче.

Сега, срещу тия светли очи, пълни с болка и скръб, отец Емилиян усети как облада покой сърцето му и цялата му плът. Той сложи

билките на една ниска масичка край леглото, донесе още по-близу светилника, донесе паница с вода. Започна работа като опитен лечител, който е виждал много болки и рани. Сатаната беше близу, сатаната беше зад гърба му, до лявата ръка, до дясната му ръка, но в сърцето му беше божията сила, божията любов. И когато силата в сърцето му отслабваше, а силата на сатаната нарастваше, той търсеше да срещне погледа на Биляна — светъл беше тоя поглед и строг с болката и тъгата в него.

V

Богомилът Рун влезе в Охрид само с двама конници, но като че ли в тоя град влезе самият дявол. А какъв човек беше той още от най-ранна възраст и после, когато пееше господнята молитва с другите богомили? Една ярост само кипеше в сърцето му — всичко друго беше по-сетнешна наука. Когато чуваше да се говори между богомилите против царя, против болярина и попа, Рун мислеше за баща си, виждаше баща си. Виждаше го в снега гол до пояс, с кърваво, почерняло тяло. И косата и брадата му бяха сплъстени в някаква кървава каша. Той лежеше мъртъв в снега. Убили го бяха господарски слуги, селяци и парици като него. Отишъл бе да запали господарските хранилища, а ба искал и молил преди това да му дадат поне половин вреца просо. Рун се бе уловил за дрехата на майка си, за една дрипа по нея, заедно с други още четири дребни деца, докато майката се мяташе като змия в огън, чупеше ръце, виеше с писклив глас:

— Защо го убихтеее! Ще измрем гладниии!...

Наоколо имаше и други люде, там стояха и двама от господарските слуги, които бяха пребили селяка. Стояха подпрени на дебелиите сопи и като че ли си почиваха след добре свършена работа. И като че ли всички се подсмиваха на вдовицата — такива техни думи помнеше Рун и досега:

— Господарска воля е това. Посегнал е на господарския имот. Царски закони има строги. Него и в църквата няма да го опеят, като е посегнал да краде и пали. А ти, жено, прибери копелетата си, не викай. Ще си намериш друг мъж, още можеш ти да раждаш... Груби жестоки думи. Но бе чувал той много пъти думи и клетви против цар и господар, против владици и попове, виждал бе люде и тела човешки, смазани с дървета, разкъсани с бичове и железни куки.

Виждаше бе и гладни люде много, дрипави, премръзнали — къде и кога той не си спомняше ясно, само тая неукротима ярост и омраза бе останала в сърцето му. Тая заседнала в сърцето му ярост намери свой израз в приетите от него богомилски мисли, в най-бунтовните техни думи, в най-злите, най-лютите техни ругания и клетви. А и те — най-бойките богомилски слова — не можеха да уталожат неговия гняв. Той искаше всяка дума да се превърне в дело.

Като получи от Самуил Мокри власт да действа, Рун действуваше с всичката ярост на сърцето си и само страхът от великия войвода го възпираше да не извършва цели опустошения. И тоя страх беше още по-голям, защото в него имаше и обич, и покорство, и някакво смътно чувство на удовлетворение и благодарност към могъщия, който му бе дал доверието си и бе дал власт в ръцете му.

Още като мина през източната врата на Охрид, богомилът пришпори коня си и полетя по градските улици. Когато се изпречваше някой минувач пред муцуната на коня му, Рун замахваше срещу него с бича си, случи се и да удари двама-трима зазяпали се охридчани. Забравил бе богомилът, че така летяха с конете си по улиците зли, надменни боляри и биеха минувачите с бичове. Той искаше да стресне охридчани още с влизането си в града и не помисли за нищо друго. Конете и спътниците си той остави в двора на управлението, изтропоти с тежките си обуца и влезе при челника на вътрешната крепост, тикна под носа му пергамента с царската повеля за неговата служба и без да го дочака да я прочете докрай, каза строго:

— Ще оставите града и всичко в ръцете ми.

Най-напред поиска стража от двайсет конника, докато другите двайсет трябваше да бъдат винаги готови да се притекат на заповедите му! Поискана да се освободи една от крепостните кули, настаняха се в подземията ѝ двама палачи със страшните си оръдия. И още същия ден докъм полунощ събра и затвори в кулата всички боляри, малки и големи, за които се знаеше повече или по-малко, че са против Самуила Мокри, също и мнозина граждани, които се противяха, па макар и само с някоя крива дума срещу царството. Рун бе забравил сега своята богомилска ненавист против цар и царство — по-друг беше сега царят и още по-друго беше царството му. Които от болярите или от другите граждани не се намериха в града, той прати стражи да ги търсят и намерят, където бяха; доведени бяха някои от болярите чак от властелските им селища и твърдини. През цялото време тоя ден и до късно през нощта по охридските улици и през

градските врати препускаха стражи, отиваха и се връщаха, водеха задържаните и ги затваряха в кулата. Целият град спотаи дъх от страх и изненада. То се знае — задържани бяха и невинни люде, както бяха отминати и виновни, но богомилът бе хвърлил мрежата си нашироко и здраво я затегна. Които бяха невинно задържани, трябваше да се пуснат, а отминатите трябваше да се издирят. Целият град бе се спотаил и всеки охридчанин очакваше да бъде взет и затворен в кулата. Никой не се опита да бяга и да се крие — не знаеха людете и не се досещаха откъде долетя тоя тъмен облак над Охрида, всеки се кръстеше в пазвата си дано да бъде отминат. Уплашиха се всички, дори и такива, които с нищо не са се бъркали в царските работи. Страхът растеше с всеки час, а нарасна още по-голям, когато някои от задържаните започнаха да излизат от кулата и да разказват от ухо на ухо какво ставаше зад дебелите и стени.

Рун седна като неумолим съдник на долния кат на крепостната кула. На двата по-горни ката бяха задържаните — човек до човек по войнишките помещения, по тесните ходници, та и по стълбите. Откъм подземията под първия кат се дочуваха викове и вопли, дрънчаха жезла, полъхваше миризма на кръв и на изгоряла плът. Яков Рун не пречеше с нищо да се чуват тия страшни шумове и звуци едва ли не по цялата кула, пък и по целия град чрез уплашения шепот на излезлите от кулата, да се усеща тежкия, сладникав полъх на разкъсани или прегорени човешки тела.

Той преседя близу две денонощия край стената под единствения прозорец в ниското мрачно помещение на приземния кат на кулата. Тук му донасяха и храна, но той едва се докосваше до нея и по-често посягаше към гърнето с медовина — навикна да сърба по две-три глътки през време на злокобната си работа. На лявата му страна край стената седеше пред ниската си тясна маса писец (смениха се те трима през тия две денонощия, не беше по силите им да седят като него по цял ден и цяла нощ на едно място). Прел вратата насреща стражите въвеждаха задържания и го оставяха с лице към прозореца или срещу големия светилник на масата на писаря, та да може богомилът да вижда добре лицето му и най-малкото негово движение. Като питаше и разпитваше, Рун вярваше повече на очите си, отколкото на думите на задържания и колкото задържаният изглеждаше по-виновен, толкова той по-малко му вярваше. Яков Рун работеше, вече от години и работата му го бе научила, че много често лицето на човека говори по-добре, отколкото лъжливият му език.

Задържани бяха и тоя път неколцина охридчани, които бяха задържани и след убийството на Самуиловия най-стар брат Давид Мокри. Рун започна с тях. Тогава пръв между тях беше Янкул Побит. Неговите тогавашни другари сега бяха задържани поради неговото убийство. Тогава Янкул Побит бе излязъл от тъмницата като невинен и не враг, а крепител на царството. Дали не бяха го убили тъкмо затова неговите тогавашни другари? Те мразеха Самуила Мокри и общата им омраза ги събираше на едно място. Само Побит се бе отделил от тях. Богомилът ги събра и в тъмницата. Със своята голяма омраза те вършеха нещо или знаеха нещо. Сега пръв между тях беше Михаил Кукул. Той още на времето излезе открито срещу Самуила и не престана да злослови против него, а който говори, може и да извърши. Или пък знае кой ще извърши. Но защо Михаил Кукул ще посегне на Побит? Това ще каже Кукул. Може той да го е убил или да знае кой го е убил. Ето през такива криволици минаваше мъсълта на богомила като хрът по криволичещите следи на заяка. Той ходеше подир подозрителната си мисъл с настървение, което идеше и от неговата омраза към болярите, към всеки враг на царството и на Самуила Мокри.

Рун започна с Михаил Кукул. Боляринът влезе при съдника си с такова лице, че трудно можеше да се прочете по него скрита мисъл. То беше много бледо и не можеше да побледнее повече; беше изопнато и като че ли вкаменено — никакво обвинение не можеше да го накара да трепне, да се изкриви, да се промени. Рун си помисли: болярска надменност, но може би и преголяма уплаха, която може да се превърне в прикритие и щит. Той гледа дълго болярина от стола си край стената и после отеднаж попита:

— Кога видя за последен път Янкула Побит?

Михаил Кукул бавно отговори:

— На погребението му.

Богомилът скочи и застана близу пред него, очи в очи.

— Ти ми се присмиваш, а? — И после пак отеднаж: — Кажи кой го уби!

Михаил Кукул знаеше кой уби Побит, но не беше видял и скрит зад тая тъничка преграда, спокойно, отговори:

— Не знам.

Рун се върна на мястото си и оттам, отдалеко, рече:

— Ти, болярино, не може да не знаеш кой уби Побит. Ако и самият ти нямаш пръст в това убийство, тебе са ти казали кои са убийците.

— Богомилът дигна ръка, за да спре болярина, макар той да не даде никакъв знак, че иска да говори, и продължи тихо, спокойно: — Знам какво ще ми кажеш, но ето и аз какво ще ти кажа: вие двамата с убития бяхте заедно, а после се разделихте. Не сте могли да бъдете повече приятели. Станали сте врагове и може би до убийство. Или неговите врагове са станали твои приятели. Още на другата заран са ти казали кои са извършили убийството му, ако ти самият не си го извършил.

Боляринът пак отговори спокойно:

— За убийството научих още на другата заран. Както всички в тоя град. Кой са убили Янкула Побит, аз не знам.

Перото на писеца заскърца; той знаеше по-добре от съдника какво да запише на пергамента и записа каквото беше нужно да се знае. Рун се изправи отново и махна на писаря да спре, без да го погледне. Той гледаше болярина и каза:

— Ще слезем долу. Там ти ще кажеш всичко, болярино.

Той плесна два пъти с ръце и в помещението веднага влязоха двама стражи с мечове на бедрото. Те застанаха от двете страни на болярина и дори посегнаха да го уловят за ръцете. Михаил Кукул ги отблъсна с лакти, но брадата му започна да трепери. Той рече хрипливо:

— Къде искаш да ме водиш, душегубецо...

„Той се уплаши“ — помисли си богомилът и плесна още два пъти с ръце, без да му отговори. Влязоха още двама стражи. Рун каза:

— Свалете го долу.

След къса, безполезна борба Михаил Кукул се остави в ръцете на четиримата стражи. Те го поведоха надолу по стръмна каменна стълба. През една тясна врата на долния ѝ край проникваше насам червена треперлива светлина и топъл полъх, който се засилваше след всяко стъпало. От вратата се откри доста широко помещение с нисък таван и влажни каменни стени. На тавана беше окачен на верига двоен светилник, ала помещението сякаш повече се осветяваше от огнището в единия му ъгъл, дето сияеше цяло купище жар. Озарени от огъня, там стояха двама губители, голи до пояс и с къси кожени престилки. В червеното сияние на огъня се очертаваха силните им мускули и широките им лапи с пръсти, присвити като куки. Помладият от тях едвам се въздържаше да не се нахвърли тутакси върху болярина и лицето му беше цяло нагърчено от зла усмивка. В огъня стърчаха набучени железата с дълги дървени ръчки — куки, щипци, клещи, шила. На няколко стъпки пред огнището беше сложен нисък

дървен одър, по който бяха закачени дълги вериги и въжета, железни халки и куки. Михаил Кукул се спря близу до вратата и мигом съгледа всички тия злокобни уреди, двамата нетърпеливи губители, а огънят в огнището изгаряше погледа му. От края на пръстите му, през цялото тяло и чак до самото му сърце запъплиха болезнени тръпки. Мъките започваха, при все че палачите още да не бяха го и докоснали.

Изпод големия болярски калпак потече обилна пот по лицето, по врата на болярина. Той посегна към калпака си, свали го несъзнателно и в същото време премисли: „Помагай, боже... Ако призная, Мокрият ще ми вземе главата. Да му кажа, че шуреите му убиха Побит, после пък те мене ще издадат. А добре е да му кажа: твоите шуреи! Губителите му ще ме попитат: ти откъде знаеш, ти си с тях! И щом еднаж езикът се развърже... Трябва да се изтърпи. И откъде знам аз за Побит? Не съм видял нищо с очите си..." Зад него се чу гласът на Яков Рун:

— Е, ще проговориш ли?

Боляринът изрече гласно последната си мисъл:

— Не съм видял нищо с очите си.

— А нищо ли не си чул, нищо ли не знаеш?

— Нищо не знам — отговори Михаил Кукул твърдо и се извърна да погледне богомила, който бе застанал на вратата зад него.

— Накарайте го да заговори по-иначе — каза Рун със спокоен глас.

Четиримата стражи избутаха болярина към дървения одър, пристъпиха към него и губителите. По-старият от тях изръмжа:

— Съблечете го. Връзвайте!

Не бяха големи силите на Михаил Кукул и какво можеше да стори срещу шестима млади, силни мъже, но започна той отчаяна барба с тях. Не даваше да го съблекат, да го съборят на одъра, блъскаше с ръце, риташе с нозе и викаше, крещеше:

— Пуснете ме! Убийци! Мъчителни! Нищо не знам... не съм видял!

Пуснете ме... проклети, проклети да сте!

Той започна и да хапе, да дращи с нокти. Богомилът виждаше отчаяната му борба и големия му гняв, чуваше гласа му, всяка негова дума и повтаряше в ума си: „Той знае, той знае всичко. Спасява душата си!"

Михаил Кукул бе съблечен до пояс и вързан на одъра — нозете и ръцете му на едно място, с извит навън гол, жълтеникав и влажен гръб. Един от стражите натисна към одъра и косматата му глава, но

той не преставаше да се дърпа, да вика, макар вече с отпаднал глас. „Той се бори за душата си“ — повтаряше в ума си Рун. И кимна на по-стария палач да започва. Сега заговори той, губителят:

— Думай, думай, болярино. По-добре преди огъня, отколкото след огъня. Ти и без това ще проговориш. Езикът ти сам ще се развърже. Кажете какво те питат...

Губителят говореше като на себе си с прегракнал глас и в същото време приготвяше около огъня страшните оръдия. Той се спря пред голия гръб на болярина с едно дълго, нажежено до бяло желязно шило, което бързо потъмняваше:

— Е, болярче?

Михаил Кукул и сега не преставаше да се дърпа, да стене гневно:

— Мъчителите... проклети да сте!...

Силен вик, сякаш сам излетял от гърдите му, пресече гневния му говор. Той дръпна главата си назад и замря от болка. Наоколо се разнесе миризма на изгоряла плът. Палачът бе прокарал по гърба му с нагорещеното желязо, от врата и чак близу до кръста, дълбока, тъмночервена черта. И не преставаше да ръмжи, но сякаш да успокоява жертвата си:

— Това е само за начало. Колкото да опиташ...

Той пристъпи към огъня, мушна там шилото и извади друго едно широко нажежено желязо също с дървена ръчка. Върна се пак към жертвата си:

— Сега ще те затопля още повече...

Много време прележа боляринът Михаил Кукул на дървения одър в ръцете на губителя, който нашари целия му гръб с нагорещените железа. Кукул се бореше с яростно отчаяние, викаше, виеше проточено, стенеше, дърпаше се и се превиваше, но не се оставяше болките да го надвият, да сломят волята му, да го накарат да говори против себе си. Богомилът се приближи до самия одър, надвеси се над болярина, та и посегна несвястно да вземе той железата от ръцете на мъчителя. И колкато викаше боляринът, викаше над него и богомилът, за да го принуди да проговори за убийството на Янкул Побит, да каже какво крояха и вършеха скришом враговете на царството и на Самуила Мокри. Боляринът нищо не издаваше. Той като че ли претърпя болките още в началото, после те се притъпиха някак, пък и беше повече в безсъзнание. Умориха се в края на краищата всички. Само в сърцето на болярина оставаше все още воля да се бори за живота си, оставаше страх да не би езикът му сам да го

издаде и тоя страх беше също голяма сила в него.

— Стига — махна с ръка Рун към палачите. И като се надвеси над болярина, рече задъхан от ярост: — Утре пак. Чуваш ли! Докато окапят месата от кокалите ти? Всички задържани, към седемдесет души, минаха през съда на Яков Рун, мнозина свали той и долу, на дървения одър, под нагорещените жезла. На няколко пъти доведоха и нови задържани, минаваха и те по реда си през страшния съд на богомила и през ръцете на губителите. Рун и пушна някои от задържаните, пушна неколцина и с горени гърбове. Към края на второто денонощие не изтрая и той самият. Не се насити да съди и да мъчи, не се отчая, но бяха минали вече всички задържани през съда му и му се стори, че бе попаднал на погрешна следа. Излезе да се разходи с кон — да се стопи някак тежкият камък, който бе легнал на сърцето му.

Беше късно след обед, по оня час, когато стърмецът* набира на ситни бръчки сребристосинкавата повърхност на езерото, прелита над града и тихо шуми през завехналите вече листа на дървесата. Небето беше светлосиньо, проникнато надълбоко от мекия блясък на есенното слънце, което приближаваше към края на всекидневния си път. Богомилът не поглеждаше синьото прозрачно небе, не усещаше и ласкавите милувки на вечерника по разгорещеното си лице. Не долавяше и тишината, която лягаше над всяка улица, където навлизаше той с другите неколцина конници, които го следваха и как остро и самотно кънтяха по едрата каменна настилка бързите удари на подкованите конски копита. Богомилът привличаше погледите на минувачите, на работниците и продавачите по работилниците; спираха те разговорите си, поспираха се и да го погледат отдалеко, а някои по-плахи и се завълнуваха, да не се мяркат пред очите му. Той яздеше лошо, цял увиснал на високото седло, и току въртеше глава, зли очи ту на една, ту на друга страна, сякаш търсеше някого между людете, които срещаше. Ала нямаше как да види, как да срещне тия, които търсеше. Да можеше да преведе всички тия люде край дървения одър в подземие то на кулата!...

(* Стърмец или горник — тих прохладен вятър.)

Рун ядно пришпори коня си и го насочи към източната градска порта. Стражите дигнаха почтително пред него дългите си копия, а той мина край тях навъсен и излезе вън от града с малката си дружина. Не беше отминал ни стотина разтега по широкия път за Обител, когато срещу него са зададе едно малко шествие от коли и конници: Агата

Самуилова се връщаше с цялата си дружина в Охрид. Като се приближи още повече, богомилът позна съпругата Самуилова, също и сина му, но неговият поглед бе привлечен от четиримата ромеи, които придружаваха Агата и децата ѝ заедно с другите люде около нея. И вече погледът на богомила не се откъсна от четиримата чужденци, докато мина край тях и се размина, та и се обърна назад още два пъти, да ги погледа. Той не поздрави съпругата на великия войвода, нито показа с нещо, че я познава — не беше говорил никога с нея. Пък и четиримата ромеи отеднаж грабнаха вниманието му. Когато пътниците отминаха по-далеко, Рун обърна коня срещу своите спътници:

— Кои са тия?

— Жената на великия войвода, децата му... — отговори единият от конниците, който беше тукашен човек. Сетне той прибави досетливо: — И братята ѝ са с нея. Двама. Дошли са от Драч.

Богомилът пак обърна коня си нагоре по пътя, но в ума му остана мисълта за двамата братя на Агата Самуилова. То беше поради преголяма подозрителност, особено в тия няколко дни на разпити и търсения, беше и поради същата преголяма негова ненавист към всеки враг на царството, особено ако беше от по-горните слоеве, към всеки чужденец, който сам по себе си е враг и зложелател. Той се извърна и попита през рамо:

— Кога са дошли? Идват ли често в Охрид?

— Не са много отдавна тука — подвижна конникът. — Не съм ги виждал друг път в Охрид.

Неспокойната, подозрителна мисъл на богомила заброди в ума му още по-бързо. Какво търсеха тия ромеи в Охрид? Заради сестра си. Може, може, но може и поради друго нещо, за зло някакво и пакост. Дошли са тук и ето някой убива болярина Янкул Побит в тъмнината, някой раздвижва скритите врагове. Може тия двамата да не знаят нищо, но може и да знаят всичко. И що от това, че са братя на съпругата на великия войвода? За врага няма ни род, ни братство. Най-добре ще бъде човек да ги поразпита. Те сами няма да дойдат, няма да ти кажат нищо. Конят, на богомила забави ход — ръката, която стискаше юздата му, се бе отпуснала. Рун си мислеше понататък: „Щом ми се виждат съмнителни, аз трябва да узная всичко за тях, трябва и тях самите да поразпитам...”

Той внезапно обърна коня към града и го заблъска нетърпеливо с

железните стремена. Върна се пак в кулата, на долния ѝ кат.
— Доведете отново болярина Кукул! — прогърмя гласът му. —
Свалете го долу.

Още като чу - Михаил Кукул името си и стражите го задърпаха надолу, отпадна съвсем и се отпусна. Като си помисли, че пак ще го сложат на ниския одър, че нагорещените жезла пак ще минат по дълбоките рани, които горяха като жив огън по снагата му, той се остави в ръцете на стражите като мъртва вещ, изчезна в него всяка воля за съпротивление. Кое то човек може да претърпи един път, не винаги може да претърпи и втори път. Когато го сложиха на дървения одър в подземие то и чу звъна на веригите, на железните куки и клещи, Кукул промълви че разтреперан, плачлив глас:

— Не... не ме връзвайте...

А Рун беше пак над главата му. Той каза с провлечен глас:

— Поздрав от братята на почтената съпруга на великия войвода.

Михаил Кукул изхлипа и цял потрепера като от силен студ.

Богомилът го сграбчи за рамото и продължи:

— Говори! Разкажи ми всичко! Ако ти е мил животът, човече...

Боляринът се полюшна под тежестта на ръката му и като въздъхна хрипливо, започна със същия изтънъл, плачлив глас:

— По-големия Хрисилий познавам от по-рано... Другия, по-младия, за пръв път го виждам... Аз... аз не видях кой уби Янкул Побит. Но когато Побит каза, че няма да застане против царството ни и си отиде, един от ромеите излезе веднага подире му и... и на другата сутрин го намериха убит на улицата... промушен с мечица.

Сега Рун се надвеси още повече над него с разперени ръце, като че ли искаше да го запази от някаква опасност, от някакъв удар. Каза той да повикат долу и писеца. В гласа му се долавяха насърчителни, дори ласкави звуци:

— Говори спокойно, болярино. Всичко разкажи. Къде бяхте вие? Кои бяха още с вас?

Михаил Кукул вече и сам не искаше да спре. Бързаше да каже всичко и докрай, та и гласът му позакрепна. Нещо се бе отпушило в него, не можеше да задържи той езика и думите си. Говореше като че ли с облекчено сърце, искаше да се понрави на богомила, да заслужи неговата милост. И разказа всичко, което знаеше за враждебно настроените боляри в Охрид, пък и въвн от Охрид, за тайните им срещи и кроежи. Повече говореше за другите и лукаво избягваше да споменава за себе си, като да беше само свидетел, а не и участник.

Рун поглъщаше всяка негова дума, но беше изненадан от преголямата му словоохотливост и откровеност. Дали не го лъжеше? Ала това не беше откровеност пред мъчителя, беше голямо изтощение и голям страх от мъките, които можеха да се повторят, от железата на губителя, които можеха отново да минат с огън по разтворените рани. Като спомена Рун при това двамата Хрисилиевци, в уплахата си Кукул помисли, че богомилът е узнал всичко и че той няма какво да пази повече, какво да крие, оставаше само да запази себе си от страшни мъки и смърт.

Той дори започна да повтаря казани и повторени неща. Тогава Рун му обърна гръб и бързо изтича навън. Малко по-късно той поведе дружина от десет въоръжени конници към вътрешната крепост. Паднал бе вече мрак, вратите на вътрешната крепост бяха затворени, но той поиска да ги отворят. Царската грамота, която имаше, отваряше пред него всички врати. Нахълта дружината му в двора на крепостта, обгради от всички страни дома на великия войвода и сам Рун почука на вратата му. Излязоха слуги и богомилът каза, че иска на часа да види двамата братя на Агата Самуилова. Слугите загоговориха един през друг:

— Заминаха си те. С хората си. Още по светло. И бързаха, бързаха...

Виждаше се — слугите не лъжеха, но Рун рече:

— Повикайте сина Самуилов.

Гаврил-Радомир скоро се показа на вратата, до него се изправи и Ароновият син. Рун попита:

— Къде са двамата ти вуйчовци?

— Заминаха си за Драч — отговори Радомир.

Забелязал присмехулния поглед на Ароновия син, богомилът рязко се обърна към него:

— Ти защо се смееш!

Той не дочака отговора на момчето, обърна коня си и отмина.

Владислав тихо се изкикоти след богомила. Ароновият син знаеше много неща, но още повече се досещаше. Сега той сладко се засмя на безсилната ярост на богомила. Рун препусна през двора на вътрешната крепост и поведе дружината си по пътя за Драч. Бързият тропот на конете се чуваше надалеко в настъпилата нощ. Когато малката дружина излезе на открито поле, Рун се спря, конете се стълпиха зад него и затихнаха. Богомилът нададе ухо: наоколо не се чуваше никакъв шум, никакъв тропот. Високо по ведрото небе трептяха ярки звезди, но долу, по стихналата земя, тъмнината беше

още по-гъста. Само пустият път едва се белееше на двајсетина разтега нататък. „Заминаха си. Още по светло... Рун ядно дръпна юздата на коня и го обърна назад към града.

Той не би могъл да настигне бегълците. Двамата Хрисилиевци бяха узнали за задържането на Михаил Кукул и навреме бяха поели пътя за Драч.

Изминаха седем-осем дни, откакто Биляна Маркова падна ударена от стрела. Тя не умря и доста се посъвзе от първите болки и страхове, но не можеше да се изправи на нозете си. Дали беше от отрова или от раната на гърба, но цялата долна част на тялото ѝ от кръста надолу, беше като откъсната и Биляна не можеше да помръдне дори пръстите на нозете си. Младата жена се надяваше, че всичко ще премине, щом остана жива, нека само раната да изцелее, и се опитваше да свиква с новите си нужди. Помагаше ѝ усърдно и отец Емилиян.

През цялата първа нощ след раняването детето на Биляна плака от глад. Тя се опита да се понадигне, да го сложи на гърдите си, ала монахът не ѝ го подаде — боеше се той, уплаши и нея да не би млякото ѝ да е отровено ведно с цялото тяло. Детето прегракна и премаля от плач. От време на време то се унасяше в сън, но само за малко и пак започваше да пици. Отецът се опита да му даде друга някаква храна, както го напътваше Биляна, но то не можеше да приеме и още повече се задавяше. През последните часове на нощта гласът му съвсем отпадна, приличаше на жално, безпомощно скимтене и сърцето на младата майка се късаше от мъка. Старата тетка, която нищо не виждаше и не знаеше, все току надаваше писклив глас от стаята си:

— Къде се загуби, Биляно? Какво става с детето ти, защо плаче толкова? Дай му да бозае...

Тя не дочуваше слабия глас на Биляна, влезе най-сетне монахът в стаята ѝ:

— Биляна е много болна. Ти стой, бабо, спокойно тук.

— А ти? — надигна се старата жена. — Ти каква работа имаш при нея цяла нощ? Повикай някоя жена да ѝ послужи... Ето аз не мога... Не можеха да успокоят и нея цяла нощ.

Като се раздени, Биляна пак се опита да се поизправи и дори сама повика отца да ѝ помогне. Големи болки изпитваше тя — лицето ѝ побеля още повече и се покри с влага, но се позадържа с гръб на възглавницата и каза на монаха:

— Подай ми детето, отче. Като е толкова мъничко... ако аз умра от отровата или... и то не ще може да живее. А така и от глад може да си умре. Подай ми го, отче, докато мога да се държа така на възглавницата.

Монахът донесе премалялото дете, сложи го в ръцете ѝ. Отчаяните ѝ думи бяха справедливи. Той се извърна и отиде в най-отдалечения ъгъл на стаята, остави я да кърми детето си. Така започна и продължи целият нов живот на Биляна Маркова. Колкото повече се засилваше надеждата ѝ, че ще остане жива, толкова повече растяха и силите ѝ. Към края на тази претезка за нея неделя тя се опита да се измъкне и от леглото, пълзешком на силните си лакти. Опитваше се да избягва помощта на монаха, кротко го пъдеше по-далеко от леглото си, дори и вЪн от стаята, когато беше нужно. Още след първата нощ, пълна с най-големи страхове, с отчаяние, между тях двамата отново се появи и започна да расте като непреодолима преграда свенът, който разделя жената от мъжа дори когато са близки, а още повече, когато са чужди. На втория ден Биляна сама поиска от монаха да види пак раната ѝ, да я превърже и това беше за последен път. В това беше нейният страх от смъртта, също жаждата ѝ за живот, но сетне той страх намаля и се засили женската ѝ свенливост и недоверчивост, скритата враждебност към чуждия мъж.

Отец Емилиян стоеше дълго в стаята ѝ и това беше нужно заради нея, заради детето, заради сляпата в съседната стая. Той се грижеше за храната им и тя приемаше тия негови грижи; грижеше се, ето, и да не остане вратата на къщата отворена през нощта. Монахът беше все пак неин приятел, беше приятел на детето ѝ, на целия ѝ дом, на Самуила също. Небесният отец да го благослови и награди за добрината му, че не я остави да загине от смъртоносната стрела, не изостави ни детето, ни дома ѝ...

Минаха и други десетина дни. Биляна Маркова вече не се боеше за живота си, отец Емилиян винаги навреме слагаше детето в ръцете ѝ, сита беше винаги и сляпата тетка, успокои се цялата къща. Един слънчев ден, докато монахът още не беше дошъл, Биляна се опита да пропълзи чак до външната врата, искаше да погледа гората оттам. Почувствувала се бе силна, такива бодри копнежи се бяха пробудили отново в сърцето ѝ, но сега външната врата на къщата беше много далеко за нея. Тя не можа да я стигне и се върна в леглото си пак пълзешком, задъхана, с последни сили.

През цялото това време тя не беше престанала да мисли за Самуила,

макар да не споменаваше често името му. Както и преди раняването, мислеше само за него. Всичко друго оставаше по-назад. Тя се молеше на своя богомилски небесен отец, молеше се на отца Емилияна, молеше се дори на раната си — дано да оздравее, преди да се върне при нея Самуил. Молеше се и на болните си нозе да проходим отново. С големи усилия, с всички сили се грижеше за чистотата на тялото си, на дрехите, на леглото си, макар да не можеше да се придвижи нито на два-три разтега. Оставяше от храната си — да има и за него два залъка, ако си дойде внезапно, молеше се да има винаги прясна вода и пак за него. Сутрин бързаше да се поизправи в леглото, да пооправи косите си, дрехата, завивката. Ослушваше се във всеки шум отвън, дори и в среднощната тишина. И не можеше да възпира, да крие повече мислите си за Самуила, искаше да поговори, за него. Най-напред започна с детето, когаго го държеше в ръцете си и оставаше сама с него:

— Кога ли ще си дойде татко ти... Да те види колко си порасъл... Ще дойде, ще дойде той скоро! Но... мама не ще може да го посрещне... Заговори тя най-сетне и с отца Емилияна:

— Какво се чува, какво става... Война ли има?

Инокът прозря скритите й мисли. И побърза да съкрати разговора, започнал толкова отдалеко:

— Война засега няма. Пратих аз вест до великия войвода, че си болна. Той ходи навсякъде и е трудно да го настигне човек. Но е време да дойде. Чакам го.

Тя го погледна с такива очи, че той наведе поглед. Потръпна и сърцето му. Тя го погледна с благодарност, а то беше и с обич. Монахът беше все повече в къщата на ранената или, някъде наблизу. В църквата влизаше само нощно време, когато се връщаше за нощуване. Влизаше като претоварен с грехове, за да измоли опрощение. Такива бяха молитвите му и лежеше дълго сега върху големите студени камъни, с които беше покрит подът на малката църква. Насреща, по грубо изработен иконостас, бяха окачени само пет или шест икони и най-хубава между тях беше иконата на Богородица със златна нимба. Преди време той бе хвърлил във водата златиците на Самуила Мокри, а после сам бе събирал по реките златни зрънца за нимбата на тая икона. Само пред нея гореше кандило. Той виждаше само нея и само към нея отправяше молитвите си:

— Света майко божия, всемилостива.... Ти виждаш: сърцето ми не е в

моя власт, както и не мога да го спра в гърдите си или да го накарам да затупти отново в гърдите на мъртвия. Може би така започва всеки грях, мимо нашата воля и после ни завладява с всичката своя дяволска сила. Не мога да спра също и погледа си, да го отклоня навреме. Той е по-бърз от моята воля. Ето греха ми, Богородице, дево... Самият аз нищо не съм сторил и не съм пожелал да сторя... Монахът не се решаваше да признае докрай чак и в молитвата си пред Богородица, че същия ден бе зърнал за един миг възмургавата гръд на Биляна с набъбнало тъмно зърно, когато тя в своята невинност и в бързината да даде по-скоро гърдата си на гладното дете бе я изтеглила от пазвата, преди да успее той да се отстрани по-далеко. Но дали и неговият поглед не бе останал по-дълго насочен там, където не биваше да се обръща? Ето какъв беше сега неговият живот, в каква мъка беше, откакто живееше в такава близост с Биляна. Но с тая мъка той изпитваше и голяма сладост — през цялото време, докато беше с младата жена, и сутрин, когато тръгваше за къщата ѝ, пък и през всяко време, когато мислеше за нея. И тая сладост той не смееше да нарече с нейното истинско име, а се залъгваше, залъгваше и самата Богородица, че идеше в сърцето му от доброто, което правеше на ранената, на детето ѝ, на безпомощната сляпа старица. Към края на четвъртата неделя, откакто бе ранена Биляна Маркова, в Преспа пристигна Самуил. Вестта за несретата с държанката му бе го настигнала чак някъде към Бъдин и той дотича оттам за по-малко от дванадесет дни. Биляна чу и позна стъпките му отдалеко. Той се втурна право в стаята ѝ — знаеше къде да я потърси, щом беше болна. Отпусна се на колена до ниското ѝ легло, улови нетърпеливо двете ѝ ръце, както и тя самата бе ги протегнала към него, взря се тревожен в лицето ѝ:

— Какво ти е? Какво е станало с тебе?

Той не знаеше, че е ранена със стрела. Отец Емилиян бе му известил само, че е тежко болна — не искаше да се разнася вестта за раняването ѝ, пък и не можеше да му разкаже всичко чрез пратеника си. Сега отецът се бе отдръпнал към вратата на стаята с побеляло лице от внезапната болка, която бе обладала сърцето му, още щом съгледа великия войвода. Вече се смрачаваше и в стаята беше доста тъмно, изпитото лице на монаха изглеждаше още по-бледо в мрака. Биляна кимна към него:

— Отец Емилиян знае всичко. Аз нищо не помня. Връщах се от гората с гъби, нещо ме парна и... Ударили са ме със стрела в гърба.

Самуил скочи, пристъпи към монаха:

— Кой?...

— Не видях — отговори отец Емилиян. Той дигна едва сега очи към великия войвода и продължи: — Не знам защо, но нещо ме кара да ти кажа, че по това време на острова имаше чужди люде, ромеи.

— Ромеи! Как...

— Беше съпругата ти, децата ти, също и братята на съпругата ти и неколцина техни люде. Аз не твърдя нищо, не съм видял нищо, но ти трябва да знаеш за тия чужди люде, които бяха дошли тук с братята на съпругата ти.

Великият войвода наведе глава. Да, той сам бе позволил на жена си, на децата си да дойдат на острова. Но, боже мой, те ли... братята на Агата, слугите им? Той се върна отново при леглото на болната, надвеси се:

— Къде си ранена? Що става с раната?

Биляна не откъсваше очи от него и не бяха мислите ѝ нито в раната, нито в мъчителните дни, които преживя, нито дори за детето ѝ, а цяла се бе отдала на радостта, че той беше тук, близу до нея, дошъл бе пак при нея, докосваше го, чуваше дишането му. Тя отговори разсеяно - едно говореше езикът ѝ, а друго — очите ѝ:

— Някъде над кръста... в гръбнака. Там се е спряла стрелата. Вече не ме боли. Лекуваше ме отец Емилиян, той знае, но... — Тя присви вежди, лицето ѝ се забули в сянка, очите ѝ се изпълниха с грижа и уплаха: — Но ето... не мога да стана. Вече нищо не ме боли, но не мога да помръдна нозете си.

Самуил се приведе още по-ниско към нея, бледото му лице цяло се изпъна:

— Никак ли не можеш да ги помръднеш! Не си ли ставала оттогава? Като че ли едва сега той се уплаши истински. Спомни си, виждал бе ранени в гръбнака, умират бързо, за няколко дни, или се схващат завинаги, нозе, ръце, не могат и да задържат нуждите си. По цялото му тяло премина студена, болезнена тръпка, той се изправи бързо, отдръпна се на една стъпка с мрачно, побеляло лице, обладан за миг от непреодолимо, мъчително отвращение. Биляна следеше зорко, ловеше с уплашен поглед всяко негово движение, всяка промяна по лицето му, помрачи се, побеля и нейното лице, ала от други, също тъй страшни мисли. Тя не знаеше какво мислеше той всъщност, от какво се уплаши и се отдръпна цял разтърсен, но нейните мисли бяха подобни на неговите и близу до неговите. С голям страх и тежка мъка

си мислеше тя, че Самуил се отврати от нея, видя го как се отдръпна от нея, как изстина лицето му, изстинало бе отеднаж и сърцето му и как иначе за една вече саката жена! Той се отдръпна от нея, той ще си отиде и няма да се върне никога... Тя лежеше в леглото премаляла, лежеше като мъртва и с капчицата сила, която бе останала в сърцето ѝ, с мъничката, жалка сила, която все още намери в себе си при своето отчаяние, се опита да се оправдае за своята несрета, да го задържи още малко. Тя заговори бързо, задъхано, със слабичък, отпаднал глас:

— Иначе нищо не ме боли, нищо... Всичко мина. Само нозете още. Иначе нищо не ми е, само нозете, но аз още се лекувам. Нели, отче?

— изви внезапно големите си очи към монаха, пълни с отчаяна молба, В следващия миг тя забрави за монаха, обзета от друга мисъл, раздвижи се бързо, трескаво, отхвърли покривката и се опита да се изправи със същата отчаяна решителност, засили се, закрепна и гласът ѝ:— Ето, ето... аз ще стана.

Самуил стоеше на една стъпка от леглото ѝ, гледаше я със своя втренчен поглед, сега още по-напрегнат. Той чакаше. Чакаше да види дали тя наистина ще се изправи, да види докъде бе стигнало нещастieto ѝ. Биляна не можа да направи нищо повече. Изправи се, подпряна на ръцете си, и не можа да помръдне схванатите нсзе. Челото ѝ се ороси с едри капки пот. Тя въздъхна издън душа — тежко, мъчително и току се хвърли назад върху възглавниците, покри лицето с двете си ръце и тихо, горко зариде. От очите ѝ избликнаха толкова сълзи, че се процеждаха през пръстите. Тя се предаде на мъката си, разкри отчаянието си. Самуил стоеше до нея и виждаше всичко. В своята собствена мъка и отчаяние той не знаеше какво да стори сега, как да я успокои. Възпираше го присъствието на монаха — не се наведе да я прегърне, да ѝ каже утешителни, нежни думи, Биляна се разрида още по-отчаяно.

Чу се плачът на детето.

— Какво прави то? — бързо попита Самуил загрижен. — Храниш ли го? Да ти го донеса ли?

Биляна отеднаж престана да плаче, дръпна мокрите си ръце, обърна към него очи, широко разтворени от внезапна надежда, жадни за обич, за милост. Думите му за детето прозвучаха топло, за пръв път проявяваше той такава грижа за тяхното дете. О, той е добър, добър, винаги е бил добър към нея, към всички. Тя подсмъркна и рече тихо: — Храня го. То и сега е гладно.

Самуил се отправи към детската люлка, следван от погледа ѝ. Той пристъпваше нататък леко приведен и едва сега забеляза, че монахът си бе отишъл. Плачът на детето се засилваше, но той не побърза да го вземе; тъжната мисъл за Биляна бе обладала ума му, притиснала бе сякаш и раменете му.

Той дигна детето от люлката и едва когато усети малкото тяло в ръцете си, неговата жива тежест, наведе очи да го погледне. Детето, види се, почувствува, че го дигат от люлката и бързо се успокои. Колкото и да беше улисан в мислите си, Самуил се изненада, като срещна вече доста живия поглед на детските очички, който все още блуждаеше, но като че ли търсеше неговия поглед. Лицето на детето беше вече избистрено, с нежно лъскава кожа, на челцето се тъмнееха коси. Долавяше се и някаква прилика в образа на малкото, който също бе започнал да се изяснява. И на това се учуди Самуил, като видя, че малкият Давид приличаше на майка си. С тия думи, с тая радостна почуда се приближи той към леглото на Биляна:

— То на тебе прилича. Още такова малко... Човек!

Зарадва се и Биляна на това негово любопитство спрямо детето им, на бащинската му радост. Тя живо се изправи, както преди, като че ли нищо не беше се случило с нея, примъкна се към възглавницата, подпря се там, протегна ръце с лице, озарено от усмивка:

— Аз се молех на тебе да прилича. Какво човече е то, хитро. Щом го вземеш на ръце, веднага млъква.

Тя приближи гърдата си до зиналата влажна устица на малкото.

Самуил се отдръпна и седна на един стол наблизу. Настана тишина в стаята, тихо беше и по цялата къща. Чуваше се само гладното, сладко смучене и мляскане на детето. В бързината си то изпущаше зърното на майчината си гърда, ръмжеше недоволно, търсеше го задъхано, докато го залапваше пак и започваше шумно да гълта млечната струя. Биляна час по час поглеждаше изпод вежди Самуила, да види дали той чуваше тия радостни за майчиното ѝ сърце звуци на милата детска уста.

Самуил седеше, подпрял глава на свития си юмрук, сгъстилата се вече, леко раздвоена брада лежеше превита, притисната на гърдите му. Той гледаше пред себе си, затворено беше цялото му лице. Не беше свикнал да се заслушва, да се радва на тия домашни шумове и звуци, на тая тишина в къщата, сега пък и съвсем не ги чуваше.

Мъката за Биляна беше в сърцето му, гризеха го с болка и подозренията му за причината на това нараняване, за людете, които

го бяха извършили. Той чувствуваше тая мъка и тия мъчителни съмнения всеки миг, когато се връщаше към себе си, но мислите му и против неговата воля го носеха далеко оттук, от тая къща, дето бе преживял най-хубавите си дни. Беда бе дошла в тоя тих, щастлив дом, свършили се бяха може би завинаги радостните дни и цялата тази горест беше в самото му сърце. Ала по-друга и много по-голяма беше силата, която грабваше сякаш от самия него мислите му и ги понасяше далеко оттук, по разните градища и твърдини низ цялото царство, по безкрайните пътища, по които препускаше през последните дни и месеци.

От изпратените в Цариград съгледвачи се бяха върнали двама. Великият войвода веднага бе изпратил други двама с повеля да се връщат в България по-бързо, когато имаше какво да съобщават, за да се поддържа постоянна връзка с престолнината на ромейската империя. Вестите на съгледвачите, които отиваха и се връщаха често, бяха радостни: в големия далечен град на василевсите и все по-нашироко низ цялата империя кипеше недоволство против Василия Втори и против близките му люде. Колкото недоволството сред ромеите от всички слоеве растеше и се засилваше само по себе, толкова повече го предизвикваше и сам василевсът със своята необузdana дързост и най-вече спрямо разните велможи в царството си. Василий Втори презираше народа, бедността му, простотията и вонята му, но го чувствуваше като почва под нозете си и искаше да бъде тя здрава, твърда. А понеже почвата под нозете му беше от живи люде, василевсът искаше да бъдат те търпеливи и правеше, каквото можеше, каквото му даваше сърце и го подучваше умът му, за да ги държи в подчинение, в едно тъпо, животинско задоволство. Какъвто беше дързък и в приказките си, той казваше:

— Тълпата, това е едно мръсно, вонещо черво, вечно алчно. — Или: — Гад безбройна. Плоди се от собствения си тор. Но нека, нека — задавяше се той в своя хубав, звучен смях. — Нека се развъждат, да имам аз повече войници... Да живеят народите ми, да ядат и да се множат!...

От велможите, от тия, които бяха по-близу до трона му, той се боеше. Нито един василевс преди него, дори и най-мощният, не бе спал спокойно в позлатените си покои, не бе посягал към чашата си, без да не потрепне ръката му от страх да не би някой да е сипе смъртоносен яд в нея. Колко пъти се бе случвало вече това с други венценосци преди него, дори и собствената му майка бе пуснала в спалнята на

мъжа си убийците му. Нямаше ромей, който да не мечтае да стане император, щом като вече и коняри бяха сядали на златния трон, а приближените до него смятаха това и за свое право. Василий се боеше от тях, искаше да ги покори със силата си. Откакто седна на императорския стол, той беше в непрестанна борба с тях и не се блазнеше да ги спечели с милостите си, а искаше да ги държи в страх и покорство. Между полководците имаше неколцина, които държеха цялата войска; между управителите на отделните теми* имаше някои, които се чувствуваха по-силни и от него, василевса, а между големите земевладелци имаше и такива, които притежаваха цели области, цели царства вътре в империята. Вторият Василий искаше да стъпи върху всички тия свои съперници, ала и те знаеха силата си. Каквото ставаше по върховете на империята, предаваше се като подземен трус през всичките обществени слоеве. Трепереше, люлееше се под нозете на василевса и самата почва — тъмната, неизброимата тълпа на простолюдието, което живееше по своите вонещи бордеи, в дрипите си, множеше се, все тъй алчно за хляб и зрелища.

(* Тема — област.)

Такива бяха известията, които получаваше Самуил Мокри от империята. В тях имаше и много познати вече неща, имаше и такива, които съществуваха там, откакто съществуваше й самата империя. Бунтът на Варда Фока и Евстати Малеин, който избухна още през месец август, продължаваше, разрастваше се и това беше сега най-важното. От вестите, които имаше, великият войвода очакваше, че тоя бунт ще се превърне във вътрешна война между Василия и дигналите се открито срещу него велможи. Самуил се готвеше да използва добре тия размирия в ромейското царство. Тъкмо това и сега повличаше неговите мисли далеко оттук и в друга посока. Той бе изоставил за малко големите си грижи и бе долетял, но бе отделил скъпернически най-малко време за своите лични тревоги и болки, крал бе от съня и почивката си. Това си мислеше и сега, че в Преспа не можеше да се бави повече от два дни, а през това време трябваше да обиколи и тукашните твърдини, също рудниците и самоковите. Много малко бяха часовете, които можеше да прекара с Биляна, и му беше тъжно за нея, още повече сега, като видя несретата й. Това беше и негова несрета, дошла сред най-големите му грижи. Биляна продължаваше да държи детето си в ръце, а погледът й беше насочен към Самуила; ярко сияеха тъмните й очи изпод гъстите

вежди. С всичката сила на душата си, с всичката болка на сърцето си се бе устремила към него, искаше да проникне в мислите му, да разбули лицето му, да разгадае всяко негово движение. Тя не се решаваше да го попита какво мислеше сега за нея, колко време ще останат заедно или каквото и да било? Преди тя никога не се боеше за своята обич, не се стремеше изкусно да запази с едно и друго връзката си с болярина.

Коего правеше за него, идеше само и направо от сърцето ѝ; правеше го и за себе си, за своя голяма радост. Коего правеше той за нея, идеше в ръцете ѝ, в сърцето ѝ като скъп и сладък дар. А сега ето що се случи! Тя беше много болна. Не можеше да стане, да го посрещне. Не можеше да се хвърли на шията му. Не можеше да му даде даровете си и да получи неговите. Той седеше насреща,далеко от нея и какво ли мислеше? Лицето му беше потъмняло, затворено, погледът му беше другаде и нищо не ѝ казваше. Той не беше разговорлив, но сега и съвсем замлъкна.

Не му беше повече нужна — това виждаше Биляна с очите си, това четеше по затвореното му лице, в неподвижното му тяло, това чуваше в мълчанието му. Болеше я самото сърце, но в сърцето си тя не го съдеше за нищо. Той дойде при нея, обичаше я и тя му беше благодарна. Сега тя беше саката и той я оставяше, отиваше си. Тя не му се сърдеше, не го съдеше за нищо... Всичко ще бъде според неговата воля. Той беше болярин, велик господар, неин господар. Ами ако оздравее, ако се раздвижат отново мъртвите ѝ нозе? Ето поради тая нейна скрита надежда светеха толкова много очите ѝ. Това би искала да му каже тя, да му каже две думи за надеждата си...

Малкото в ръцете ѝ се раздвижи, отпусна гърдата, после се опита, пак да я улови, загъгна, замрънка сито и доволно. Трябваше да го сложи пак в люлката му, но ето, не можеше да стане. Трябваше да го сложи там Самуил, но тя не се решаваше да му каже. Боеше се от него тя сега. Боеше се да не го събуди от неговия унес, да не би той да стане и да си отиде. Нека седи така срещу нея, да го погледа. Ако си отиде, може би не ще го види вече никога. Ала мрънкането на детето полека се превърна в подмилкващ се плач или пък в някаква несвятна песен. Самуил стана, приближи се до леглото:

— Нахрани ли се малкото? Да, го сложа ли в люлката?

Биляна понечи да му го подаде, той го взе от ръцете ѝ, занесе го в люлката му. Върна се, приседна на леглото до нея, проверя ръка край рамената ѝ, притисна я към себе си:

— Какво ще правим ние с тебе сега?

— Аз трябва да оздравея — каза тя бързо.

Каза, което изеднаж дойде на езика ѝ.

Самуил се приведе към лицето ѝ, тя усети топлия му дъх, усети с цялото си тяло как я целуна по бузата продължително, звучно. Той рече:

— Ще оздравееш. Ще търся врачове и знахари по цялото царство.

Тя се извърна към него, очите ѝ бяха станали още по-големи. И се смееха, светнали издълбоко, плувнали в бистра влага.

Когато излезе Самуил Мокри от къщата на Биляна, беше вече тъмно. Само откъм запад по небето светлееше бледа зара и редките звезди се прозираха през нея ситни и далечни. Великият войвода мина по пътеката през гората и го водеха в тъмнината повече нозете му, отколкото очите. Той отиде направо в двора на малката църква. В колибата, дето живееше отец Емилиян, беше тъмно, светеха едва-едва само тесните прозорчета на църквата. Великият войвода бутна притворената църковна врата и влезе. Тук нямаше какво да задържи погледа му, пък и не влизаше за пръв път. Пред иконостаса бе коленичил отец Емилиян, който се изправи бързо и пристъпи да посрещне Самуила. Някаква хладина мина между тях, усетиха я и двамата, но не помисли за нея ни единият, ни другият. Самуил Мокри каза навъсен:

— Аз пак искам да те попитам за чужденците, които били тук. Нищо повече ли не знаеш, не видя ли нищо повече?

Монахът го гледаше с откроените си очи, сякаш се колебаеше дали да отговори, после рече:

— Не мога да твърдя нищо повече. Но ти знаеш, велики войводо — продължи той и в гласа му се чувствуваше някаква острота или това беше същата студенина между двамата мъже: — Ти знаеш: човек не само с очите и с ушите си... Аз си мисля: тук, на острова, живеят вече от дълго само твои люде, работници и войници. Кой от тях ще обтегне лък срещу нея и защо? Те и колко са я виждали, тия люде. А тия, които дойдоха с благочестивата ти съпруга, ти и сам помисли за тях. Помисли за всичко, велики войводо, и мисълта може да ти открие истината по-добре, отколкото очите и ушите.

— Говори по-ясно — изрече рязко Самуил Мокри.

Монахът също не сваляше поглед от него, очите му заблестяха по-силно. Той искаше да му каже всичко, което мислеше за раняването на Биляна, но все още се бореше със страха си от него. Най-сетне се

реши и гласът му беше по-остър, каквито бяха и думите му:
— Твоите шуреи и людете им са ромеи. Те знаят, че като дигат лък срещу нея, дигат го срещу тебе. Това е по-малката причина, а има и по-голяма. Аз ти говоря, каквото мисля, но това никога не е безопасно, когато нищ човек говори с болярин.

— Твоят език никога не е бил така остър — не се сдържа Самуил и добави: — Аз обичам истината, справедливата дума.

Монахът преглътна и продължи, като че ли и не бе спирал:

— Ти сега държиш цялото царство в ръцете си. Ти си по-силен и от царя, пък утре ще станеш и цар. Не се сърди... така мислят всички, така мислят и братята на благочестивата ти съпруга. Ти искаш да ти кажа истината и аз говоря, което мисля за най-близко до истината. Ако ти изоставиш сестра им заради другата, те няма да ти бъдат нищо, а по-добре е да си шурей на цар и брат на царица. За тях не е трудно да пуснат стрела срещу беззащитната, те или някой от техните люде. Сега ти сам разсъди дали има истина в моите думи.

Самуил нищо не отговори и дълго мълча. После изви глава, като че ли се стесняваше да гледа инока в очите, и попита:

— Ти сам ли я лекуваше?

Инокът също извърна лице встрани и отвърна с позатихнал глас:

— Сам,. Тук няма никой друг, знахар или... и са, кажи го, все мъже. Аз разбирам по нещо от врачуване, събирам билки. — Той пак обърна лице към него и рече бързо, като да му възразяваше: — Не можех да я оставя тъй, със стрела в тялото.

Самуил и сега нищо не отговори, но се виждаше, че приема думите му. Сетне попита с доверие:

— Вярваш ли да оздравее?

— Не — отговори монахът. — Нозете ѝ са поразени завинаги, щом като досега не можа да проходи.

— Не вярваш ли поне в божие чудо?

— Божиите чудеса са видими и ясни. Самото човешко тяло е чудо божие. Бог не прави чудеса против това, което вече е направил. Великият войвода излезе от църквата. Коего говориха те тоя път, беше все за Биляна Маркова, ала нито единият, нито другият не спомена името ѝ. Остана докрай между тях и все същата хладина и отчужденост. Като остана отец Емилиян пак сам в църквата, обърна се и понечи да се приближи отново към иконата на Богородица, дето го бе заварил великият войвода, но се спря и дори се дръпна стъпка

назад. Той почувствува, че не можеше да продължи молитвата си пред иконата — сърцето му беше разярено и зло. И за пръв път се остави „да го поведат лоши мисли спрямо Самуила Мокри. Излизайки от църквата, той си мислеше ядно: „Взе я боляринът, за да я погуби. Как може да живее с него простата воденичарка, как иначе можеше да свърши нейният живот с него? Издигна се тя, мушица, до пламъка на свещта.

И през тия свои горчиви, гневни мисли монахът отеднаж почувствува с трепет, че в сърцето му се пораждаше като лека, едвам доловима топлина някаква още неясна надежда.

Самуил Мокри замина за Охрид. Сега той рядко пътуваше сам и това гневеше Радоя, слугата му. Преди те пътуваха повече сами двамата и слугата се чувствуваше като най-близък другар на господаря си, та и пътуването му изглеждаше по-леко. Хранеше се заедно със Самуила, ношуваше често в една стая с него. Сега великият войвода водеше по-малка или по-голяма дружина войници, а Радой се делеше от тях, караше им се, ругаеше ги презрително. Те трябваше да спазват ред като войнишка дружина на великия войвода и често пъти не пущаха слугата да язди между тях и него, да върви навсякъде току зад гърба му — караха му се и те, задържаха го в последните си редици, присмиваха му се.

— Кучи синове, песи, вампири от гроба излезли! — зъбеше се Радой, дигаше и ръка да удари. — Аз с него от една бозка съм ци-цицал, от дете още все заедно и за-залька си дели той с мене...

— И ти войвода като него, а?

— Ако искаш да знаеш, свински си-сину, аз и войвода мога да стана! С мене той за всичко разговаря.

Великият войвода забелязваше тия разпри, ала никога не се намесваше — нека Радой пази сам правата и преднините си.

Понякога и той му се подсмиваше под мустак.

Подобна разпра, дори и по-голяма, се случи и сега, на тръгване от Преспа. Намесиха се тоя път и тукашните стражи и слуги на великия войвода. Когато Самуил Мокри и Радой излязоха от чуна на отсрещния бряг, където ги чакаха дружина конници заедно с коня на великия войвода, оказа се, че конят на Радоя не беше изведен. Това бяха направили нарочно конярите и тукашните стражи, за да го ядосат. Развика се той шумно, а войниците и слугите се смееха на гнева му, като се пазеха да не ги дочуе великият войвода. И

побързаха да доведат коня на Радоя, че слугата трябваше да пътува с господаря си. Напук на всички тия присмехулници тоя път Радой тръгна едва ли не редом с войводата. И като поутихна гневът му към шегобийците, разгоря се гневът, който се бе набирал в него през късото време, което бяха прекарвали със Самуила в Преспа.

Скитайки из Преспа между тамошните работници и войници, Радой събра всички приказки, които си говореха тия люде за Биляна Маркова. Радой от тях научи най-напред за нейното раняване и за опасната ѝ болест. Никой не беше видял как са я ранили, но всички говореха с голяма увереност. Така става много пъти — истината прониква между людете по незнайни пътища, набира се капка по капка или пък те я откриват с някакъв свой усет, с някакво свое умение. Людете в Преспа и по селищата наоколо открито обвиняваха за раняването на Биляна близките на великия войвода и най-вече шуреите му. Те всички бяха на страната на ранената — нели и тя беше като тях от долно потекло, а се дочуваха ядовити думи и против великия войвода, който бе допуснал да се извърши това злодеяние.

По свой начин предаде Радой на Самуила всичко, що бе чул и разбрал. Докато язدهа по пясъчливия провлак между двете езера и после край брега на Голямото езеро, Радой изля всичкия си яд срещу шегобийците, после пък се обърна сякаш срещу господаря си.

— ...Скрили са коня ми... Ти трябва да ги накажеш строго! — ръмжеше глухо след него Радой. — Аз нели съм ти нужен... и храната да ти подам, и леглото да ти наредя, и дрехата да ти приготвя, и оръжието, и... А те искаха там да остана, че къде без кон след тебе. Но ти не ги наказва и няма да ги на-накажеш... Няма да накажеш и милите гости, които са били в Преспа заедно с жена ти. Милите ти шуреи от Драч. За-завирали са се навсякъде из Преспа. Всичко да видят, всичко да узнаят. Кой добър гост ще ти тършува из къщата? За добро никой няма да ти тършува, ами ще седне там, дето си го поканил. Те нея са дошли да търсят, може и сестрицата им да се е помо-молила ...

Самуил Мокри рязко се извърна към него със страшни очи. Радой млъкна, но виждаше се, не се уплаши от погледа на господаря. Когато Самуил отново се намести на седлото, слугата продължи:

- Всички така говорят и ти трябва да го знаеш. Те са дошли в Преспа, за да я убият, и само бог я запазил от смърт. Имала още дни. Имала още дни, но тя сега си-сиромашката, цял живот на легло ще лежи. Свърши се с нейната срета. И ти сега ще я за-зарежеш.

Радой сега сам млъкна, може би уплашен от собствените си думи.

Той очакваше, че Самуил пак ще се обърне към него сърдит. Но Самуил не се обърна. Дали не беше го чул, или по свой някакъв начин приемаше дръзките думи на слугата? Радой пак заговори и уж да смекчи някак думите си:

— Ами тя е вече саката жена. Тъй казват. От леглото няма да стане вече никога. Къде с такава же-жена.... Е добре, ще се върне тя пак там, откъдето дойде. Във во-воденицата или при своите дрипльовци. Но... така говорят, трябва да го знаеш... ти защо я взе оттам? Що ти трябваше такава мома, а ето и тя изгоря. Така е с нищия, когато седне на един стол с болярин. Той ще падне от стила, боляринът няма да падне. — И пак за да смекчи думите си, той продължи лукаво, с позатихнал глас: — Такъв си е редът. Да не сяда нищият, дете не му е мястото.

Самуил Мокри пак се обърна, но бавно и дори поспря коня, да се извърне по-добре назад. Той гледа дълго Радоя, ала нищо не продума. Не продума нищо великият войвода, но такъв беше гневният му поглед, такъв, беше изразът на пребледнялото му лице, че дръзкият език на слугата занемя. Позабави коня си и Радой — уплаши се и не посмя да заговори чак до Охрид.

В Охрид Самуил Мокри отиде право в тамошния си дом и най-напред попита за двамата си шуреи. Слугите му казаха, че са си заминали. Дотича при него синът му Гаврил-Радомир, развълнуван, нетърпелив. Младият момък прегърна буйно баща си, виждаше се как го обхваща с големите си ръце, едър и силен. Великият войвода усети как премина топла вълна през гърдите му, но отстрани сина си и като задържа ръката си на гърдите му, попита, искаше и от него да чуе:

— Кога си заминаха вуйчовците ти?

— Аз не ги видях — подигна широките си рамена момъкът, пристисна устни.

— Как тъй... Нима са побягнали оттук!

— Върнахме се от Преспа и като ги потърсих на другия ден... Няма ги! Отишли са си, без да ми се обадят. Ами да! — присви той строго русите си вежди. — Побягнали са. Искам да кажа...

Самуил Мокри стоеше на каменния под като върху жарави: всички сили, които бушуваха сега в сърцето му, го тласкаха далеч от тоя дом, от собствения му дом. И най-много отвращението му от Агата.

Радомир забеляза как още повече побледня и посърна лицето на баща му, ала не знаеше как да му покаже своята обич, своето съчувствие и току се улови с две ръце за наметката му:

— Татко... вземи ме със себе си...

Младият молещ глас на Радомира прозвуча в ушите на Самуила както някога, в детските години на милия син. А там, навътре в тоя дом, бяха и другите му деца. Великият войвода побутна сина си предпазливо, с голяма нежност:

— Ще те взема. — И повтори: — Ще те взема. Пригответи се. Днес или утре тръгваме. И ще бъдеш все с мене.

Неочаквано пред тях двамата се изправи Иван-Владислав. Скрит зад една завеса наблизу, той бе видял всичко, чул бе всичко. И неговият остър и лукав ум му подсказа, че сега беше час да се приближи най-много до чичо си.

— Вземи и мене, чичо — каза той и гласът му сякаш се задавяше в сълзи.

Тоя малък още човек се преструваше изкусно. Самуил прие вълнението му със сърцето си и сам се развълнува много от неговата обич и преданост. Той го притегли с другата си ръка, притисна и двете момчета на гърдите си — своя роден син и своя братов син:

— Отсега ще имам аз двама синове. И двама свои помощници.

Самуил Мокри напусна своя дом, без да види други от близките си освен двете момчета, и премина в сградата на управлението, на горния й кат, където беше някогашното жилище на охридския комит и където бе живял някога брат му Мойсей. Сега там живееше един стар слуга, колкото да не бъде жилището съвсем празно. С натезали стъпки се изкачи великият войвода по каменната стълба, с натезало от скръб сърце влезе в една от стаите, където го въведе старият слуга със запален светилник в ръка. Тук всичко му напомняше за милия, простодушен и юначен брат, бог да упокои чистата му душа. На отворената врата се изправи Радой, който бе вървял по стъпките му, и той със скръбно, недоволно лице.

— Хм... като прогонен — изръмжа слугата и попита с въздишка: — Какво ти е нужно, господарю... Нощ е вече.

— Прати да повикат Рун — рече Самуил. — Бързо.

— Няма ли да вечеряш... Тук няма и свястно легло.

— Върви.

Не след много Самуил дочу познати бързи стъпки и сам отвори вратата. Влезе Яков Рун. Великият войвода му показа къде да седне и сам седна срещу него край една ниска маса от дебели дъбови дъски, посивели от времето.

— Говори — каза тихо Самуил.

Рун беше, както винаги, цял напрегнат и едвам се сдържаше да спазва приличие пред великия войвода. Той започна направо:

— Янкул Побит е убит от твоите шуреи, братята Хрисилиевици. Или от техни люде, все едно. Призна ми това Михаил Кукул, а след него и Петър Кош и Мойсей Рилка, които заедно с Кукул са били в съзаклятие с Хрисилиевици.

Богомилът разказа всичко, що бе се случило през последните дни, откакто беше в Охрид, всичко, що бе узнал и издирил, що бе направил, за да изпълни повелята на великия войвода.

— Сега в кулата са Михаил Кукул, Петър Кош и Рилка. Също и други неколцина... не помня имената им. Другите пуснах. Хрисилиевици... Хрисилиевици побягнаха в последния час.

— Побягнаха — повтори след него Самуил. — Ние не можем да ги разпитаем за делата им, да ги съдим. А нито един от тях, които си разпитал, не каза и не може да каже: аз видях с очите си, че те, Хрисилиевици, убиха.

- А те защо избягаха нощем оттука, от твоя дом? От що се боят, ако не са убили?

— Сега е всичко безполезно. За тях двамата говоря. Те не са в ръцете ни. Ние не знаем за тях всичко докрай. И не можем да ги съдим, не можем и да ги обвиняваме докрай.

Богомилът едвам го дочака да се изкаже.

— Ти искаш да ги защитиш — рече той с изблещени очи, борейки се със собствената си дързост. — Какво повече искаш да знаем? Кое не знаем, те го потвърдиха с бягството си. Така не може, когато се гони враг. Човек никога не ще извърви докрай кривите, пътеки на сатаната.

— Ти с мене няма да говориш така — рече остро Самуил Мокри, още по-остър беше погледът му. Той не искаше да спомене, че бе предал в ръцете на палача и родния си брат, но според вината му. Той продължи: — Михаил Кукул и другите с него ще предадем на съд за предателство, колкото и да се разкайват. Който е живял със злото, трудно ще се отдели от него. А моите двама шуреи, изглежда, са пролели кръв в Преспа. Ударена е със стрела една жена. — И Самуил побърза да добави, за да изпревари въпросите на Рун: — Ти върви там. И там не се знае всичко докрай. Разпитай монаха Емилиян, ти го знаеш. Слушай добре: аз не искам от тебе милост за никого. Искам справедливост.

Той стана. Стана след него и Рун.

Два дена по-късно на главната стъгда в Охрид бяха отсечени със секири главите на Михаил Кукул, на Петър Кош, на Мойсей Рилка и на други двама, осъдени като предатели на царството. Събрал се бе целият град да гледа. Забеляза се от всички на стъгдата, че петимата клетници подлагаха главите си под секирата на губителя покорно, с примирение.

VI

Самуил Мокри поведе от Охрид и двете момчета — Гаврила-Радомир, сина си, и Ивана-Владислав, племенника си. Преди да напусне Охрид, той видя за малко време и щерките си, но жена си не пожела да види.

От Охрид великият войвода поведе и двама изкусни лечители. Като пристигна в Преспа, той остави там двете момчета и войниците си, а лечителите заведе в горската къща на Биляна Маркова. На вратата на къщата го посрещна застаряла вече селянка, която бе доведена тук да прислужва на ранената. В стаята на Биляна той завари отец Емилиян, седнал на столче недалеко от леглото ѝ. Като влезе, стори му се, че бе прекъснал разговор и думи, които те двамата не искаха да чуе и той; стори му се, че това показваха лицата им, погледите им. Това не му се видя много чудно между болната жена и духовника, но го забеляза и остана в паметта му. Отец Емилиян размени с него поздрав и си отиде.

Двамата врачове не се бавиха много около ранената. Видяха раната ѝ, видяха и схванатите ѝ нозе, опитаха доколко може да ги движи. Нозете бяха като мъртви. Мълчаха някое време и двамата, после започна да говори тоя, който беше по-стар, и говореше надменно, премного тихо, като човек, който не допуска никакво съмнение в думите му и не иска да знае дали се чуват добре. И като да четеше той някакво писание:

— Рана от стрела, от меч или от каквото и да е острие на това място в тялото е смъртоносна. Ако острието не улучи добре, смъртта може да се позабави. Ако острието не улучи добре, смъртта може и да отmine. Но тук е възелът, който държи долните отверстия на човешкото тяло и те могат да се отпуснат и вече да не се затварят; тук е също възелът, който държи ръцете и нозете. Ако острието повреди тоя възел, ръцете и нозете се схващат или само ръцете, или само нозете, но се схващат завинаги. Благодарете се, че на тая жена са се схванали само нозете и

аз нищо повече не мога да кажа.

Той млькна със застинало лице. Заговори по-младият, който беше по-угодлив, но своето скрито високомерие искаше да покаже с преголеми знания:

— Това, което каза моят учител и брат Исай Качун, е самата истина. Който получи такава рана на това място, ако не умре на часа или след късо време, ще остане да живее недъгав. Дотам стига човешкото знание и мъдрост, ала в живота човешки има много неща, които остават извън нашето знание. Тая жена е ударена със стрела, ние знаем това. Но ние не знаем дали е ударена по волята на бога, чиито пътища са неведоми, или по-волята на сатаната, който пречи и пакости на всяко божие дело. Ако тая рана е нанесена по божия промисъл и ако пострадалата я понесе с търпение, тя ще я възвиси и ще я приближи към бога. Ако е нанесена по внушение и воля на сили тъмни и адови, всемилостивият бог може да стори чудо, за да поразии и тук врага човечески.

Врачът пое дъх, за да продължи неясното си слово, ала Самуил го прекъсна:

— Ти кажи, лечителю, дали можеш да помогнеш на ранената.

Врачът се поклони пред великия войвода и каза с престошена скромност:

— Ще повторя, което каза моят учител и брат Исай Качун: за такава рана няма лек и помощ. Но ще прибавя, че у бога и всякакво чудо е възможно.

Самуил Мокри изпрати двамата врачове да нощуват в града, където им бе определено място. После заповяда на прислужницата да донесе, да се нахранят с Биляна — той не беше ял през целия ден. Голяма и видима беше радостта на Биляна, че той пожела да се хренят заедно. Тя не беше гладна, но те отдавна вече не бяха сядали заедно на трапеза. Двамата лечители не й донесоха утеха, ала тя сега не искаше да допусне в сърцето си ни скръб, ни отчаяние, а разтвори сърцето си за радост. Самуил беше тук, оставаше да се храни с нея и Биляна не искаше да го отегчава със своите тъги и болки. Докато чакаха прислужницата да нареди малката трапеза до леглото на болната, Самуил ходеше от ъгъл до ъгъл и редеше думи за утешение. Тя ги чуваше с едното си ухо и с по-голямо съсредоточение чуваше милия му глас, следеше движенията му, чувствуваше и виждаше неговото желание да я утеши, да я обнадежди. Той сякаш и сам вярваше на думите си — говореше с въодушевление:

— ...Ще ти доведе други врачове. Ще пратя люде по всички краища на царството. Ти не ги слушай тия двамата, те толкова и знаят. За всяка болка има и лек, докато човек е жив.

Прислужницата нареди трапезата, помогна на Биляна да седне в леглото, подпря гърба ѝ с възглавници. Бледото, отслабнало лице на ранената се бе разхубавило, цяло озарено от радостна усмивка.

— Да... да... — поклащаше тя глава, но не на думите му, които бяха излишни, а на гласа му, пълен с обич към нея, на голямата му грижа за нея.— Да, да, мили...

Дума след дума, миг след миг неговото въодушевление намаля и изчезна; да, той наистика ще доведе и други лечители, но вече и сам не вярваше, че те ще излекуват Биляна. Миг след миг избледня, изчезна и радостната усмивка от нейното лице. С изостреното си внимание тя забелязваше всяка промяна у Самуила.

Когато прислужницата дигна скромната трапеза, Самуил се облегна на стола си и дълго мълча. Биляна виждаше, че с мислите си той вече не беше при нея. Безшумно се придръпна и тя в леглото си, като че ли искаше и съвсем да се скрие от погледа му. Неочаквано, негли изеднаж си спомни за нея, той сложи ръка върху ръката ѝ, както беше отпусната по края на леглото, и рече:

— Утре аз трябва да замина. Ти не тъгувай.

Стаята се бе изпълнила със здрач. Настъпваше нощ.

Преди да се прибере в спалнята си тая нощ, Самуил Мокри поговори с Рун. Богомилът бе свършил много бързо работата си на острова.

Той каза:

— И тук се повтори и потвърди това, което вече знам. Няма съмнение, че жената е ударена от твоите шуреи, по тяхна повеля, но пак никой не ми каза, че видял с очите си кой е пуснал стрелата.

Колкото научих, научих го от тукашния калугер, тоя брадат дявол.

— Какво мислиш ти? —попита великият войвода. — Защо са дигнали оръжие против тая жена?

Богомилът наведе очи:

— Това ти знаеш по-добре от мене.

Самуил се разкая за излишния си въпрос. За незаконната му връзка с Биляна знаеше цяла България, но ето за един миг той пожела да изпита какво знаеше Рун за тая греховна връзка. И получи отговора му. Наведе очи и великият войвода. Сетне обърна гръб на богомила и излезе от стаята му.

Той се приближи с бързи стъпки към стаята на двете момчета, която

беше наблизу; искаше да се отстрани по-скоро от богомила, като човек, който търси по-чист въздух със зажаднели гърди. И влезе при момчетата. В стаята беше тихо; чу се само изшумоляване на пергаментен лист. До леглото в единия ъгъл гореше на ниска масичка трисвещник; там беше Иван-Владислав, който се бе изправил в леглото и държеше в ръцете си някакъв свитък. Светлината на трите свещи озаряваше слабото му тяло, виждаха се под нощната му дреха острите момчешки рамена и лакти, сякаш и всяка кост. Лицето му, с тъмни сенки под изпъкналите скули, изглеждаше още по-бледо, очите — още по-тъмни и погледът им беше още по-светъл. Самуил забеляза и като че ли за пръв път, че Ароновият син приличаше на майка си Варвара. Той и преди бе долавял тая прилика, но сега, при светлината на трите свещи, тя го удари в очите, а го удари и в сърцето. Момчето се бе изправило чинно в леглото си, смирен беше изразът на лицето му, ала очите му гледаха зорко.

В другия ъгъл на стаята блажено спеше на леглото си Гаврил-Радомир. Той бе разширил ръце и нозе, леглото едвам побираше едрото му тяло. Едра и красива лежеше на възглавницата главата му. Гъстите руси къдри блестяха при светлината на близкия светилник, здрава руменина се бе разлила по голобрадото лице, устните му, полуотворени, изпръхнали, се червенееха още по-ярко, а между тях се белееха едва разкрити широките равни зъби. Той дишаше тихо и дълбоко, дишаше цялото му тяло. Самуил хвърли към него бърз поглед — ето, заспал още рано-рано, обичаше той да си поспива, — ала недоволният му поглед се задържа по-дълго върху младия и хубав великан, светна и усмивка в бащините очи. После той се обърна към племенника, тихо попита:

— Какво четеш?

Иван-Владислав неохотно му подаде свитъка, по-гледът му стана още по-бдителен. Самуил прочете, помръдвайки едва-едва устни:

„Сказание за Нил, който е слизал седем пъти в пъкъла.“ Той присви вежди и се озърна да потърси стол, седна до свещника с пергамент в ръце. Писанието беше богомилско, неясно в словата и в смисъла си, но това разбра великият войвода в него, че човек е повече във властта на сатаната, отколкото на бога. Той дигна строг поглед от пергаментата и попита с остър шепот:

— Защо четеш това нечестиво писание?

— Искам да знам... — започна смело Ароновият син, но не посмя да се изкаже докрай.

— Ти не можеш да знаеш всичко, на твоята възраст. Може да те подмами и да те повлече всяко слово.

Самуил долови някаква игрива светлинка в погледа на племенника си. Кому се присмиваше той или на какво се радваше? Великият войвода не искаше да говори повече с него — побоя се да не би да чуе някое неприятно признание. Но той не върна вече пергамента на момчето, а го взе със себе си.

Тая нощ Самуил Мокри дълго не можа да заспи, като да бе легнал върху тръне и бодили. Тръне и бодили измъчваха сърцето му, заседнала бе там и тъмна горест. Струваше му се, че върви по някакво нанадолнище, навлиза в някаква тъмна пропаст като Нил от сказанието, нозете му тежат като оловени, оловена планина тежи и на рамената му. Спомни си за Агата, за братята ѝ, за Михаил Кукул... и там, на дъното на тая тъмна пропаст, беше брат му Арон, неговата проклета жена... Защо бяха оживели около него сега тия мрачни сенки, дошли бяха от самия пъкъл, повикал ги бе негли техният син... Ето сега той би желал да лежи до Биляна в тихата горска къща. Но Биляна беше много болна. Далечно някъде остана и Радомир, синът му — толкова дълбоко бе заспал той и не усети, че баща му бе застанал до него. Още по-далеко беше най-любимата му щерка Теодора-Косара — спомни си той как се притисна тя към него при последната им среща; далечно беше и най-малката, Денница, далечно беше и Мирослава, също Рипсимия, още по-дадеко със своите тънки, бледи, стиснати устни. Сам беше той сега в стаята си, отдалечили се бяха от него и най-милите му люде.

С тия мисли заспа тая нощ Самуил Мокри. И не спа много. Такъв бе и късият му сън — не почивка в забрава, а мъка за тялото и душата. Във всичко — в неспокойния сън, в мрачните му спомени и мисли — беше голямата му тъга за Биляна. Той се забърза, разтича се, като да се готвеше за бягство. Накара да събудят двете момчета, богомила и всички войници, които трябваше да го придружат, та и Радоя, който също често се успиваше сутрин, накара да приготвят всичко за път и по-бързо, по-бързо...

Когато преминаха на отвъдния бряг, той се хвърли нетърпеливо на коня и го срита, подгони го от самото място. Животното скочи уплашено на задните си нозе и се втурна по песъчливия провлак между двете езера.

Не спа тая нощ и Биляна Маркова. Но тя нямаше къде да избяга, не можеше дори да излезе от малката си къща. В нощната тишина тя преброди, ден след ден, целия си живот, още от ония дни в родното си село, когато беше жива клетата ѝ майка. Спомни си и за воденицата на дедъц Дамян, ала всичките ѝ мисли и спомени бързаха като живи и се събираха все около Самуила. Истинският ѝ живот започваше от деня, когато го видя за пръв път, и бе хубав животът ѝ с него. Сега всичко се бе променило. Още като се съвзе след припадъка от удара на злодейската стрела, тя почувствува, че ще се промени целият ѝ живот. Някаква страшна сила се намесваше в нейния живот и ето най-напред се опита да я убие. После Биляна видя, че не ще се изправи вече никога на нозете си. Доjde и първата ѝ среща със Самуила след раняването. Тя видя, което вече знаеше: животът ѝ се бе променил. Досегашният ѝ живот бе преминал, дошъл бе нов живот за нея, макар много неща около нея да оставаха същите. И Самуил изглеждеше същият. Той я обичаше, искаше да ѝ помогне, жалеше я, но тя, Биляна, не беше същата.

Тя не можеше да се изправи на нозете си. Да излезе вън, пред вратата, да посрещне милия си болярин. Да му сложи трапеза, да седне и тя до него. Да го погали, да легне до него в тяхното легло, да го приспи на гърдите си. Ами това бе тя преди — Биляна, милата на Самуила Мокри! Сега изчезна всичко това, изчезна, загуби се и самата Биляна Маркова. На леглото сега лежеше друга Биляна и боляринът не можеше да я обича. Не му беше нужна. Останала бе добрината му, но какво можеше да му даде тя за нея? С връщането ѝ към живота бяха дошли и всичките ѝ надежди за живот. Ала после те една след друга бяха изчезнали. Подлъгваше я само сърцето ѝ — как се съживи то и как се разтуптя, когато сам нейният болярин отиде и донесе детето, сложи го в ръцете ѝ. Сега вече нямаше никакви надежди, всичко беше ясно. Казаха го и врачовете. А той, боляринът, ще доведе при нея и други лечители. от неговата добрина.

Милият... Той ще мисли, ще скърби за нея, ще идва да я види. Такова е сърцето му, при все че е болярин и такъв строг, силен. А тя, лудата, защо ще бъде като камък в нозете му? Не, тя ще си отиде. Ще се върне там, откъдето бе дошла, откъдето я изведе нейният болярин. Там ще си отиде и оттам ще го обича, там ще го помни. Мъчно ѝ е, боли я самото сърце, като да премина през него проклетата стрела. Тежко ѝ е и никога няма да ѝ олекне... Ама не може, не може иначе! Защо ще бъде тя като камък... Оставаше само да помисли как ще си

отиде оттука, с детето, със сляпата леля. Къщата ще остави на стопанина ѝ, на болярина. Той ще дойде някой ден, ще види, че е празна, и ще си отиде... Колко дълго се бори тя с тия свои мисли и колко много се измъчи с лъжливите си надежди! Сега е всичко ясно... И тая сутрин детето се събуди още в зори, мокро в гладно, с плач. Биляна накара прислужницата да го донесе в леглото, да смени там пелените му. И докато прислужницата ѝ го подаваше, Биляна каза: — Аз ще замина тия дни с детето и с бабата. Ти трябва да се върнеш в селото си.

Прислужницата не биваше да знае къде ще отиде Биляна с детето. Никой не биваше да знае. Вдън земя ще потъне. Иначе той, милият, нейният болярин, може пак да се тревожи за нея, да я търси. А като намери къщата затворена, като изчезне тя и се загуби, той по-лесно ще я забрави.

Като се раздени добре и слънцето отскочи над горските вършини, в къщата влезе отец Емилиян. Биляна Маркова тая сутрин го очакваше нетърпеливо. Забързал се бе и монахът, та още от вратата каза:

— Великият войвода замина. Рано още.

— Замина ли... — повтори след него Биляна тихо, като че ли само за да провери дали бе чула добре. Носът и страните ѝ побеляха. Тя облиза устните си и продължи задъхано: — Седни, седни, отец. Поблизу.

Тя знаеше, че Самуил ще замине тая сутрин, но сърцето ѝ пак се разтуптя, запърха уплашено. Монахът видя всичко и наведе очи, за да не гледа повече. Сепна го закрепналият глас на младата жена:

— Тъкмо искам да поговоря с тебе, отче. — Несгодно ѝ беше да говори легнала, раздвижите и, както бе свикнала от някое време, дигна се на лакти, придръпна се към възглавницата, подпря се с гръб на нея. Не дочака да се съберат отново силите ѝ след тия трудни движения и каза: — Искам да си отида на село. С детето. Монахът се придръпна, очите му се откроиша още повече в дълбоките си дупки, разтвориха се широко, та се виждаха цели тъмните им зеници, бляскави и втречени в младата жена. Тя нищо не виждаше, загледана пред себе си. Духовникът бързо се овладя от голямата изненада и прикри вълнението си от неочакваните думи на Биляна. Бързо даде той и отговор, като да бе готов на езика му:

— Да. На село. Върни се в гнездото си, върни се.

Биляна се обърна живо към него, насърчена от одобрението му:

— В моето си гнездо. Там, откъдето дойдох. Там си е моето място.

Отец Емилиян седеше спокойно на ниския стол, ала в същото време сърцето му биеше с бързи и тежки удари от голяма радост. Той се радваше, че Биляна искаше да напусне великия войвода, и не мислеше каква полза би имал от това. Така беше в сърцето на самотния човек, но нели винаги идва човешкият разум, който осмисля, разяснява и хитро оправдава вълненията на човешкото сърце?

— Ти добре си наумила и решила, сестро — заговори вразумително монахът, — Трябва да промениш досегашния си живот. Дошла си от село, върни се на село. Вихрушка те е откъснала от корена ти. До смърт те доведе този живот, който не е твой, а е чужд, по чужда воля. Превисоко те издигна вихрушката, пък ти си прост човек, с прости мисли и желания. Върни се там, откъдето си дошла, и сърцето ти пак ще намери своето спокойствие.

Биляна слушаше внимателно. Не побърза и с отговора си тя, когато монахът млъкна. Мълчаха и двамата яколко мига — той все тъй, с разгуптяно сърце, а тя владена в своите си мисли. Такъв беше и отговорът ѝ — противен на това, което очакваше той с прикрито нетърпение:

— Не, не. Аз не се оплаквам от сегашния си живот и не бягам от него, макар да ме откъсна вихрушка от корена ми, както казващ. Не ме уплаши и смъртта. Аз искам да живея според волята на моя болярин и най-добре е за мене да бъда с него. Но това не е добре за него и затова искам да си отида, да се отстраня от пътя му.

Замълчаха пак. Сега по-дълго. Тя със своята тъга поради предстоящата раздяла, той — със скритата си радост, а мисълта му в същото време градеше нейния бъдещ, живот, в който би намерил място и за себе си. Струваше му се, че те тръгваха заедно и по своя отделна пътека. Биляна пак се обърна към него, погледът ѝ беше избистрен и строг:

— Ти ще ми помогнеш, отче, аз съм, ето, недъгав човек... Никой друг да не знае. Той ще дойде тук някой ден, ще ме потърси, но като няма кой да му каже... ще си отиде и — потрепера гласът ѝ — скоро ще ме забрави.

Очите ѝ плувнаха в сълзи и каквито бяха с избистрен строг поглед, станаха още по-хубави със своята храбра горест. Монахът продължи вместо нея — подаваше ѝ ръка, за да я поведе към новия ѝ живот:

— Ти трябва да се скриеш добре. Той може и да те забрави, но ще потърси детето си някой ден. Аз ще ти помогна в името божие. Ще те

заведа не в твоето село, а в друго по-далечно село и в друга посока, за да не може да те намери. Ако те потърси той някога, най-напред в твоето село ще те потърси.

— Там аз нямам никого, в моето село — добави тя според неговите мисли, за да му покаже съгласието си, докато гласът ѝ все още трепереше. — Ще взема и сляпата с нас. Ще взема и някои вещи, които ще ни бъдат нужни, ще взема няколко накити, имам и няколко парици, нели ще трябва да живеем ние тримата... мъничкото, сляпата и аз ето... без нозе. Той ми ги е давал от сърце и няма да ми се сърди, че ще ги взема.

— Няма защо да губим повече време — каза монахът и стана.

Биляна го погледна уплашена — нима вече?...

— Тръгваш ли, отче...

Той кимна мълчаливо и се отправи забързано към вратата. Биляна дигна двете си ръце и обърса потеклите сълзи. Обърса сълзите си с ръце, както някога, а не с кърпа, както се бе научила от някое време.

Щом излезе с дружината си на пътя за Обител, Самуил Мокри се почувствува понесен от могъща вълна. Много пъти дотук си спомни той за Биляна с мъчителна тъга, но то бе като извърщане към родния бряг, който остава все по-далеч, докато изчезне от жадния поглед, и само тъгата по него не престава да гори в сърцето.

По широкия път, постлан с едри камъни от времето на Рим, имаше голямо оживение. Есенно време беше, хората пренасяха и прибираха всяко зърно и плод, всеки полезен стрък, но не беше само това. По пътя се движеха колкото селяци във везаните си облекла и всякакви други мирни люде, също толкова, а може би и повече войници с оръжията си, с конете, с бойните си уреди и тежко натоварени коли с дебели железни шини. От няколко недели по цялото царство, от Бистрица и Девол чак до Дръстър и устието на Дунав, се събираше войска по стражевите и болярските кули, по големите средищни твърдини.

Което виждаше великият войвода по пътя за Обител, взе не само погледа му, но завладя и всичките му мисли. Людете се отдръпваха да му правят път, ала той надаваше ухо към всяка тяхна дума, вираше се да види по-добре, пък и се поспираше да нареди нещо, да поговори. Както навсякъде, така и тук, преди него и по-бързо от коня му вървеше неговото прославлено име, но и мнозина от тия люде бяха го виждали — къде ли не бе ходил той по цялото царство, къде ли не

бе спирал.

Настигна Самуил Мокри дружина селяци, може да имаше до двайсет души, водеше ги сам старейшината им, човек вече на преклонна възраст. Те бяха млади люде, повечето докъм тридесет години, но имаше и до четиридесет, както беше според наредбите за войската и опълчението. Пътуваха бавно и тихо, проточени по пътя по двама и трима или един след друг, не викаха, не пееха, не махаха с ръце, а бяха съсредоточени, угрижени. Току-що бяха напуснали селата си, близките си люде, жените, децата си и те бяха още в мислите им, пред очите им, в ушите им още звучаха техните плачове и викове.

Облечени бяха в дрипи — пък и кой ще тръгне за войската с по-нова дреха, само торбите им бяха здрави и нови, с яки пращица, някои пък носеха и по две, по три торби за храната си и за плячка. Носеха и по-здрави опинци — така е по-добре за войската, -дето малцина имаха щастие да получат подковани с жезела войнишки обуца и ботуши. Времето беше още топло и сухо, та някои ходеха боси, опинците си бяха навързали по торбите и по ремъците, за да не ги хабят, пък нозете не се хабят от ходене. Погледа ги Самуил Мокри и всичко забеляза. Не се зарадва сърцето му на дрипите им, на босите им нозе. Изравни се той със старейшината, който ходеше негде по средата на дружината, и го попита:

— Чи и люде сте вие? Кой е войводата ви?

Старейшината се придръпна, като го видя толкова близу и го позна, дигна тоягата в ръката си от смущение и така, смутено, отговори:

— Ние сме от горишките* села и сме с горишкия войвода, от неговия полк сме всички.

(* Горица — старото име на гр. Корча.)

— А защо сте се разтържили тъй? — продължи Самуил от коня си, без да поглежда селяците. И току се обърна към тях, изпревари отговора им: — На война... Нека бъде на война! За мъжа то е като да иде на нивата, или на лов в планината.

— Тъй е... — наведе глава старейшината; той не знаеше какво да отговори на великия войвода или не се решаваше да му каже, което мислеше. Приблжиха се и други от дружината да чуят разговора му с великия войвода, когото и някои от тях бяха познали. Един вече към тридесетгодишен мъж с гъста, светлоруса брада дигна към Самуила глава и рече смело:

— Ние не се плашим от войната. Човек не знае от къде ще му дойде смъртта. От меч са умрели и двамата ми дядовци, а баща ми пък

дърво го преби в гората. То на война, ама за добро да бъде.

— Ако надвиеш, ще бъде за добро—загледа се в него великият войвода. — Ако те надвият, добро няма да видиш.

Брадатият селяк, види се, обичаше пренията. Разбута, другарите си, сториха му и те място, изравни се той с коня на Самуил и пак вирна брадата си:

— Тъй е за надвиването, светли войводо, не отказвам. Ама като отидеш на нивата, зърно ще събереш, в планината лов ще уловиш. За толкова добро говоря. А сега ние всички за децата си мислим... как ли ще поминуват без нас. Пък някои от нас няма и да се върнат. От войната не сме се уплашили, ама мисли всякакви в човешката глава, не можеш да ги спреш.

Самуил не отговори веднага; премисляше думите на селянина. Така мислеше и говореше целият народ. Спомняше си той тия думи и други подобни на тях винаги,, когато решаваше нещо за царството, за народа, за войната. Що повече можеш да искаш от простия човек?

Справедливо е да мисли той за децата си, за техния залък. Обърна се Самуил, изгледа цялата дружина, човек по човек, и каза:

— Вие може да не знаете, но старейшината ви трябва да знае: наредено е да се взема повече от болярина, а много по-малко от селяка. Така ли е сега по вашите села?

- Така е.

— Така е, така е — дочуха се гласове.

Великият войвода продължи:

— Слушайте сега добре: децата да не гладуват, но и войската не може да стои гладна. Ето тръгнахте в дрипи, искате войводата да ви облече. Така и трябва, но трябва да помогнеш и ти. Царството сме аз и ти! Наредено е всеки болярин и войвода да облече и въоръжи войниците си, както и досега, да напълни торбите им. Ала така ще бъде, докато си в царството. Като преминеш в чужда земя, тя ще те храни, чуждата земя. Иначе ти ще изпразниш и селяшкия кош, ще вземеш и залъка на децата си. Това искам да ви кажа: като сме тръгнали на война, трябва да надвиваме. И за царството, и за твое добро. Иначе ще дойде чуждият и ще се храни от твоя кош.

Той смушка коня и остави селяците да съдят, и пресъждат думите му. Настигна и отмина с дружината си и други пътници, но се поспря да поговори с неколцина войници, които също пътуваха към Обител или към някое друго войнишко средище. Забеляза той и сега, че селякът или който и да е човек се преобразява, шом облече войнишко

облекло, щом препаше меч, и не само с облеклото и с меча. Променя се често и умът му, та и приказката му. Петима от войниците бяха пешаци, а двама язدهа коне. Говореха те високо и дръзко само един от тях, по-стар войник, стъпвайте мълчалив и навъсен е подкованите си обуца, види се, отегчен от разговорите им, които и сам е водил някога със същото леко сърце, но вече им се наситил. Те говореха за блаженството на конника върху гърба на коня и за теглото на пешия войник. Самуил Мокри послуша по-отдалеко разговора им, преди да се намеси и той. Единият от пешаците — шегобиец, който и сам се смееше сладко на шегите си — избърза напред, за да го чуят всички: — С коня е славно, то се знай. Яздиш и плячката си ще натовариш. А можеш — вече се надуваше от смях той, — можеш отпред на седлото една ромейка, отзад друга... беличка, ме-мекичка...

Засмя се той гръмко, засмяха се и други от войниците. Остроумието на шегобиеца не беше голямо, но другарите му, пък и той самият, се смееха за двете мекички ромейки повече от похотлив гъдел. Чу се гласът на великия войвода:

— А две, юнако, няма ли да ти са много?

Той се изравни с войниците, които се поотдръпнаха от коня му. Те го гледаха със засмени лица, както ги бе настигнал, но неговото лице беше строго, при все че думите му бяха закачливи. Той продължи:

— И една ти стига, ако иска да дойде с тебе. Но, юнаци — прозвуча по-остро гласът му, — ако ние влезем в ромейското царство, то не ще бъде, за да натоварим с жени конете си.

Той отмина и като се отдалечи от войниците, махна на двете момчета да се приближат. Те се изравниха с конете си от двете му страни, приближи се зад него и Радой; откога още дебнеше слугата да заеме мястото си след господаря, но двете момчета му пречеха.

— Вие виждате — каза Самуил, но не се обърна да погледне ни сина си, ни племенника си, — виждате какво говори селякът и какво говори войникът, а то е все един и същ човек. Единият не може да се отдели от хижата си, а другият има по-други мисли. Но е все същият човек и началникът му трябва да го познава добре, да познава и двата му различни образа, та да знае как да го държи и как да го води.

Същия ден привечер той приближаваше вече Обител; конете, макар да бяха уморени от дългия път, тропотеха бодро по стръмнината, която се спущаше от Баба планина към града. Ниско надолу се виждаше градът, опасан почти до стените му с гори и храсталаци, чиято шума бе започнала да редее и да се шари с есенните си багри. - Самуил

Мокри бе виждал много пъти тоя град и околностите му, но сякаш едва сега забеляза, че на много места през гъсталаците около него надзъртаха покриви, кубета, камбанарии и редици прозорци на църкви и манастири. Много бяха църквите и манастирите в тоя град и в околностите му, оттам беше и неговото име Обител. Много бяха и монасите в него, спомни си великият войвода, ходеха те на цели върволици по улиците, та предизвикваха шеги, смешни или зловни закачки сред минавачите. Като влезе великият войвода в града и се настани в големия дом на обителския кастрофилакс, поиска да види още същата нсщ обителския епископ, както и игумените на всички тукашни манастири. Разтичаха се вестители из града и вън от стените му и за късо време в една голяма стая на долния кат в дома на управителя, където беше и градското управление, се събраха до тридесет души игумени и подигумени. Дойде също и епископът. Докато бяха още сами и чакаха великия войвода, духовниците се споглеждаха, въздишаха шумно и покашлюваха без нужда, подмятаха неясни, двусмислени думи, но се пазеха да изкажат смущението си, та и страха си, макар да личеше всичко по лицата им, в тревожните им погледи и движения. Бояха се те от Самуила Мокри, не одобряваха дружбата му с богомилите и не биха се въздържали да го съдят открито, но страхът им беше по-голям от недоволството и гнева им към него. И защо ги викаше по това късно време — приближаваше среднощ... А той сякаш бе чакал да дойде тъкмо и последният от тях. Влезе в стаята, следван от обителския управител, поклони се към всички още от вратата, сетне се приближи с бързата си и още младежка походка към епископа, смирено му целуна ръка. Следяха го всички със затаен дъх, още повече тия, които не бяха го виждали досега, а бяха чували за него и страшни думи. Седна той до епископа, на горния край на голямата стая, и се обърна почтително към него: — Позволи и благослови, твое преосвещенство...

Виждаше се, че не обичаше да губи греме и да протака, но не пропускаше да свърши всичко, що трябв&ше да свърши. Почете той епископа, както и другите в стаята - забелязаха това духовниците със задоволство, ала уплахата и недоверието им не намаляваха. Дошъл бе великият войвода без меча си и гологлав, скромно, дори бедно беше облеклото му, седеше прилично на мястото си, но втренчените му очи гледаха строго. — Вярата ни — започна той с позатихнал глас, но погледът му не се смекчи и не се успокои, а ходеше от човек на човек, — вярата и светата ни църква са най-яки стълпове на

царството ни. Те са и наше свето знаме, всеки гледа в тях и ги следва с упование. Да не забравяме това ние, които сме отгоре и водим и искаме да ни следват. Вие виждате, свети старци и отци, народът ни отново става. Ние може би отново ще започнем тежка битка и бран. В името на нашето царство аз искам и вие да бъдете с целия народ. Врагът на царството ни е и ще бъде враг немилостив и на българската църква.

Той млькна и пак огледа всички насядали там, улови бързи, още потревожни погледи, забеляза лица, които бледнееха, но не попита за дума и отговор на думите си и не мльча много.

— Манастирите са пълни с млади и здрави мъже — рече той отеднаж, повиши едва-едва и глас. — Народът върви на бой и бран, а те, стотици и хиляди здрави, силни мъже стоят настрана от него, зад манастирските огради, дигат кръста и расото като ограда около себе си. Мнозина между тях могат да държат и меч. Или пък нека дойдат с кръста между войниците и със словото божие, с тия божи непобедими оръжия. Аз ги искам от вас, преподобни отци, тия мъже български. Защо селякът ще остави хижата си и челядта си, орачът ще остави нивата си, дърводелецът ще остави дърводелския си нож и ковачът чука си, а монахът ще остане в килията си? Войната иде за всички. — И той добави: — Говорете свети духовници, искам да ви чуя.

Настана голяма тишина. Не само никой не отваряше уста да продума, но за известно време никой и не се помръдваше от мястото си. Ала и това общо мльчание на монасите беше отговор и беше отговор противен: тия люде не одобряваха думите на великия войвода, но не се решаваха да му противоречат. Иначе биха се надпреварвали с одобренията си. Редно беше да отговори най-напред епископът и Самуил се обърна към него. От устата на епископа излетяха следните няколко думи:

— Това никога не е било. — Но той вече не можеше да се спре и продължи с пресипнал глас: — Никога досега духовни люде не са ходили на война. Наше полебрание е най-напред божият храм и манастирският двор. Ти не искай от нас такова нещо, светли войводо. Самуил се обърна към другите духовници в стаята. Прошумоля тих шепот между тях, но пак никой не се реши да проговори срещу него. Не искаше да чака повече Самуил Мокри:

— Не е било досега, но и отсега нататък няма да бъде с насилие и принуда. Аз исках тъкмо вас да чуя как да бъде, понеже се отнася за

ваши люде, но вие мълчите и не одобрявате. Тръгват на война чак и богомилите, тия неукротими отрицатели на цар и царство. Как стана това? Каза се и се потвърди, че нашето царство ще бъде справедливо, ще бъде царство и на нищия, и на последния отрок, та и богомилите го приеха като свое царство. Какво да се каже за тия, които познават само облагите и добрините на това царство? Те трябва да бъдат първи във всяко нещо за царството. Това казвам и за вас.

Право спроти великия войвода, близу до вратата на стаята, неочаквано се изправи дребен, сух монах; по лицето му, с хлътнали страни и обрасли с редка, посивяла брада, беше изписана ярост и отчаяна решителност.

— Да, да, да — затрепера брадата му, а лицето му, с високо, набръчкано чело, се нашари с ярки червени петна. — Да, ти поведе богомилите, те са с тебе и ти си с тях, но ние не ще отидем при тях, нашето място не е там! Те са изчадия адови и вървят по сатаната, той ги води днес насам, а утре нататък, но където и да са, те са против бога. Защо ни викаш, велики войводо, на война и заедно с проклетите еретици! Наше оръжие е кръстът господен и словото божие. — В стаята се зачу одобрителна врява, повиши глас и монахът насреща, дори пристъпи две крачки: — Не, няма да пуснем по-младите наши братя да вървят рамо до рамо с еретиците!

— Седни на мястото си, преподобни отче! — махна с ръка великият войвода; не искаше да го слуша повече.

Затихна отеднаж яростта на монаха, изчезна и смелостта му, млъкна той и току се върна на мястото си. А Самуил Мокри продължи спокойно, макар да показва миг преди това също гневно нетърпение:

— Виж как обърна ти приказката си наопаки... Аз те викам да помагаш на царството, а ти говориш за еретиците. Народът тръгва на бой и бран, казвам, тръгвай и ти с него. Нека бъде с твоето оръжие, както твърдиш, нека бъде с кръста и словото божие, но бъди и ти, където сме всички. Аз не съм с богомилите, а съм с тебе и на твоя път, но дали ти стоиш на своя път? Богомилът те ругае за твоята леност, за твоето пиянство и чревоугодие, за твоята алчност към земните блага и наслади. Ти защо бягаш от него и го укоряваш с пяна на устата? По-добре иди при него с кръста господен и със словото божие, но и с добрия пример.

Великият войвода стана и не искаше да говори повече. Той се обърна пак към епископа и пак му целуна ръка, както подобаваше на мирянина със смирението му пред всеки божи служител и

пълномощник. После се отправи към вратата и кастрофилакът на Обител едвам го настигаше, за да върви на прилично разстояние след него.

На другата сутрин Самуил Мокри потегли за Воден, където беше царят.

Докато уреди отец Емилиян заминаването на Биляна Маркова, мина доста време, колкото и да беше голямо усърдието му. Решиха да отиде тя да живее в друго някое село, а не в своето. И монахът тръгна да търси скривалище за Биляна по противоположна посока, на юг, на пътя за Ксстур. Заминаването също трябваше да стане скришом и най-вече от Самуиловите люде.

Дойде и часът на тръгването. Веднага след полунощ отец Емилиян влезе в къщата на Биляна; тя не спеше и го чакяше. Щом го видя, опита се да стане, но бяха безполезни нейните усилия и всичко трябваше да свърши монахът.

— Ти само кажи — рече й той — какво ще вземеш и къде е това, което ще вземеш със себе си, аз всичко ще приготвя за път.

Тя му показва вещите една след друга и той ги прибра в два неголеми вързопа. По-трудно беше със сляпата. Подвикна й Биляна от стаята си през отворените врати:

— Е хайде, тетко, ние с тебе ще пътуваме.

Във вечна тъмнина живееше сляната жена, но и за нея имаше ден и нощ. Нощно време беше сега и сляпата спеше дълбоко. Събуди я гласът на Биляна, но трябваше да мине доста време, докато разбра старата жена какво искаха от нея. Тя питаше и разпитваше за всяко нещо, противеше се; мина време, докато се облече, докато върза опинците на нозете си. Най-сетне всичко беше готово. Повито беше и детето, и то като дебре прибран вързоп.

...Отец Емилиян излезе с вещите. Нощта беше тъмна, безлунна, само звездите блестяха по ведрото есенно небе, едри, ярки, провесени на гроздове. Монахът се отправи не към града, а излезе на източния край на острова. Там, в едно малко заливче, в цепнатина в скалистия бряг, чакаше малък чун.

— Станойко... — прошепна тихо отец Емилиян.

— Тука съм...

В чуна се изправи тъмна сянка, тихо плисна в брега невидима вълна, скръцна весло. Монахът подаде вързопите един след друг и пак се

върна към горската къща. Той поведе и сляпата, настаниха я с чунджията в чуна. Молеха я, заплашваха я да не приказва — тя все питаше, все се противеше, гласът ѝ се чуваше надалеко в нощната тишина.

— Мълчи, бабо, ще ни спре царската стража...

— Защо ще ни спира?

— Нели знаеш... царска стража, не те пита.

Монахът пренесе в чуна и малкото, върна се за Биляна. Той дигна и нея на ръце — нямаше друг начин. Тя доверчиво обви ръка около шията му, усети той по лицето си топлия ѝ дъх.

— Прощавай, отче, не мога сама да си помогна. Ти дойде като ангел в живота ми...

— О, не говори така... — прошепна монахът в тъмнината.

Замълчаха и двамата. Тя се отдалечаваше от къщата си, но ѝ се струваше, че душата ѝ бе останала там, в празната къща. Останала бе да чака любимия. Отдалеко ще се чуват бързите му стъпки. Щом отвори вратата и ще се учуди, че е толкова тихо в къщата, че не чува нейния глас. Ще влезе в стаята ѝ, ще види празното легло. Къде ли е отишла Биляна, тя нели не може да ходи! Ще премине той и в другата стая, ще я търси навсякъде. Ще се спре и до празната люлка на детето им — той нели го обича вече... Ще надзърне и за старата тетка.

— Биляно! — ще извика той в празния дом.

Ще го чуе тя, ето и сега чува гласа му, но не ще може да му отговори. Там ще бъде само душата ѝ, но той не ще може нито да я види, нито да я чуе. Ще се натъжи той, милият. Нели е толкова добър и я обича? Винаги идва да я търси, винаги бърза да я види. Сега ще го посрещне празната къща, а душата ѝ той не може да види. Тя ще бъде до него, но той няма да я види... Ще си отиде натъжен и дали ще дойде пак да я потърси в запустялата къща? Нека си отиде, нека си отиде. Тя вече не може да го посрещне с изсъхналите си нозе, не може да го призове, не може да му се засмее, не може да му попее, докато плаче и примира сърцето ѝ. Нека си отиде, ще премине тъгата му. Само нейната тъга няма да премине никога, само нейната болка няма да утихне. Така ѝ било писано, а ти върви, мили, да потърсиш щастието си и не се връщай. Ще плаче тя и ще тъгува цял живот, през всичките дни, които ѝ остават, но ти не се връщай, тя нищо не може да ти даде...

Тялото ѝ се отпусна в ръцете на монаха, провесените ѝ нозе се поклащаха като пречупени. С мъчителна сладост усещаше монахът

товара в ръцете си, ръката на младата жена около шията си, клюмналата ѝ глава на гърдите си. Той се задъхваше от умора, нозете му се спъваха в коренищата, които пресичаха невидимата в тъмнината пътека между дървесата и храсталаците, ала и чудна, неизпитана сладост беше умората му. Той не виждаше и не можеше да види къде стъпва, а бе дигнал глава и гледаше увисналите между клоните звездни гроздове. Натам беше устремена и цялата му душа. Ръцете му бяха протегнати като за молитва и товарът в тия ръце беше сладостният товар на неговия грях.

— Ти я сложи в ръцете ми, по твоя милост е в ръцете ми... — проплакваше сякаш самата му душа.

Той беше монах, посветил се бе на бога и се бе отрекъл от всяко земно благо. Ако се обличаше в черното расо, то беше според монашеския закон и за да не се виждат голите му меса; ако посягаше за късче хляб и за глътка вода, то беше, за да се пази от смъртния грях на самоубийството. Той нямаше никакви радости и богатства на тоя свят и не ламтеше за радости и богатства. Със собствените си ръце изгради храм господен, окапаха ноктите от ръцете му, изтощи до смърт тялото си. Милостта е единственият закон на неговото сърце, както е според божията воля и по волята на тоя, който увисна на кръста за спасение на човешкия род...

— Ти я сложи в ръцете ми...

Милостивото му сърце го въведе в нейния усамотен дом и по волята божия тя се превърна в негово най-голямо изпитание. Чрез нея бог поиска да изпита силата на вярата му. Той никога не бе пожелал да се докосне до нея, никога не бе я пожелал в своите мисли. Тя е жена и е чужда жена. А ето по божия промисъл тежи на ръцете му, лежи на гърдите му. И сатаната изкусителят наля сладост в сърцето му, за да го упои и да омаломощи вярата му.

Такива бяха мислите, които отправяше към бога отец Емилиян, такава беше молитвата му в тоя за него претежък час. В същото време той се взираше в светлината на звездите и търсеше да зърне там образа на божията майка, блясъка на нейния венец. И против всичките си мисли в тоя час, някак против самия себе си, той искаше пред нейния поглед да разтвори своето сърце, към нея да отправи родилата се в самото му сърце благодарност. Бог е страх и повиновение, а тя, майката божия, е милост, обич и хубост...

Монахът стигна до брега на острова с душата в зъбите си. Но сам свали Биляна в чуна и я настани удобно там с последната капчица

сила, която бе останала в него. Чунът потегли, но и през шума на разплисканата вода се чуваше хрипливото дишане на монаха, който събираше душата си.

— Ти много се умори, отче — продума тихо Биляна. — Бог ще те награди за всичко.

Отец Емилиян нищо не отговори.

Тук, на открито, се виждаше цялото небе, озарено от трептящия зрак на звездите. Планините наоколо, бреговете на езерото, също и гористият остров се сливаха в нощната тъмнина и се издигаха като черна стена, която обграждаше езерото от всички страни. А то се виждаше доста надалеко в мрака и чезнеше нататък необятно като небето, което се бе отразило в него с безбройните си светила. Никой от хората в чуна вече не продумваше; тежеше над тях тишината на дълбоката нощ. Малката лодка се носеше някое време на юг, после свърна към отсрещния бряг. Мина доста време, ала нощта като че ли нямаше край.

Най-сетне чунът се удари в брега и спря тъкмо там, където беше нужно. Наблизу отеднаж изникнаха сенки, чу се и пръхтене на добиче. На самия бряг на езерото чакаше селяк с две магарета. Селякът свали калпака, си в тъмнината:

— Добро утро, отче...

— Утро ли е вече?

— Погледни хе там Денницата. Ама още е далеко до утро.

Пренесоха на брега жените, детето, двата вързопа. Чунът изчезна някъде по водата в тъмното. Разприказва се отново сляпата леля, надалеко се чуваше сърдитият ѝ писклив глас. Заплака и малкият Давид. Дватама мъже побързаха да настанят жените на магаретата, отец Емилиян подаде на Биляна детето, сложи провесените ѝ нозе на въжени стремена. Селякът подкара двете добичета.

Новият ден настигна пътниците някъде по стръмнините и долищата на южните разклонения на Баба планина. Те пътуваха през целия ден, като избягваха селищата и стражевите кули по кръстопътищата.

Навлязоха в една хълмиста местност и вече приближаваха подножията на Вич, когато привечер стигнаха до едно село, сякаш нарочно скрито между два гористи рида.

Още същата вечер отец Емилиян и селякът с двете магарета се върнаха назад към Преспа. Биляна Маркова остана с детето си и със сляпата в новото си жилище. През тия първи часове тя изпита голяма

скръб за своята самотна къща на острова и дори пожела да се върне пак там, да се спусне, да настигне своите щастливи спътници, които се връщаха нататък. Нозете ѝ не се помръдваха, не можеха и да се помръднат.

Селото беше от триесетина дървени хижи, накацали по склоновете на двата рида и ниско долу, дето шумеше малка планинска река. Гъсти дъбови и букови гори стигаха до самите врати на селските къщи, а към долния край на селото, дето двата рида се разтваряха по-широко, бяха разхвърляни безредно малки ниви и ливади, които селяците бяха успели да разчистят между горските дънери и коренища надолу край реката. Селото беше свободно — така го бе избрал отец Ецилиян, да не се навъртат в него господари и боляри, но по-хубавите ниви и ливади, както и голяма част от горите бяха пак господарски; простряла се бе господарската ръка и тук, макар болярската твърдина да беше далеко, на половин, ден път.

Отец Емилиян бе избрал за Биляна и по-сгодна хижа. Тя беше на горния край на селото и нямаше много хора в нея, както по другите хижи. Живееха в нея двама по-застарели вече люде с двете си неомъжени щерки. Имаха и син, но той беше всйник. Стопанинът беше пъргав и разговорлив човек, обичаше и да се пошегува. Той не каза нищо на двете жени, които се настаниха в хижата му, а попита за малкото:

— Мсмче ли е или девойче?

- Мсмче — отговори Биляна.

— Е, слана богу — почеса се по тила селякът. — Ще бъдем поне двама мъже сега между пет жени.

Единият край на хижата беше преграден с поодялани набързо дървета и беше като отделна стая, при все че не се затваряше с врата. В тази отделна стая се настани Биляна с детето и със сляпата, но те бяха пак заедно със стопаните. В стаята имаше прозорче, прорязано в дървената стена и със свински мехур, за да влиза светлина през него, другата част на хижата пък се осветляваше през един отвор на покрива, тъкмо над огнището, което беше в средата на неголямото помещение. Като влязоха новите люде в хижата, стопаните ѝ току-що се бяха прибрали от работа из гората. Започнало бе да тъмнее, а в хижата беше вече и тъмно. По-младата от щерките раздуха огъня в огнището, запалиха и борина. Като не можеше да отиде сама при стопанина, Биляна го повика:

— Ела, ела по-близу. Как да те викам? Името ти...

Селякът се изправи пред нея с весели очи, с усмивка под провесените му, прошарени мустаки. Току зад него застана и жена му, без да я викат, ококори любопитни очи иззад рамото му. Той улови с цяла шепа широката си брада, подсмръкна:

— Бабчор ме викат мене, Бабчор. Кръстен съм Младен, за да не остарявам. А ти ме викай, както искаш. Те — мръдна той към жена си с глава, — жената ме вика Бабчор, Бабчорище.

По-нататък, край огнището, бяха застанали двете дъщери на стопанина. По-голямата — едра, кокалеста, над двайсетгодишна мома със сипаничаво лице, гледаше насам с недобър поглед и не пропускаше нищо, което се вършеше и говореше. По-малката беше също едра, но стройна, хубава мома и гледаше Биляна с радостно любопитство.

Биляна извади отнякъде две сребърни пари и ги "по-. Даде на селяка: — Ето, стопанино, тия пенези за тебе, ще ни храниш за тях един месец, както сте говорили с отца Емилияна.

Младен Бабчор взе в шепата си двете пари, побутна ги с възлестия показалец на другата ръка, обърна ги да ги разгледа още по-добре. Той никога не беше виждал такива пенези и не знаеше каква беше тяхната стойност, но си мислеше, че е голяма. Като насити любопитството си, той обърна своите весели очи към Биляна:

— Ще те храня, как не... И тебе, и бабата, и... Така говорихме с отца. И той пак върна поглед върху парите. После затвори здраво шепата си и се заоглежда, огледа и себе си, не знаеше къде да прибере парите, къде да ги скрие. Най-сетне ги мушна някъде дълбоко в пазвата си. Жена му излезе иззад него, гонейки с поглед всяко негово движение. Той я побутна с лакът:

— Дай на людете да вечерят. Път са били днес. Я вие — махна той към щерките си. — Слагайте и ние да вечеряме.

Трите жени сякаш не го и чуха — всяка знаеше и без него работата си. Той седна край огъня и започна да развързва опинците си, които, пробити и изпокъсани, едвам личаха, че са опинци. Затоплен и разнежен от двете сребърни парички в пазвата, той се опита да поразговори гостите:

— Ти нямай грижа тука, в моята хижа. Имам аз и брашно, и свини, и медовина... Откакто царят ни освободи от ангария и за нас има по един сладък залък. С бабата тука и с тия две млади магарици... работим. В гората работим, свинете гледаме, там, край реката, две нивици орем и сеем. Имам си и една кравичка. Знайш ли —

приподигна се той към Биляна, — ние тука сме си от свободните. Цялото село. Господарското си е господарско, но си имаме и наше. Господарите са по-далеко от нас. Преди идваха по-често, за ангарията. Сега само царят ни бърка под кошулята. Дай за царя, дай за царщината. И сина ми взеха. Взе го Самуил Мокри. Не знам жив ли е синът ми...

По-малката щерка занесе на двете жени в отделната стаичка голяма дървена паница с мляко, две дървени лъжици и два комата клисав хляб от просо и ръж. Тя сложи храната на пода с радостно лице, но изеднаж се заоглежда, лицето ѝ придоби скръбен израз като че ли едва сега виждаше, че едната от гостенките беше саката, а другата — сляпа.

— Ти само да ни помогнеш малко... — насърчи я Биляна и сама се опита да се поизправи.

Девојката се разбърза с големите си силни ръце, помогна на Биляна да се подпре до стената, помогна и на сляпата, да седне, после се отпусна на колена до нея и започна да я храни. Сестра ѝ подвижна сърдито откъм огнището:

— Хайде... и ние сядаме. Няма да те чакаме.

Младата девојка не се и помръдна, докато не нахрани сляпата жена, та дори посегна да обърше с ръка хлътналата ѝ брада, по която бе потекло мляко. Като се върна при своите, да се храни и тя, едва-що бе седнала на подвитата си нога, заплака мъничкият син на Биляна.

Девојката пак скочи, подаде го на майка му:

— И то иска да вечеря.

По-старата ѝ сестра цяла се изкриви насам с широкото си грозно лице, надупчено от шарка. Тя искаше пак да се скара на по-младата, но баща ѝ я блъсна с лакът в ребрата:

— Кучка. Въртиш се накъде да залаеш. Захапи си опашката, да ти мине!

Момата бързо се извърна към него, блъсна ръката му и изръмжа нещо неразбрано.

— Иди, иди и ти да се храниш — продума тихо Биляна на по-младата девојка.

— Ти не я слушай Въла — приведе се към нея девојката и додаде полугласно: — Тя е бясна.

— А ти как се казваш? — попита Биляна, за да я поласкае някак, да ѝ окаже внимание.

— Малина — засмя се цяла девојката, сякаш името ѝ да изглежда

още по-хубаво.

Неочаквано в хижата влезе един млад момък, като да израсна от земята, цял в кожи, с дълга гега в ръце. Веднага след него влязоха и две рунтави кучета с вирнати опашки, с увиснали червени езици, развъртяха се из цялото помещение, дръзки, силни, подушиха тук, подушиха там, а едното, се свря тъкмо срещу отделната стаичка, дето беше Биляна, и глухо изръмжа, показва белите си зъби на непознатите люде. Малина се спусна към него:

— Ош! Чиба!—Обърна се и към овчаря:—Дръж си псетата!

Той стоеше още там, където се бе спрял при влизането си в хижата. Беше много млад и само под носа му и край ушите му се тъмнееше гъсто покарал мъх, но бе израсъл едър и още по-едър изглеждаше с коженото си облекло. Подпрял се с две ръце на гегата си, разкрачен, той гледаше Биляна като омагьосан през вратата на стаята ѝ.

Привлякла го бе нейната хубост, чистата бледност на лицето ѝ — той не беше виждал такава жена и не можеше да откъсне погледа си от нея. Скочи по-голямата щерка на Бабчор, дръпна гегата от ръцете на овчаря и се спусна към Биляна с лице, пламнало от ярост:

— Що го гледаш, кривло! Той не знае, че си с пребити нозе... Юда си ти, магесница проклета!

После тя се втурна и прогони от хижата кучетата на младия овчар, нахвърли се и върху него. Той едва-що бе понечил да свали край огъня овчарската си кожена торба, тя го заблъска с две ръце към вратата:

— Иди си! Иди си...

Като го изтласка вън, Въла хвърли и гегата му след него. Върна се задъхана, с отворена уста, мръсната ѝ коса беше цяла разчдрлена, та падаше пр лицето ѝ. Хвърли се в един ъгъл и започна да вие от мъка и ярост.

Стана Младен Бабчор, приближи се към Биляна, опита се да се пошегува:

— Бои се да не ѝ го вземеш. Той е хапльо, а тя го улови в гората, иска да се омъжи за него. Че каквато е хубавица...

Въла зави още по-силно.

Не след много домакините и по-малката им щерка се изтъркаляха около огнището, а Въла остана там, в ъгъла. Преди да си легне, по-малката хвърли някаква дрипава покривка върху нея. Въла попрестана да вие и ту подсмърчаше шумно, ту нещо мърмореше, докато затихна. Някое време Биляна чуваше и гъгнивия глас на

стопанката, която, види се, говореше нещо на мъжа си. Най-сетне Бабчор сърдито пробуботи, та Биляна ясно дочу някои негови думи: — Малко ли са два сребърника? Кой ще ти ги даде... една паница мляко...

- Скоро след това той гръмко захърка. Заспаха, изглежда, и другите; спеше и сляпата, спеше и мъничкият Давид Мокри — майка му дочуваше близу до себе си равномерно му дишане. Огънят в огнището загасваше, пълзеше към него черен мрак от всички ъгли на селската къща. Току зад дървената стена час по час се дочуваше глухо грухтене или някоя свиня стръвно триеше мръсната си кожа о самата стена; тихо, едвам чуто пропяваше там в съня си някоя кокошка:

— Кррр-къ-къъъ...

— Хрът-хрът-хрът - чешаха се в съня си людете край огнището.

Така започна новият живот на Биляна Маркова.

Само тя не спеше още в тая селска хижа. Преголяма мъка тежеше на сърцето ѝ, ала не биваше да я показва, не биваше да я приема дори и сама пред себе си. Така трябваше да бъде всичко и тя нито се учуди, нито се уплаши, нито пък се противеше за каквото и да е. Всичко ѝ беше познато в тоя селски дом; тя бе яла и по-черен, по-кисав хляб; спала бе също на гол пръстен под като тия две моми; покривала се бе с дрипи; спала бе в една дупка с кравите, с кокошките, със свинете... Само това ѝ се струваше сега, че се бе събудила от хубав сън, който не се забравя. Сънят бе преминал и оставаше само тая колиба, тая мъка в сърцето.

Оставаше детето ѝ до нея. Неговото тихо, бързо, топло дишане в тъмнината беше жива връзка с отминалите дни. Тя не би могла да отдели от себе си отминалия живот, да го извади от мислите си, да го забрави. И навсякъде в тоя живот беше Самуил — той беше като светлия ден, като дневната светлина по небето, по цялата земя. Някъде наблизу оглушително изкукурига петел. После пак. Чу се петльова песен и по-далеко, после още по-далеко. Затрептя, зазвуча глухата нощна тишина — пееха първи петли по селото.

VII

Самуил Мокри се настани в своето воденско жилище заедно със сина и с племенника си. През тия дни двете момчета го виждаха рядко и набързо. Те бяха оставени сами на себе си. Весел и забавен беше

животът им във Воден. Тоя град напоследък бе удвоил жителите си поради многото войска в него и сега беше най-оживеното селище в цялата държава.

Иван-Владислав и тая сутрин се събуди по-рано от своя братовчед. Той живо се приподигна на леглото си и погледна през прозореца насреща. Небето беше облачно от край до край, златният кръст на близката църква светеше меко, без блясък в здрачното утро; дървесата, които се виждаха оттук, стърчаха неподвижни с разредената вече и повехнала шума, сякаш бяха наметнати с овехтели, дрипави покривала. Дали няма да вали днес? Синът Аронов се отпусна на гръб върху възглавниците и се огледа с досада по стаята.

На другата страна на широката стая беше леглото на Гаврил-Радомир. Сега той беше праметнал покривката презглава и спеше дълбоко; никакъв шум не се дочуваше откъм леглото му. Изпод долния край на покривката се подаваше само единият му крак, разголен до коляното; беше едър, силен крак с права, широка кост, с развит, жилест прасец, с необикновено голямо стъпало. Младата лъскава кожа беше тъмнозлатиста — още не беше изчезнал летният загар по нея, придобит по бреговете на Охридското езеро. Иван-Владислав гледаше с омраза тоя едър гол крак. През лятото братовчедът му го бе водил много пъти, едва ли не всеки ден на езерото, учил го бе да плува, да лови риба. Ароновият син искаше да се научи да плува, да стои дълго под водата, да лови риба, но през цялото време чувствуваше надмощието на братовчеда си и това го озлобяваше. Те стояха голи един до друг и Ароновият син виждаше, чувствуваше с болка колко дребно и хилаво дори беше неговото тяло редом с красивото, могъщо тяло на братовчеда му. Гаврил-Радомир беше винаги весел и бодър, винаги готов да се пребори по пясъка или ла се хвърли във водата по най-дълбоките места, беше неуморим с греблата в ръце, ловеше риба щастливо и с голяма леснина, пък и той самият беше като риба в бистрата езерна вода. Иван-Владислав неохотно събличаше дрехите си пред него и цял трепереше от студ, ако се случеше да излязат на езерото по-рано сутрин или на залез; той се боеше и от водата, колкото и да прикриваше страха си, гнусеше се да пипне студеното, лигаво рибе тяло, а когато се случеше да се докосне до него жаба, сърцето му замираще от непреодолим страх и отвращение. Той прикриваше умело тия свои стракове и слабости, но сърцето му се изпълваше със злоба и ненавист към по-щастливия

братовчед. И като криеше хитро своята слабост, в същото време гледаше да се покаже там, дето беше силен, гледаше да наложи на братовчедата си своята сила, да го подчини, да го води. Това правеше и най-вече за себе си, да чувствува сам своята сила и надмощие, докато простолушпият Самуилов син не винаги схващаше тия негови скрити домогвания.

Живият ум на Иван-Владислав работеше непрекъснато. Той искаше да знае всичко и знаеше много повече, отколкото беше възможно и редно за неговата възраст. Ходеше между хората даже и там, където не беше място за него, подслушваше разговорите им и сам влизаше в разговор, питаше и разпитваше; търсеше и се срещаше с по-забележителни хора, четеше разни писания, учеше все повече ромейски, пожела да научи езика на старите елини, също и на латинците, ала в Охрид и в цялото българско царство нямаше много писания на тия езици, нямаше и много учители или хора, които пишеха на тях и ги говореха. Тая жажда за повече знания беше жажда на ума му, но беше и жажда за по-голяма сила, за предимство над другите, беше преголямо честолюбие и надменност, презрение към другите. Иван-Владислав знаеше цената на тая душевна сила в него, обичаше да я показва и не пропускаше случай да не я използва. Той изпитваше голяма радост, когато успяваше да стъпи върху другия, да му се надсмее. Злорадство имаше в сърцето му и склонност към злото. С такова сърце, с такъв ум, с такава душа се бе откъснал той от утробата на своята майка Варвара Аронова.

Иван-Владислав се радваше много, че бе дошъл в непознат и многолюден град. Той караше братовчедата си да скитат по цял ден из Воден и не можеше да се насити на новите си срещи тук, на всички нови неща, които можеше да види. Гаврил-Радомир трудно се задържаше по-дълго на едно и също място и това даваше възможност на Ивана-Владислава да го води по своя воля, като даваше вид, че води не той, а Самуиловият син. Те ходеха и двамата с мечове, с леки ризници под връхните дрехи, с кожени шлемове и без наметки, за да им бъде по-леко. Гаврил-Радомир носеше знаци на хилядник, а Иван-Владислав не носеше никакви знаци, понеже и никакъв не беше нито във войската, нито в царското управление. Които не го познаваха, мислеха, че той е някакъв знатен придружник на младия хилядник. Гледайки разголената нога на братовчедата си, Иван-Владислав мислеше за него. Предния ден те бяха срещнали по една от крайните воденски улици две млади хубави жени. Наблизу нямаше други хора.

Двете жени минаха с очи, вперени в хубавия хилядник, и дори едната приветливо му се усмихна. Не откъсваше поглед от тях и Радомир, а когато жените вече отминаваха, в захласа си той се спъна о един камък и едва не се просна на земята. Жените се изкикотиха на тая му несполука, той се извърна да ги види още еднаж, обърнали се бяха и те със засмени лица. Радомир сграбчи братовчеда си, цялата кръв се бе качила в главата му:

— Да ги уловим, а?

От очите на Владислава отскочиха искри:

— Хайде!

Ала в същото време жените избързаха нагоре и влязоха в един вратник.

Иван-Владислав бе виждал братовчеда си и друг път така възбуден. Жените се заглеждаха лакомо в него, а еднаж Мирослава Самуилова едвам бе успяла да спаси от ръцете му една от своите охридски приятелки; тогава Радомир наби сестра си, която сама бе тласнала приятелката си в ръцете му, после пък се спусна да я спасява. Иван-Владислав мразеше жените и се отвращаваше от тях, но още в бащиния си дом в Средец бе узнал много от тайните на женския пол. Какво не бе чувал от устата на родния си баща, ставал бе и годеник, виждал бе жената, с която би спал, ако не беше се разкрила измамата на Василия Втори. Всичко това стигаше за неговия схватлив ум, но във въображението си той отиваше и по-далеко. Братовчедът му Гаврил-Радомир, колкото и да беше буен в още неизяснените си чувства, цял се забъркваше и смущаваше, когато Владислав му разказваше в общата им стая или в някой скрит ъгъл разни безсрамни истории с жени, които наистина се бяха случвали или пък той ги измисляше. Опитвал се бе да разправя такива истории и на братовчедките си, на техните приятелки и те с писъци се разбягваха от него. Ароновият син гледаше с омраза едрата нога на братовчеда си и обмисляше как да го заплете в някаква забавна история с двете жени, които бяха срещнали предния ден.

— Биче! — подвикна той към Радомира и като не получи отговор, добави с по-нисък глас: — Бико!

Така викаше Владислав на братовчеда си, когато искаше уж да се пошегува с него. В тоя прякор и в начина, по който го произнасяше, той влагаше сякаш някаква ласка, подсещайки за телесната му сила и хубост, по в скритата му мисъл това беше израз на презрение за телесната сила на братовчеда и за умствената му слабост, макар

Гаврил-Радомир да не беше дотолкова глупав за своята възраст.
— Бико — повтори Владислав. После завика: — Ама ти докога ще спиш! Ако чакаш слънцето, днес то няма да изгрее... Хайде ставай! Биче, Бичеее...

Радомир се надигна изпод завивката и му се усмихна с още сънени очи.

— То още... не се е съмнало — сладко се протегна той.

На утринната закуска в трапезарията двете момчета бяха сами; Самуил бе вече излязъл. Към края на закуската Владислав се приведе към братовчедата си и тайнствено му пошепна:

— Днес ние с тебе можем да свършим една хубава работа.

— Каква работа... — проломоти Радомир с пълна уста.

Владислав сложи в устата си едно малко зальче.

— Ще отидем на лов, ама... не за някой вепър или... — Той пак се приведе към него: — Ще отидем да уловим ония две жени, които вчера...

— О, добре! Хайде... — развесели се буйно Радомир.

— Чакай. Много бързаш. Те може би още спят...

- Да, но как мислиш...

— Както се ходи на лов - каза Владислав. — Ще отидем там, ще ги издебнем и ще ги хванем.

Тукашният дом на Самуила Мокри беше на стъгдата, дето бяха царският дворец, домът на патриарха, съборната църква, също и домовете на някои от по-първите боляри. Тук беше по-тихо; минаваха войници и най-вече в часовете, когато се сменяваше стражата, минаваха по-първите люде на царството с придружниците си, докато другите воденски граждани избягваха да се мяркат по тая стъгда. Градът шумеше и гърмеше по съседните улици и стъгди. Нататък се отправиха и двете момчета, щом излязоха тоя ден от дома на великия войвода.

И тук повечето от минавачите бяха войници, облечени и някои още необлечени, във войнишко рухо. Имаше люде от всички тукашни краища, също и от по-далечни места на царството — виждаше се по облеклото им, по цялата им външност. Макар всички да се знаеха, че са от един и същ народ и език, всяко племе и дори всеки род си имаше своя носия, свои накити и знакове, свой обичай и привички, свое държане между другите люде. Горди и надменни бяха мияците от подножията на Шар и Кораб — с тъмни очи, с румени лица и широки, изпъкнали чела, с черни или кафяви вълнени наметки, които

се спущаха назад от широките им рамена; тук имаше много и от едроглавите, със сплескани тилове бръсаяци, които гледаха изпод вежди с остри или хитри, лукави погледи; имаше много и от горещите драговити, които обичаха страстно хубавите оръжия и пееха буйни песни, имаше и от ваюнитите — мълчаливи и сурови мъже; имаше и от сдържаните, кротки сагудати, от велегизитите, макар част от тях да живееха в пределите на ромейското царство; дошли бяха и много шопи от Мъгленската област, от Тиквешията, от Овче поле, от Велбъждката област и от Средецката, с бели, тесни беневреци и наметки, нашарени с червени и сини конци; дошли бяха люде и от поречието на Струма, и смоляни от поречието на Места, мнозина и от северните племена, отвъд Маторие гори. Сред това пъстро множество се срещаха тук-там и мъже, които по носия и по всичко бяха като другите, но по чертите на лицето им човек би помислил, току-що са слезли от север с дружините на Аспаруха и Кубера — бяха с тесни и криви очи, с изпъкнали скули, а някои от тях все още размахваха дълги кики* и плитки на ниско остриганите си глави. Жена по тия улици и стъгди не се мяркаше — би била като овца между вълци. По всички посоки се движеше, блъскаше се и се натискаше навалица от груби, буйни, сурови мъже, които, според нрава си, приказваха високо и се смееха гръмогласно или пък пристъпваха с тежки, отмерени стъпки и гледаха мълчаливо, като да дебнеха нещо. Улиците и стъгдите бяха изпълнени с шумната им врява и викот, с тропота на стъпките и на оръжията им, но също и с миризма на нечисти мъжки тела, на конска пот. Те се спираха повече пред работилниците за оръжия и облекло, пред продавачниците на храна и всякакви плодове, които бяха в голямо изобилие по тия места, макар да беше вече късна есен. Час по час ту тук, ту по-нататък се надигаше силен шум и викот, някой разблъскваше тълпата или тя и сама кипваше като разбунено море:

— Уааа! Дръжте го бре! У-ха-ха-хааа...

(* Кика — перчем.)

Някой дрипльо, види се, грабнал от работилницата или от продавачницата някакво оръжие, опинци или хляб, или ябълка, или калинка и се втурнал през навалицата да избяга, да се скрие.

Продавачът крещи след него, надават викове и други наоколо, ала никой не го хваща, никой не го гони и се надига след дръзкия грабител весел смях. Намерил, задигнал — на добър му час и със здраве!

Шумно, весело беше и по кръчмите, при все че беше още ранен час. Двата братовчеди навлязоха сред навалищата и както винаги, когато беше нужна по-голяма сила и повече смелост, пръв вървеше Самуиловият син, за да отваря път, да разбива с гърдите си вълните на това кипнало, живо море. Людете се блъскаха един в друг, блъскаха се и в тях — никой не им обръщаше внимание, че бяха от знатните, щом бяха дошли тук. Един петдесетник налетя тъкмо върху тях с коня си, пък и не можеше да задържа добре животното — мнозина замахваха пред муцуната на коня да го подплашат или го блъскаха с юмруци по задницата. Живо работеше с лакти Самуиловият син и му беше весело сред тая блъсканица. Иван-Владислав вървеше веднага след него, като зад прикритие. Той се гневеше на шумната навалища и се отвращаваше от нея, боеше се да не се блъсне някой в него, да не го докосне някой от тия вонещи селяци и дрипльовци. И току побутваше братовчедата си:

— Хайде, по-бързо... Нямаме работа ние тук.

Гаврил-Радомир не бързаше. Това ходене из тълпата той превърна в игра. Никой не се отдръпваше пред него и той сам си правеше път: един ще отстрани с лакът, друг ще хване с две ръце и ще го премести като пълна стомна, а на някой заляпал се в отсрещната продавачница ще натисне калпака или шлема му чак до очите, ще дръпне доста осезателно киката му или въшливата му плитка. И се смееше от сърце на тия люде — на изненадата на един, на уплахата на друг, на гнева на трети. Той беше много висок, много силен и никой не се решаваше да му се опъне. Радваше се младият човек на силата си.

Най-сетне двете момчета излязоха от шумното гъмжило и преминаха в по-тиха улица. Иван-Владислав още не можеше да смири гнева си, да потисне отвращението си:

— Мръсно стадо... Блъскат се като добитък. Не мога да ги търпя!

Радомир го гледаше с весело недоумение.

Излязоха на същата улица, където предния ден бяха срещнали двете млади, закачливи жени. Сега тая крайна улица беше по-тиха, по-пуста. Показа се някаква стара жена и бързо изчезна. През ниските огради на дворищата се мяркаха повече люде, чуваха се гласове.

Двата младежи минаха пред вратника, в който предния ден бяха влезли жените. Вратникът беше затворен. Те минаха още един път. Самуиловият син дори отиде и побутна вратника, готов да се вмъкне неканен в къщата. Владислав го следеше с нетърпелив поглед, махна му с ръка, да го насърчи отдалеко. Вратникът беше залостеи. Те

минаха още няколко пъти нагоре-надолу и Радомир се отчая:

— Няма ги. Да си вървим.

Насреща се зададе едно младо момиче, почти дете. То носеше малка празна делва, стискаше дръжката ѝ с още слабата си ръка. Излезе от един близък двор и забърза срещу двамата младежи.

— Ето слука— продума тихо Владислав.

— Тая пък... — започна Радомир колебливо, но братовчедът му го прекъсна:

— Бива си я, не виждаш ли? Това ни излиза насреща. Преструвай се, че не я забелязваш — добави той с бърз шепот, — да не се уплаши. И щом се приближим...

По още нежните бузи на Гаврил-Радомир пропълзя гъста руменина, веселите му дръзки очи заблестяха хищно. Девоичето срамежливо наведе глава и вече се изравняваше с двамата младежи, когато Самуиловият син с една широка стъпка се изправи пред него и го сграбчи с две ръце. В първия миг то се втрени в него изненадано, но веднага след това хубавите му тъмни очи се изпълниха с ужас.

Усетил в ръцете си младото гъвкаво тяло, Радомир го притисна към себе си, делвата падна от ръката на девоичето, то нададе страшен писък.

Някъде наблизу се чуха уплашени гласове, чуха се гласове и по-нататък. Наизлязоха люде на улицата, повечето жени, деца, заприиха от всички страни. Дигна се шумна глъчка, разнесоха се по цялата улица викове. Откъде се намериха толкова люде по тая глуха улица! Радомир като че ли нищо не виждаше и нищо не чуваше. Крехкото тяло на момичето се поддаваше на силната му прегръдка, той го притискаше до задушаване, но и не знаеше какво друго да стори тук, на сред улицата. Главата на момичето немощно клюмна. Радомир го пусна изненадан и уплашен, то присви колена и се строполи на земята, а той се дръпна встрани и едва сега забеляза, че около него се бе събрала цяла тълпа. Той се огледа — търсеше откъде да мине, търсеше братовчеда си. Иван-Владислав още преди това се бе отдалечил благоразумно и иззад един тъгъл наблизу наблюдаваше какво ще стане по-нататък. Играта ставаше много забавна!

Жените около Радомира махаха ръце и викаха с пискливи гласове:

— Злодей! У! Болярин! Началник! Нападна момичето посред бял ден! Дръжте го! Да му смажем главата! У-ууу...

И все повече се приближаваха. Между тях имаше и мъже, някои се

притъкмяваха да се нахвърлят върху Радомира. Той замахна с ръка, поиска да му сторят път.

— Махнете се!

Насреща неочаквано се зададе войник с дълго копие и като че ли всички отеднаж го забелязаха. Чуха се насърчителни викове, после стана по-тихо и които бяха на пътя на войника, бързо се отдръпнаха.

— Сестра ми! — викаше той задъхан. — Разбойнико! Ей сега...

Той се втурна с насочено копие срещу Радомира и нито забеляза знаците му на хилядник. Радомир изтегли меча си и с един силен удар отби насоченото към гърдите му оръжие. Започна се двубой. Людете се поотстраниха и се спотаиха от страх, от непреодолимо любопитство, отвори се широко място за двамата противници. Радомир излезе на средата на улицата, за да върти меча си по-свободно, докато войникът налиташе върху него ту от едната, ту от другата страна:

— Ей сега ще те изтърбуша! Скот! Сестра ми... на улицата...

Гаврил-Радомир вече се премерваше да отбие още еднаж копието му и да го срази с един бърз удар на меча си, ала в същото време отнякъде дотичаха и други двама войници с мечове, дотичаха и двама-трима по-възрастни мъже, надигали сопи и други някакви оръжия. Чуха се пак викове, запищяха и жените:

— Пазете се! Ей сега ще удари! Бийте болярина? Убийте го! Пазете се! Оле-ле...

Радомир размахваше меча си и се въртеше на всички страни, противниците му налитаха все по-смело.

Привлечена, види се, от виковете на тълпата, откъм единия край на улицата се зададе конна стража от десет души. Водеше я Рун. Пръв я забеляза Иван-Владислав и едва ли не подскочи от някаква дива радост. Всичко ставаше толкова любопитно! Той местеше нозе, дращеше с нокти стената до него от нетърпение. Конете на стражата бързо изтопуркаха нагоре и се врязаха в тълпата.

— Сторете път! — викаше Рун, дигнал високо къс бич.

Тълпата се поотдръпна, но не преставаше да размахва юмруци, да вика:

— Сега ще отгърват болярина! Що чакате още, бре, бийте, бре!...

Стражата изтласка нападателите и ги събра на едно място, а Радомир се отдръпна на срещуположната страна с меча си в ръка, задъхан, плувнал в пот и с побеляло лице от умора и безсилна ярост.

— Вземете оръжието им! — рече Яков Рун и сам побутна коня към

младия хилядник. Той позна сина Самуилов, но с нищо не показва това и попита строго от седлото си: — Какво става тук? Каква е тая битка? Радомир приподигна рамена и нищо не отговори. Развикаха се от тълпата:

— Боляринът е виновен! Тоя! Нападна едно момиче. Да го насили тук, на улицата, посред бял ден! Спуснаха се людете да го спасяват. Брат му! Войник... Едвам го спасиха от ръцете му. Ама ти ще пуснеш болярина... Не смееш!

— Млък! — дигна пак Рун бича си срещу тях, после се обърна рязко към Радомира: — Дай меча си и тръгвай пред коня ми!

Гаврил-Радомир се дръпна и дигна оръжието си като за бой:

— Меча си няма да ти дам!

— Дай меча! — повтори Рун.

Радомир отстъпи още една крачка и навири оръжието си още по-застрашително. Тълпата се сгъсти около тях, завика злобно:

— Аха, не смееш! Болярин е, не смееш да го пипнеш. А ония... взеха им оръжието, ще ги откараш в тъмницата! Гарван гарвану...

Рун скрита коня право върху тълпата и зашиба с бича, без да вижда къде удря. Той биеше разярен, разголил кривите си зъби. Тълпата се разпръсна сред оглушителни писъци и викот. Богомилът обърна коня към Самуиловия син и сега нямаше да го изпусне.

— Хванете го! — завика той към войниците си. — Хванете го веднага, веднага!

Неколцина от стражите извъртяха конете си срещу Радомира, а той започна битка с тях, отстъпвайки крачка след крачка пред конете и оръжието им.

— Хвърляй оръжието! Предай се! Ще загинеш... — викаше гневно богомилът, но не спомена името на вироглавия младеж. Това беше единствено негово снизхождение към великия войвода, към развилнелия се негов син. Но той се побоя за живота на младежа и викна отново: — Хвърлете му примка! Примка!

Един от стражите откачи от задната част на седлото примка и я размаха. Той мина зад Радомира, примката се разтвори, разлюля се като живо, нагънато колело високо над главата на младия хилядник и току се спусна, впи се в шията му. Войникът прехвана още по-здравио края на примката и подкара коня си. Радомир се опита да я среже с меча, дигна брада в безпомощно усилие да се измъкне, посегна и с ръка да разкъса задушавачото го въже, ала всичко беше напразно. Войникът го повлече като дънер, той падна възник с посиняло лице.

Тълпата пак се умълча. И само един-единствен глас се разнесе наоколо, продран, грозен, пълен с омраза, с тържествуващо злорадство:

— Още малко! Дръпни още мъъничко! Да го свършиш...

По знак на Рун неколцина от войниците скочиха от конете си, изтръгнаха меча от склещената ръка на Радомира и го освободиха от смъртоносния пръстен на примката. Той бе загубил съзнание и трябваше да полежи, докато се съвземе.

— Вържете го! — повели Рун.

Иван-Владислав видя всичко докрай иззад своя ъгъл. А когато стражите подкараха братовчеда му, той се спусна към градската средишна стъгда; трябваше да занесе по-скоро вест на другата, на по-силната страна. Сега ще се намеси и чичо му. Той, великият войвода Самуил Мокри, ще узнае весели неща за своя син.

Владислав знаеше, че през последните дни чичо му беше повече в царския дворец, и се затича нататък на своите тънки нозе, подхванал късия си меч. Царската стража го спря пред вратите на двореца, той попита:

— Тук ли е великият войвода Самуил Мокри? — И бързо добави: — Аз съм негов племенник, трябва да му съобщя нещо много важно. Десетникът на стражата го изгледа от глава до пети; виждаше се, че момчето беше от благородните. Той каза колебливо:

— Те сега всички боляри са с царя. Няма да те пуснат при тях.

— Ти ме пусни само да вляза в двореца.

— Влизай.

Спряха го и в самия дворец. Владислав и тук повтори същите думи, на края гласът му потрепера като на плач:

— Синът на великият войвода е в голяма опасност...

Накараха го да седне, да почака в преддверието. Той седна с натъжено лице, а в сърцето му беше още по-весело. Играта продължаваше ето и в самия царски дворец. Той не промени тъжния израз на лицето си и в същото време се оглеждаше на всички страни с голямо любопитство. По широкото преддверие се разхождаше с безшумни стъпки някакъв началник. Пред една голяма двукрила врата в дъното стояха на стража двама войници с щитове и дълги копия, мълчаливи и неподвижни, като да бяха от камък. Час по час през други врати от двете страни на преддверието влизаха и излизаха други люде във воинско облекло или писци в монашески раса. Иззад голямата врата в дъното се дочуваха гласове — там беше царят с

болярите. В още теслите момчешки гърди на Ароновия син се надигна някакво ново чувство на презрителна гордост.

От два дни в ниската и мрачна тронна зала във воденския царски дворец се съвещаваха и решаваха великите боляри с кавхана и царя, стщо и първите воински началници на царството. Предния ден всеки бе говорил спокойно и бе казал що мисли по важните работи на царството, ала тая сутрин още със започването на съвещанието започнаха и препирни. То се виждаше още предния ден, а сега се видя още по-ясно, че кавханът и повечето от болярите и военачалниците бяха на една страна, докато Самуил Мокри и други някои от болярите и войводите като Ивац, Никулица, Кракра и Симеон Илица, който бе дошъл чак от Великия Преслав, бяха на друга страна. Царят седеше на своя дървен трон на горния край на залата и нищо не говореше; виждаше се само, че страдаше много от това несъгласие между първите люде на царството.

За пръв път от редица години Самуил Мокри срещаше такава съпротива от страна на болярството, та и от страна на царя, макар и само с мълчанието му. Противниците на великия войвода сега говореха с неговия език и оттам идваше голямата им смелост, но имаше и нещо друго: откакто бе излязъл пред всички в царството, Самуил много пъти бе показвал, че поставя закона и правото по-високо от себе си, та страхът от него намаля сред людете. Той би бил по-страшен, ако би вършил всичко по своя воля и не би почитал толкова много закона и правото на другите.

Като откри предния ден съвета, царят, както беше ред, даде думата най-напред на кавхана, но кавханът отстъпи реда си на великия войвода, както ставаше винаги. Самуил Мокри каза, че е дошъл час да се дигне поход срещу Византия, и обясни защо беше нужен на царството такъв поход. Тъкмо от тия негови обяснения започнаха и споровете. Пръв след великия войвода заговори кавханът.

— Далеч е от мене всяка мисъл — започна той със спокоен и дори малко угодлив глас — да се противя на нашия славен велик войвода и да му преча. Но той беше кратък в своето слово и мене не ми е много ясно защо трябва тъкмо сега да дигаме поход срещу Византия. Нека след нас се изкажат и всички, които са тук, за да не остане нищо неясно и неразбрано.

Кавханът говори дълго, но не каза нищо повече, а само изля поток от думи, за да направи по-приемливо своето несъгласие. Самуил усети, че кавханът имаше и скрити свои мисли. Говориха и други от

велможите, пак тъй с много думи, но не за да направят мислите си поясни, а се виждаше, че всички взимаха страната на кавхана. Самуил Мокри забеляза и това, че те се насърчаваха един от друг, а станаха да говорят и такива, които преди само бяха дигали посоха си, за да кажат „да“ на всяка негова дума. И все пак първият ден на царския съвет мина спокойно. Великият войвода задържаше в паметта си всичко, що беше достойно за отговор, и то не беше много. Остана да се продължи работата на другия ден и най-вече, за да се чуе отговорът на великия войвода.

Днес царският съвет започна и завърши по-иначе. И сега, по знак на царя, започна пръв кавханът. Той не наруши с нищо нужната почтителност към великия войвода, но в словото му звучеше твърдост и смелост:

— Тая нощ очи не съм затворил. Премислих не един път и не два пъти всяка дума, която се каза вчера тук. Не и не, велики боляри и първи мъже на царството! Не е време и час за поход срещу ромеите, нито към която и да е друга посока. Ние имаме нужда само от спокойни дни и нека се молим на всевишния да бъдат те много за нашето царство. Походи правихме, върнахме си наша земя, взехме и земя, която никога преди не е била към нашето царство. Това ни стига. Мислих аз и затова, което чухме и знаем за Византия. Да, бунтове има там и размирици. Дай, боже, да продължат още много. Докато гори огън на главата на втория Василий, нам ще ни бъде добре, ние ще живеем спокойно. Ако влезем в ромейското царство, бунтовете там ще спрат и василевсът ще се обърне срещу нас. Преди година време ние го поразихме, но не поразихме силата на ромеите и защо сега да я обръщаме пак срещу себе си? Не и не, велики боляри и войводи, нам не ни е нужен поход към ромейската империя и може походът ни да се превърне в голяма беда за нас.

Това каза кавханът и го повтори със същата смелост. Ред беше след него да говори великият войвода на царството, но Самуил Мокри рече от мястото си и без да се обръща към никого:

— Нека говорят всички тук, които искат да говорят. Аз ще говоря последен.

Не говориха мнозина след кавхана и най-многословен между тях беше Димитри Полемарх, но той беше някак и на двете страни. Като млъкна и последният от тях, които се бяха решили да дигнат глас, Самуил Мокри стана от мястото си и излезе на средата на залата. Изглежда той всички, обърна се и към царя, сетне тръсна глава

наназад, както правеше винаги, когато е решил да не отстъпва. С това гневно движение започна и словото си, макар иначе да започна изтихо и като на шега:

— Тая нощ вие не сте спали добре. Лоши сънища сте сънували... Като говоря за поход срещу ромейското царство — повиши той глас, — то не е от мене и заради мене. Тоя поход е за царството ни. Нужно е да се сложи здрава основа и здрава ограда на царството ни и тъкмо сега е време. Ще вземем всички градове и земи на юг между двете морета до Коринт. Ще вземем и Драч с неговата област. Ще вземем и Солун, та да легне царството ни по брега на Бялото море. Ще съберем много народ, много градове и земи в границите на царството ни, много народ и всякакви богатства. Дето има повече народ и повече земя, там има и повече богатства. Искам аз българското царство да бъде силно и богато, людете му да бъдат сити и богати. — Той млъкна за малко; сам виждаше, че не беше казал всичко, че не беше изяснил докрай мислите си. И продължи: — Ходя между всякакви люде и всякакъв народ. Виждам с очите си, че тия, които имат зальк хляб и щип сол, са малко, а още по-малко са тия, които имат нещо повече от хляб и сол. Много повече и безброй са тия наши люде, които нямат ни хляб достатъчно, ни сол и дрипите им не могат да покрият месата им. Трябва да помислим и за тях. Ние тук сме два̀сет души, а те са безброй. Ние тук имаме всичко, а те нямат нищо. Ние трябва да мислим и за тях, защото те с множеството си са нашата най-голяма сила, когато държат рало и мотика в ръцете си или когато държат меч. Ще кажа и това, че между тях ведно с бедността има и правда. Между тях има повече правда, отколкото между нас, които имаме всичко и в гордостта си не се боим и от бога. — Самуил забеляза, че велможите в залата се гневяха или все по-малко разбираха думите му. Тогава той пристъпи по-близу до тях и местейки втренчения си поглед от човек на човек, продължи: — Искам да ме разберете, за да има между нас съгласие и сговор. Защото иначе или аз трябва да легна под нозете ви, или вие трябва да легнете под нозете ми. — По залата се разнесе тих шум, болярите се раздвижиха неспокойно по местата си, някои се приведоха един към друг да си шушукат и всички попоглеждаха към царя негли да го предизвикат, но бързо и някак отчаяно отвърщаха погледи от него. Самуил Мокри не се извърщаше да погледне царя, той знаеше как изглеждаше сега смутеното царско лице. Той сложи ръка върху позлатения нагръдник на бронята си и продължи: — Нека ме съди бог, но аз говоря за

доброто на всички, които говорят нашия български език, и повече за нищите, защото те се нуждаят най-много от всякаква помощ и подкрепа. Комуто е добре на тоя свят, сит е и облечен, той ще иска да не свършва тоя ден и да не се променя нищо около него. Той се тревожи и се бунтува против всяка промяна. Като вас, които се боите от тоя поход, за който ви говоря. Но аз ще поведем тия, които искат да се промени животът им към по-добро, които искат да се облекат и наситят. Вас ще ви оставя и вие ще останете сами. Като останете в нужда и слабост, вие ще видите, спокойни дни има само за силните, а не за тия, които избягват всяка опасност. Такъв е човешкият живот на земята, че всяко добро се пази с меч. Ето ще кажа още две ясни думи и най-напред за вас: ако ние не обуздаем и надвием ромейското царство, то ще ни покори и ще ни превърне в свои слуги и роби безправни. Ако вие не мислите и не искате да мислите за простия наш народ, помислете добре за себе си. За това, което можете да загубите, и за това, което можете да спечелите. Ако Василий Втори прегази царството ни, най-напред вас ще прегази и стъпчи. Към тебе, болярино, ще посегне най-напред ромеецът и не ще успееш да запазиш ти ни сана си, ни имота си, ни главата си. Ами неговият меч и сега е обърнат към нас! Ние надвихме Василия Етори миналата година, но той не поиска мир с нас, а и до днес не е признал царството ни. Опитва се да ни разделя, да разпалва вражда и междуособици сред нас — не обърна ли срещу царството ни моя нещастен брат, а ето и в Охрид паднаха главите на други изменници на царството. За да има спокойни, мирни дни за нас, добри дни за целия наш народ, българското царство трябва да стане силно царство и страшно за своите врагове. Ние няма да седим на топло край огнищата и да чакаме Василий да надвие противниците си в империята и отново да се обърне срещу нас, а приближава ден, когато и сами ще го потърсим, за да го сразим с всичките му полкове. Това е моята последна дума.

Великият войвода млъкна, поклони се на царя и се върна с бързи стъпки на мястото си. Той мислеше, че бе казал всичко и не ще може никой да му възрази, ала тъкмо след тия негови думи започнаха още по-шумни спорове в тронната зала. Наистина пак никой не се дигна открито срещу великия войвода и неговите най-верни люде, но още по-ясно болярите застанаха на страната на кавхана. Те също говореха за царство и народ, за правда и сила, но искаха мир с империята. В започналото словоборство те искаха да насочат срещу великия

войвода собственото му оръжие. Той вече не отвори уста да отговори, да оспори каквото и да е. Когато цар Роман обяви съвещанието за приключело и напуена залата, веднага след него излезе и той.

В преддверието на двореца Самуил съгледа племенника си, който се запъти към него с бързата си момчешка походка. И такова беше лицето на Владислав, че великия войвода изеднаж се спря, сякаш да посрещне някакъв удар. Той попита отдалеко:

— Какво има?

Иван-Владислав се приближи мълчаливо — след Самуила бяха наизлезли и други от войводите и великите боляри. Момчето се поклони на чичо си и застана много близу до него, ала като заговори, макар и със сподавен глас, чу се наоколо всяка негова дума.

— Стражата задържа Радомира — рече то с приведена глава, като да се срамуваше от думите си. — Той сега е в тъмница. Погрижи се за него, чичо...

Владислав хвърли наоколо бърз поглед изпод вежди и забеляза, че някои от болярите се бяха заслушали в думите му.

— Защо е задържан Радомир? — попита Самуил строго. Той не искаше да скрие, че синът му е задържан, колкото и да го смути тая вест.

— Той се би на улицата, чичо.

— С кого се би? Защо?

— Той... той нападна едно момиче на улицата, дотича брат й с копие, събраха се и други люде... — занарежда Ароновият син изтихо, но пак се чу наоколо всяка негова дума.

— Стига — прекъсна го Самуил и го поведе към изхода.

Вън валеше ситен есенен дъжд, облачното небе тежеше ниско над града. Великият войвода прекоси разкаляната стъгда прзд двореца, не се и сещаше да се загърне с наметката си, чиито краища се развяваха зад него. По стъпките му подтичваше Иван-Владислав, а още по-назад бързаха двамата му почетни пазители с дълги копия в ръце, притиснали към себе си широки щитове. Следван от племенника, той влезе в къщата си на другата страна на стъгдата.

Те се затвориха насаме, Самуил захвърли наметката и застана срещу племенника си сърдит и страшен:

— Разкажи ми всичко.

Иван-Владислав заразказва с плачлив тон и не пропусна нищо, дори поприбави нещо тук и там, за да бъде разказът му по-ярък. За себе си той не спомена. Самуил го изслуша докрай и промълви с огорчение:

— Срамно.

— Но то, момичето, му се усмихна... — се опита Владислав негли да защити братовчеда си.

Самуил му посочи вратата:

— Върви си в стаята.

Владислав се отправи нататък с лице разтържено до плач, с наведена глава и отпуснати рамена, мечът, препасан на тънкия му кръст, изглеждаше като повесена опашка.

Съкрушеният вид на Ароновия син беше лъжлива маска на неговото тържествуващо злорадство.

Съобщиха на великия войвода за Рун и той на часа го повика. Щом се показа богомилът, Самуил го изпревари:

— За сина ми ли идваш?

Рун не се изненада — вече целият град говореше за тая случка.

— Да — отговори той късо и добави: — Ти може би не знаеш всичко.

— Разкажи да чуя.

— Хванал мома на улицата. Насъбрал се народ, братът на момата, войник, с копие, също други люде, а синът ти с меча си. Започнала битка и да благодари той, че не е пролял кръв. Хванахме го с примка, не се даваше. Той самият всичко си призна. Сега е в градската тъмница.

Самуил рече:

— Не ща да чуя вече нищо за това поганство на сина ми. Предай го на съд и нека получи, което му се пада. Друго?

— Нищо.

— Върви си по работата.

Рун излезе.

Великият войвода откачи меча си от широкия металически колан и внимателно го сложи в ъгъла. После седна на широк тежък стол, сложи и двете си ръце на подпорките му, дигна лице към прозореца насреща, като че ли да погледа дъжда и облачното небе въвн през мътните цветни стъкълца, през които и нищо не можеше да се види. Той сякаш се боеше да не би някой да забележа мъката му.

Досега той бе виждал Радомира като хубав и весел младеж, който бе радвал сърцето му. Сега Радомир разкриваше друг свой образ и се обръщаше против него, отдалечаваше се от него. Той нямаше още ни един косъм на лицето си, а се показваше като безсрамен женолюбец! Като чичо си Арона и дали не беше вероломен като него? Същата лоша кръв течеше може би и в неговите жили. Или може би сатаната

искаше да го накаже за братоубийството, като е вселил духа на убития в сърцето на родния му син. Но Арон беше изменник и предател, той получи заслужено наказание, висшият промисъл избра него, Самуила, за оръдие на правдата. Ето и до тоя час не беше престанала да гори в него болката за позорно загиналия брат, но той, ако трябва, и сега би насочил срещу него меч на палача. Ами ако и родният му син стигне до ръба на такава черна пропаст, ще блъсне ли и него в пропастта, както блъсна брата си? Да, и своя роден син ще блъсне... О, каква непоносима болка прониза сърцето му само като го помисли!... Та това беше една младежка лудория? И после, не живееше ли и той самият с друга жена, докато е все още жива законната му жена? Сега людете ще кажат: синът като бащата. Та затова ли е тази мъка, тази ярост в сърцето срещу неразумния младеж — заради сина людете ще си спомнят и за прегрешенията на бащата. Спомена той и Арона, тежките му грехове, съди го и сега, докато гние в гроба, получил наказанието си. О, истински милостив и великодушен е човек само към себе си! И какъв заплетен възел е човекът! А той, Самуил Мокри, все се опитва да го разплете, да го познае, да го извади на светлина.

Той разтърси рамена, като да минаха морници през тялото му или искаше да отхвърли някакво претежко бреме от плещите си. В мислите му сега беше и Биляна, неговата най-голяма скръб. Той я остави полужива. Остави я, избяга от нея, ала и той остана сам без нея. Студено беше около него и сега му беше нужна тя, Биляна. Далеч остана тя. Отдалечи се от него и синът му...

Той стана бързо. Студено беше и в стаята в тоя мрачен, дъжделив есенен ден. А нямаше къде другаде да отиде, при кого да отиде той, Самуил Мокри, великият войвода на българското царство. Тръгна да се разхожда низ стаята, в своята каменна клетка. Тръгна да върви, да върви, да се отдалечи някъде. И се върна с мислите си в тронната зала при царя и всички велики боляри. Тук бяха най-големите му грижи, но тук не беше така сам. Тук беше верният му Симеон Илица, храбрият Ивац, Кракра, Никулица. Каза той в залата, което беше нужно. Глупците останаха слепи и глухи. Сега те ще се радват на срама, който му донесе синът, ще злословят, ще го съдят.

Вратата тихо се отвори. Изправи се там слугата му Радой:

— Няма ли да обядваш... Скоро ще бие за вечерня по църквите. Самуил го гледаше и сякаш не бе го чул. Ето човека, който никога няма да го изостави, който винаги ще бъде до него, с него, ще се

грижи за храната му, за леглото му с неизменна грижа и обич. Очите на великия войвода се напълниха с влага и сърцето му затупа по-силно, по-свободно. Винаги му беше по-леко с неговия слуга, с неговия млечен брат и ето, като че ли отеднаж се върна двадесет години назад, в тяхната първа младост.

— Да — викна той някак прекалено високо, сякаш току-що бе скочил от коня след богат лов из горите. — Гладен съм, Радое!

Радой стоеше с мрачно лице до отворената врата и гледаше изпод вежди господаря си, като да бе забравил защо бе дошъл и какво бе казал. Самуил познаваше добре и най-добре лицето на слугата си.

— Какво има?

Радой не се помръдна. Сетне каза:

— Пусни момчето. Пусни го от тъмницата.

Самуил сви вежди:

— Каквото е дробил, това и ще сърба.

Но той усети как се отмести тежък товар от плещите му. Слугата каза но-нататък:

— Ти не слушай тоя сатана богомила. Той е ду-душевадник. Ти не знаеш ли какъв е човек на се-седемнайсет години? Така ти — завъртя едва дебелия си език Радой, — така ти и себе си мъчиш...

Сърцето на великия войвода затупа още по-леко, по-свободно. Той се приближи към Радоя с бързата си походка, втренчил в него строги очи. И сякаш продължаваше прекъснат разговор:

— Ще пратя нови съгледвачи в Цариград и ще ги дочакам да се върнат. Само толкова ще чакам, не повече. И ако там е, както досега — тръгвам!

— Къ-къде? Все тръгваш, все вървиш...

Самуил мълчаливо го побутна от вратата и се отправи към трапезарията. Слугата повлече нозе след него.

Цели две недели великият войвода не попита нищо за сина си, дори името му не спомена. През това време той изпрати в Цариград нови двама съгледвачи и ги зачака с нетърпение. Започна и третата неделя, откакто Гаврил-Радомир беше в тъмница. Радой напразно го молеше за младия затворник, великият войвода все го прекъсваше. А момчето беше непрестанно в мислите му, та и в сънищата му. Тъгуваше за него, очакваше го да се върне. И се вдаде с още по-голяма ревност във всекидневната си работа. Отиде чак до източната граница с ромеите — през Струмица, през теснините между Огражден и

Беласица, слезе и по Струма, да дочака по-скоро съгледвачите си от Византион. Не можеше да се обуздае, да потисне своето нетърпение, ала то беше и от мъката в сърцето му, мъката за сина, от самотията му също сред толкова люде, които не можеха да разберат и приемат мислите му.

По Струма Самуил Мокри не се бави много, не дочака съгледвачите си. Когато се върна във Воден, синът му беше вече в къщи, след като бе излежал наказанието си за улично размирие. Самуил го срещна в преддверието на воденската си къща. Момъкът се притече още щом чу тропота на конете, но се спря в преддверието и гледаше баща си с виновна усмивка. Самуил не издаде с нищо вълнението си от срещата, дори още повече се навъси и каза рязко:

— Безсрамник! Ако се повтори тая срамотия, ще те съдя аз тогава и ти цял живот ще се разкайваш. — Момчето наведе очи и стоеше пред него като небесем воин с новото си, чисто облекло, с което се бе преоблякло след излизането си от затвора. О, как би желал Самуил да го прегърне, след като го бе чакал и бе копнеял за него толкова дълго! Но той надви бащинската си слабост и строго изрече войнска повеля: — Ще влезеш още сега в някоя от деволските дружини на войвода Ивац. Още сега ще се явиш при войводата и ще му предадеш моята воля. И ще живееш там, с войниците, които ще водиш. — Момъкът дигна към него радостни очи, бързо се върна по лицето му младата, свежа руменина. Самуил би желал да го притисне на гърдите си, но викна гневно, та се чу гласът му из цялата къща: — Тук не те искам!

Той мина бързо край сина си и отмина. Повлече нозе и Радой, който бе стоял досега до вратата зад него с топлата му пътническа наметка през ръка, капнал от умора след продължителното пътуване. Спря се той пред момъка с разтъжено лице:

— Той и себе си върти на ръжен... Върти и другите, и тебе, но себе си още повече...

Отчаянието на слугата стана безпределно, когато малко по-късно Самуил му каза:

— Рано утре тръгваме за Преспа.

Тоя път Радой занемя. И току проплака:

— Така ще си измрем ние с тебе... по-по пътищата...

Те пътуваха сега още по-бързо и конниците, които придружаваха великия войвода, едвам успяваха да спазват нужното разстояние след него. На третия ден Самуил влезе в Преспа. Той не се и спря в

тукашното си жилище, а се отправи към малката горска къща. Там искаше да отиде той, за там бързаше толкова много.

Гората бе цялата оголяла; ръждавееше се прегоряла шума само по дъбовете, които растяха между другите дървеса и храсталаци на острова. Пътеката беше постлана нагъсто с окапали листа, които потъваха с глух х шум под стъпките му в размекналата се влажна пръст. Виждаше се надалеко през разперените голи гранки, през вършините нататък се провря и изчезна в далечината ято птици, но Самуил нищо не забелязваше. Много отдавна не беше бързал така към самотната къща. С какво можеше да го привлече сега Биляна, болна и осакатяла? Той бързаше и това беше като някакво бягство. Около къщата беше много тихо, колкото и да беше смълчана цялата есенна гора. Самуил влезе в двора. Вратата на къщата се отвори с остро скърцане. Друга, още по-голяма и някак застрашителна тишина го посрещна откъм вътрешността на къщата. И още тук, на прага, Самуил усети, че най-милият негов дом беше празен. Но той не можеше да повярва на предчувствието си и влезе бързо в къщата. Вратите на стаите бяха разтворени и шумът на тежките му стъпки се чуваше из цялата къща. Да, тя беше празна. Всичко беше, както преди, всяка вещь беше на мястото си, само хората не бяха там — леглата на двете жени бяха изоставени и празни, празна беше и люлката на детето. Каква пустош в тоя човешки дом, останал без люде...

Самуил Мокри излезе вън, мина пак през двора, огледа Осе наоколо. Не се забелязваше никаква човешка следа. Жените бяха напуснали къщата. Напуснали са къщата за дълго, може би завинаги. Но те не биха могли да я напуснат сами, нито едната, нито другата. Някой им е помогнал. Или може би някой ги е отвлякъл... Великият войвода почувствува слабост в нозете си.

Той беше сам тук. Толкова много се бе променила и гората наоколо; без зелената си шума, без птиците и животинките си. Смълчана, с оголелите си гранки, тя като че ли се бе отдалечила от оградата на къщата и той като да беше в някакво непознато, чуждо място, някъде на края на света. Зад него беше тишината на празната къща, пред него — оголялата и пуста, някак призрачна гора. Биляна бе изчезнала; не се чуваше ни гласът ѝ, ни шумоленето на дрехите ѝ, ни шумът на бързите ѝ ситни стъпки. Той беше сам, сам в целия свят...

Отец Емилиян изникна сякаш от земята; приближи се безшумно и се спря на десетина стъпки. Самуил се загледа в него, като да беше

някакво внезапно появило се привидение в черното си расо.

— Ела по-близу — рече великият войвода строго, разгневен на своята слабост, на слабостта на зрението си, което го бе измамilo да вижда привидения.

Монахът пристъпи още няколко крачки:

- Видях те и сам идвам при тебе.

- Къде е тя? - попита Самуил със затихнал глас; той предусещаше отговора на монаха, четеше го по суовия, решителен израз на сухото му и още повече побледняло лице. Великият войвода бързо добави:

— Ти знаеш.

— Знам.

— Къде е, къде е отишла?

— Върна се там, откъдето бе дошла — отговори монахът с равен глас, като да започваше проповед.

— Ти ще ми кажеш къде е.

— Няма да ти кажа. Такава е нейната воля.

— А моята воля?

— Аз зачитам повече волята на слабия — отговори отец Емилиян и сякаш още преди това беше готова на езика му всяка негова дума. — Зачитам повече волята на слабия, който се нуждае от моята подкрепа.

— Ти ли й помогна да замине?

— Помогнах ѝ. Как би могла сама... С детето, със сляпата. Всичко стана по нейно желание и така ще бъде по-добре и за нея, и за тебе.

— За моето и за нейното добро ще мисля аз, а не ти. Кажи ми къде е.

— Няма да ти кажа. И не ме питай. Това, което направи тя, е най-добро за нея.

— Ти заставаш между мене и нея... — Самуил пристъпи, втренчил в него застрашителен поглед: — Не се изпречвай на пътя ми!

Монахът нито се помръдна и рече със същия равен глас:

— Аз изпълних християнския си дълг към нея. Господ бог е на моя страна и ти няма да ме уплашиш с никаква човешка сила и насилие. Самуил го погледа мълчаливо някое време, строгостта в погледа му омекна и заговори той някак вразумително:

— Ти казваш по нейна воля... Това не може да бъде. Тя никога не е била против мене със своята воля, никога не е искала да се отдалечи от мене. Аз също ... Сега ти — повиши отново глас великият войвода,

— ти искаш да я отделиш от мене. Ти, не тя, ти в името... на бога.

— Да, в името на бога — подзе думите му отец Емилиян. — Тя пожела от обич към тебе да се отстрани от пътя ти и аз ѝ помогнах.

Аз и сам й казах: махни се от пътя му, ти ще му пречиш. Отстрани се ти, преди той да те изостави.

— Ти си я подучил. Тя знае, че аз никога няма да я изоставя.

— Лъже те грехът сега, а утре сърцето ти друго ще заговори. Тя е вече жив труп, велики войвода. Сърцето ти няма да я иска повече с недъга й.

— Не говори скверни думи. Не виждаш ли, че се връщам при нея, дошъл съм да я потърся? И винаги ще бъде тъй. Нейната несрета е и моя несрета, аз я приемам и ще нося бремето й заедно с нея.

— Големи са заблудите на човешкото сърце. Ти им вярваш, докато не ги видиш по-ясно. Твоята привързаност към тая жена е такава, че ти не ще можеш да стоиш дълго при нея, щом не можеш да спиш с нея. Такава е всяка човешка и земна привързаност, с полза някаква.

Самуил протегна ръка към него, посочи го с пръст:

— А ти, виждам, говориш за своята неземна привързаност, за своята небесна любов към тая жена.

Монахът не се смути и все пак лицето му се опна, очите му припламнаха мрачно в дълбоките си дупки от голямо, мъчително напрежение. Той каза:

— Аз любя само бога и чрез него всички люде тук на земята.

— Ти не можеш да прикриеш истината с тия свои неясни думи.

Човешката любов е земна, както и всичко човешко. Аз обичам тая жена и нейната близост ми е нужна, както хлябът и водата. Земна е и твоята любов към нея, защото се опитваш да ми я отнемеш и да я скриеш, да я запазиш за себе си. Кажй къде си я скрил, ако ти е мил животът! Ти искаш да ме ограбиш.

— Няма да ти кажа никога. Твоята любов е нетрайна и ще премине.

Ако аз наистина любя тая жена, мога да я любя, без да я виждам и докосвам, както любя ангелите и пречистата майка божия!

— Ти, безумецо — процеди през зъби великият войвода, — ти и всички изстъплени като тебе, които сковават душата и мисълта и всичко човешко в лъжливи думи, във вериги, по-тежки от железните! Кажй ми къде си скрил като крадец тази жена или ще те предам в ръцете на друг един подобен на тебе и той ще изтръгне истината заедно с езика ти.

Монахът дигна глава с притворени ,очн, като да се предаваше някому в ръцете без съпротива, с безропотно примирение, както би нарекъл той своята монашеска надменност към всяка човешка слабост.

— Върви си! — махна с ръка Самуил и се извърна, за да не го вижда повече.

VIII

Три дена по-късно Самуил Мокри беше пак във Воден. Най-напред попита за вести от Цариград. Не бяха се получили през тия дни. После заповяда да повикат Рун.

- В Преспа — каза той на богомила — монахът Емилиян е отвлякъл ранената жена. Искам да узнаеш къде я е скрил.

Лицето на богомила се помрачи, той помръдна устни и се виждаше, че искаше да произнесе противна дума, но Самуил продължи нетърпеливо:

— Тръгвай още днес или утре. Това е моя повеля.

Преди да излезе, богомилът все пак не се сдържа и рече:

— Това не ще да е за царството, но... толкова по-зле за калугера.

Случи се така, че тоя ден се завърнаха от Цариград и последните съгледвачи, които бе изпратил Самуил. Донесоха те известие, че в империята бе започнала междуособна война. Великият войвода повели да се разгласи тая вест между войската и по цялото царство. Още същия ден той прати да помоят от негово име царя да го приеме и отиде в двореца, преди да получи царския отговор. Като съобщиха на царя, че великият войвода вече чака пред вратата му, цар Роман не скри уплахата си и побърза сам да го въведе в своите стаи.

— Аз току-що изпратих да ти съобщят... за тебе е винаги отворена вратата на моя дом, светли велики войводо... — говореше царят с изтънелия си хриплив глас и се озърташе като чужд в собствените си стаи.

Самуил го гледаше с едва-едва присвити очи и търпеливо го дочака да седне. Седна и той срещу него. Царят дигна питащи, покорни очи, но бързо измести колебливия си поглед. Великият войвода започна:

— Ти вече знаеш, царство ти, за последните известия от Цариград. — Царят мългчаливо кимна и той продължи: — Ти също знаеш що мисля аз за царските ни работи. Сега всичко ми е още по-ясно: трябва да победим и да съкрुшим Василия и царството му. Иначе той ще ни победи и съкруши. Ние не бива да чакаме. С тия свои вътрешни безредия ромейското царство сега е в голяма слабост и толкова по-добре за нас. Аз няма да чакам повече и те моля, царство ти, да ми

помогнеш с царската си воля и власт, за да не бъде сам и никой да не може да ми каже, че върша своеволия. Цар Роман вече и съвсем не знаеше къде да погледне от преголямо смущение. Белите му пухкави пръсти подскачаха треперливо върху широките подпорки на стола, дето бе сложил късите си немощни ръце.

— Но... ннно... — заекна той — какво мислиш да правиш ти, светли велики войводи...

— Тръгвам, твое царство — взря се в него Смуил Мокри със светлия си, напрегнат поглед. — Тръгвам с цялата войска. И те моля, царство ти, да прогласиш с царска грамота тоя поход на войската ни.

— Ами нели великият съвет... после и болярството — се опита царят да се противи. — Не бива да излизаме срещу великия съвет, цялото болярство може да се обърне против нас.

— Болярството — повлече глас великият войвода, поклати отрицателно глава и продължи: — То не е на мястото си. Бог ми е свидетел — готов бях да послушам и да се подчиня на великия съвет, ако той говореше и решаваше за царството, но великите боляри говорят и решават само за себе си, макар сметките им да са погрешни. Аз, царство ти, няма да слушам вече никого. И тебе няма да слушам, ако отидеш с болярите. Събрана е вече много войска и чака.

Тоя ден българският цар издаде грамота за поход към пределите на ромейското царство и с нея постави пред всички войводи пак великия войвода Самуила Мокри. Грамотата бе разпратена до областните войводи, наизлязоха и царски глашатаи по улиците на Воден да я четат и разгласяват сред народа.

Настана голямо оживление сред войската, тревожна възбуда обхвана всички войници. И понеже бяха събрани толкова много все млади мъже, вече отдавна откъснати от домашните си грижи, общата възбуда скоро се, превърна в Шумна, лекомислена веселост. Появиха се из града и пияни войници много повече, отколкото можеха да се видят и преди това всеки ден. По дворищата се разтичаха жени и деца, зачуха се и плачове. Забелязваше се, че всеки от мъжете се стремеше да бъде като другите, да говори и да вика като другите, да се задява с другарите си, да показва юначество, да дига юнашки тежките пръстени чаши с вино и медовина по градските кръчми. Жените бяха по-искрени с кудкудяканията си по дворищата, със своите страхове и скърби, със сълзите си.

От Воден, дето беше и царят, и патриархът, и великият войвода, и всички велики боляри, се разнасяха по цялото царство тия гласове и

шумове като бързите кръгове по трепналата повърхност на дълбок вир, в който е хвърлен камък. Запрепускаха конници от град на град, от крепост на крепост, от кула на кула и сега, към края на месец груден*, когато през студените вече нощи калта по пътищата подмръзваше, тропотът на конските копита отекваше, надалеко. Надалеко се чуваше и глухият, но пронизващ вой на бойните рогове, резкият стон на медните бойни тръби, острият писък на дървените и костени свирки, тежкия, отмерен бумтеж на тъпаните и тарамбуките, а през всички тия тревожни и властни звуци се разнасяха сякаш от град на град, от кула на кула, та и от двор на двор юнашки провиквания ведно с тъжните стенания на изоставени жени. После като че ли разнеслите се и до най-отдалечените краища на царството кръгове започнаха по-бързо да се връщат към неговото средище. Или като малки поточета, които бързат по планинските стръмнини към долините, където се сливат и потичат в пълноводни реки — от всяко село, от всяка твърдина и град тръгваха дружини млади мъже, по двама и трима, по десет и по сто души, събираха се на цели полкове и вървяха всички накъм средището на царството, където и преди това бе събрана войска. Жените, старците и децата изпращаха със сълзи и вайкания войнишките дружини надалеко по пътищата, после се връщаха мълчаливи през запустелите есенни поля в затихналите села и градове...

(* Груден — ноември.)

Войската се стичаше към Обител, към Сетина, към Воден. Два големи полка от по три хиляди души пехота и конница остана в Средец за всякакви непредвидени нужди, докато всички други полкове слязоха на юг и се събраха по тия места към четиридесет хиляди въоръжени мъже. Още не беше излязъл нито един войник извън границите на царството, но прогласеният поход бе започнал. Късно беше за всякаква съпротива и, все пак намериха се неколцина от по-смелите боляри, които се опитаха в този последен час да се противопоставят, макар и не открито. Явиха се те не пред царя, който нееднаж ги бе изоставял, а пред Самуила Мокри, във воденския му дом. Те бяха трима души и като се изправиха пред великия войвода, сбутаха се близу един до друг от уплаха. Заговори Витан Босота от Суково с такава решителност, която показваше повече страх, отколкото храбро сърце:

— Ти, славни и велики войвода, вече за нищо не ни питаш, но ние

искаме да ти бъдем полезни със съветите си.

— Това не е истина — прекъсна го Самуил. — До вчера се събирах с вас във великия съвет, слушах ви що говорите и сам говорих. Когато се говори и съветва за доброто на царството ни, аз винаги съм готов да послушам.

— Затова сме и дошли — продължи Босота с още по-голяма смелост. — Е, всичко е добро, което би захванал, ще вървим срещу ромеите, но ние мислим и съветваме още да се почака и не за друго, а защото сме вече пред самата зима. Ти се готвиш за поход в чужда земя с голяма войска, а иде лошо време, студове ще те срещнат и бури, снегове и ледове.

Самуил не му даде да говори повече:

— Е, добре, добре. Вие и тримата сте от великия съвет, на поход няма да ви поведе, идете, седнете край огнищата си и не се грижете за нищо. Грижа за войската ще имат войводите й. Ще ви кажа и това: тежко на тая войска, която се бои от студ и от жега. А иначе зимата е добро време за война и битки. Със здраве, велики боляри. И кажете комуто трябва да се каже: който застане на пътя ми, ще го прегазя без жал и милост.

Той ги остави сами в стаята. Те се спогледаха и нито един не се реши да продума — бояха се да не би тук и стените да имат уши.

Рано в деня на свети Спиридон чудотворец камбаните и клепалата на всички воденски църкви забиха тържествено. Тоя ден мина като най-голям празник — станаха шумни веселби, много песни се изпяха, цял ден и до късно през нощта се свири на гайди и гъдулки, блъскаха се тъпани, изпи се цяло море от медовина и вино, каквото по тия места имаше в преголямо изобилие. Общата веселба беше още по-буйна и затова, че в нея имаше и много скръб, много страхове, много скрити и нескрийти сълзи.

Преди още да се раздени на другата сутрин, южната градска порта бе широко разтворена и потече през нея войска. При все че тръгваха толкова много люде, голяма врява и викот не се чуваше, а мнозина от войниците, като минаваха по спуснатия мост над рова, взимаха оръжието в лявата си ръка и мълчаливо се кръстеха. По разни странични пътища и пътеки прииждаха и излизаха на пътя за Верея* и други полкове. Сега стана за всички ясно накъде бе тръгнала тая многобройна войска. Още през лятото, докато Самуил Мокри ходи по Средец и Разметаница, за да се справи с предателството на родния си

брат, ромейски отреди използваха тоя сгоден случай за вътрешно смущение в България и присъединиха отново към империята градовете Верея и Сервия, а също и голяма част от Тесалия и целия Епир. Сега българската войска отиваше да върне пак към България тия градове и земи, които бяха населени и с много български славяни. (*Верея или още Берое - сегашният град Бер в Южна Македония.) На един широк завой на пътя за Верея бяха застанали цар Роман, Самуил Мокри и други от по-първите войводи и боляри, всички на коне. Спрели се бяха тук и чакаха да мине пред очите им цялата войска, пък и войската, тръгвайки на такъв поход, да види царя и другите свои най-големи началници. Зад дружината на царя и болярите стояха знаменосците, веднага след тях, в две редици — осмина свирачи на рогове и медни тръби. Зад знаменосците и свирачите стоеше една по-голяма дружина също конници — оръженосци и телопазители. Царят седеше на коня си някак несигурно, с дълго, тежко червено наметало, с позлатен боен шлем, прихлупен и голям за главата му. По бледото му късаво лице беше изписана потиснатост, той често се обръщаше към Самуила и му говореше бързо, загрижено. Великият войвода стоеше близу до него, на половин стъпка по-назад, както беше редно. Самуил Мокри беше с железен шлем, с броня, с дълъг меч; раменниците, лакътниците и коленниците стърчаха високо, той изглеждаше по-едър и по-строен в това облекло, цяло от бохемско желязо; по шлема и по меча проблясваха златни украси, които бяха и знаци за сана му на велик войвода. Когато царят му заговорваше, той се обръщаше бързо към него и му отговаряше накъсо — не искаше да откъсва поглед от войнишките редици, които вече минаваха по пътя.

— Дали са яли тая сутрин? — попита царят. — Не е добре да тръгват гладни на такъв път.

— Ядоха добре — отговори Самуил.

Малко по-късно царят пак попита:

— Днес през целия ли ден ще пътуват?

— Ще пътуват до Верея.

— Колко има дотам?

— Осем поприща.*

(*Поприще - около 4 или 5 километра.)

Царят се загледа в него озадачен; той, види се, не разбра добре думите на великия войвода, но не се реши да го попита повторно. След един миг попита друго:

— Ами на границата? Няма ли да се опитат да ни спрат?

— Не могат да ни спрат.

Цар Роман жалеше войската си, а с други очи я гледаше Самуил Мокри.

Войската тръгваше на поход стремително, ала без голямо въодушевление. Тласкаше я напред царската повеля, присъщото войнишко самочувствие, мисълта за плячка и по-свободен, по-безгрижен живот, както и любопитство към далечната, чужда страна, особено у по-младите войници. Но в страха пред неизвестността гаснеше всяко въодушевление и възбуда дори у по-лекомислените. Самуил Мокри всичко забелязваше и не се тревожеше, че войниците тръгваха някак угрижени.

Тревожеше се повече той, че не бяха по-добре облечени и по-добре въоръжени. Забеляза, това и царят със своето милостиво сърце.

— Виждам, — зашушука той приведен към ухото на Самуила, — повечето са обути с опинци, нямат си войнишки обуца. Мнозина са в селските си дрехи. За всеки войник трябва да има железен шлем, ризница и здрави обуца, иначе как...

Самуил долови в думите на царя укор или може би това беше прикритата съпротива на цар Роман срещу войната, която започваше. Великият войвода изви към него строги очи:

— Ще се облекат и обуйат по-добре при ромеите. Ще намерят там и добро оръжие. — Той се поколеба дали да изкаже докрай своята мисъл и току се обърна лице срещу лице към царя: — Болярите лошо ги обуват и обличат, лошо ги въоръжават, а самият народ е много беден. Старите наши язви, царство ти, не можахме да ги излекуваме. Очите на царя заиграха уплашено. Самуил пак се загледа във войската. Лицето му, под широкия сенник на шлема, придоби още по-строг израз. Той следеше едва ли не всеки войник, а в същото време се бореше с мислите си: „...Сега са-малцина тия като Михаил Кукул и едва ли ще се намери болярин, който да дигне ръка, но... ще ти забави войниците, ще ти изпрати и по-малко войници. Ще ги изпрати в селските им дрипи или ще ги облече колкото за лице, че са войници. Ще намали и храната. А от селянина все гледа да открадне и да скрие, все гледа да го изпрати по някаква своя работа, макар сега с молби и с лъжливи обещания. Но ако се върна от войната един ден, ако се върна с добра сполука... не ще бъде вече тъй! Не ще бъде!"

Далеко преди пладне отмина и последната дружина войници, както обозът и свободният добитък, отминаха и всички бойни уреди, но те

бяха малко. Великият войвода обърна коня срещу царя, сложи ръка на гърдите си, леко се поклони, без да сваля от него своя напрегнат поглед:

— Сбогом, твое царство.

Цар Роман се опита да се приближи, после протегна ръце отдалеко, по-бузите му потекоха сълзи:

— Сбогом, сбогом, светли и велики войводо! Бог да те закриля...

Самуил Мокри се поклони още по-дълбоко с ръка на гърдите си, да не вижда протегнатите ръце на царя, който бе дигнал и поводитите на коня — несгодна би била така една прегръдка. Раздвижиха се конете и на войводите зад тях, също и на войниците-телопазители по-нататък.

Великият войвода излезе на пътя и подкара бързо, следван от знаменосеца си. Войводите се сбoguваха един след друг с царя и също подкарваха по пътя. Припнаха след тях и четирима от свирачите, също и телопазителите на великия войвода. Погледа ги царят, докато се отдалечиха, после обърна с върха на пръстите просълзените си очи. Самуил Мокри догони бързо войниците и все повече ги изпреварваше, за да стигне по-скоро началото на дългата им върволица. Някъде се отстраняваха да му сторят път, някъде пък той излизаше от пътя, за да продължи бързия си ход. Войниците забелязваха отдалеко войводското му знаме, чакаха го да мине край тях и го съпровождаха с погледите си по-нататък. Всеки би желал да бъде по-близу до великия войвода, да вижда знамето му, дори и тия, които бяха склонни да изрекат и скверна дума срещу него. Във всяко сърце имаше тревога и смут или тъга, или злоба, или друг някакъв порив...

Конните войнишки дружини бяха по-малко и някак врязани между пехотните полкове и дружини, вървяха и те ходом, не можеха да пробият напред, нито да се отбият от пътя. Конна беше и цялата охрана на войската — предна, задна и странична. Нагъсто, но проточено и равномерно тропотеха конските копита по пътя и заглушаваха врявата на конниците, подрънкването на оръжията им. По-друг беше шумът сред пешите полкове и отреди. Пешите войници вървяха с бавна, равномерна, тежка селяшка стъпка, метнали на гръб кожените си и дървени щитове, каквито бяха повечето от щитовете, провесили през рамо или на колана си лъкове, стрелници, секири, мечове и торби с храна. Размахваха също тъй равномерно и бавно присвити ръце или бършеха с opakото на ръката запотените си лица,

секнеха се в шепите си, а които носеха копия — дигнали ги бяха на рамо или се подпираха на тях като владици на дългите си патерици. В шума на многобройните стъпки, на оръжията тук се чуваше по-ясно войнишката врява и говор. Ще започне един отдалеко дълга някаква приказка, прекъсвайки се час по час, за да поеме дъх в умората си, друг по-нататък ще подвигне, ще изругай, ще изохка гласно и проточено. Всеки войник говори различно, с различен глас, но те като че ли говорят за едни и същи неща и като че ли с едни и същи думи: — То се знай, добре е да се язди на такъв дълъг път, но и за коня има големи грижи. Човек тъй, като нас си е по-слободен.

— Дай ми ти мене едно конче...

— Да имахме барем по-здрави опинци...

— Казах аз: дай, бре, още едни, като ме пращаш на война, а той:

«Одери от задника си!» Такъв е и боляринът, и главният му събирач. Гледа да вземе, а не да ти даде.

— Аз пък zakлах свинята преди време. Не се ходи бос. Ако чакаш все на болярина...

Друг беше разговорът малко по-нататък:

— Жената наслага в торбата колкото имаше вкъщи. Догоре. Догоре, ама и то се свършва. Сега тука по залък на човек. ц

— Мене по половин торба не ми стига наеднаж, хо-хо!

— Отсега ще ни гощава ромейският цар.

— Ти гледай сам да се нагостиш. Не оставяй цар да те гощава.

— Как ли ще ни срещнат, а...

— Кои?

— Кои... тия във Верея и по-нататък. Ромеите.

— Дано да ги е по страх от нас...

Самуил Мокри дочу последните думи и се усмихна. Той често се заслушваше в разговорите на войниците, понякога и сам се намесваше в разговорите им. А те, като го видеха наблизу, или млъкваха от страх, или повишаваха глас, за да ги чуе. Когато искаха да ги чуе великият войвода, те говореха с угодлива почителност, но и често казваха тъкмо онова, което искаха да знае и той. През време на похода редът във войската не беше строг и войниците разговаряха по-свободно й помежду си, и с началниците си. Ето, войникът върви, както му е заповядано, не спира, не изостава и защо да не си поговори, защо да не изкаже мъката си? Великият войвода яздеше край самия път по една изгоряла от есенните слани поляна и чу от край до край следния разговор:

— Като е казано, и на война ще вървиш. Царска воля и повеля.

— Ще вървиш, защо да не вървиш, ама да видиш и ти къде е ползата.

— Може така да е наредено от бога: да няма полза за тебе, а само за царя и за болярина.

— Тъй е било по-рано с ангарията. Ти работиш за болярина и за царя, за манастира. За тебе няма никаква полза. Тъй е и във войната.

— На война отиват и боляри.

— Отиват и боляри, но те все под шатри спят. На кон яздят. Не са ни гладни, ни жадни. Ти пак и огън ще им запалиш, и вода ще им донесеш. На война, ама за тях е по-друго.

— А ти какво искаш. И за тебе ли като за болярина?

— Не казвам и за мене! Но ти, като ме прашаш на война, обуи ме, напълни торбата ми, остави да има и за децата ми. Ела да видиш после как се воюва!

— Ангария сега няма.

— Има!

— Няма!

— Няма, но нели си беден и си все в нужда! И като отидеш да се помолиш у болярина, той иска после да му работиш и двойно ще му го върнеш.

— Казано е: няма ангария. Но той и сега може да те накара, насила да те накара, а ти не смееш да му се опреши, да се оплачеш. Боляринът е всякога по-силен от тебе.

— В наше село не е тъй. Като иска боляринът, от старейшината иска, от него моли.

— Ето, виждаш ли: от тебе може, от цялото село не може.

— Като е целият народ на една страна и царят нищо не може да му стори. Народът и от царя е по-голям.

Самуил Мокри: се извърна от-високото седло и потърси с очи войниците, които водиха тоя разговор. Войнишките редици се бяха разбъркали и той видя цяла една войнишка дружина. Млъкнали бяха всички наоколо, чуваше се само шумът от стъпките им, подрънкването на оръжието. В тая войнишка маса той не можеше да познае кой какво бе говорил. Към него бяха обърнати много очи — уплашени, любопитни, насмешливи, строги, мрачни, злобни, но и други, които бяха широко отворени в очакване, пълни с някаква надежда. Великият войвода знаеше, че всички думи, които бе чул, бяха отправени към него. Той нищо не отговори и не беше нужно. Показа с погледа си, че бе чул всяка дума, и това беше достатъчно.

Кои бяха, които говориха? Ето всички тия войници, всички тия живи очи. В паметта на великия войвода останаха думите им и тия също, които бе чул малко преди това.

Самуил Мокри побърза да се отдалечи. Пред погледа му изедиаж се замярка жалкият, разплакан образ на царя, добрите му очи.

Войниците не познаваха истинския образ на царя — той беше далеч от тях. Но той беше царят и царството, те се оплакваха от него и бяха против него. С него беше боляринът, войводата, попът, съдията, побирчията и те всички бяха царството. Всички в един образ.

Войниците се оплакваха от него и пак на него, бояха се от него, не му вярваха и го мразеха. А те не бяха ли в царството повече, отколкото царят, тоя слабодушен цар, повече, отколкото боляринът-грабител, повече от лицемерния божи служител, от несправедливия съдия, от хищния побирчия? Те бяха самото царство и хлябът му, и кръвта му, и силата му, но не знаеха това и отделяха царството от себе си, поставяха го срещу себе си.

Ето тук беше нужна повече светлина, повече яснота и правда.

Народът беше против царството, а това ще рече против себе си, със сляпа омраза и недоверие. Самуил пак поотпусна повода, извърна се пак да погледа войнишките редици. Те вървяха, вървяха напред, но не ги водеше царството им, а страхът им от царството и някакви неясни надежди.

Към средата на мрачния декемврийски ден, след няколко къси почивки, българската войска бе преминала старата граница с ромеите и беше тъкмо между Воден и Верея. Самуил Мокри, който яздеше вече начело на войската, нареди пак да свирят за спиране и почивка. Войниците наизлязоха и сега по поляните от двете страни на пътя, а на самия друм останаха обозните коли и бойните уреди. Отново настана шумно оживление сред уморените войници. Дотук не бяха срещнали нито един ромейски войник, походът им беше едно продължително пътуване и повелята за нова почивка ги развеселяваше. Ала скоро веселата войнишка глъчка се превърна в общ ропот. Нова повеля се разгласи от полк на полк, от дружина на дружина: и тая обедна почивка не ще бъде много дълга, войниците да не се разхвърлят и разпиляват и всеки войник ще яде от торбата си — храна за обед няма да се раздава. Негодуваха войниците, надаваха сърдити викове и не се бояха, че ще ги чуят началниците им: — Изпотрепахме се! Бързай, бързай и едва седнеш да си починеш... Лесно им е на началниците — всички са на коне!

— Ами защо от торбите? Нека сложат котлите, да сръбнем топла чорбица... Гледай ти чудо!

— Добре започва тая работа още от първия ден. Какво ли ще бъде понататък... Само мъки за народа?

Великият войвода нареди също да не се палят огньовете, да не се разпъват шатри. Той нареди да сложат обеда на първите началници на една открита поляна и самият подви колена на пожълтялата трева. Хранеше се мълчаливо, с най-просто ядене, както всички. Сетне поиска кратуна с вода и жадно пи. Обърса с опакото на ръката мустаките си, поглади раздвоената си брада и не дочака да довършат обеда другите по-първи началници, с които бе седнал. Стана бързи, оправи меча, както бе свикнал от много години, без да мисли за това. Той не подкани сътрапезниците си да побързат, нито взе да обяснява защо бе дал такава повеля за обедната почивка. Нека всеки началник сам си обясни, което е нужно. И само това каза, сякаш да продължи започнат вече разговор:

— Отдавна не е воювал тоя народ; години наред при цар Петра, десетки години. Забравил е да воюва и му е по-трудно всяко нещо. Той тръгна между войниците, както бяха наседали по поляните наоколо на по-големи и по-малки купчини, или по един, по двама тия, които не искаха да разделят торбите си с другите. Тъкмо минаваше край една войнишка купчина, и чу разговор:

— Ами обед време е сега... Да се поотпуснеш малко...

— Къде сме се затичали! Тука вече не е наше, а ние сме се затичали като слепи срещу ромея.

— Виж нозете ми... Отекли.

Самуил не ги дочака да довършат. Те виждат това, което е пред очите

— мислеше си великият войвода. — Торбата, отеκληте нозе... И началниците им така и войводите им. Нека се научат да виждат подалеко! Ние сме на чужда земя. Вървим към чужда твърдина. Ти нямаш време да почиваш и да се бавиш. Не давай време па врага! Нозете болят, костите болят, но почивката идва след работата, която трябва да свършиш, а не преди нея...»

Като ходеше тъй, Самуил Мокри се поспираше тук и там, за да продължи почивката, но попоглеждаше и небето, сякаш да проследи бързия ход на времето. На една поляна той съгледа отдалеко сина си. Младият хилядник бе легнал на тревата с разперени ръце, разкрячен, придръпнал шлема над очите си. Току до него седяха другите началници от полка му, довършили вече обеда. Те наскачаха да

посрещнат великия войвода. Не се помръдна само Радомир.

— Спи ли? — попита Самуил.

— Спи... Спи. Търкулна се и...

За един къс миг погледът на великия войвода пробягна по младото и едро тяло, проблеснал от бащинска обич и гордост; младият момък беше все тъй хубав, цял отпуснат в сладкия си сън на тревата. Самуил го побутна с крак:

— Ставай! Какъв е тоя сън сега, на пладне!

Радомир се изправи и бутна шлема си назад все още сънен; по детски мило и непохватно беше движението на едрата му ръка. Той дигна към баща си големи, кръгли очи, после скочи и се изправи пред него с две педи по-висок, с виновна усмивка на широкото, поруменяло лице. Самуил го гледаше строго, Радомир престана да се усмихва, нацупи устни, набъбнали от млада кръв. Великият войвода погледна пак небето, озърна се наоколо и сякаш забрави младия хилядник.

- Кажи да свирят за поход! — рече той и обърна гръб на сина си.

Гъстата, безкрайна войнишка върволица отново излезе на друма и потегли напред дружина след дружина, полк след полк. Времето странно се бе спотаило, както и всичко по небето и земята. Не се забелязваше ни ветрец да подухне, ни птица да прелети. Небето беше облачно от край до край, тъмносиво, равно и голо като стена.

Поляните край пътя бяха пусти, вляво се разтваряше широка и празна равнина, далече вдясно се тъмнееха височините на Дурла планина.

Сред така смълчаната нустош в простора се движеше само многолюдната войнишка върволица, някак чужда и самотна въпреки всички шумове и звуци, които вървяха с нея и в нея. Въздухът беше влажен и лепнеше хладен по лицата на войниците. Бавно, неусетно започна да тъмнее наоколо, като че ли самият въздух ставаше потъмен, хоризонтът бързо се приближаваше. Заваля гъст, ситен дъжд с тих, еднозвучен шум.

Самуил Мокри яздеше и сега начело на войската. Той придръпна сивата си вълнена наметка и в своята постоянна грижа, пак се извърна да погледне дългите редици след него. Умълчали се бяха войниците, рядко ще се чуе глас или по-оживен говор, В здрача на навъсения декемврийски ден мътно проблясваха мокри железни шлемове и брони, широките острия на копня. А не много далеко напред небето бе легнало ничком върху потъмнялата земя и нищо не се виждаше нататък. Далече бяха стените на Верея, не се виждаше наблизу и никакво друго човешко селище. Великият войвода дигна ръка и ядно

изрече:

— По-бързо напред, по-бързо!

Заповтаряха след него други гласове като многократно ехо все по-далеко и по-тихо накъм края на войнишкия строй:

— По-бързо... По-бързо...

Глухо отекна оттам, откъм долния край на гъстите редици многогласен ропот, ала стъпките затропотиха по-бързо, сгъсти се и тропотът на конските копита, заскърцаха по-остро дървените колела на тежките бойни уреди. Самуил искаше да стигне до чуждия град преди да се стъмни. Той не даде и нова почивка, макар да бе преминало вече ново поприще. Приблужи се Ивац, който беше по-лют от него, приблужи се да му припомни:

— Да бяхме се поспрели малко...

Великият войвода не се обърна и да го погледне:

— Нощта ще ни свари насред полето. Пръст пред очи не ще можем да видим.

Като виждаха началниците как бързаше конят на великия войвода, все току повтаряха един след друг по цялата редица накъм далечния ѝ край:

— По-бързо...

Само дъждът продължаваше да вали равномерно и като че ли шумеше на едно и също място.

Самуил Мокри не можа да изпревари нощта. Войниците преплитаха нозе по разкаляния друм с всички сили, почивките им бяха все покъси, ала нощният мраз ги изпревари. Тогава, за обща изненада, великият войвода заповяда да запалят факли. И войниците продължиха своя път в тъмнината, водени от мъждивата светлина на запалените борини, които пушеха и съскаха в дъжда. По цялата дължина на войнишкия строй се надигаха гневни викове и проклетия, но нямаше кой да ги чуе и не след много време позатихнаха. Нямаше полза да се вика и проклина в тъмнината, а и никой не би се решил да изостане от другарите си. Конят на великия войвода продължаваше да шляпа в калта, покорни вървяха и войниците след него, като слепи в тъмната нощ. Самуил Мокри знаеше, че сега градът беше близу. И така го обгради той — в нощната тъмнина, в дъжда, със запалени борини, които често гаснеха, а войниците ги палеха отново и отново. Едва когато чуждият град бе хванат от всички страни и българската войска се разположи на нощен стан под шатри и навеси, още повече на открито край многобройни огньове, Самуил Мокри каза на

началниците, които се бяха събрали в шатъра му, за да разсее мрака и от погледите им:

— Така е по-добре. Не може да се ношува сред полето, толкова близу до врага твърдина. Сега ние държим врага в ръцете си.

Дъждът, ситен и студен, не престана през цялата нощ. Преуморената войска се спотаи и затихна. Мяркаха се само нощните стражи, които ту се появяваха в светлината на някой от огньовете, ту пак изчезваха в тъмнината и оставаше след тях само шумът на бавните им стъпки.

Ще се мерне и някой от конниците, който отива да погледне дали кончето му е изяло зобта си, дали дъждът не е измокрил чула му. Приспивно шумеше студеният нощен дъжд по войнишките шатри и навеси, сърдито съскаше в пушъка на огньовете. Стените на обсадения град едва-едва се белееха в тъмнината, високи, неми.

IX

Яков Рун пътуваше с кон за Преспа, но не бързаше да стигне в Самуиловата твърдина сред водата. Следваха го пак двама от най-близките му помощници също на коне. Не бързаше той — не го притегляше към Преспа нито някакъв опасен враг, нито някаква заплетена тайна. Не бързаше Рун — нямаше да се изплъзне от ръцете му нечестивият калугер от Преспа. И с друго едно чувство ходеше сега богомилът по пътищата, от село на село, от град на град. Той мислеше, че в България вече нямаше опасен враг на царството, нямаше съзаклятия и тайни кроежи. Пребродил бе не един път цялата страна, от Дръстър до Охрид и Воден, мъчил бе на огън мнозина, окачвал бе и на бесилка, слагал бе и под секира. Той вярваше, че бе прогонил чак и лошите мисли от главите на непокорните. Ходеше той сега по пътищата, по градовете и селата със скрито, но гордо самодоволство. Като едър, силен пес, който пази двора зорко и не поклаща опашка дори на стопанина си.

С такова чувство тръгна Рун и от Обител.-И времето тук беше по-спокойно — тихо, под високо, ведро небе. Той пусна коня да върви свободно по кривулиците край шумната река Драговор към стръмнините на Пелистер и Баба планина. Там някъде пътят изеднаж хлътна в дълбок дол; на едно доста голямо разстояние близу от двете му страни се издигаха стръмни брегове, обраснали с гъсти, оголени вече храсталаци. Рун яздеше заслушан разсеяно в празния разговор на

двамата мъже след него. Стигнаха бяха вече докъм средата на дола, когато внезапно се изсипа около тях дъжд от камъни и два удариха богомила в гърба. Чуха се викове:

— У-у! Поганец!...

В гнева си Рун не усети как се намери на високия бряг и видя, че през старата дъбова гора, която започваше оттук, бягаха селяни, мъже и жени. Той се спусна подире им, последваха го и другарите му.

Селяните се отдалечаваха по-бързо между дървесата, но Рун не ги изпущаше от погледа си и се мъчеше да се провира между дебелите дънери, през оголените коренища. Селяните бягаха накъм близкото село Братин дол, натам се насочиха и тримата конници.

Когато богомилът наближи селото, нападателите бяха изчезнали до един. Рун се втурна нататък, тичаха след него и другарите му. По тесните, криви селски улички прелитаха само изплашени кокошки с оглушително крякане, спуснаха се подир трите коня с бесен лай зли кучета, наскачали от всички дворища. Тъкмо наред малката селска стъгда конниците налетяха на двама старци, които не бяха успели да се скрият, а може би не бяха и усетили що ставаше по селото им. Рун дигна бича си:

— Стойте! Къде се изпокриха тия злодеи!

Старците се обърнаха към него, поклащайки се, и не бяха много уплашени. Те и двамата го огледаха мълчаливо, огледаха и другарите му, сетне попитаха един през друг:

— Какви злодеи? А ти кой си? — И като продължаваха да го оглеждат със старческите си очи, взеха да го съдят: — Господар, а? Бича си дигаш срещу нас... Свали го. Тука, в нашето село, в Братин дол, не ще минат господарските ти прищевки.

Рун свали ръката си. Лицето му побеля, но злият блясък в тъмните му очи стана по-остър.

— Не съм аз господар — продума той хрипливо, през зъби. После се сепна и продължи като напук някому с изяснен глас: — Аз съм царски служител. Пазя царството от злодеи. А село Братин дол аз го знам и от по-рано.

Изкриви към него единият от старците набръчкан врат и рече:

— Не ще е много добър тоз, който те е пратил да пазиш царството му, както те виждам.

Отправи към него упорит поглед и другият старец, с мижави, кръвясали очички, каза му и той строги думи:

— Говориха тия дни людете по село за някакъв си наш отстъпник,

който станал царски слуга и по-зъл от самия сатана... Да не би да си ти, човече!

Тъмнен облак падна пред очите на Рун. Нахвърли се с бича върху двамата старци и ги би, ту единия, ту другия, с голяма ярост, та и конят му се уплаши, усети дълбоко в ребрата си острията на железните стремена.

— Отстъпник ли... Ето, ето! Отстъпник... — викаше той и от устата му изскачаше слюнка, потече и по брадата му като от същински бяс. Разнесоха се викове от всички страни на селската стъгда:

— Отстъпник, отстъпник! У-ууу! Поганец! Царски ратай! Царско куче...

Затупотиха и камъни, търкулнаха се в нозете на трите коня. Рун се огледа като пиян, сега с лице зачервена до кръв и плувнало в пот. По няколкото улички, които излизаха от стъгдата, бе се струпал народ — мъже, жени, надвесили се бяха люде и по околните огради и плетища, всички махаха с ръце, викаха, хвърляха камъни; по дворищата там наоколо и по стъгдата се бяха събрали селските кучета и лаеха, виеха като по диви вълци. Рун се спусна нататък — от улица в улица, от един плет на друг; тичаха подир него и двамата му помощници, биеха с бичовете си, налитаха да газят с конете, а той повече от тях двамата. Селяците се втурваха да бягат с рев и писък, разпиляваха се на разни страни, изпокриваха се, когато пък тримата царски люде се затичваха на друга страна, селяните, та и кучетата им преди тях, пак се струпваха по изходите на улиците, по плетищата и оградите:

— У-у! Поганец! Отстъпник! Кучета бесни...

Умориха се Рун и другарите му, ръцете им премаляха, умориха се и конете им да тичат ту насам, ту нататък, а селяците не се уморяваха, още по-яростно лаеха кучетата им. Тогава Рун се изправи на коня с дигнат юмрук срещу цялото село:

— Ще дойда аз пак! Чакайте ме...

Той шибна коня и го подкара въвн от селото, след него и людете му. Сега народът се втурна от всички улици, струпа се по стъгдата, тръгна след трите коня:

— Отстъпник! У-ууу...

Рун взе отца Емилияна от колибата му до църквата и го въведе в самата църква. Единият от людете на Рун затвори църковната врата и остана с тях, другият пък, остана да пази въвн с меча си. Монахът не се противеше, знаеше какво го чака. Имаше там, в единия ъгъл, няколко едри камъни, останали още от строежа на църквата. Рун накара

монаха да премести два от тях към средата на църквата, да ги сложи един срещу друг. Тежди бяха камъните и още по-тежки за слабите ръце на минаха, та се наведе да му помогне и самият Рун.

— Градим ние с тебе, чернокапецо — каза богомилът, — градим престола на правдата... — Той погледна монаха, изкриви устни в някаква усмивка, опита се да се пошегува: — На моята правда, не на твоята.

Отец Емилиян нито забеляза, че той искаше да му се присмива, и отговори:

— Божията правда е само една.

Богомилът се улови за думите му и забрави шегите си:

— Да. Божията правда! Но ти виждаш бога с други очи и твоят бог не е истинският. Ти и всички като тебе, чернокапци и черни души, лъжливи божи служители, служители на лъжлив бог.

— Не богохулствуйвай — отвърна отец Емилиян с равен, леден глас.

Рун продължи:

— Твоят бог е облечен в злато и коприна, с венец от злато и безценни камъни, а моят бог, истинският, е гол и бос. Погледни как си нашарил тия свои идоли! — посочи той с рязко движение иконостаса насреща и после, като в изстъпление, разярен от собствените си думи, се спусна и дръпна с двете ръце дървения кръст, който бе прикрепен над входа на олтара, счупи го на коляното си, хвърли го в нозете на монаха: — Ето на какво се кланяш ти! Това шарено дърво е твоят бог! Отец Емилиян цял се разтрепера, наведе се неочаквано бързо и с трескави движения на дългите си сухи ръце събра частите на счупения кръст, притисна ги на гърдите си, отворил широко срещу богомила очи и ноздри, задъхан от възмущение:

— Ти... изчадие адово, ти, богуненавистни човече, как посмея да посегнеш върху светия кръст! Небесен огън ще те изгори... Ти се носиш като зъл дух низ цялото царство и людете се боят от тебе, както от сатаната. Знаем аз... От тебе се отричат и твоите богомили, проклети да са, а ти да си трижди проклет! Знаем те аз, навред се носи нечистата ти слава и ето виждам те с очите си живо въплъщение на дявола...

Рун се загледа в него, като да се уплаши премного от думите му, обърса с опакото на ръката овлажнялото си чело и отговори, за да се оправдае:

— Аз служа на царството...

— Вие всички сте против царството и против царя.

— Когато царството е справедливо, ние сме за царството и за справедливия цар също.

— Ти опасна меч и проля много кръв. А не сте ли вие против меча, против всяко кръвопролитие и насилие?

Рун отново надигна рязък глас, замахна гневно с ръка:

— Грях е да проливаш невинна и чиста кръв! Ако аз те попитам сега, ще ми кажеш ли истината без насилие? Не благославя ли вашият патриарх от престола си меча на царя?

— Казано е: има меч духовен и меч железен в защита на правдата. Те говореха за една и съща правда, както и сами вярваха, че няма две правди и две истини за бога и за делата му. Разделяше ги човешката слепота и немощ, между тях беше двуострото оръжие на непросветения човешки разум и на лъжливото човешко слово, което може да служи с еднаква сила на правдата и на истината, но и на кривдата, и на всяка заблуда човешка. Те вярваха в една и съща правда, но омразата между тях беше по-голяма от любовта им към правдата. Има слова благозвучни, бляскави, слова за всяка човешка самоизмама и те ги намираха един срещу друг. Най-сетне Рун, който чувствуваше своето надмощие, посочи единия камък на пода и заповяда на монаха:

— Седни и отговаряй, без да те насилвам. Кажи къде скри жената! Отец Емилиян не се помръдна и отговори:

— Ти вече искаш да ме насилиш. Ти искаш отговор, който аз не искам да ти дам. И не ме питай повече.

Тогава богомилът протегна ръка нанаяд, там, където бе застанал помощникът му, и рече злобно, показвайки белите си криви зъби:

— Аз няма да говоря повече и ще чакам ти сам да заговориш. И ще заговориш!

- Самуил Мокри ли те изпрати при мене... - попива тихо монахът.

Рун нищо не му отговори, а замахна пак към помощника си, който бързо се приближи с въже в ръцете. Те и двамата се нахвърлиха върху монаха, вързаха здраво ръцете му и нозете му, накараха го да седне на единия камък. Рун седна на другия и така се намести, така се загърна с топлатата си наметка, сякаш и не мислеше вече да става. После кимна към помощника си: почакай! Помощникът извади остра мечица, която тихо и късо иззвънтя, сложи я на пода между себе си и вързания монах. След това извади една торбичка, сложи и нея до мечицата, развърза я — види се, че беше пълна със ситна сол. Той побутна монаха с коляно:

— Хайде, не виждаш ли що те чака? Отговаряй какво те питат. Отец Емилиян седеше на камъка с наведени очи, но сега като че ли отеднаж забеляза що ставаше около него. Той погледна голата мечица и торбичката на пода, сетне дигна очи към иконостаса насреща и дълго не откъсна погледа си от иконата на Богородица.

Рун отново кимна на помощника. Помощникът ритна падналата наблизу мека монашеска калимявка, посегна бързо и дръпна с двете си ръце надолу расото и подрасника на монаха. Връзката, с която беше вързан подрасникът под брадата на монаха, се скъса, разголи се мършаво и жълто тялото му — хлътналите гърди, гърбът с изпъкнал ръб на възлестия гърбнак, ръцете ниско под лактите. Почакаха те и двамата — Рун и помощникът му, а отец Емилиян не се помръдваше. Рун отново даде знак.

Помощникът попридръпна нетърпеливо, без нужда, тесните ръкави на грубата си мешинена дреха — единия, после другия, и проскимтя от нечовешка радост:

— Сега ще те стопля, отче свети...

Той взе мечицата от пода и започна да изрязва широка лента от кожата на монаха, от рамото му надолу по ръката. Отец Емилиян изохка и се дръпна.

— Не мърдай! Пречиш ми... — закрещя мъчителят. — Крилца ще ти направя ангелски...

Рун улови гневно с косматата си ръка косата на монаха и вече не я пусна. Мъчението продължи Мъчителят одра подобна лента и от другото рамо на отец Емилиян.

По жълтото тяло течеше и лепнеше кръв. Затворил очи, с лице побеляло като хартия, с полуотворена уста, сякаш въздух не му стигаше, монахът се поклащаше напред-назад, хванат за косата, вързан, и с това несвястно искаше да облекчи непоносимите болки. Мъчителят се засмя с глас:

— Ей сега ще проговориш, хе-хе...

Той взе с кървавата си ръка шепа сол от торбичката и бързо я налепи върху едната рана, сетне върху другата. Отец Емилиян нададе силен вик.

— Говори! — кресна мъчителят. Цял ще те одера и ще те сложа в сол. Той го бодна с мечицата по гърба, но монахът нищо не усети, цялото му тяло гореше в една болка от лютата сол по раните му. Сърцето му биеше много бързо, ала вече премаляваше и като че ли бързаше да избие последните си удари. Още колко време трябваше да продължи

страшната мъка?... Отец Емилиян отвори очи. Той лежеше върху каменната настилка на пода с глава дръпната назад, както го държеше Рун за косата. През прозорчетата проникваше светлината на ведрия есенен ден и му се видя чудна тази тъй ярка сега светлина, сякаш никога преди не бе виждал слънчев блясък в църквата. През нея виждаше сега той niskия църковен иконостас и всички икони по него, ала това бяха самите небесни обитатели — божият син с кървавите рани на ръцете и нозете, както са били заковани на кръста, до него беше апостол Петър с потъмняло, строго лице, още по-нататък стоеше, отворил благи очи, любимият Исусов ученик апостол Йоан... На другата страна, до самите царски двери, тук толкова тесни и бедни, сияеше с неземната си хубост божията майка — със златната нимба, която сам бе сложил около главата ѝ. По-нататък, дигнал в дясната си ръка огнен меч, стоеше мъжествен и страшен Архангел Михаил, душевадецът... Къде се намираше отец Емилиян в тая необикновена светлина и пред тая редица от най-светите божи угодници, пред самия божи син и неговата блажена майка?... На земята ли беше още той, или беше вече на небето след пъклените мъки под ножа на губителя?

Продраният глас на мъчителя идеше някъде отдалеко и монахът, който се виждаше на колена пред божията майка, скръбно се учудваше на тоя груб, зъл глас, толкова чужд, неуместен в лъчезарната небесна светлина пред очите му. Той не можеше да откъсне очи от образа на Богородица. Никога преди не беше я виждал толкова светла и хубава, цялата в небесно сияние — косата ѝ, която се подаваше изпод синьото покривало и златната нимба наоколо, големите ѝ очи, кожата на лицето ѝ, на мъничките ѝ ръце, бледи и чисти, с ноктенцата, с всяка гънчица по тях, както бе обхванала в скута си малкия Исус. Тя го гледаше с живи очи — отец Емилиян виждаше блясъка на живата влага в тях; розови и топли бяха устните ѝ, той сякаш усещаше и тая топлина като лъч, който, проникваше до самото му сърце. И цялата болка, в която изгаряше неговото омаломощено тяло, се събра там, в сърцето му. Сега това не беше вече люта болка от острия нож на мъчителя, а беше огън, който изгаряше сърцето му, но в него и от него се раждаше възторжена радост. Болката не намаляваше, силен вик напираше в гърдите му, но това беше вик на тържествуваща радост. Той виждаше Богородица, макар с такава мъка в сърцето, виждаше я пред очите си жива, с всичката ѝ небесна хубост, а го гледаше и тя, към него бяха насочени

очите ѝ, живи и прекрасни, пълни с милост.

Видя той по-нататък как се отдели от иконата майката божия, като да излезе от някаква врата, пристъпи към него с детето си в ръце. И не беше тя, Богородица, толкова близу, а идеше към него Биляна с детето си, изправила се отново на здрави нозе. Болезнена радост изгаряше сърцето на монаха и той припадна.

Рун пусна косата му. Той гледаше грозното лице на монаха с голяма омраза, пръстите на дясната му ръка потрепваха — богомилът едвам се въздържаше да не грабне мечицата, както беше оставена на пода, и да я забие в сърцето му. Това беше сега най-голямото желание да Рун, но не беше получил такава повеля от Самуила и бързо мушна ръката си в колана, с който беше препасан, като че ли се боеше от собствената си ръка. Той блъсна ядно с нога немощното тяло на монаха:

— Самият сатана е в него...

Нощем беше студено в селската хижа и сляпата жена започна да кашля. След няколко дена кашлицата ѝ поутихна, тя кашляше едва-едва, но гърдите ѝ започнаха да свирят като нощен ветрец в кумина. Биляна се опита да я полекува, поиска билки от стопанката, от Бабчорица, ала старата ѝ леля беше като унесена, колкото пиеше от сварените целебни треви, толкова и мокреше ризата си с тях. Една нощ тя съвсем затихна; затихнаха свирките в гърдите ѝ, та Биляна по това позна, че старата бе умряла.

Хижата се изпълни с жени, надойдоха бабите и тетките от цялото село, взеха мъртвата старица, приготвиха я за погребение и я сложиха да лежи оттатък, недалече от огнището, с ръце скръстени на хълтналите ѝ старчески гърди. Да почака, докато мъжете изкопаят гроба ѝ в селските гробища. Някоя от жените спомена за поп и те всички, както бяха събрани около умрялата, започнаха да се карат. — Не ѝ е нужен поп! — рече една сърдито. — Той право при сатаната ще я изпрати.

— Тя е християнска душа! — нахвърлиха се срещу нея други. — Не е като тебе поганка. Ама ето няма поп да ѝ попее...

Караха се жените през цялото време от двете страни на мъртвата; едни се кръстеха и се кланяха на изток, а други не се кръстеха и мърмореха изтихо «Отче наш». Само донякъде и отделни думи — не знаеха докрай молитвата. Но те всички имаха една обща и най-голяма

грижа: да не би мъртвата да остане сама или, пази боже, да не я прескочи котка. Мъртвата нямаше да остане сама при толкова жени в хижата и вѐн в малкия двор, ала жените все за това приказваха и се тревожеха. Не можеше и котка да я прескочи, че бяха прогонили котката от къщи и все се озъртаха и дебнеха да не би да се върне. Ако я прескочи котка, мъртвата ще стане вампир и нощем ще ходи по къщите, ще мъчи цялото село! Затова и побързаха да я дигнат, щом дойдоха мъжете да съобщях, че гробът ѝ е готов...

На Биляна нямаше вече кой да ѝ говори за нейния войник и в това беше цялата ѝ скръб по умрялата леля. Старата жена беше тежко бреме за нея и едно гърло по-вече, но тя постоянно споменаваше нейния войник. Сляпата усети промяната в живота им и беше в непрестанна тревога. Около себе си чуваше чужди гласове, чувствуваше се между чужди люде, на чуждо място и все току питаше още от първия ден:

— Къде е войникът ти?

Тревогата ѝ нарастваше и тя повтаряше:

— Няма ли да дойде твоят войник? Тука ли ще ни остави? Още ли не е свършила войната?

Биляна ѝ отговаряше и това бяха единствените ѝ разговори за Самуил. Сега тя нямаше с кого да говори за своя войник, за своя болярин. Опитваше се да говори с детето си, но не получаваше отговор.

— Нани, сине, да пораснеш голям, татко ти ще ти се радва. — Или: — Не плачи, сине, татко ще се кара. — Или — Маминият хубавец! Татко ще ти се радва, като те види такъв хубав...

Мъничкото не можеше да ѝ отговори. А тя, безумната, чакаше отговор — толкова голяма беше жаждата ѝ да говори с някого за Самуила. Не би се насатила никога.

Всичките ѝ мисли бяха за него. Дори когато мислеше за детето си, за болните си нозе, за самотата си, за своето бягство от острова, и тия ѝ мисли бяха все за него. Готвеше се да му остави детето като най-скъп дар, макар да знаеше, че той не обичаше много техния мъничък син. Тя мислеше непрестанно за хромите си нозе и се зальгваше, че може би един ден ще оздравее. И пак за него — да се изправи отново на нозете си и да го посрещне в тяхната къща на острова, както някога. Тя не знаеше къде е Самуил, но мислите ѝ летяха подир него, търсеха го и го намираха, както тя би желала да го види или както го виждаше в грижите си за него, в страховете си, в своята обич.

Като измина точно един месец, откакто беше в хижата на Младен Бабчор, тя повика стопанина и му рече:

— Броя аз ден по ден и станаха трийсет дни, откакто съм тук. Но моята тетка умря, бог да я прости. Отсега нататък ти ще храниш един човек наместо двама, ще храниш само мене, а пак ли ще трябва да ти давам по два сребърника за един месец?

Дочу думите ѝ стопанката, която слухтеше наблизу, и веднага дотича. Сега тя не се криеше зад гърба на мъжа си, ами го побутна с лакът и заговори вместо него:

— Пак ще даваш толкова. Тетка ти умря, а ти ако щеш, доведи си други двама, ние пак ще ги храним за тия пари. Знаеш ли — омекна изеднаж гласът ѝ, засмя се тя с голямата си уста, очите ѝ пак се кокореха все тъй алчни: — Знаеш ли, ние сега ще ти даваме повече храна!

Биляна Маркова поглеждаше нея, но по-често поглеждаше стопанина, от него очакваше отговор. Младен Бабчор въртеше сивите си хитри очи, не знаеше къде да ги спре и оставяше да говори жена му. Когато тя свърши, той заклати глава и сякаш да зарадва още повече Биляна, повтори думите на жена си:

— Да, да! Ще ти даваме повече храна, повече ще те храним. — И добави той, лукавецът, като набръчка цялото си лице в престорена усмивка, сякаш и сам се радваше на своята досетливост: — Ами... скоро ще почне да яде и момчето ти!

Помисли Биляна, но нямаше какво да измиели и подаде на стопанина пак две сребърни парици. Посегна да ги грабне стопанката, но Бабчор я блъсна с такава сила, че тя залитна и едвам се задържа на нозете си. И оттам, отдалеко, проплака:

— Ами нели аз те храня... Аз ти меся хляб, аз доя млякото, аз...

Биляна Маркова имаше още дванайсет сребърника; това беше цялото ѝ богатство. Имаше и две огърлици, също и един пръстен, но те ѝ бяха дар от Самуила и тя нито помисли за тях сега, когато се поуплаши за своето бъдеще. Какво ще прави, когато се свършат парите ѝ? Да можеше да върши някаква работа... Можеше да плете мрежи, но тук нямаше рибари. Можеше да преде, да... но стопаните сами вършеха домашните си работи.

Променяха се спрямо нея и людете в къщата. Тя даваше пари, но те виждаха, че е безпомощна, беззащитна. Доведе я някакъв калугер и вече не се вести, не дойде да я види нито еднаж. Бяха помислили, че е

болярка и може да беше наистина болярка, но свикнаха с нея и сега им изглеждаше както всички други люде. Бяха мислили, че има някаква тайна около нея, но всичко това се забрави. Като се опита Биляна да намали всекимесечната плата за прехраната си, стопаните се уплашиха да не увисне един ден на шията им. Младен Бабчор говореше по-рядко с нея и още по-рядко се шегуваше. А стопанката и още повече Въла, по-голямата щерка, започнаха да я мъчат. Въла се заглеждаше в нея с омраза и Биляна се страхуваше от едрата, груба мома, особено когато оставаха сами в хижата. Страхуваше се за детето си. Голобрадият още годеник на Въла вече не влизаше в хижата, спираше се вън; Биляна познаваше, че е дошъл, по кучетата му, които нахълтваха и обикаляха по всички ъгли в хижата. Въла на няколко пъти се опита да насъска по Биляна и детето ѝ полудивите кучета, но те вече я познаваха и само се поспираха пред отворената ѝ врата с изплезените си езици. Все пак тя изпадаше в голям страх, посягаше към детето си, да го запази с голи ръце, а Въла насреща се смееше с грозното си лице. Променяше се към по-лошо и стопанката; гледеше накриво Биляна, не ѝ говореше и често забравяше да ѝ приготви всекидневната храна. Само по-малката щерка, Малина, оставаше ласкава към нея, но тя беше повече по работа и не я оставяха да се застоява често край Биляна.

Започнаха зимните празници през месеците студен*, просинец** и сечен***, започнаха и жените да се събират през дългите зимни ноци, да обработват коноп, вълна и лен, да плетат и да шият, да мелят с хромели, които пренасяха с шум и викот от хижа в хижа. Когато идваха люде в хижата на Младен Бабчор за празниците или се събираха на седянка, Биляна ги гледаше от малката си отделна стая, не можеше да отиде при тях, да седне с тях. А сърцето ѝ желаше да се смеси и тя с людете в такива дни, да поприказва с тях, да поработи, да попее, да се порадва заедно с всички. Нели и тя беше селски човек, Израснала бе с такива люде. Повечето от празниците носеха божи или Христови имена или бяха наречени на светците, ала празничните обичаи, сказанията, баянките и песните бяха най-вече старовремски, пълни с някаква тайна и радостни страхове, които карат сърцето сладостно да потреперва.

(* Студен — месец декември. **Просинец или Коложег — януари.
*** Сечен — февруари.)

Докато бяха стопаните по-грижливи към нея, Биляна Маркова ги караше да я преместват по-близу до отворената врата на нейната

стаичка, когато в хижата им се събираха люде. Тя слушаше разговорите им, песните им, гледаше как пъдеха от хижата, от людете и от добитъка болести и бесове, вампири и сенища, как призоваваха с тайнствени заклинания, с танци и знаци добрите духове, покровители на хижата и огнището, или някои от небесните светци и ангели. Като чуваше и виждаше Биляна всичко това, надяваше се, че и от нея, и от детето ѝ, и от милия ѝ ще бъде прогонено всяко зло, а ще бъде призвана и над тях всяка добра сила. На Бъдни вечер, тъкмо срещу Рождество, когато стопаните сложиха вечеря и за Божик, тя ги помоли да сложат на божията трапеза и от нейното ядене. И когато Младен Бабчор е дебелия си глас, след него и щерките му запяха призивната песен, запяха тихо с тях от стаичката си и Биляна:

— Ела, боже, да вечеряме...

По-късно, когато стопаните се обърнаха против нея, шом се събереха люде в хижата, Въла отиваше и изтегляше постилката на Биляна, заедно с нея, в най-отдалечения ъгъл на стаичката, за да не я вижда никой и тя да не вижда никого. По едно време някои от селските жени започнаха да се спират пред отворената врата на Биляна, гледаха я с изпулени очи от почуда и уплаха, избягвайки да срещнат нейния поглед. Биляна Маркова ги чуваше как си шепнеха зад преградата на стаичката ѝ:

— Юда... Омогьосана е...

Който е белязан с някой недъг или е наказан с неизлечима болест, той е във властта на тъмните сили. Въла бе разнесла по цялото село, че тяхната неканена гостенка е омагьосана, че е юда, която самият дявол, преправен като калугер, донесъл на ръце от гората в хижата мм. Селянките идваха да я гледат. И вярваха на злоезичната омразница, като виждаха бледото, прозрачно лице на Биляна, дългата ѝ коса, големите ѝ тъжни очи. Зашушука се, заговори се да я убият с камъни, да я изгорят на клада, за да не донесе беда на селото. Спаси я Малина.

Малката Бабчорка бе дочула от сляпата леля, докато бе жива, че Биляна очаква своя войник. И с тая дума я спаси може би от страшна смърт. Тя също тръгна по селските хижи, но с други думи:

— Що говорите вие: юда! Тя си има мъж. Войник е мъжът ѝ. Тя го чака всеки ден.

И от други хижи в селото бяха отишли млади мъже във войската. Майките им, жените им ги чакаха да се върнат. Малина видя, че людете се заслушваха в приказките ѝ за Биляна, и ги засили още

повече като по някакво внушение:

— Нейният мъж е началник. Тя е болярка, ако искате да знаете! Сега пък селските жени идваха в хижата на Бабчора да погледат преправената болярка...

Мъчен и по-мъчен ставаше животът на Биляна Маркова между людете. Тя не беше като тях и те я мразеха или се бояха от нея. Не беше дрипава като тях, с груби ръце, с напукани пети, не работеше като тях, а даваше пари на Бабчора, за да я храни; нейният мъж беше началник, тя беше болярка и бе дошла като бяла врана между тях. Тя беше белязана и криеше в себе си някаква тайна сила. Ненавистта на чуждите люде засилваше тъгата ѝ по Самуила, по предишния ѝ живот. Тя плачеше скришом от мъка, но нито еднаж, и в най-скритите си мисли, не пожела да се върне така недъгава в тяхната горска къща на острова. Тя ходеше подир него в мислите си и там, където никога не е стъпвал, връщаше се в предишния си живот с него, ала никога не помисли да напусне тая чужда хижа. О, да можеше да оздравее, да можеше да се изправи отново на нозете си...

Биляна се улови здраво за тая мисъл. В нея събра всичката си мъка, от нея идваха всичките ѝ нови надежди. Повика тя еднаж Малина в стаята си и я попита:

— Няма ли в селото дърводелец?

Малина се учуди на въпроса ѝ, приподигна рамена:

— Има... — После тя добави, сякаш искаше да отклони хромата от чудноватата ѝ мисъл: — Но той е ням.

— Ако е ням — побърза Биляна. — Доведи го при мене.

Малина доведе немия селски дърводелец в бащината къща. Той беше човек на средна пора, с пъстри очи, скрити под веждите и широкото му чело, но под русите му, леко побелели мустаки се спотайваше хитра и добра усмивка. Той беше ням, с отрязан език и някак чудна беше тая негова постоянна усмивка, но и той, види се, криеше голяма мъка - никога не отваряше празната си уста, никога не се опитваше уж да говори с някакви грозни викове, стенания и нечовешки мучения, както правят немите люде в своя копнеж да се изкажат. Той загубил езика си още на млади години. Повикал го боляринът на тия места да направи някакви скривалища в твърдината му. Държал го при себе си, хранил го и го поил на трапезата си и когато дърводелецът свършил своята работа, той заповядал да го свалят в подземията на твърдината и да му отрежат езика до корен, за да не издаде скривалището, което направил с голямо изкуство.

— Той ме ограби — оправдавал злодеянието си боляринът и без да го питат. — Открадна ми златни пенези.

Намерил се някой да го попита:

— Но ти защо не отреза ръцете му, както е по стария закон за кражба?

— Нему — изхитрил се да отговори боляринът — ръцете му са нужни, а езикът не му е нужен.

Боляринът едва ли не искал да се похвали със злодеянието си, като да е направил добрина на клетия дърводелец.

Биляна Маркова бе чула вече за тъжната му орисия и като го видя на вратата на стаичката си, покани го да седне по-близу до нея. Сетне продължи:

— Ето аз лежа и не мога да ставам. Схванати ми са нозете, не мога да се задържа на тях, не мога ни една стъпка да направя. От тебе искам помощ. Разбираш ли що ти говоря?

Немият живо поклати глава: да. Той я гледаше издълбоко, в засенчените му пъстри зеници тлееше тих блясък от съчувствие и тъга към младата жена.

— Искам — започна тя отново, — искам да ми направиш две патерици и да мога с тях да ходя... да се движа. Ти помисли как ще ги направиш. Да мога да се изправа на тях и после, полека-полека, ще тръгна. Знам аз какво ще бъде, колко съм мислила и кроила, но само да мога да се държа на тях. Трудно ще бъде с такива нозе, но аз ще се науча. Да мога поне донякъде тъй...

Дърводелецът кимна, а очите му я разглеждаха цяла, както беше легнала на своето постоянно легло. После той се обърна към нея и пак заклати глава, още по-живо: да, той разбра що и е нужно, той ще ѝ направи патерици. Бледото лице на Биляна просия:

— Аз ще те наградя за труда ти.

Немият дърводелец махна с ръка: добре, всичко е добре. Усмивката, която се криеше в неговите руси, рошави мустаки, озари цялото му лице.

Два дни по-късно той пак дойде при Биляна. Беше слънчев, топъл предпролетен ден. Вратата на хижата беше отворена. Доколкото можеше да се вижда навън, през отворената врата, голата още гора беше цяла в слънчева светлина. Нямаше шума да спира младото слънце и то проникваше навред, до самите коренища на дървесата. В блясъка му светеха сребристите гранки на буките, също на дъбовете, каквито бяха тъмни и могъщи, със задържали се тук-там китки

ръждивочервена ланшна шума; преплитаха се гъсто в слънчевата светлина, нататък бели, сиви, тъмнозелени, чак и черни клони и вършини, все още голи, но се виждаше, че бяха вече живи, под кората им напиреха сокове. Из гората се обаждаха и птички, песните им звучаха надалеко през голите клони като в празна църква. Две кокошки наблизу се надпреварваха да кудкудякат, току-що оставили в полозите си по едно топло още яйце. Слънцето грееше в самата врата на хижата, хвърлило бе светла чертица и на пръстения под, та беше озарена цялата хижа, и в тъмните ѝ ъгли. Биляна и Малина бяха сами. Девојката шеташе около огнището, бързаше да привърши някаква работа, за да отиде и тя по нивките край реката, където беше цялото село в тоя слънчев ден. Ходейки нагоре-надолу по хижата, тя се мъчеше да си припомни някаква песен или пък сама я измисляше и грубият ѝ плътен глас ту заглъхваше, ту зазвучаваше издебело:

Цвете брала, цвете брала
на ливада, там.заспала...

Мъничкият син на Биляна размахваше ръчички в своята окачена на гредите ткана люлка и радостно писукаше, сякаш търсеше звуците, с които започва човешката реч. Биляна се бе заслушала в несвестния говор на детето си — нейната единствена радост - и беше по-голяма радостта ѝ в тоя слънчев ден след дългата зима. Немият дърводелец се показва неочаквано на отворената врата. Той носеше под мишницата си две дълги патерици. Приблужи се към Биляна, изправи патериците пред себе си, да ги покаже. Те бяха тънки и яки, виждаше се, от ясеново дърво, добре издялани, с подпорки за подмишниците, натъкнати здраво на горните им краища, с дръжки за ръцете, затъкнати по-надолу. Биляна се раздвижи нетърпеливо в леглото си, дори посегна да вземе патериците. Немият я гледаше със светнали очи, със същата усмивка в рошавите мустаки. Той заклати двете патерици, издаде някакъв звук през носа си — Биляна трябваше да ги опита. Сега той се огледа — няма ли кой да помогне и махна с ръка към Малина. Девојката дотича. Биляна бързаше и сама да си помогне, попридръпна се на лакти, подхванаха я отзад Малина и немият, който все посягаше да ѝ подаде патериците. Най-сетне тя се изправи и увисна на двете патерици, в ръцете на девојката и немия, задъхана от умора и още повече от вълнение, със засмени очи, по лицето ѝ бе избила руменина и влага. Малина, също радостно възбудена, непрестанно я насърчаваше:
— Ха така!... Още малко... Сега тука!...

— Ъъъ... — замуча през нос дори и немият дърводелец.

Стори ѝ се на Биляна, че и някаква нова сила преля в недъгавите ѝ нозе. Ето още, още... Малина и немият я поотпуснаха, тя се задържа сама за един миг на патериците, ала в следващия миг и двете ѝ нозе се прегънаха, превиха се като тънки вършини. Едвам я задържаха да не се строполи. Тя въздъхна с тъга, но и с още, незатихнала радост: — Стига... Стига за днес.

Сложиха я пак на постелката ѝ, подпряха патериците на стената до нея. Биляна не можеше да откъсне от тях очи, пълни с надежда. Сетне отеднаж се обърна към дърводелеца, размърда се, забърза и току му подаде с трите си пръста една сребърна паричка:

— Ето за труда ти, добри човече.

Немият цял се раздвижи и скри ръцете си, заклати глава — не иска пари, не иска награда! Той искаше да каже и нещо друго, нещо по-важно, разпери пръсти, надвесените му вежди се дигнаха нагоре, но нямаше език.

Воздъхна издълбоко и току се отправи към вратата на хижата.

Малина като че ли отгатна мислите му:

— Той се радва, че ти е направил хубави патерици, ама нали е без език...

Х

Самуил Мокри завзе отново от ромеите всички твърдини и селища по пътя си до Лариса. Задържаха се обсадени само Верея и Сервия. При Верея той остави войводата Симеон Илица с три хиляди войници, а при Сервия, който беше по-добре укрепен, остави Димитра Полемарх с четири хиляди души, също и с няколко стенобитни и метателни уреди. Главният стан на българската войска беше Лариса, който и досега бе останал в български ръце, но част от войската Самуил пръсна по околните по-малки твърдини от двете страни на реката Пиней, също и в града Стаг по горното течение на тая река. Така великият войвода пак се настани здраво по всички места по поречията на Бистрица и Пиней, а също зае отново цяла Тесалия и Епир с града Бутрот на морския бряг срещу остров Керкира. Това продължи докъм началото на следващата година и колкото оставаше още от зимата, Самуил я прекара повече в Лариса. Завземането на всички тия земи и места — тия, които и преди бе владял, и тия, които

сега завладя за България, мина бързо и без големи сблъсквания с ромеите. За да не пролива кръв без нужда, той държеше в обсада двете най-големи твърдини след Лариса по тия краища и чакаше да дойде за тях по-сгоден час. Засега те не му бяха нужни, та да плаща с обилна кръв ключовете им. В тия градове бяха здраво затворени към четири хиляди ромейски войници и нека стоят те там, докато изядат и ремъците на конете си. И двете тия твърдини бяха предмостия на Солун, а за Солун още не беше дошъл час.

Зимата тук, между Бялото и Синьото море, е мека, повече с дъждове и ветрове, а сняг и мраз се задържа само по поднебесните стръмнини на Олимп. Самуиловите войници тук ядоха и пиха много, пооблекоха се и се обуха, стегнаха по-добре и оръжието си. Самуил събра и няколко хиляди войници измежду българските славяни, които населяваха от много време Тесалия и Епир, та войската му не намаля в тоя поход, а се увеличи. По равнините и хълмищата на Тесалия и Епир зреят в голямо изобилие всякакви плодове, хлебородни треви и треви, добри за паша. През последните пет години, откакто бе превзел Самуил Мокри Лариса и бе пренесъл на север много от даровете на Тесалия, житниците и хранилищата тук пак бяха се напълнили, стадата бяха се наплодили отново. Позволи се на войниците, с повеля от великия войвода и според закона за плячката, да взимат всичко, що им беше нужно, и всичко, що можеха да изпратят по своите домове на север — и храни, и кожи, и вълна, и добитък, и облекло, и оръжие. Казано беше от славяните да се взима само което им е в повече или което можеше да се замени или купи с пенези, а на ромеите, на власите и на арбанасите по тия места да се оставя само това, което им е нужно до новата родитба. Разгласена беше също повеля всеки войник и всеки началник да съобщава на войводата си какво е взел, откъде е взел и какво праща у дома си; нарочни люде при всеки войвода отпускаха добитък и коли за превоз на север и записваха кой какво праща натам, за да няма големи грабежи и отвличания. То се знае, началниците и тия, които се разпореждаха, взимаха повече, а войниците — по-малко, но имаше от всичко в изобилие, та и всички бяха доволни. Най-много и от всяко нещо се взимаше и прибираще за хранилищата и стадата на държавата. Самуил Мокри не взе нищо за себе си — нищо не му трябваше за личните негови нужди; което му се падаше като на велик войвода, даваше му го царството през всяко време. Но той сега изпрати в Охрид и Преспа цели кервани, волски коли, натоварени с

мрамори и дялани камъни, разни други украси и съдове от печена глина, от камък, от злато, сребро, мед и бронз, които се изработваха тук или бяха останали от стара Елада и се намираха над земята или под земята. Самуил позволи и на сина си Гаврил-Радомир, също и на племенника си Иван-Владислав да изпратят на север единият трийсет, а другият — двайсет коня от чиста кръв; това беше тяхна законна плячка като на воински началници.

Разгласени бяха царски и войводски повели за всичко, що беше право и законна военна плячка, щом като войската бе излязла от пределите на царството и бе прекорила чужди народи и земи от чуждо царство, ала много нещо се заграби и не по закона и по правото на победителя. Проля се и кръв между грабителите и такива, които се опитваха да запазят имота си. Отвлечани биваха също много жени и скривани по войнишките шатри и станове, а имаше и такива, които изпратиха млади жени по домовете си на север, да ги чакат там, докато се върнат. Голяма алчност показаха както простите войници, така и началниците, които имаха и повече власт да вземат и избират, да товарят и изпращат. Дори и племенникът на великия войвода Иван-Владислав изпрати в Охрид три големи ковчега, пълни догоре със скъпи платове, съдове и украси. Никой не се решаваше да му попречи, а чичо му Самуил Мокри не можеше и да помисли, че невръстният още младеж събираше вече богатство. През тия месеци, докато българската войска стоя в Тесалия и Епир, се завързаха много дружби и, то се знае, най-вече между своите, между еднокръвните славяни, станаха и женитби, сродявания, ала през цялото време не престанаха и стенанията, плачовете, проклятията на ограбваните и насилваните. Стигаха те често и до ушите на Самуила; идваха при него да се оплакват ограбвани и насилвани ромеи, власи и арбанаси, та и свои, български славяни от местните. Великият войвода беше на два огъня между тях и войската си. Съдиите съдеха, губителите окачваха по дървесата убийци и грабителите, режеха носове и ръце, удряха огнени печати, както беше според законите за кражбите и насилията, но Самуил Мокри не можеше да се обърне едва ли не срещу цялата си войска и беше като между два силни огъня...

Настъпи нова пролет. Над долините на Пиней и Бистрица прелетяха от юг безбройни птичи ята, полята се раззелениха бързо, по линиите и кипарисите се показаха млади светлозелени клонки. Войниците и много от местните люде бяха се сдушили, събираха се, сядаха заедно да се хранят, излизаха и на хоро заедно в празнични дни, българите

кривяха език да говорят на ромейски и арбанашки. По нивите и лозята излизаха работници всеки ден, а войската мързелуваше, приличаше се като хилядоглав змей на южното слънце, сита, доволна и могъща. Но това не продължи много.

Щом преминаха пролетните дъждове и времето улегна, излезе войводска повеля всички полкове да се съсредоточат в околностите на град Бутрот, също и в самия град на брега на Синьото море. Само най-близките помощници на Самуила Мокри знаеха какво целеше той с това раздвижване на войската, а всички други се чудеха, мърмореха недоволни — какво ще търси такава голяма войска по тая посока към морето! Оставени бяха по пет стотици войска в Лариса и Стаг, да държат българската власт в тая страна, държеше се също и обсадата на Сервия и Верея, а цялата друга войска мина през Епир и излезе на западния морски бряг. Тук войската се държеше само три-четири дни, докато се събраха всички полкове, и Самуил Мокри веднага я поведе право на север, по големия път за Главиница и Драч. Войниците пак не знаеха накъде вървят. Пътят се извиваше все близу до морския бряг, пред очите им много пъти се разкриваше морската шир, тъмноодра или яносиня като самото небе, но чужда, тайнствена и страшна — войниците я попоглеждаха с недоверие, с враждебно любопитство. Иначе тия места влизаха в границите на българското царство още от времето на Бориса и Симеона, българските славяни тук бяха много, много бяха и арбанасите, но те повечето живееха по планините със стадата си. Войската се спря за по-дълга почивка в Главиница — град голям и силна твърдина на тоя път, където някога се бе подвизавал учителят Климент и където се намираще една от големите църкви на цар Бориса. Самуил Мокри впрочем и тук се задържа само няколко дни.

За къде бързаше толкова великият войвода? Като излезе войската от Главиница и премина реката Девол, всички мислеха, че ще завие надясно, към град Девол, или ще гони големия път за Охрид.

Войниците на Ивац, които бяха повечето от тия места, се радваха, че се връщаха в родния си край, и се надяваха, че дългият път за тях се свършваше. Ала Самуил Мокри поведе войската си пак право на север и сега още по-бързо. Преходите бяха по-дълги, почивките по-къси, началниците станаха по-строги и не даваха на войниците да се бавят, да се отклоняват от пътя. Когато войската излезе на големия път от Драч за Солун и Цариград и зави по посока към Драч, вече на всички стана ясно накъде вървяха. Самуил водеше войската си към

Драч и скоро навлезе в земята около тоя град, която спадаше към ромейските земи. Близу беше и самият град.

Не излезе никой от ромейска страна да спре чуждата войска, която бе преминала границата. Така беше до самите стени на Драч. Когато стигнаха българите до града, портите му бяха затворени, мостовете по дълбоките ровове бяха дигнати, между зъберите по високите крепостни стени и кули се бе струпал много народ и колкото бяха войниците, не бяха по-малко там и любопитните граждани. Самуил Мокри не успя да изненада съвсем ромеите — те всички бяха смогнали да се затворят в голямата твърдина на морския бряг, но не изглеждаше голямо въодушевението им за съпротива срещу чуждата войска и личеше, че повече разчитаха на дебелите крепостни стени. Откъм зъберите горе се дочуваше глуха врява и рядко ще се чуят викове или подигравки и предизвикателни думи към българите, които обсаждаха града.

Обсадата се извърши за по-малко от едно денонощие. Българските дружини се разположиха по всички места, сгодни за бой и нападение, хванаха всички пътища и градски порти, настаниха по дължината на крепостните стени до тридесетина стенобитни и други бойни уреди. Стените обхващаха целия град като каменен сърп от морския бряг и пак до морския бряг. На някои места те бяха и двойни, високи кули се издигаха по цялата им дължина, още по-високи — по трите градски порти. Самуил Мокри познаваше добре тая голяма ромейска крепост на Синьото море, много пъти бе идвал в Драч на млади години, и сам ръководеше обсадата. На края той повели войниците да разпънат шатри и да издигнат навеси, да се настанят около чуждия град за по-дълго време. А като стегна от всички страни града с жива верига, великият войвода отиде и се спря на морския бряг с най-близките си люде. Морето се люлееше пред нозете на коня му бавно и лениво, широки, ниски вълни се плисваха с тих шум и се разливаха по крайбрежния пясък, облизвайки бялата си пяна. Спокойно беше тоя ден морето и тихо, ала и в тоя ленив покой се чувствуваше неотразимата мощ на морската стихия. Недалеч от брега, може би на стотина разтега, се полюляваха няколко кораби, а още по-нататък край брега, срещу самия град, и други няколко. Самуил дълго гледа корабите в морето.

После каза без да се обръща към людетe си, но чуха всички думите му:

- Града и стените му ще вземем. Но тия там твърдини във водата не

можем да вземем. Нямаме нито дори едно дървено корито да отидем до тях.

През първия ден на обсадата Самуил Мокри нищо не предприе, пък и бе останала едва още една четвъртинка от всекидневния небесен път на слънцето. Колкото още време оставаше до залез слънце, българите се занимаваха повече с обсадните си уреди; настаняваха ги по-добре и по-близу до крепостните стени и врати, натрупаха купища кръгли камъни, снопове къси копия и стрели за метателните уреди. Ромеите не пуснаха нито една стрела по тях, а продължаваха да гледат от високите стени и да се разправят там нещо помежду си. Така мина тая последна четвъртина от деня. Настъпи тиха и топла лунна нощ.

Между зъберите по стените и кулите останаха само ромейски стражи — виждаха се ясно на лунната светлина, проблясваше на едри искри излъсканото желязо, медта и позлатата по воинското им облекло и по оръжията им. Светеха в нощта и някои от високите тесни прозорчета по крепостните кули.

По-шумно, по-весело беше в българския стан около града. Войниците ядоха сито още преди да се стъмни и дълго дигаха врява, събрани на купчини около общите съдове за топла гозба. После по шатрите и навесите, по тревистите поляни, огрени от луната, се зачуха звуци на гъдулки, на гайди, на дървени и костени свирки, бумтене на тъпани и тарамбуки, надигна се тук и там в светлата пролетна нощ и тъжен, проточен вой и стон, а това бяха песните на българите, пълни с мъка и копнеж, с някаква тъмна сила. Все пик врявата и тук не продължи много. Легна тишина и над българския стан, загаснаха огньовете и светлини. Войниците бяха изпозаспали, виждаха се тук-там само сенките на стражите. Над обсадения град и над многолюдния воински стан около него, над земята и над морето по-нататък остана само ярко светналата месечина като някакво същество, живо и будно в нощта. Остана и непрестанният говор на морето, който идеше откъм скалистите брегове от двете страни на града, тайнствен и всевечен. Буден беше в шатрата си до късно тая нощ и Самуил Мокри, седнал на тясното си, негостоприемно легло. Той не мислеше вече за предстоящите пристъпи и битки срещу чуждия град; мислил бе за това и всичко бе премислил през последните дни и часове, докато устройваше отдалеко още обсадата на чуждата твърдина. Сега той беше сам със себе си. Върнал се бе по пътища и места, където бе ходил някога, и се бе върнал към целия свой тогавашен живот. Недалеч от шатъра му беше познатият път, същият път, по който бе

препускат чак от Охрид, за да види шумния, многолюден чужд град и забавния живот в него, да види в блестящия мраморен дом на драчкия протевон и своята хубава годеница. Спомни си той много случки и преживелици от онова време, ала не откликна сърцето му на нито един от тия спомени, не се развълнува, не потрепера сладостно, както някога. Той видя Агата в моминската ѝ хубост, беше пак на тайните си срещи с нея в градините на баща ѝ, толкова бързи за ненаситното младо сърце, но сега всичко това беше като някакъв чужд разказ, останал в паметта му. Жива, негова беше само тъгата му по онова време на светли радости и трепетни вълнения, което бе отминало завинаги и бе оставило в душата му само своята тежка, студена, горчива пепел. Останали бяха разочарованията му и тия бледи, далечни и чужди вече спомени. Агата не беше вече там, където я бе намерил, далече беше тя сега от пътя му. Оставила му бе само мъчителна неприязън и тъга. Разбудени еднаж, мислите му прелетяха през онова далечно време и се връщаха по-бързо насам като птици, които търсят топлите си гнезда. Биляна, Биляна... Къде ли беше тя сега? Воденицата на дедъц Дамян бе запустяла, заглъхнал бе и шумът на водата в дълбокия дол. Празна бе и тяхната горска къща на острова сред Малкото езеро. Къде беше сега Биляна?

Самуил Мокри беше сам. Агата той бе отстранил от пътя си, от своя живот със собствената си ръка; с нея бяха останали и децата му. Той ги обичаше, обичаха го може би и те, но бяха останали с майка си и някак встрани от неговия път. Радомир също. Такива склонности бе проявил, та великият войвода трябваше да го държи по-далеко от себе си. А Биляна сама бе побягнала от него, скрила се бе, изчезнала бе може би завинаги. Самуил и досега не беше получил от Рун никаква вест за нея; Ето в тоя час той беше съвсем сам с най-тъжните си мисли, със своята си мъка. Другарите му, най-близките му люде във войската — Илица, Ивац, Кракра, Никулица, както и цялата тази хилядна войска, която вървеше след него и с него, целият този народ български, който, правеше царството, всички тия люде, неизброимо множество, бяха като че ли повече в ума и в мислите му, а по-малко в сърцето му; те бяха повече силата в сърцето му и по-малко топлината в него. Други бяха неговите грижи и радости с тях. Войската му и в тоя час беше с него, той сякаш чуваше мощното ѝ дихание в нощната ѝ почивка, сякаш усещаше съня и неспокойните сънища на всички тия хиляди люде пред утрешните битки за чуждия град, ала все пак в тоя късен час беше сам с тъгата си.

Великият войвода стана от леглото и се огледа — търсеше нещо, търсеше Радоя, слугата си. И бързо излезе вън в малкото преддверие на шатъра.

Пламъчето на един светилник леко се полюшваше при всеки полъх на вятъра, който проникваше през спуснатата завеса на входа. Радой спеше по гръб върху някаква постилка на земята и тихо похъркваше. Той бе затворил очи и спокойно се бе отпуснал в съня си, благоразумен някак и в своята нощна почивка. С него би поседял Самуил и би поговорил за едно и друго в тоя късен нощен час, но не се реши да прекъсне безметежния му сън. Изоставил го бе тая нощ и Радой. Отвън се дочуваха тихите стъпки на стража, който ходеше по тревата пред входа на войводския шатър. Самуил кимна към заспалия си слуга — да, Радое, нужен е сън и почивка е нужна... Той се върна, изу тежките си обуца и се просна на леглото си с тиха, сподавена въздишка.

На другия ден, още щом пукна зора, бойни тръби и рогове разбудиха целия български стан. Наизлязоха хиляди мъже от прихлупените шатри и навеси, наскочаха по поляните, зачу се, засили се многогласа врява, звън на оръжия, тропот на копита, тревожно цвилене на коне, а над всички тия гласове, шум и тропот не преставаха да звучат бойните рогове и тръби като настойчив, строг, съдбоносен призив. Зачуха се бързи, тревожни тръбни звуци и откъм високите стени на обсадения град. Струпаха се там също бойци и започнаха бързо, припряно да се наместват между крепостните зъбери за бой.

Пролетният ден започваше тих и лъчезарен. Странно изглеждаше под светналото утринно небе шумното раздвижване, което настана сред людете, струпали се около крепостните стени, също и по самите стени. Преди още да изгрее слънцето, българската войска беше цяла на крак и в боен строй, дигаше оръжията си срещу затворения град. Пред всяка една от трите градски порти беше довлечен по един таран и „овните“ започнаха да ги блъскат с железните си чела. Ромеите по стените горе не предприемаха нищо и като че ли се ослушваха в тия кънтящи удари, които разтърсваха тежките порти. С живо любопитство наблюдаваха българите действията на трите тарана, като да беше то весела игра и те се забавляваха с нея: размахваха насърчително оръжията си, тупаха нетърпеливо с нозе, надаваха викове:

— Хайде по-бързо! Хайде пак! Хоооп... буммм!...

Това не продължи много, сякаш колкото да развесели, да възбуди

войската. Войници започнаха да подготвят за действие катапултите за камъни, сулици* и стрели; други притегляха още по-близу към стените няколко подвижни дървени кули за прехвърляне на самите стени; притегляха и обковани с железни листове или покрити с мокри кожи широки дървени „костенурки“, под които можеха да се скриват и да се движат напред под неприятелските стрели по четирима, по осем и повече войници; други пък надигаха високи стълби и ги понесоха също към крепостните стени, подреждаха се там стрелци и прашници**. Всичко това се извършваше с шум и вик, войниците дърпаха и теглеха често пъти в противоположни посоки. Във въздуха започнаха да прелитат стрели. Боят започваше.

(* Сулица — късо копие. ** Прашник — войник, който хвърля камъни с прашка.)

Ала тъкмо в това време на площадката над портата, от която излизаше главният път за Охрид и Солун, се показаха двама тръбачи и дигнаха нагоре дългите си медни тръби, които блеснаха на изгрялото вече слънце. Зачуха се проточени звуци, затрептяха, запреплитаха се весело в светлото утро — ромейските тръбачи свиреха отбой. Войниците долу се заозъртаха, шумът и викотът започна да стихва. Тогава на площадката горе се показа ромейски глашатай в пъстри дрехи, с голяма, също шарена шапка, дигна ръка, за да даде знак, и завика на ромейски:

— Чуйте, чуйте! Негова светлост протевонът на Дирахион кир Йоан Хрисилий желае да говори със светлия велик войвода на България Самуил Мокри. Чувате ли? Дайте знак, че ни чувате...

Чуха се ясно и надалеко тия думи на ромейския глашатай. Войниците не ги разбираха на чуждия език, но които ги разбираха, затичаха се да ги предадат дори направо на Самуила, който и сам ги чу; не беше той далеко от тая порта на обсадения град, още от тъмно бе излязъл от шатъра си, за да води пристъпа с най-близките си помощници. На ромейските тръби отвърнаха български тръби също за отбой и това беше знак, че българите бяха чули ромейския глашатай. Отново се чу неговият силен глас и наоколо стана още по-тихо.

— Ако светлият велик войвода на България — викаше глашатаят — желае да изслуша негова светлост протевона на Дирахион, който е и негов тъст, нека излезе светлият велик войвода срещу тая порта с людете, които му са нужни, а всички други да се отстранят на необходимото разстояние. Негова светлост протевонът е готов да излезе и другаде, ако така пожелае светлият велик войвода на

България.

Самуил Мокри чу и тия думи на ромейския глашатай. Не след много време отстранени бяха от портата всички българи на такова разстояние, от което не би могла да стигне нито стрела, нито пък копие. На празното пространство се показва Самуил, следван от Ивац и Кракра, от знаменосеца си, също и от четирима телопазители, всички на коне. Великият войвода спря коня си точно срещу затворената крепостна порта, на стотина разтега от нея. Подредиха се зад него войводите, знаменосецът, четиримата телопазители.

Заклатиха се и двете крила на портата и бавно се разтвориха. Показа се оттам висок и мършав, попрегърбен стар човек в тъмно ромейско патрицианско облекло, с ниска кръгла шапка и като излезе от сянката на високата стена, заблестяха по него на утринното слънце много златни украси и знаци. Това беше протевонът на Драч Иван Хрисилий. Той беше без оръжие и се запъти към Самуил с бавни, отмерени стъпки, подхванал с едната ръка леката си патрицианска наметка, а другата си ръка размахваше свободно при всяка стъпка. Крепостната порта остана отворена, ала не излезе никой друг след протевона.

Като видя Самуил Мокри, че драчкият протевон и негов тъст се приближаваше сам, обърна се и каза на двамата войводи:

— Чакайте ме тук. Той иде сам.

Той скочи от коня и също се отпрати пеш и сам срещу протевона. Но не отиде да срещне чуждия патриций, а се спря и почака да дойде ромеецът при него. Боеше се Самуил също да не би Хрисилий да се приближи като роднина и когато ромеецът беше вече на десетина стъпки пред него, великият войвода каза със строго лице и равен, твърд глас:

— Готов съм да те изслушам, твоя светлост протевоне на Драч.

Той заговори на ромейски, щом трябваше да говори с един ромеец, който не знаеше български.

Иван Хрисилий направи още една стъпка колебливо и спря изненадан от гласа на Самуила, от думите му. Бялата коса на протевона висеше от двете страни на тясното му лице, той имаше големи очи и дебели, все още черни вежди, бяла клинообразна брада се спущаше едва ли не до златната тока на колана му.

— Светли велики войводо на България — рече той с дълбок, гърлен глас, позахрипнал от старост, но и от вълнение, и продължи: — излязох от Дирахсион сам и с голи ръце, както виждаш, понеже се

срещам с мой зет и син. Идвам тук, при тебе, като протевон на тоя град, но също и като баща на твоята съпруга и дядо на децата ти. Защо дигаш оръжие, сине мой и зетко, срещу тоя град, който винаги те е приемал с радост и с най-добри чувства?

Старият протевон млъкна, за да си поеме дъх, но Самуил Мокри побърза да даде отговора си:

— Да оставим настрана, светли, протевоне на Драч, нашето роднинство. Сега то не е нужно. Аз съм дошъл тук да взема тоя град за моето българско царство. И ще го взема с мир и добро или с оръжие. Това ти ще решиш, светли протевоне, и всички други управници и началници на тоя град. Ще ти кажа още, че аз не ще чакам дълго да решавате и да се колебаете.

Иван Хрисилий помълча доста време след като Самуил изрече последната си дума, помълча той, за да покаже как се води мъдър и важен разговор на него, българина, който го прекъсна грубо и не го дочака да се доизкаже. После протевонът започна:

— Тоя град не е мой и не мога да решавам съдбата му ни аз, ни който и да е от управниците и началниците му. Тоя град е на боговенчания ромейски господар и е част от империята. Аз споменах за роднинството ни, за да ме разбереш по-добре, а не с някаква скрита цел. Това е впрочем, без знанието на василевса аз нищо не мога да решавам за тоя град и те моля да почакаш, докато получа царска заповед. Роднинството ни споменах още и за да имаш по-голямо доверие в мене. Това е всичко.

— Ти говориш, както е по твоя ум и по твоя дълг. Аз също ще говоря, както е по моя ум и по моя дълг. Светли протевоне, ако до утре, до изгрев слънце, не ми отворите вратите на тоя град, за да вляза с войската си, ще вляза с оръжие и като във вража твърдина, с всички последици.

— Но ти ме насилваш, велики войводо! Твоите войници са може би петнайсет пъти повече от защитниците на тоя град.

— Тоя град е по право към българското царство и аз ще го взема. Грижата за неговата защита не е моя, а е ваша, ако искате да го защитявате.

И пак се върна Иван Хрисилий към другата своя мисъл, за роднинството си с великия войвода.

— Чух — каза той с някакъв трепет в гласа си, неголемите му черни очи останаха същите, — чух, че с тебе бил моят внук Гаврил. Искам да го видя. Мил ми е, в жилите му тече и моя кръв.

Лицето на Самуил Мокри се затвори още повече.

Ако трябваше да отговори с първите думи, които дойдоха сега на езика му, той би казал: «Лукавец! Кога ли си показал обич към внуците си, моите деца...»

Той премълча тия свои правдиви думи и рече с леден глас:

— Той е в полка си.

Сега протевонът мълчаливо се поклони и обърна приведения си гръб. Самуил не го дочака да направи нито една стъпка нататък, върна се бързо, качи се на коня и още по-бързо се отдалечи с людете, които го придружаваха. Мълчаливо вървяха след него другите двама войводи, които бяха чули целия му разговор с Хрисилий, ала Кракра не се сдържа.

— Иска — рече той развеселен от собствената си шега, — иска ръка да му целунеш, че ти е тъст. И да ни изпрати по живо, по здраво, а? Стенобитните и метателните уреди останаха по местата си, както ги бяха довели войниците, също и подвижните кули, и костенурките, та и стълбите — да бъде всичко готово за другия ден. Останаха и войници край всички тия уреди, колкото беше нужно, за да ги пазят. Остана и по една хилядница с оръжието си на стража срещу всяка от трите порти на обсадения град. Останалата войска бе разпусната тоя ден за почивка, без да се отдалечава от своя стан.

Денят беше все тъй тих и слънчев. Войниците, които се бяха приготвили за бой, се развеселиха от тая промяна. Разпиляха се нагоре надолу по зелените слънчеви поляни; разсъблякоха се мнозина да се пощят на топлото пролетно слъние. Някои, и не бяха малцина, се струпаха по морския бряг от двете страни на града. Гледаха морето с учудени, плахи очи. Гледаха и корабите, които едва-едва се поклащаха с високите си мачти недалеч от брега. По необозримата лазурна морска повърхност трептяха безброй светлини, оглеждаше, се в нея и самото слънце. Блеснали прозрачнозелени вълни, обточени с кипнала бяла пяна, ласкаво и нашироко се протягаха по гладкия и мокър крайбрежен пясък, дето бяха застанали мнозина от българите. Когато някоя от вълните се плискаше по-надалеко и застрашаваше да измокри косматите им опинци, те бързо се отдръпваха и се разбягваха с весели, но и уплашени крясъци и смях. Те гледаха дълго тая примамлива игра на морските вълни в топлия слънчев ден, ала нито един не се реши да смъкне кожата, с които бе облечен, за да потопи мръсното, въшлясало тяло в зелените морски води. А имаше между тях люде, които бяха дошли от Пангалия*, от Карвуна** и от други

български селища по бреговете на Черното море...

(* Пангалия — гр. Мангалия. ** Карвуна — Балчик.)

На другата сутрин, тъкмо при изгрев слънце, почти едновременно се разтвориха и трите порти на Драч. Сам протевонът излезе да посрещне завоевателя при източната порта, която беше най-голяма и водеше към средишната стъгда на града. Самуил Мокри не слезе от коня и отмина бързо, като каза едва няколко думи на своя тъст и на всички, които бяха излезли с него да го посрещнат. Пред него вървеше стража от петдесет души конници, както ставаше, когато войската се движеше в чужда земя и срещу неприятел, а го следваха всички по-големи началници, знаменосецът му, знамената на всички полкове и втора стража от още петдесет конника. Навлезе в града и цялата българска войска, която на часа зае всички крепостни стени и кули, всички хранилища и войнишки помещения; вън от градските стени останаха само две хиляди пехотинци, да пазят напуснатия български стан и да пазят, според воинските закони, от всяка изненада, макар тук да нямаше откъде да дойде неприятелска войска. Великият войвода се насочи към средишната стъгда, а оттам към пристанището. Наизлезли бяха по улиците много граждани да посрещнат българите, но стоеха повече по вратите на домовете си, сдържани и плахи. Те наблюдаваха мълчаливо влязлата войска, рядко някой от българските славяни, които живееха в тоя град, ще надигне глас и ще поздрави своите. Тук имаше много ромеи, имаше и арбанаси, които не можеха да се радват на българската войска. Крайбрежната улица със своите продавачници и работилници беше празна, празно беше и пристанището; люлееха се край брега само вързани за колове и железни халки изоставени лодки. А тъкмо за пристанището бързаше най-много великият войвода — надяваше се да хване някак корабите, които и до тая сутрин стояха пред града. Излизайки на пристанището, Самуил видя, че бе станало това, от което се боеше: дигнали платна, корабите се отдалечаваха навътре в морето като гигантски птици, които плаваха по блесналия на утринното слънце морски лазур. Самуил Мокри дълго ги гледа, свил вежди, стиснал плътно устни, обладан от потискащо чувство на безсилие.

— Бягат — чу той зад себе си гласа на Ивац, който продължи: —
Защо бягат толкова надалеко? И на двацет разтега да са от брега,
нищо не можем да им сторим.

Самуил въздъхна мълчаливо, сбърна коня си към града. Той остана в

Драч с цялата си войска двацет и два дни. И работи усърдно, за да заличи всяка следа от ромейската власт и да затвърди българската власт в тоя град и неговата околност. Той отстрани най-напред своя тъст от протенонската му служба, също и всички други властници-ромейци, до най-малкия. Назначи българи управници и началници от най-добрите между своите люде. Прибра всяко нещо, било от храна, било от облекло и оръжие, което беше нужно за войската и за царството, макар ромейците да бяха отнесли много повече с корабите си; задържа като пленници и заложници воините-ромейци, защитници на града, но те бяха малки началници и прости войници — големите началници бяха побягнали също с корабите, а някои и от останалите в града войници се бяха изпокрили между тукашните ромейци. Иван Хрисилий идваше всеки ден да му додява. Най-напред искаше да го настави в къщата си, но Самуил му рече:

— Не съм дошъл в Драч на роднинско гостуване.

Протевонът всякак се опитваше да се застъпи за сънародниците си в Драч, оплака се еднаж от насилия и грабежи:

— Твоите войници са все по ромейските къщи... И на жените налитат...

Самуил Мокри му отвърна:

— Иди виж на средишната стъгда: стражите бият всеки ден с пръчки до смърт за грабежи и насилия. Но ти не знаеш ли: тежко му, който не може сам да се защити от чуждия. Вие пуснахте цяла войска в града си.

Великият войвода го прие само един път още и му каза:

— Ти идваш при мене като свой, но къде са двамата ти синове?

— Те... с корабите...

— Да, с корабите. А защо не ме дочакаха като свои? С бягството си те показаха по-голяма искреност от тебе, който непрестанно ми говориш за роднинството си.

В Драч неочаквано пристигна Рун с цяла една дружина свои люде.

Великият войвода го посрещна тревожен и нетърпелив да чуе вести за Биляна, но богомилът започна с други думи:

— Дойдох без твоя повеля, но тук има много работа и за мене.

— Какво си... подушил?

— Ромейска мърша. Тук трябва всичко да се разчисти. И най-напред ще започна с твоите шуреи. Тук ние трябва да стъпим на здраво място. Да не остане ни един враг явен или скрит.

Самуил се загледа в него, пристиснал устни, и после рече:

— Ако те оставя тук с твоето усърдие, ти ще създадеш повече врагове от тия, които ще останат скрити от нашия закон. — Той пристъпи към отворения прозорец на стаята и му направи знак да се приближи, посочи му с ръка морската шир, която се откриваше от тук: — Виждаш ли този простор... Можеш ли да го затвориш за враговете, на държавата ни? Не можеш. Това е широка врата и ще остане отворена. Не мога да я затворя и аз, а трябва да я затворя! — Той се върна към средата на стаята и продължи: — Тук ти нямаш никаква работа. Което беше нужно, направих го аз. Тия дни ще се върнеш и ти с мене към Охрид.

— Велики войводо — изпъна се срещу него Яков Рун:—Моята работа тук не може да свърши никой друг освен мене; такава работа е тя. Познавам аз ръката ти и се боя, че ще оставиш в този град дяволско семе.

Самуил Мокри присви очи, поклати глава нетърпеливо: не, не! Сетне отеднаж попита, сякаш да притисне богомила:

— А ти свърши ли в Преспа, което ти наредих?

— Не — сепна се Рун в своята надменност. — Тоя чернокапец е въплъщение на самия сатана. Мъчих го с най-тежки мъки, доведох го до самия крайчец на живота му. Не каза къде я скрил. Оставих го. Трябваше да го убия.

Самуил извърна потъмнелия си поглед, да не може да го улови Рун. В един само миг оживя цялата му мъка за Биляна. Изчезнала бе, загубила се бе тя без следа. Той махна с ръка на богомила да го остави сам.

Самуил Мокри поведе войската по големия път за Охрид. На самия край на дългата върволица, след бойните уреди и обоза, вървяха, пазени от силна стража, към хиляда и двесте души пленници ромейски войници и по-малки началници, които не бяха успели да се скрият или да заминат с корабите от Драч. Те бяха облечени повечето с износено, похабено българско войнишко, пък й селско облекло — още в Драч мнозина български войници бяха сменили своето с тяхното облекло, което беше по-хубаво и по-здрово, сменили и опинците си с техните подковани обуца, някои от пленниците ходеха и боси. Подир войската сега вървеше още по-голям обоз от коне и волски коли с плячка, която носеха българите след този продължителен поход, вървяха и по-големи стада от коне и всякакъв друг добитък.

Пътят минаваше през планински места и ту пълзеше нагоре по върли стръмнини, ту слизаше по дълбоки, сенчести долища. Селища се срещаха по-рядко, но войниците често забелязваха как от околните височини или иззад крайпътните скали и гъсталаци ги наблюдаваха мълчаливо арбанаси, които пасяха из планините стадата си, а тук някъде бяха и планинските им колиби. Славянски селища се срещаха по малките долини или край реките. Труден беше пътят тук и почивките бяха по-чести. Повечето от войниците се движеха накъм родните си краища, но между тях ходеше една невесела мълва: — Походът няма да свърши. Войната няма да свърши. Няма да ни разпуснат...

Войниците от Деволското, от Главинишкото и Белградското* окръжие се бяха надявали, че ще останат по родните си места след превземането на Драч, а ето, техният войвода Ивац ги поведе с другата войска. Походът продължаваше и кой знае докъде и докога. (* Белград — гр. Берат в сегашна Албания.)

През време на късите почивки или когато войската се спираше да ношува, Самуил Мокри често тръгваше сам между войниците. Той ги търсеше, търсеше най-простите си войници. Те свикнаха да го виждат помежду си и все по-смело разговаряха с него. Техните разговори бяха прости, както бяха и болките им, желанията им, малките им радости — прости и все едни и същи. Разговаряха за храната си, която сега не беше оскъдна, за опинците си, които се късаха бързо, за огъня, който трябваше да стъкнат за през нощта, биха говорили и за времето, ала то беше хубаво и все едно и също вече от толкова дни. Рядко ще се случи някой да разкаже за някоя своя преживелица, рядко ще се чуе и силен смях между тях, макар да обичаха да се шегуват и задяват помежду си. Обичаха те и да пеят, но песните им бяха повече тъжни, дори и когато думите в тях бяха шеговити. Такъв беше целият всекидневен живот на тия прости човеци, като че ли около все едни и същи неща, ала понякога в него се разкриваха големи дълбочини и голяма мъдрост, големи истини, големи мъки или радости.

Във всяка дружинка между тия хиляди и хиляди мъже, която се съставяше от съселяни или от люде от един и същ край, или от същата десетица, или по някаква случайност в общия живот, във всяка дружинка имаше по един старейшина — най-силният между всички, или най-умният, или най-старият, когото всички други слушаха. Той ще посочи мястото на почивката, когато спреше цялата

войска да почива, той ще каже за огъня, той ще дели, ако има какво да се дели, той и ще помири, ако някои се скарат. Тия от дружинката, които трябваше да го слушат, винаги мърмореха против него, но и винаги изпълняваха наредбите му. Ала винаги и във всяка дружинка имаше по един или двама, които хитруваха и чакаха другите да свършат, което трябваше да се свърши. Така тия един или двама бяха против другите, както и другите бяха срещу тях — подбиваха се с тях, ругаеха ги, нахвърляха се да ги бият. Тия дружинки, съставени най-често от земляци, в много случаи бяха нещо по-друго от десетката в общия строй на войската и не винаги десетникът-началник беше и старейшина в тях. Старейшината беше приет доброволно, докато десетникът беше началник, който стоеше над другите не по тяхна воля и често биваше омразен на всички. Великият войвода знаеше за тия дружинки във войската и виждаше в тях народа на една страна, както виждаше на друга страна десетката и целия строй на войската, строгия ред в нея. Като ходеше между войниците си, той търсеше причината на това разделение и търсеше начин, за да се слее в едно дружинката с десетката, да се слее и тук в едно народът с държавата. Но той ходеше между войниците и със своите си грижи и болки.

Самуил бягаше от самотата си. Той беше с царството, носеше го в мислите си, а търсеше своя народ, който беше и трябваше да бъде плът и кръв на царството; той бе загубил най-близките си люде, отделили се бяха от него или той се бе отделил от тях и търсеше близост и топлина между войниците си. Тук беше и родният му син, когото бе отстранил от себе си, ала искаше да го намери отново тъкмо между войниците си и такъв, какъвто искаше да го види. Така и стана, по-късно, когато те пак се сдружиха и тръгнаха заедно вече завинаги.

Спря се войската еднаж за нощна почивка тъкмо на стъмване. Пътувала бе дълго между два високи, стръмни бряга и едва късно се бяха отворили край пътя места, удобни за нощуване. Късно беше вече за всичко — и за храната, и за по-сгодно легло, пък и нощта, която настъпваше, идеше тъмна, безлунна. Щом спря войската, полк след полк, стотица след стотица и започна да се отбива по поляните встрани от пътя, Самуил остави коня и тръгна между войниците. Във вечерния здрач и в общата бъркотия, в общата надпревара някои от войниците все пак го познаваха и се обръщаха към него, правеха му място да мине, ала още повече бяха тия, които не го познаваха, не го

забелязваха и говореха, викаха каквото им дойдеше на езика в негово присъствие, блъскаха се и се сбиваха за по-широко място или за по-голям къс месо, или тъй, от възбуда и проклетия. Народът, особено от тия по-южни краища, беше нетърпелив, сприхав и буен. Самуил се оглеждаше и вляво и вдясно, поспираше се, но рядко се намесваше, а много по-често отминаваше незабелязано, за да не заприлича на сърдит дядо, който все се кара на немирните си внуци.

Спрели са се двама край някакъв храст, разкрачили са се един до друг и току се блъскат с лакти:

— Иди по-нататък! Не виждаш ли: няма къде да легна.

— Ти иди по-нататък. Това място си е мое!

— Иди по-нататък бе! Ще те ударя... — замахва единият, но другият го изпреварва и го удря с празната си торба през лицето.

Нахвърлят се един срещу друг, вкопчват се, падат в храсталака, премятат се. В същото време други двама, по-сговорни, се настаняват на спорното място. Великият войвода се усмихва под мустак и отминава. По-нататък се чува друга разпра:

— Дай секирата.

— Секирата си е моя. Намери си друга секира.

— Ти си насякъл... Дай да насека и за нашия огън. Месото дадоха.

— Не давам. Намери си...

Самуил Мокри посяга, взема секирата от единия, мълчаливо я подава на другия и отминава.

Вече на много места по протежението на пътя пламтят огънове и все по-ярко в сгъстяващия се мрак. Над временния войнишки стан се носят кълба лютив пушък, развявани от хладния вечерен ветрец.

Някъде вече са разгорени големи купчини жар и върху нея са нахвърляни късове овче месо. Около всеки огън са се струпали войници, гладни и нетърпеливи. Някои побутват огъня, други все посягат към късовете месо, оглеждат ги, обръщат ги и току дръпват опарените си ръце и лакомо ближат мазните си пръсти.

— Дръпнете се бе! Ще изпадате в огъня... — махва с ръка към всички най-търпеливият, който иска месото да се изпече добре. Той е коленичил пред огъня и непрекъснато го раздухва с просълзени очи, секне се шумно с палец.

— Хайде, стига му! — обаждат се по-нетърпеливите. — Стига му вече. Искаш да изгори...

И току посягат един през друг, разграбват късовете недопечено месо,

отдръпват се, но пак сядат близу до огъня — с настъпването на нощта става по-хладно по тия планински места. За най-търпеливия остава най-лошият къс, но той продължава да стои на колена пред огъня и чака месото му да се изпече добре.

Самуил се спира до една такава дружинка тъкмо когато войниците разграбват месото от огъня.

— Няма ли и за мене едно късче? — пита великият войвода и стои там, чака.

Войниците се оглеждат кой къде да седне с по един или два къса месо в ръце и неговият глас ги спира. Те се заглеждат в него и като да не вярват на очите си. Той се е изправил в оскъдната светлина на позагасналия огън в своята сива вълнена наметка, с войводския шлем, попритиснат над очите му, и чака. Войниците го гледат и не вярват на думите му, не вярват, че е толкова гладен. После неколцина отеднаж протягат към него късове месо, пристъпват по-близу:

— На! На!

Като че ли забравят глада си, като че ли е по-любопитно да видят как великият войвода ще яде печено месо. Той взема един къс и се оглежда де да седне на зелената трева. Войниците се радват на вожда си, отдръпват се в кръг около него.

— Седнете, седнете и вие — казва Самуил, подхваща дългата наметка със свободната си ръка и сяда край огъня.

Той хвана месото с две ръце, откъсна от него със зъби и започна да дъвчи спокойно, като да беше сам край огъня, на меката влажна трева. Войниците го гледаха и току започнаха да се споглеждат, да се подканят мълком. Някои и започнаха също да ядат, както стояха там прави. Най-сетне един от тях се реши, сви нозе и сякаш напук някому, настани се добре на тревата, но срещу великия войвода, да бъде все пак по-далеко от него.

— Я го гледай ти Бабчора... — засмя се друг от войниците завистливо. — Разположи се човекът.

Самуил погледна през светлината на огъня седналия срещу него войник и попита с пълна уста:

— Ти Бабчор ли се казваш?

— Аха — поклати бързо глава войникът с ококорени, засмени очи. — Бабчор. — И на баща ми така викат.

— От кое място си?

— При Вич планина е нашето село — отговори войникът и се

виждаше колко му беше драго, че великият войвода приказваше с него. Той бързо добави: — Вич планина, към Костур.

— Знам, знам — кимна Самуил и пак ръфна от месото в ръцете си. Другите войници един по един се престашаваха и сядаха около огъня, най-напред по-близу до Бабчор, а после все по-близу до великия войвода, докато склучиха кръг заедно с него. Двама седнаха едва ли не коляно до коляно от двете му страни, надойдоха войници и от съседните дружинки, насядаха и те или стояха прави зад другите. Всички гледаха с почуда или с някаква детинска радост най-големия си началник. Дояждайки своя къс месо, Самуил не преставаше да разпитва войниците за родните им места, за едно и друго, после хвърли в огъня останалия в ръцете му добре огризан кокал. Ядоха с него и всички войници наоколо. Някой отиде и донесе наръч дърва, хвърли ги в огъня, който вече загасваше.

То се знае, всички познаваха великия войвода, виждали го бяха много пъти, откакто бе започнал походът, някои и преди това, но сега беше съвсем друго. Той седеше с тях на тревата и във всичко беше досъщ като тях. Яде и той като тях от същото недопечено месо, по същия начин хвърли кокала в огъня, поиска вода и пи от кратуната, по същия начин обърсваше с ръка и сълзите от очите си, потекли от дигналия се пушък. Приказваше спокойно и просто, на няколко пъти отговори, че е ходил там и там, че знаеше едно или друго за това или онова място, и на войниците се струваше, че е бил винаги с тях или близу до тях. Те неусетно се попритисваха по-близу към него и разговорът ставаше по-оживен. Водеше го най-много Бабчор, който го започна, пък и такъв беше той, по-смел в приказките си и шегобиец. Кой друг би се осмелил да попита:

— Сега към дома ли си отиваме, велики войводо?

Самуил Мокри не отговори направо, а обърна като на шегата:

— Много бързате вие за дома...

Сякаш тъкмо това чакаше Бабчор и подзе шегата:

— Бързаме всички. Щни заради невестите си, други с момите имат работа да вършат. Аз...

— Ти от кои си? — прекъсна го Самуил.

— Мъничък съм аз още, велики войводо — зачупи вежди Бабчор. — С момите аз още си играя. — Наоколо се дигна смях и весела глъчка, понрави се шегата на Бабчор, а той още повече се засили, загуби срам дори пред великия войвода: — Някои бързат повече и от страх за невестите си, да не би друг да спи с тях...

Избухна още по-силен смях; един от съседите на Бабчор току го удари с юмрук в широкия гръб, но и той едвам сдържаше смяха си: — Мълчи бе! Разпрана уста.

Самуил слушаше спокойно войниците си — нека се посмеят, нека се пошегуват, а някой там, в сгъстилата се тъмнина, около огъня, викаше сърдито:

— Така ли се приказва... Седнал срещу войводата, като да му е побратим от сто години!

Бабчор изви нататък, към тъмното, дяволити очи:

— Ама аз, Глушецо, не казвам нищо за твоята невеста, бога ми! Ти защо се сърдиш толкова...

Още по-силен смях заглуши последните думи на шегобиеца — знаеха мнозина тук, че невестата на Глушец имаше лоша слава.

Поутигнаха смехът, закачките, също и сърдитият глас на Глушец, а като заговори отново Самуил, всичко наоколо съвсем затихна. Той каза:

— Като излезеш сутрин да ореш на нивата, тъй ли ще я оставиш, недоорана, дома ли ще бързаш да се прибереш? Ние сега сме излезли да орем голямата нива, царството ни. Със здрав плет ще го оградим, да не го

прескачат вълци и лисици. Такава е нашата работа сега, а вие потърпете. Торбите ви не остават празни, а и по домовете си изпратихте едно и друго.

Мълчаха войниците, щом говореше великият войвода, но думите му стигнаха и до сърцата на мнозина. Чу се изеднаж пресипнал, напрегнат глас и пак оттам, от тъмното, та не се виждаше кой попита:

— А кой ще жъне тая нива, голямата?...

Великият войвода и не погледна нататък, сякаш бе очаквал да го попитат тъкмо с такива думи, но войниците избутаха някого по-напред и в трептящата бледа светлина около огъня се показа още по-бледо брадато лице с изпъкнали подочни кости, та очите едвам светлееха под дебели, строго заключени вежди, над които бе натиснат кожен войнишки шлем. Самуил едва поизвърна очи към него, като да го познаваше отдавна, и се огледа наляво, надясно, да отговори на всички:

— Ще жънат, които са орали и сели. Всеки на своето място ще жъне. И аз, и ти. Знаем аз болката ти, и мислите ти знаем. Ти искай своето и вземи го, щом ореш и сееш. Такъв е праведният закон. И за болярина също, и за войводата, и за владиката. Да бъдат те власти, но не само

по име и власт, а да бъдат и добри пастири. Та кава нива орем и сеем ние сега и ограждаме. Не чакайте да се върнете скоро по домовете си. Нито ще ви пусна, нито сам ще си отида. Не може нито без мене, нито без вас. - Той се загледа в огъня и мълча някое време, после се озърна и като да се учуди, че беше между толкова люде, които го гледаха мълчаливо и чакаха да продължи. Стана бързо, попридръпна пак наметката си: — Ядохме и пихме, а сега да поспим. Нощта е къса сега... Наскачаха всички с него. Той отмина, а около огъня се надигна врява и пръв започна Бабчор, синът на Младен Бабчор:

— Няма да ни пусне, чухте ли? Ама аз... само да минем по-наблизу.

Ще прескоча барем за една нощ до село, па каквото ще да става.

— Чака те там някоя, а?

Бабчор се ухили и побутна шлема си назад. Някой попита в тъмнината:

— А нивата? Кой ще оре голямата нива?...

Войската мина през Охрид, но не спря в града, а продължи за Обител и където я настигна нощта, там остана да ношува. Такава беше повелята на великия войвода. Като се спряха на нощен стан, Самуил потърси най-напред своя син. Намери го на мястото му, в неговия полк. Още като го видя отдалеко, изправил едрата си снага между войниците от хилядницата му, Самуил отново го почувствува до себе си, в самото си сърце. Не беше се полъгал младият човек да поостане в града, да се отбие при майка си.

Войската мина също през Обител и се спря на четвъртия ден чак по поляните край Воден. Тук великият войвода я раздели на три части: едната част остана във Воден, другата изпрати в Мътлен, а трета една част върна в Сетина.

От цялата войска Самуил избра три дружини от по петстотин души най-добри войници и началници, все конници. Всяка дружина водеше и по петдесет свободни коня. Както бяха подбрани людете и конете им, така беше подбрано и всяко нещо по тях — оръжието, облеклото, конската сбруя. Войниците бяха въоръжени само с дълги мечове и с мечици, които носеха отзад, напреко на кръста; носеха яки плетени ризници от бохемски тел, островърхи шлемове също от бохемско желязо, наръкавници до лактите, облеклото им беше от зелена обработена кожа, обути бяха с високи подковани обуца. Само торбите и съдовете им за вода бяха по-големи, а всичко друго по тях беше леко за носене. И все бяха млади люде, и войниците и

началниците им — най-стар и много по-стар от другите беше първият им началник Самуил Мокри.

Великият войвода не каза никому по-точно за къде готви тия три дружини. Дори и на царя и на по-първите войводи каза само общи думи:

— Ще ги вода към Солун.

— Как тъй към Солун... с хиляда и петстотин души! — подигна вежди Ивац.

— Стигат. Солун аз няма да вземам — усмихна се Самуил.

— Но мигар ти — разтревожи се царят, — ти ли ще ги водиш!

— Да. Иначе не може.

— Но това е опасно за тебе, велики войводо, с три дружини в чужда земя!

— Искам да видя всичко с очите си. За нас е опасно навсякъде, като сме на война, а там аз трябва да видя всичко с очите си.

— Тогава — улови го за ръката стремително, с двете си ръце пернишкият войвода Кракра, — тогава вземи и мене, братко!

Самуил сложи другата си ръка върху ръцете му и пак се усмихна:

— Млади люде са нужни за тая работа, по-млади. Аз пък — изпревари той думите му, — аз... трябва.

Той не взе с тия дружини и сина си, дотолкова беше опасно това, което предприемаше с тази малка войска, но за себе си каза: трябва. Два дни след Петровден той изпрати първата от трите дружини да мине Вардара и да навлезе в Солунското поле, на отвъдната страна на големия град и чак към Струма. Една неделя след тая първа дружина замина самият той с втората дружина, направо от Воден, по северната страна на вардарските блата и през реката Вардар. Нареди също и на третата дружина да тръгне, тя пък една неделя след него, през Верея, по долината на Бистрица, по южната страна на вардарските блата и през самите блата, като пресече Вардара през най-долното му течение, където е най-сгодно, и там ще се движи тя — между левия бряг на реката и големия град.

— Все повече през води ще се движиш — рече той на полковника й.

— През блата и реки, та дано да са по-пресъхнали в това горещо вече лято...

Коего бе наумил да свърши в тоя поход на трите конни дружини, трябваше да го свърши неговата дружина и той самият, а другите две бяха негови пазители, като крила от двете му страни, към Вардара едната и към Струма другата. Те трябваше да смущават повече

ромеите, да отвличат вниманието им, да ги заблуждават, пък и да гледат всичко с четири очи. За безопасността в похода и за всичко, що беше нужно в него, Самуил Мокри се надяваше и на многото български славяни, които населяваха тия места чак до самите стени на Солун. Това беше земя на ринхините...

И една сутрин великият войвода се намери с дружината си на сред Солунското поле, след като бе преминал предната нощ намалелите води на Вардара. Далечно-далечно наоколо не се виждаше нищо друго освен равно като застояла вода поле и над него — бледосиньо небе, без нито едно облаче в това ранно утро през втората половина на месец Чръвен*. Нивите бяха ожънати, презрели бяха и всички треви тук под горещия дъх на Бялото море, та полето изглеждаше жълтозелено и съвсем избледняваше нататък, към niskия хоризонт. Само на североизток, по цялата тая страна, се виждаше в далечината тясна модра черта като тъмен процеп между небето и земята, и това бяха обширни гори, които слизаха в полето чак от Беласица и Круша планина. Тъмнееха се тук и там по полето наоколо разкривени саморасли дървеса със засъхнала вече шума, но с тях равнината изглеждаше още по-просторна. Не се виждаше наблизу и друго човешко същество освен тия петстотин конници. Селските люде рано привършваха полската си работа по тая приморска равнина, дето всичко рано поникваше и узряваше. В далечината пасеше разпиляно стадо коне, а отнякъде се дочуваше блеене на овци и това беше единствен признак, че някъде тук имаше и човешки жилища. Тихо беше навред в прохладната утрина, не се обаждаха ни земни, ни небесни твари, забързали повече за храната си, преди да запламти над равнината слънчевият огън. Слънцето бе вече изгряло, ала росните капки още блестяха по тревата. Безшумно се стрелваха край конете полски ластовици, черни в прозрачния въздух, а високо горе, сякаш под самия небесен свод, кръжеха орли като че ли на едно и също място. Изневиделица се появи щъркел, размаха крила ниско над конната дружина и бързо изчезна в далечината. Зацвили нататък едвам чуто и кон. Веднага отвърнаха на далечния зов и няколко от войнишките коне — остро, треперливо, радостно, други заудряха с предни копита по твърдата земя, влажно застъргаха между зъбите си железата на юздите.

(* Чръвен — юли.)

Самуил Мокри и не забелязваше тия първи звуци на започващия летен ден. Той стоеше с коня на седем-осем разтега от дружината си,

втренчил поглед в простора право на юг. Нататък бяха избързали вече предните стражи, също по трима вляво и вдясно от дружината и едвам се чернееха, спрели конете си и те в далечината. Самуил се чувствуваше като сред открито море и не знаеше накъде е брегът и дали е наблизу. Още след изгрева на зората отделни конници от предпазните стражи бяха притичвали насам с една и съща вест: — Не се вижда нищо наоколо, велики войводо...

Какъв път имаше още до Солун? Ще стигне ли с един конски преход до някое място откъдето би могъл да го види? Той знаеше, че и в тоя миг, когато бе застанал сред полето с дружината си, от разни страни го наблюдаваха зорки очи — някой овчар или коняр, скрит в долчинка или трап, някой подранил пътник или дебнещ ловец, а може би и някой ромейски страж. Той знаеше, че по невидими долища в далечината наоколо имаше и човешки жилища, имаше цели селища. Но великият войвода не искаше да среща и да пита за път и посока когото и да било, преди сам да види поне еднаж стените на големия град. Нека го следят чужди очи, може би и вражески, но никой още не знае в тая широка равнина каква е тая дружина бързи конници и накъде върви.

Самуил огледа още еднаж далечния хоризонт вдясно, огледа го и вляво, после се извърна, опънал нозе в стремената, дигна глава, засени си с ръка да види слънцето и невидимия му път по небето и пак се загледа, напред. Главата на коня му, с малки щръкнали уши, беше насочена право на югоизток. Натам беше Солун, натам беше Бялото море... Великият войвода дигна ръка, изпъна я нагоре и я държа тъй, за да я видят предните стражи, също и цялата му дружина и после я размаха напред-назад до три пъти. Видяха всички знака му. Конете на предните стражи, както и на тия, които бяха вляво и вдясно, се раздвижиха в далечината и току се спуснаха нанаяпред. Премина глух, трептящ шум и през редиците конници зад великия войвода — всеки от тях поприбра поводитите здраво в ръката си, понамести се на седлото, поопъна стремената, някой и пошушна на другаря си, без да се обръща:

— Тръгваме пак...

Свалил бе ръката си и великият войвода, понамести се на седлото си и той. Стисна повода в лявата ръка, отпусна го нанаяпред и току смушка коня:

— Хоп! Хоп...

Конят се втурна напред. Животното усещаше всеки негов знак, долавяше с острите си уши всеки звук и трепет на гласа му и като че ли чувствуваше волята му:

— Напред, напред!...

Затропотиха хиляди подковани копита зад него, докато се сля тропотът им в един общ тътнеж и сухата твърда земя застана под тях. Лек облак прах се дигна изпод конските копита, развя се встрани от конната дружина и полетя заедно с нея, проточи се нанаяд. Докато конете минаваха по тревисти поляни и мачкаха, стриваха засъхналата трева, прашният облак, който се носеше заедно с тях, се развяваше като сиво прозрачно було, ала щом прекосяваха някой път през полето или тичаха през ожънати ниви, облакът се сгъстяваше, надвесваше се над конниците, скриваше ги и летеше напред заедно с тях като някакво хилядоного чудовище, повлякло след себе си безкрайна опашка.

Самуил Мокри се поклащаше на седлото равномерно, според движенията на коня — той сякаш се бе слял в едно тяло с животното, приведен леко напред с едва присвита дясна ръка, а с лявата стискаше отпуснатия свободно повод, за да се чувствува свободен и конят. Той не го докосваше и с шпорите си — усещаше с цялото си тяло свободния бяг на силното животно, което сякаш се бе упоило от някакво чувство за волност в тоя необятен простор. А ездачът едва-едва забелязваше ширския простор наоколо, земята, която бягаше нанаяд под копитата на коня - ту тревиста, ту жълтеникавозелена, ту разголена, сива и напукана; едва усещаше как конят му леко прелиташе през трапища, между и ниски брегове край пътищата и пътеките; едва долавяше край ушите си подсвиркването на въздуха, тътена на хилядите копита зад себе си, който ту позаглъхваше по меката трева, ту бързо се преливаше в разтърсващ грохот. Самуил бе втренчил напрегнатия си поглед в далечината пред себе и в тоя поглед беше сякаш цялото му съзнание. Ризницата му като да бе оживяла — притискаше гърдите или това беше въздухът, който хладнееше по разгорещеното му лице, биеше се в гърдите му, сякаш да го спре, или беше затрудненото му дишане от умора и вълнение, или нетърпението, копнежът му да види по-скоро високите назъбени стени и кули на Солуна.

- Хайде, още, още!...

Той имаше крила на рамената си, ала равнината пред него беше безкрайна.

— Още, още...

Конят му бе изпулил страшни очи сякаш срещу цялата тази равнина, която не можеше да догони, да прескочи. С такива изпулени, страшни очи тичаха след него и другите стотици коне, разпенени и вече уморени. Задъхани, със зачервени, влажни лица се поклащаха безспирно и ездачите им, близу един до друг, коляно до коляно. Някой изеднаж хлътна сред тия дълги гъсти редици, конят му рухна препънат с главата под себе си, праметна се и ездачът и току се притисна към коня, замрял и той на твърдата земя. Скочи на задните си нозе препускащият след тях кон, дигна се високо ведно с ездача си и току се отметна встрани, прелетя досам тях, а след него, кривнали и те, се понесоха другите коне. Прилепил се до коня със затворени очи и спрял дъх, падналият ездач усети как отлетя нататък гръмливият тропот на страшните копита, наоколо ставаше все по-тихо. Той отвори очи и се огледа; размърда се и конят му, дигна глава, рипна на предните си нозе. Ездачът видя как се отдалечаваше, повлякъл се по земята, страшният облак, който премина над него. Той скочи и не помисли да види дали стоеше здрав и читав на нозете си, а задърпа коня за юздата със сълзи в гърлото:

— Хайде... да ги настигнем! Ще ни изоставят! Хайде...

Конят замахна надолу и високо нагоре глава, протегна дългата си шия и се дигна на четирите си нозе, разтърси се цял и току изцвили жално, разширил ноздри, накъм отлетялата дружина. Ездачът се метна на седлото и препусна да настигне другарите си.

Слънцето се бе издигнало доста високо. Небето бе побеляло от жаркия му блясък, все по-неясна ставаше в далечината равната линия на хоризонта. Необятното поле чезнеше далеко напред в някаква мъглява светлина и като че ли нямаше граница и край. По едно време Самуил усети, че конят му изоставаше — бавно, едва-едва; дочу и хрипливото му дишане. Ала той, ездачът, не искаше да спре, не можеше да спре. Още... Още един скок! Може би ей сега ще се покажат назъбените стени, ще изникнат висохи и неподвижни по целия насрещен хоризонт в далечната мътнобяла светлина, в която чезнеше и небе, и земя.

Конят вече премалчаваше и можеше да падне под него. В далечината вдясно се показаха широки тъмнозелени петна, а между тях проблясваха води. Нататък бяха блатата при устията на Вардар и река Галик. Още по-наблизу вляво заблестя друга водна ивица, която лъкатушеше надалеко из полето и ту се появяваше, ту изчезваше

между по-високи брегове и зелени храсталаци. Това беше самата река Галик, чиито води слизаха чак от гористите стръмнини на Круша планина, влачеха се лениво през Солунската равнина и се вливаха в блатата и мочурищата около устието на Вардар. Сега Самуил Мокри знаеше къде е. Някъде наблизу минаваше главният път от Драч, но той не искаше да излиза на пътя и се насочи с коня си да пресече Галик. Втурна се нататък животното с нови сили — притегли го, види се, водата. Не след много нахвърли се в реката цялата конна дружина с весел шум и плясък, разплискаха се и се дигнаха освежителни бризки вода. Конете зашляпаха и пръхтяха по реката надолу — водата беше плитка сега, посред лято, и течеше едвам забележимо между ниските брегове. Самуил зави по една зелена лъка на левия бряг, хлътнала ниско и тук-там обрасла с ракитак. Той даде знак и слезе от коня, запремятаха нозе през седлата и войниците му. Сгодно място за почивка беше тая скрита низина край реката, конете веднага запротягаха шии към свежата сочнозелена трева.

На срещуположния край на лъката се виждаше стадо овци, което бе побягнало нататък, когато дружината прегазил реката, а сега пасеше мирно там, разпиляно между ниските ракитаци. Овчарят бе изчезнал, но сигурно се спотайваше някъде наблизу. Неколцина войници се насочиха към стадото, уловили ръчките на мечиците си. Самуил махна с ръка:

— Не, не! Кажете им да се върнат при конете си. Ние сме за малко тук. Да си отдъхнем. После, после... Гладни няма да останем.

Късият час на почивката мина неусетно или пък нетърпението на великия войвода беше преголямо. Докато се поогледаха войниците, той отново даде знак за тръгване. Когато изтопуркаха конете пак на открито поле, Самуил поведе дружината си право на югоизток. Далечината напред беше пак скрита в светнала, сякаш нажежена от слънцето мъглица. Не много далеко вляво се надигаха едва-едва разлати хълмища, по които се тъмнееха гори. Те се протягаха също на югоизток и се губеха нататък. Стъпка по стъпка конете бързо засилиха ход и като че ли гледаха да не се отдалечават повече от тъмнеещата линия на проточилите се вляво височина. Ала сякаш и те чувствуваха, че целта на това препускане през равнината беше вече близу и бързаха-бързаха да я стигнат.

В простора право насреща най-напред блесна морето — широка сребристосинкава ивица, в която се отразяваше небесната светлина. Равнината напреде изглеждаше като праг към това далечно

отражение на светналото небе. Великият войвода летеше сякаш към самото слънце, разтворил жадни очи.

— Още малко... още малко... Ето!

Той препускаше само на един конски скок пред войниците си, които се бяха струпали нашироко зад него, вече без ред и също така нетърпеливи. Самуил усещаше всеки миг, че те са близу до него, веднага след него и в общия грохот на хилядите конски нозе долавяше като че ли ударите на всяко копито. Той се извърна, замахна широко с ръка и силният му глас мина през безспирния тътен около него:

— Ето морето! Бялото море...

Земята въздъхна и затътна още по-силно.

По едно време далечният блясък на морските води започна да чезне, да потъва и равнината пред конниците взе да се надига по-високо, да расте като преграда пред очите им. Цялата дружина се втурна през една широка низина и когато не след много стотиците коне загребах нагоре по отсрещната страна на низината и излязоха на едно невисоко плато, конят на великия войвода опъна предните си нозе и току се потътри по сухата трева, после се дръпна назад и се дигна за един миг на задните си нозе. Струпах се гъсто току зад него и другите коне, над земята изеднаж легна тишина, докато започна да се чува пръхтенето на задъханите коне, сухото поскърцване на кожените седла, тихото свистене на размахваните конски опашки. Уморените ездачи мълчаха и ту един, ту друг облизваха с лепкавите си езици пресъхналите устни. Някой промълви хрипливо:

— Солун...

Далече напред, тъкмо там, където равнината надигаше широкия си гръб и закриваше блесналите морски води, се очертаваха доста ясно върху светлото небе високи крепостни стени едва ли не по целия хоризонт нататък. На такова разстояние не се виждаха по тях ни люде, ни каквото и да било друго, не се виждаха и зъберите им, но личеше, че това беше един огромен каменен пояс, който опасваше големия град по височините около него. Това беше една необикновено висока крепостна ограда, която скриваше целия град, препречваше хоризонта. Гордо и застрашително се издигаха по цялата ѝ дължина още по-високи кули. Самуил знаеше, че на много места стените бяха двойни и тройни, на много места между тях бяха издълбани цели пропасти — ровове и ями, знаеше, че зад тия стени живееше едно гъмжило от шестдесет хиляди души и повечето бяха

ромеи. Великият войвода бе чувал и знаеше много неща за тоя град и което не бе чувал с ушите си, сега го търсеше с мисълта си. Като гледаше високите стени насреща, той негли виждаше и скрития зад тях град, безбройните му къщи и улици, шумните му стъгди и пазарища, църквите му, царските сгради и управления, а колко ли кораби се люлееха по водите на широкото му пристанище...

Самуил Мокри гледаше с ненаситни очи градските стени и сякаш да ги изгори с погледа си — толкова силно беше желанието му да разруши тая непреодолима ограда и да проникне в големия крайморски град. Някога към него се е приближавал без сполука и великият Симеон, а векове преди него още Испериховият брат Кубер е напирал върху тия стени с многобройни славянски пълчища от цялата Долна земя. Като сив вълк, който се върти около здраво оградена кошара, великият войвода сбута коня с железните стремена, подкара го по широкото плато вдясно и все оглеждаше далечната крепостна стена. Войниците му вървяха след него и тихата им връва се сливаше с глухия тропот на конете. Като вървеше така по височината сред полето, Самуил съгледа и позна в далечината надолу големия път, който идеше чак от бреговете на Синьото море; виждаше се отдалеко цяла върволица от люде, коли и добитък, която се точеше по пътя чак накъм градските стени, където се издигаха една до друга две най-високи кули и навярно там беше някоя от градските порти. После великият войвода се върна с людете си да разгледа крепостните стени и от другата им страна. Видя и цариградските порти, също и пътя за Цариград. Със същото внимание той разглеждаше и всички места около градските стени, от морския бряг на едната им страна до брега на другата им страна. Виждаше той прегоряло вече голо поле, пръснати по него дървеса, редица тополи край пътищата, по междите на скосените за трети път ливади, край пресъхналите потоци. Тук се забелязваха и села по-нагъсто, а вляво се тъмнееха гористите ридища на Хортач.

Като гладен вълк се въртеше Самуил Мокри край оградата на големия град и търсеше откъде би могъл да я прескочи. Висока беше тя и здрава, но голямо беше желанието на великия войвода да влезе в тоя град. И пак мислеше, той не за славата на завоевателя, а за царството, което искаше да издигне. Той откъсна с усилие поглед от далечната каменна стена и плесна коня си по влажната шия, обърна го натам, откъдето бе дошъл.

Самуил Мокри ходи още много дни по Солунското поле от татък Вардара. Стигна той и до Струма, навлезе и в гористите усои на Круша планина, ходи и близу до южните подножия на Беласица. Бързи гончии непрекъснато го свързваха с другите две български дружини които се движеха наоколо според неговите движения и по негова повеля. Той обходи цялата тази страна, оглеждаше всеки дол и бряг, всяка пътека и поляна, ала сега още повече търсеше людете, които живееха по тия места. Славянските селища тук бяха много. Ромеите бяха повече край трите главни пътища, които излизаха от Солун, в по-големите селища, дето имаше царски люде и войска, по стражевите или болярските кули, които бяха пръснати из цялата равнина, по проходите на север и на запад. Славяните бяха чували вече за него и за делата му, посрещаха го и го изпращаха като свой, макар и не без страх, щом беше болярин и войник, но техният страх от ромейските боляри беше по-голям. Самуил им говореше за тяхно, българско царство и те се заслушваха в думите му, но си мислеха дали не би могъл да ги поведе за плячка към богатия град на морския бряг. Ромеите той избягваше. Към техните кули и селища се сбърна едва когато реши да се връща в България.

По заповед на великия войвода и трите дружини тръгнаха едновременно от изток към запад. Неговата дружина се движеше най-близу до града, а другите две бяха по на север и обхващаха местата чак до Круша и към Беласица. Те навлизаха сега във всяко ромейско или смесено селище, обсаждаха всяка стражева или болярска твърдина. Водеха се краткотрайни битки — ромеите нямаха големи сили, българите пък нямаха много време да се бавят около всяка кула, но разрушиха и опожариха много твърдини, пък и мирни села, дето людете се опитваха да се защитават. Където минаваха трите български дружини, далеко пред тях по посока към запад, към бреговете на Вардар вървяха големи стада добитък и най-вече коне. Събирани бяха и отвлечани тия стада от ромейските селища, през които минаваха българите.

Трите дружини се върнаха заедно във Воден. Доведоха те големи стада ромейски коне, едър и дребен добитък, а великият войвода Самуил Мокри донесе в мислите си големия крайморски град в един по-ясен образ — той бе видял стените му и блясъка на Бялото море. И беше като омагьосан. Стана още по-неразговорлив, натежа погледът му от непрестанен размисъл. Не само поради нарасналото негово желание да вземе Солун и крайбрежието му за царството —

сега той знаеше много по-добре и колко трудно беше това. И мислеше непрестанно как да махне всяка трудност, как да удари ромеите с по-голяма сила. Всичко друго в мислите, в желанията му оставаше по-назад.

Самуил мислеше да събере още войска, добре да я облече и обуе, още по-добре да я въоръжи и обучи. Говори с царя, говори с всгкиго от великите боляри и войводите, сетне поиска да се събере и великият съвет. Нямаше кой да му се противопостави и да му пречи открито, след като бе влязъл в Драч и бе докарал плячка в царството. Тръгнаха вестители по цялото царство с царска повеля да се събира още войска с облеклото, с оръжието, с храната ѝ, върнаха се по твърдините и градищата си всички войводи и полковници, за да събират още люде за своите полкове. Конете, които докара Самуил от Солунското поле, влязоха до един във войската. Запази се и една голяма част от другия докаран добитък, а другата част се изкла за сушено, солено месо, за опинци и за щитове, които се правеха от яки волски и биволски кожи.

XI

Билиана Маркова виждаше всичко от своята малка стая. И като нямаше свои радости, живееше с чуждите. Тая година и родитбата беше добра по нивиците и лозята край селската река, израснаха буйни треви по ливадите, та и жълъд за свинете се роди по горите в голямо изобилие. Боляринът на тия места беше на война с мнозина от людете си, тия пък от господарските люде, които бяха останали, колкото и да бяха усърдни, не можеха да приберат всичко, що беше господарско. В хижата на Младен Бабчор неочаквано си дойде неговият син — младият Бабчор, който беше на война.

— Е, свърши ли се войната? — попита баща му, оглеждайки го с хитрите си очи. — Май не ще да се е свършила, щом идваш с меча си. Младият Бабчор бе избягал от войската, докато минаваше тя по големия път от Охрид за Воден. Дошъл си бе в родното село без позволение, с едно дребно конче, което бе забрал още в Тесалия и то ходеше с обоза на полка. С него младият Бабчор докара и две врещи с плячка. Дошъл бе той да види момата си в селото, да се ожени за нея. Сега беше и такова време, че който искаше да направи нещо, можеше да го направи, още повече, ако имаше меч на бедрото. Още същия ден младият Бабчор доведе и момата си в бащината хижа. Едва след това каза на стария, което бе наумил да му каже:

— Дойдох за два дни. До Воден все ще настигна полка си. Докарах кон, две пълни вреци и жена ето си доведох. Тя ще работи вместо мене и ще пази моето.

Тук нямаше нищо неясно. Войникът бе докарал кон и плячка, в хижата влизаше и нов работник. Дуна, доведената мома, беше дребничка, но много пъргава, с весели черни очи и все засмяна. Едващо влязла в хижата, и мигом си намери работа около двете вреци, които бе донесъл младият Бабчор. Свекърът, старият Бабчор, я поогледа и току кимна с глава: добре. Трите жени, свекървата и зълвите, я гледаха изпод вежди и всяка според нрава си; по-малката зълва веднага се сдружи със снахата и взеха заедно да се кикотят. До вечерта в хижата на Бабчор се събра много народ и повечето бяха жени. Бабчор изкара цяла делва с медовина и започна сватбено веселие. Младите жени пееха песни със зачервени бузи и в песните си изричаха безсрамни думи, които иначе не биха казали. Те се улавяха ръка за ръка и се въртяха около младоженците, подрусваха се през всеки четири стъпки, поклащайки коремите си, повтаряха все едни и същи думи като любовни заклинания и на края провличаха грубите си гласове в песен. Споменаха за поп, да дойде и да венчае младоженците по християнски, ала нямаше поп ни в селото, ни в някое от по-близките села. Тогава начертаха с мек въглен на челата на двамата млади люде по едно малко кръстче и всичко, що правеха по-нататък за сватбата им, беше по старите бесовски обичаи, както и безсрамните им песни.

Биляна лежеше полуизправена в ъгъла си и търпеливо слушаше сватбения шум и викот. До нея седеше и детенцето ѝ, тя го пазеше да не полази въвн от стаичката и гостите да го изпогазят с босите си нозе. Те всички се бяха изпоредили да я погледат, да поговорят с нея, но сега бяха я забравили в нейния ъгъл. Само две бабички бяха се настанили в другия ъгъл на стаичката ѝ клатеха глави една срещу друга, мляскаха с беззъбите си уста, приказваха си, без да се слушат. Тъкмо в разгара на сватбената веселба в хижата влезе бащата на младоженката с двамата ѝ братя и други неколцина техни роднини. Сватбарите замлъкнаха и се отдръпнаха встрани, зачакаха с любопитство. Бащата на Дуна беше попрегърбен старец с кръгла глава, цяла обрасла с бели косми. Той се спря сред хижата, подпрян на дълга тояга, а другите му люде останаха до вратата. Срещу него излезе старият Бабчор, цял засмян, с мустаки и брада, полепнали от

медовина. Зад него застана и младият Бабчор, юнашки извил лакти на хълбоците си, а мечът му виси до под лявото коляно. Бащата на Дуна въртеше сърдити очи — търсеше дъщеря си и като я видя скрита зад сватбарите, замахна с тоягата:

— Хайде с мене, разбесувала се кучко!

Засмя се още по-весело старият Бабчор:

— Е, свате... Влезе тя в хижата ми вече и няма да ти я дам.

— Ти какво — викна срещу него Дуниният баща. — Млада е още тя... не си е отработила още хляба, що ми е изяла!

— Е-е — надебели глас Младен Бабчор, готов да се присмее, но каза, което трябваше да каже сега според обичая: — Ние пък ще платим за хляба й.

— Ще платите — поомекна гласът на Дуниния баща. — Ама защо я вземате, без да ме питате!

Младен Бабчор се поизвърна към сина си, кимна му с лукаво примижали очи. Младоженецът бръкна в пазвата си, рови там дълго и току извади три медни парици и ги сложи в разтворената шепа на Дуниния баща. Сватът погледна жадно почернелите парички и още по-сърдито поклати косматата си глава:

— Малко е това! Цял живот ще ви работи дъщеря ми...

Младоженецът разбута сватбарите, отиде при младоженката, после те двамата дълго ровиха в двете вреци с плячката. Върна се пак младият Бабчор и метна на рамото на Дуниния баща дълга ромейска риза от бял лен, метна на другото му рамо дълъг червен пояс. Между сватбарите се надигна весела врява. Ала сватът пак поклати глава:

— Малко е...

— О-о... — нададоха викове сватбарите. — Малко било!

Приближи се към свата Младен Бабчор с пълно гърне медовина:

— Е, свате... Не е малко. Виж каква риза! И пенези ти дадохме, ти не си и виждал толкова. Вземи, пейни, свате...

Сватът мушна паричките дълбоко някъде в пазвата си и побърза да вземе с две ръце гърнето, негли се страхуваше да не му го грабнат. Веселбата отново започна. Задушно беше в селската хижа в горещия летен ден. Лицата, на сватбарите лъщяха от обилна пот, сплъстили се бяха нечистите им коси. Мина още време, в хижата взе да тъмнее; светлееше само разтворената врата и прозорчето в стаичката на Биляна. Младият Бабчор вече не откъсваше поглед от Дуна, въртеше и тя все към него черните си очи. Когато потъмня най-сетне и

широкият отвор на вратата, младоженецът улови младоженката за ръка и я поведе навън. Дигнаха се подире им оглушителни викове и писъци през несдържан, похотлив смях. Втурнаха се навън двама по двама и други по-млади мъже и жени.

Настъпила бе вън топла лятна нощ. Гората, току пред вратата на селската хижа, тънеше в мрак. Над блесналите вършини на дървесата току-що се бе показала пълната месечина, кръгла и едра като изопнат сватбарски тъпан.

Биляна Маркова видя и сватба от своя скрит ъгъл. Сега, при толкова много люде, с радостите им, с песните им, тя се почувствува съвсем откъсната, отстранена от живота. Като неподвижен камък, захвърлен край пътя. Нейната голяма тъга си оставаше все една и съща.

Прекарала бе години наред в самотната къща на острова в Малкото езеро, ала там бе Самуил и тя никога не бе мислила за своята самотност. Сега всичко ѝ беше по-тежко и как се бе обърнал целият ѝ живот — между толкова весели люде само тя беше тъжна, с разранено сърце.

До нея, с нея беше детето ѝ. Излязло бе вече от пелените си и лазеше по стаята. Малина, по-младата Бабчорова щерка, препречваше вратата с два пръта да не излиза малкото, когато бяха сами с майка му; то можеше да излезе и вън от хижата, да го изядат свините, пък и орел можеше да го дигне. Знаеше то вече и името си — Биляна с името му го държеше близу до себе си, като с връвчица:

- Давиде... Давидко! Ела, мамино, ела тука, при мене.

То се връщаше в ъгъла при нея от насрещния край на стаята или откъм вратата, където го примамваше другият, външният свят. Беше послушно, кротко, бледолико дете, затворено и то между тия четири стени.

В ъгъла до нея бяха двете ѝ патерици, като живи. Колкото имаше още надежда в живота ѝ, тя идеше от тях, от тия две изкусно направени патерици. Тя се надяваше да застане един ден на нозете си с тяхна помощ. Откога още бе започнала да се учи и по цял ден беше с тях. През първите дни и седмици трябваше да ѝ помага Малина. Ще я дигне младата девойка на силните си ръце, ще я изправи, но Биляна не можеше да се задържи на нозете си нито за един миг. Хайде пак, хайде още един път и още един път. Така много пъти през деня, но Малина не можеше да стои дълго с нея — викаха я за работа, пък и се уморяваше да я дига и да я държи толкова пъти на ръцете си. Когато

Малина излизаше от стаята, Биляна заплакваше в ъгъла си, плачеше тихо, без глас, гълташе сълзите си — да не чува девойката и да не се отчайва. Понякога Биляна казваше бодро:

— Още малко, сестрице. Усещам как ми идат сили. Насърчавайки доброто момиче, тя искаше да насърчи и себе си. Много дни и седмици все рухваше на ръцете на девойката и не чувствуваше в себе си никакви нови сили.

Един ден тя най-сетне се задържа за кратък миг на нозете си, подпряна на двете патерици. Не се превиха нозете ѝ за тоя кратък миг. Така, с тия мигове на плаха надежда, минаха още много дни. Бабчоровите люде се връщаха вечер в хижата си капнали от умора. Понякога идваха и чужди люде в хижата, Биляна ги чуваше да проклинат живота си, да оплакват месата си, костите си, прогнили от работа. А тя лежеше в своя ъгъл премаляла след много опити през целия ден да проходи с патериците. Повличаше се на лакти до стената, подпираше се с гръб. После започваше да се дига вече, сама нагоре, притискайки се в стената с гръб и лакти, още и още, докато спираше дъхът в гърлото ѝ. Пак така много пъти през деня, много и много дни наред. Едвам ще се приподигне и пак ще падне долу, на пода, студената и твърда стена не можеше да я задържи. Но един ден тя застана, подпряна, притисната към стената и с гръб, и с лакти, и с длани. Сърцето ѝ бе заседнало в гърлото от умора, напираше да я задуши.

Така тя започна и сама да се изправя на стената, макар с преголеми усилия, вземаше една по една двете патерици от ъгъла, слагаше ги под мишниците си, увисваше на тях. С един скок и с още един стигаше до вратата на стаичката си. Преминаваше тъй през цялата хижа и отиваше до външната ѝ врата, подпираше се там, на вратата. Тъкмо беше през веселите, слънчеви дни по Гергьовден. Пред нея е малкото каменисто дворче, разхвърляни са по него широки слънчеви петна. Низ двора ходят кокошки, десетина голи розови прасенца и майка им с провесено до земята виме, с щръкнали цици по него; скоро, още тия дни, ще ги поведе тя из гората. В сянката по-нататък лежи старото куче с побелели косми по главата и с полуслепи очи. То не ходи вече никъде, като Биляна. Насреща е гората. Дебелите разкривени дънери сякаш се крият един зад друг в здрачната сянка под широките, гъсто сплетени листати корони. Слънцето наднича през горските вършини, огрява селската хижа и малкия двор пред нея, а ето просиява и здрачът под гъстата горска шума. Едно слънчево

петно току-що се е промъкнало, ляга в коренището на вековен дъб и като мъничко слънце огрява околните дънери; те се виждат с напуканата си кора, с жълтеникавия мъх по тях, засияват и трептят широки бледозелени листа, израснали в сянка на тънките хилави издънки по стebelата на старите дървеса. В светлината на слънцето всичко наоколо се променя всеки миг и Биляна всичко вижда. Тя е излязла от стаичката си като от тъмен затвор. Навежда се едва-едва навън, поглежда на едната страна, после на другата: няма ли да дойде Самуил, да се покаже като някога на острова между дебелиите дънери на горските дървеса...

Това ставаше вече всеки ден, често и по два пъти на ден.

Една вечер я намери подпряна на вратата Въла, по-голямата Бабчорова щерка.

— Дръпни се да мина! — изблеци срещу нея зли очи момата. Имаше къде да мине тя, но Биляна мълчаливо се отдръпна и цяла се облегна на двете си патерици. Въла изкриви присмехулно лице: — Я се виж как си увиснала на патериците... като пълна вреща с тикви.

Биляна се огледа уплашена, видя присвитите си нозе, едва докоснали пръстения под, видя извитите си навън лакти, а което не можеше да види с очи, помисли и за него — щръкналите, изострени рамена, хлътналата глава... С мъка се довлече тя до своя ъгъл, смъкна се с гръб по стената, сложи грижливо двете патерици в ъгъла. Да, тя не можеше да посрещне така Самуила...

Не ми го пращай, боже, докато не ми пратиш здраве и сили, да го посрещна застанала на нозете си, както някога!...

Тя не се отчайваше и продължаваше да се изправя всеки ден на патериците, да подскача на тях до другия ъгъл, до външната врата на хижата. Ала сега следеше зорко, сякаш с чужди, недружелюбни очи всяко свое движение, следеше доколко можеше да се задържа на пръстите на нозете си. Започна да прескача и прага на хижата.

Излизаше в малкия, неравен двор и стоеше там подпряна, увиснала на двете патерици до последни сили.

В деня на сватбата, когато наизлязоха всички, а младите се разпиляха из гората, в хижата останаха само старият Бабчор и стопанката му.

Също и Биляна с детето си в своята стаичка, при светлината на запалена борина. Замаян от медовината, Младен Бабчор ходеше из хижата и ломотеше неразбрано, а Бабчорица все му шепотеше нещо или кълнеше гласно и главата му, и жаждата му за медовина. По едно

време той се изправи пред отворената врата на стаичката с едва-едва приклекли нозе, посегна да се улови за дървената преграда с несигурно движение; сивите му очи плаваха като в локвички маслиново масло. Биляна го гледаше от ъгъла и току придръпна детето си по-близу. Бабчор побутна с опакото на ръката единия си мустак, завъртя се и езикът му:

— Сватба... Сватба... но... ти кога ще ми дадеш нови парички...

- Не е дошло още време — отвърна Биляна. — Аз броя дните. Остават още два.

— Остават... Ти ми дай сега паричките. Два, нека са два. Ще ги помним. Ти дай сега паричките... тия двата ще ги помним.

Надзърна през рамото му и Бабчорица. Чакаше да види какво ще стане с паричките. Чакаше и Младен Бабчор, приклекнал едва на разлюлените си нозе. Биляна въздъхна, загледана пред себе си с помръкнал поглед. В пазвата ѝ бяха скрити, вързани в едно парцалче, последните две парички. За огърлиците и пръстена тя и не помисли; те бяха като някакви частици от Самуил. Ех, нека бъде волята божия. Поотстриани леко детето и бръкна в пазвата си. Подаде на Младена Бабчор последните си пари ведно с парцалчето:

— Вземи. Но ти не забравяй и тия два дни, които още не са минали.

Бабчорица бутна мъжа си с лакът, излезе пред него:

— А ти не забравяй, че и сега двама ви храним. Бабата умря, но пък детето ти яде колкото един голям човек. Да си знаеш и ти... Ето и светило ти даваме!

— Добре, добре — махна Биляна с ръка. Храната е все толкова и преди, и сега. — Тя изеднаж се съживи, опита се дори да се изправи:

— Ами вие не можете ли да ми намерите някаква работа? Ръцете ми са здрави, мога да седя и да върша нещо.

— Работа... — стисна устни Бабчорица. — Каква работа ще вършиш ти, та да се храниш!

— Работа — повтори след нея Бабчор. Той смигна на Биляна през рамото на жена си и добави: — Защо ти е работа, като имаш пенезички...

Биляна не каза нищо повече. Двамата Бабчоровци се магнаха от вратата ѝ. Тя обърна глава към детето си. То седеше до нея и мълчаливо играеше с нечистите пръстчета на босите си крачета. Тя дълго гледа при треперливата, пушлива светлина на борината бледото му лице, гъстата тъмна коса като калпаче на главата му, която сякаш едвам се крепеше на тънката детска шия. Едри сълзи започнаха сами

да текат от очите ѝ, една след друга, една след друга.

Боровата треска на каменната подставка сред стаята догоря и угасна. Остана да свети само едно въгленче, но и то скоро угасна. Малкият Давид заспа до майка си и тя го притисна по-близу. Угасиха борината и двамата Бабчоровци оттатък, скоро и затихнаха. Биляна Маркова лежеше с отворени очи в тъмнината и като че ли беше сама-самичка в целия свят. В ума ѝ все една и съща мисъл като чрвъ в сухо дърво: — Детето... детето... Давид...

А в тая една и съща мисъл пак беше и той — Самуил.

Вън беше ясна, лунна нощ и светналото прозорче озаряваше едвам доловимо цялата стаичка. По едно време на отворената врата се изправи Малина. Чуваше се в тъмнината замореното дишане на девойката, като да бе тичала насам.

— Влез, Малино — продума тихо Биляна. — Поседни до мене, ако не ти се спи.

Тя се досещаше, че девойката не беше дошла току-така на вратата ѝ. Малина пристъпи и седна. Чу се как тихо въздъхна и като да облиза устните си в тъмното. Усещаше негли Биляна какво ставаше с момичето — нели и тя бе въздишала някога така?

— Що има, Малинке... — И като почака напразно отговор, тя пак попита: — Намери ли си момък?

— Намерих си — отговори веднага Малина; тя дори прошумоли, търсеше в тъмнината да се улови за Биляна.

Биляна сама намери ръката ѝ, взе я в своите ръце:

— Хубаво... Хубаво. Това е най-голямата радост за човека. Сега за пръв път ли се виждате?

— Ха! Не го ли знам аз Стоица! — съживи се Малина. — Тича по мене като кутре, пък доскоро сополите не се сецаше да си обърше... Сега какъв е... ръцете му като желязо. Дошъл бе на сватбата, видях го как ме гледаше като вълк.

— Хубаво... — заговори като на себе си Биляна, докосна лицето ѝ — беше горещо и влажно. Девойката се притисна още повече към нея.

— Хубаво... — Но той да бъде като тебе, нищи и селски човек. Ако е по-високо, ти няма да го стигнеш. Кога и да е, ще си отиде, ще те остави. Може да е много и много добър, може много и много да те иска, но тъй... водата ще го отнесе на една страна, а тебе ще те повлече на друга. Да бъде във всичко като тебе, за да вървите заедно. Иначе ти не ще можеш да го настигнеш и колкото е по-добър, толкова повече ще жалиш за него. А твоят Стоица?

— Стоица ли? — приподигна се Малина и гласът ѝ прозвуча сърдито, презрително, ала със скрита радост: — Той е селяк като мене, Стоица. Дрипльо. Ще има да кърпя ризата му.

Девоичето тихо се закикоти и пак се гушна в Биляна.

— Хубаво, Малинке. А няма ли да го вземат войник?

— Малък е още на години. Вземат ги по-големите. Ето и тоя, Вълчинят овчар, нели е още тука... А твоят — попита изеднаж девоичката, — къде е твоят?

— Моят... Далечно е моят — провлече тихия си глас Биляна.

— Жив е, нели? — затаи дъх Малина.

— О, жив... Но... аз съм мъртва — въздъхна сподавено Биляна.

Те замълчаха и двете, всяка със свои, различни мисли. После Биляна продължи с едвам чут шепот:

— ...За мене е по-добре да си умра.

Никой не ѝ отговори. В тишината се чуваше само дълбокото, равномерно дишане на щастливата девоичка. Тя бе заспала. Биляна беше съвсем сама в дълбоката нощ.

Двамата младоженци се прибраха от гората още преди изгрев слънце, но вече всички в хижата се бяха разшавали.

— Хайде на работа! — чу се продраният глас на стария Бабчор. — За нищия друго не остава. Без работа за нищия няма живот...

Никой не му отговори. Четирите жени вече се готвеха да излязат и без неговата ненужна повеля. Младият Бабчор, синът му, седеше на един останал от зимата пън край стената, мушнал ръцете във войнишкия си колан, разкрячен. Той следеше всяко движение на булката си и сякаш не чу думите на стария. После рече лениво и пак тъй, загледан в младата си невеста: — Аз съм... войник.

— Войник — хвана се за думата му старият. — А кой ще те храни! Нищият един ден като не работи и вече няма що да яде.

— Ето... Дуна ще работи за мене. А, Дуно... Дуна изви към него черните си очи и цяла се засмя:

— Аха!

— Че аз, иначе, ще си отида във войската — начупи застрашително вежди войникът. — Там ромейки, колкото искаш. Самуил Мокри пак ще ни поведе.

— Мокри... — закашля се старият Бабчор, но като си пое дъх, продължи: — Много иска да те знае тебе Самуил Мокри! Такива като тебе... хиляди.

— Кой... мене ли? — скочи младият Бабчор и размаха ръце: — Аз със Самуила Мокри ей така като с тебе съм говорил. Коляно до коляно с него до огъня. — Всички се заслушаха в младия войник. Оттатък, в стаичката си, Биляна бързо, с неочаквани сили се приподигна на лакти, цяла вдадена в гласа на младия Бабчор. Той продължи: — Да, да! Седна той, седнах и аз. Ти Бабчор ли се казваш? — Бабчор. — От кое място си? — От Вич съм, казвам аз, от Вич планина. — Знам, знам, казва той. Вие, казва, не бързайте за дома. Ние с вас голямата нива орем. — Аз пък ето: побягнах — заглъхна отеднаж гласът на войника и той огледа всички в кръг с уплашени очи.

В хижата стана тихо. Сякаш едва сега си спомниха тия люде, че когато войникът избяга от войската, за него наказанието е голямо; може и с меч да го посекават. Младият Бабчор погледна невестата си. — Аз... само за два дни — каза той тъкмо на нея, и кой друг ще го разбере по-добре? Тя му кимна насърчително, ала и в нейните хубави очи имаше голям страх. Войникът продължи и гласът му закрепваше с всяка нова дума: — Ще ги настигна, преди да влязат във Воден. Оттука право натам; ще тичам ден и нощ. Утре рано-рано тръгвам. — Да беше тръгнал още днес — каза бащата. — Те може да променят пътя.

— Не. Каза се: за Воден отиваме. При царя.— Младият Бабчор изеднаж добави и гласът му беше пълен с надежда: — Ако ме хванат... аз... при Самуил Мокри. Ще му кажа тъй и тъй, ожених се. Той е добър.

— Той е много добър! — чу се неочаквано гласът, на Биляна Маркова откъм нейната стаичка, силен, потреперващ. — Много, много е добър Самуил Мокри!

Младият Бабчор се спусна към стаичката. Биляна се бе изправила, подпряна на ръцете си отзад, с пребледняло, сякаш прозрачно лице, а очите ѝ бяха широко разтворени, пламнали. Войникът я погледа един миг учуден; пристъпи и старият Бабчор, привлечен от гласа ѝ.

Младият попита:

— Ти... откъде го знаеш?

Биляна наведе очи. Виждаше се как се надигаха острите ѝ рамена, гърдите ѝ от силно вълнение. Тя затвори очи, да задържи образа му. Той беше пред нея, толкова близу. Ако каже още две думи, той наистина ще дойде при нея, ще я вземе оттук, ще я заведе на техния остров с детето ѝ, с тяхното дете. Ако каже на тоя негов войник коя е и го изпрати при него... И тя се опита да се насърчи: ще помогне и на

войника да не бъде наказан за отклонението му. Младият Бабчор ще му каже: „Биляна е в нашето село, в нашата хижа с твоя син. Биляна тъгува за тебе и те чака. Детето ти е пораснало, но тя не смее да му каже кой е баща му, да му каже името ти... ”

Двамата мъже видяха още по-учудени как се процедиха от очите ѝ две сълзи и потекоха по бледите ѝ, хлътнали страни. Старият Бабчор си спомни, че преди време се мълвеше из селото за тая жена, че била болярка и... Той побутна, сина си и влезе в стаичката, загледа се в Биляна с подозрителен поглед. Струпаха се на вратата и жените. Старият Бабчор протегна ръка, но не се реши да докосне Биляна, а искаше тъкмо сега да надзърне в очите ѝ.

— Кажи де — рече той. — Кажи откъде познаваш Самуил Мокри.

— Тъй — преглътна сълзите си Биляна. — Чувала съм за него.

— Чувала си — шареше по нея с хитрите си, недоверчиви очи старият Бабчор. — А защо ти така за него... добър. Готова си да се закълнеш... Като да ти е роден брат или...

Биляна мълчеше смутена — уплаши се отеднаж, че се е издала, но се опита пак да се прикрие:

— Не, не... Аз и не съм го виждала. Чувала съм да говорят.

Погледа я старият Бабчор още един миг — не вярваше на думите ѝ, а в същото време в хитрия му ум започнаха да се заплитат някакви кроежи. Сепна се Биляна от мълчанието му, от неговата подозрителност, обърна строги очи:

— Нели ти казах... Това съм чувала и нищо повече не знам.

Старият Бабчор поклати глава, обърна се и излезе от стаичката.

Повлякоха се след него и домашните му. Той отиде чак на другия край на хижата, махна им с ръка да се приближат. Дигна срещу тях кривия си пръст и зашепна тихо, тайнствено:

— Нели приказвах, че може да е... болярка. Знаем ли каква е! Може да му е някаква роднина, а? — бутна той с протегнатия си пръст войника. — На твоя войвода...

— Хм! — стисна устни презрително старата Бабчорка и чумоса мъжа си с разперени пръсти: — Тука ли ще ти дойде бре, да е такава!

Хайде, хайде да вървим, че слънцето откога още...

Погледна я старият разколебан, махна и той с ръка:

— Хайде...

Още по тъмно на другата сутрин младият Бабчор тръгна да догони полка си, а няколко дена по-късно в селската хижа неочаквано пристигна отец Емилиян.

Монахът победи мъчителите си и запази своята тайна. Те го доведоха до последния предел на човешкото търпение и твърдост, но той изтрая на мъките един миг повече. Те не можеха да измислят по-големи мъки, а да го убият, не смееха. Разрошената космата глава на монаха лежеше като мъртъв камък на пода; като мъртво беше проснато цялото му тяло. Дочуваше се само пресекливото му дишане през полуотворената уста, с побелели, пресъхнали устни, които се бяха напукали и се виждаха по тях почернели кървави петна. — Говори! Говори! — викаше надвесен над него Рун. — Ще кажа да ти прережат гърлото!

Възпалените, кръвясали клепачи на инока бавно се разтвориха, тъмните, размътени зеници се обърнаха да потърсят Руна и се спряха срещу неговите очи, все тъй мътни, без блясък, застинали в непреклонно упорство или в мъртвешко безразличие. Богомилът се отдръпна и тръгна да се разхожда без посока из църквата. Той бе мъчил много люде, но никой не бе устоял така на тия най-страшни мъки.

— Остави го — рече на помощника си, спусна се към вратата и побягна вън. Махна на другия си помощник да се приближи: — Проклет сатана... Развържете го и го пренесете в кучешката му колиба. Там ще го оставите, да пукне, ако ще!

Богомилът се отдалечи, побягна. Двамата мъчителы развързаха монаха, пренесоха го в колибата му до църквата и там го оставиха на твърдото легло. Отец Емилиян беше в безсъзнание.

На другия ден беше неделя. Още рано сутринта преминаха на острова няколко чуна, пълни със селяни от близките села. Това беше позволено от самия велик войвода. Позволено беше на селяните да идват в празнични дни в църквата на отец Емилиян. Тоя път богомолците се учудиха, че църквата е празна. Винаги досега бе ги посрещал отец Емилиян, застанал пред олтара със строги очи. И веднага започваше службата, която беше повече проповед, а не някакво тържествено богослужение. Простите селяци се бояха от него, но идваха в църквата му. Те не разбираха добре какво пее той и какво проповядва така строго, с какво ги заплашва и що им обещава в името на бога, ала вярваха някак в самия него. Нека той говори с бога — те не умееха, нека се моли за тях, нека ги поучава, нека им се кара. Той бе искал от тях да направят по-голяма църква — народно сборище и общ дом, ала къде имаха те време да правят църква! Те се бояха от голямата строгост на монаха и все пак той не беше ни

болярин, ни войвода, а после и ангарията се забрани. Тая църква той сам си направи; малка беше тяхната помощ. Божите работи си бяха негови. Те ще вървят след него и нека той ги спасява, както може. Понякога оставаха в паметта им негови думи и те ги задържаха ревниво — всеки колкото можеше да запомни, повтаряха ги, когато бяха в страх и неволя, когато ги блазнеше сатаната, и тия отделни думи бяха молитвите им. Той беше свет човек — така го знаеха, и когато оживяваше в тях страхът им от бога или от дявола, молеха се с неговите думи. Не можеха да бъдат праведни като него, знаеха това и се надяваха на него, на голямата божия милост, както ги учеше той. Тая ранна сутрин те се озъртаха още по-уплашени в мрачната църквица. Дойдоха по-късно и някои от хората, които работеха на острова, дойдоха и двама от стражите. Селяците сами не се сещаха да потърсят монаха, но сега тръгнаха всички да го търсят. Намериха го в колибата му.

Дни наред отец Емилиян беше като мъртъв. Като се посъвзе малко от силния огън, от лютата сила на солта, той не охкаше, не стенеше от страшните болки, които продължаваха да го мъчат, а всяка негова дума сега беше молитва към бога и към милостивата божия майка. Раните не заздравяваха. Не помагаша никакви лекове и билки. Това продължи пак много дни, през цялата зима, докато започна да пие овче мляко. През зимата нямаше и какво много да яде — преди още се бе отрекъл да яде месо или каквото и да е от месо и кръв. Щом започна с млякото, раните взеха бързо да се чистят и да целеят. Селските жени му носеха мляко в изобилие, също и пшеничен хляб, какъвто селяците ядяха само на Божик или Великден; той им се караше и връщаше всичко излишно, задържаше само по едно пръстено гърне със сурово мляко. Макар да го намериха почти мъртъв и дълго да бе между живота и смъртта, никой не се учуди, когато наново се изправи на нозете си и тръгна пак по острова, по селата наоколо. Сега хората още повече му вярваха и още повече се бояха от него, като знаеха, че под вехтото си расо, което сам бе опрал на езерото от кърви и гноища, носеше следи и ръбове от страшни рани.

Ала имаше часове, когато и отец Емилиян се боеше от хората, когато и той се опитваше, както всеки друг слаб човек, да скрие някои свои дела и мисли. Той отиваше много често на поляната сред гората, където беше изоставената къща на Биляна Маркова, влизаше и в самата къща. И лъжеше сам себе си, за да излъже чак и бога. Отиваше

да погледне дали вратата не се бе отворила, дали не се бе разбил някой прозорец от нощната буря, дали не бе влязла в къщата някоя горска гадина. Отиваше и да почисти къщата, също и около нея от довеяни от вятъра листа и клонки. Защо да се руши и замърсява, боже, това човешко жилище, макар да е изоставено? А може пак да дойде някой ден в него стопанката му — такава надежда също тлееше в сърцето на монаха. И с такава - една лъжлива грижа той пожела един ден да отиде и да види недъгавата жена в далечното село, където я бе оставил.

Той тръгна нощно време и пътуваше по странични пътеки, да не може никой да улови следите му. Намери Биляна сама с детето ѝ в празната хижа — всички Бабчоровци бяха отишли на работа. Само старото куче в двора лавна два пъти, уплашено от черното му расо. Той остави тоягата си в тъгля, погледна бързо Биляна и седна до самата врата в стаичката ѝ. Тя му каза от сърце:

— Радвам се, че те виждам, отче, след толкова време...

Той нищо не отговори, но лицето му почервения ведно с голата мършава шия. Биляна се нажали от вида му — след мъките, които претърпя, той се промени външно: събра се някак в себе си, намаля и още повече ослабна, а лицето му се затвори и като че ли никога вече нямаше да го озари усмивка. От жал за него Биляна се разтъжи и за себе си.

— Искам да си умра, отче — каза тя кротко, спокойно, като да говореше за най-просто нещо. После въздъхна и посочи с глава детето, което си играеше край нея: — Само то ме спира. Да го изпратя на баща му, но все ми се струва, че той не го обича много...

Монахът отвърна строго:

— Изпратени сме тук не по наша воля и не по наша воля ще бъдем повикани горе.

Той се уплаши от кротките думи на Биляна, но не издаде страха си. Само стана още по-строг към нея и по-загрижен.

Тя продължи:

— Да си отида оттука, да си легна в земята. Той няма да ме види вече, няма да го видя и аз никога... Защо да живея? Само това дете, но колко са моите грижи и за него... Каж ми какво да правя, отче.

Отец Емилиян слушаше думите ѝ сякаш с голяма досада, но това беше прикритие на страха му за нея, също и на злобата му към другия, към по-щастливия. Той ѝ се скара, поглеждайки я пак за миг:

— Ще носиш кръста си докрай! — Сетне продължи с поомекнал глас,

с приведени очи: — Нели казахме: тук ще живееш. Нели така поиска сама...

— Знаеш ли, че пенезите ми се свършиха и как ще бъде по-нататък? Аз мога да работя... Седнала мога да работя, ръцете ми са здрави. Не може ли да започна пак да плета мрежи...

— Пенези нямаш...

— Нямам.

Той дълго мълча. После рече:

— Не се грижи за нищо. Пенези аз ще ти намеря.

— Докога ще бъде тъй?

— Всичко е по волята на бога. Ние ще живеем, както ни е дадено, и няма да се оплакваме и с това да съдим господата. — Той пак млъкна и се замисли, но изеднаж каза: — Детето ние можем да му изпратим, то е и негово.

— Не, не — понечи да се приподигне Биляна. — Не, докато съм жива. Мъничко е то и как ще живее без майка, с чужди люде, макар и в палат? Той е все на война, баща му, и то ще бъде самичко между чужди. Но... — потреперя гласът й колебливо, ала тя не се доизказа и погледна детето с насълзени очи.

— Аз ще ти намеря пенези — рече пак монахът.

Той не стоя още дълго и Биляна се учуди, като стана да си върви:

— Толкова път си бил и сега пак...

Монахът я погледна, сега може би малко по-продължително, взе тоягата си от ъгъла и излезе прегърбен през вратата, като черна сянка, която бързо изчезна.

Той бързаше към острова, въпреки че колената му се подкосяваха от умора. Във всяка мъка и болка изпитваше някаква горчива сладост и от нея идваха сили в сърцето му. А сега бързаше да изпълни, което бе решил, и бързаше още повече затова, че то беше трудно за изпълняване.

Върна се пак по тъмна нощ. И не отиде да остави тоягата в колибата си, ами я подпря до вратата на църквата и влезе вътре. Пред иконостаса винаги гореше кандило, но докато бе той на път, бе угаснало. Светлееха само прозорчетата на църквата от зрака на ведрата звездна нощ. Не го спря и тъмнината — в малката църква той познаваше всяко нещо, знаеше го де е и без да го вижда. Коленичи пред иконата на Богородица и легна ничком да измоли прошка за грях, който бе сторил в мислите си, но искаше да стори и с ръката си. Той бе събирал много дни златото за нимбата на същата икона

люспица по люспица, зрънце по зрънце, по пясъците на рекичките, които слизаха от околните планини, но то не беше негово богатство — посветил го бе на майката божия. От нея искаше да го измоли сега, легнал ничком на студените камъни пред олтара:

— Да я спася от глад... Няма кой друг да ѝ помогне... Самотна и нещастна... На моите ръце остана... Пресвета Богородице... Помогни ѝ чрез мене, твоя раб... Да я спася от гибел и смърт...

Когато се изправи, църквата се бе изпълнила с предутринен здрач. Монахът подигна плахо очи към иконата. Образът на Богородица едвам се долавяше, но така, неясен, изглеждаше по-истински, златната нимба около приведената глава тихо сияеше в здрача. Той и като че ди се боеше от тая оскъдна светлина, от настъпващия ден — посегна отеднаж и започна да кърти е кокалестите си пръсти нимбата. Някога сам я бе закрепил там, а сега я дърпаше като крадец, който се бои да не го заварят. Когато широкият златен полукръг остана в ръцете му, монахът го стисна здраво, извърнал лице от иконата. И току мушна златото в пазвата си. На голо под кълчищената си риза, притисна го и с ръка, да не би да изпадне.

Той излезе вън. Утрото едва-що изгряваше. Водите на двете езера, доколкото се виждаха оттук, бяха като застинали, неподвижни и светлосинкави под утринното небе. Монахът въздъхна и усети как хладният въздух проникна дълбоко в гърдите му. Едва сега усети той колко голяма беше умората му и повлече нозе към колибата си. Забрави да удари дървеното клепало, както правеше сутрин и вечер. Влезе в колибата, затвори плътно вратата ѝ. Хвърли се ничком върху леглото и веднага заспа, притиснал на гърдите си златната нимба.

Два дни по-късно отец Емилиян влезе с тоягата си в Охрид. Той се запъти през града направо към езерото, за да умие прашните си боси нозе, набити до кръв по дългия път, ала едва стигна до главната стъгда. На стъгдата се бе събрал може би целият град и не можеше да се мине. Тълпяха се човек до човек, всички зяпнали в една посока. Монахът съгледа над главите и рамената им, далече нататък, към средата на стъгдата, висока бесилка и на нея, изглежда, току-що бяха окачени двама мъже. Близу там беше и Рун, изправил се на коня си над събралите се наоколо люде. Отец Емилиян неволно попритисна с ръка златната нимба, която криеше в пазвата си. Той видя обесените и не искаше да ги гледа повече, не искаше да гледа и своя мъчител. Наведе очи и чакаше множеството да се раздвижи, за да продължи

пътя си. Людете около него приказваха възбудено, шегуваха се, смееха се високо и смехът им звучеше грозно, толкова близу до една бесилка:

— Преправени ромеи били и двамата.

— И двамата! Не го ли познаваш оня там, вдясно? Тукашен е, българин. Довел ромееца от Драч.

— Драч сега нели е наш...

— Наш, ама те с кораби идват, през морето. Идват да оглеждат.

— Спипал ги Рун тия и двамата. И нашия с ромееца.

— Всичко надушва. Да не му попаднеш в ръцете. И боляри беси.

Помниш: Кукул, Михаил Кукул.

— Ако не те обеси, мъ... ще те извие с ръце като мокра риза.

— Хо-хо-хо-хоо...

— Ами! Ще кажеш и каквото не си сънувал.

— Богомил е...

— Богомил! Богомил само по име. Сатана е той. И царят се бои от него.

— Ти говори по-тихо, че...

Тълпата по стъгдата зашумя още повече и се раздвижи. Отец Емилиян побърза да се отдалечи накъм езерото.

Той продаде нимбата още същия ден на един охридски златар, за двайсет сребърни пенези. Повече не можа да вземе. Той побърза да скрие парите, златарят побърза да скрие златната нимба. И тутакси напусна Охрид. Бързаше да занесе парите. Боеше се да не срещне и Рун по градските улици. Но Рун го настигна по пътя.

Монахът вече приближаваше мястото, където пътят се разделяше за Обител и за Преспа, когато чу отдалеко още тропот на копита.

Ускори ход, размаха тоягата си по-бързо, но не се обърна да погледне. Подгони го само предчувствие, че след него върви Рун. И наистина богомилът скоро го настигна. Придружаваха го същите двама негови помощници, които бяха с него и на острова. Той се изравни с монаха и вече го отминаваше, когато изеднаж се обърна. Дебелите му вежди се дигнаха високо, строгото му лице стана някак присмехулно:

— А! Ти ли си...

Срещата беше случайна, но и страхът сякаш отеднаж изчезна от сърцето на монаха. Богомилът яздеше някое време мълчалив и отец Емилиян помисли, че ще го отмине. Ала богомилът пак заговори, без да се обръща:

— Отстъпих аз с тебе, пък знам, че ти си скрил жената. Аз с никого не отстъпвам в нищо, но за тебе великият войвода попречи. Меки очи има той, а скритият враг това и чака. Не мога да ги изстребя, като има кой да ги закриля. Днес тук ще се покаже някой, утре там... Не мога да ги затрия. Царството пак е заприличало на въшлясала риза. Да е до мене — обърна се той изеднаж към инока със зло лице, — да е само до мене, всички чернокапци ще окача на бесилката. До един.

— Всички — повтори след него отец Емилиян, гледайки пред себе си.

— Как могат да бъдат всички виновни и врагове на царството!

— А вие не казвате ли, че всички люде са грешни!

— Греховете са много, човекът се ражда в грях.

— Добре сте си я наредили вие. А пък аз, като срещна двама, знам, че поне единият е враг или може да стане враг.

— Злото се лекува не с насилие, а с добро.

— А вие не заплашвате ли с пъкъла! Опашати светии. Да благодариш ти на Самуила Мокри.

Стигнали бяха до мястото, където се раздвояваше пътят, и Рун скрита ядно коня си, подкара го за Обител.

Отец Емилиян сви по пътя за Преспа. И колкото повече се приближаваше към острова, толкова по-силно го обладаваше едно радостно нетърпение. Всичко бе минало благополучно, дори и срещата с богомила. В пазвата си носеше двацет сребърни пенези. Тя ще преживее с тях още много време.

В Преспа той пристигна по тъмно. Легна в колибата си, да прекара в почивка една част от нощта, ала не можа да заспи. Нозете го боляха, мисълта му беше будна — той спори дълго в ума си с богомила.

Стана от леглото по-рано, отколкото бе намислил. Зората на новия ден го настигна далеко от брега на Малкото езеро, по една пътека за Вич планина. Той бързаше нетърпеливо да направи едно добро дело, да спаси човешки души. Той бързаше да види още един път Биляна.

В Обител Рун не се бави много. Премина в Прилеп, но и там престоя само два дни. На третия ден потегли с двамата си другари на север, през Бабуна планина. Тримата конници яздиha някое време по гористите подножия на най-южното разклонение на планината. Рун пътуваше без голямо желание по тоя край и бързаше да мине през него по-скоро. Почти всички, села навътре в планината бяха богомилски и най-голямото между тях беше назовано с името на

първоучителя Богомила. Откакто премина Рун на страната на царството, в сърцето му се надигаше все по-голяма злоба срещу своите. Той не се отричаше от богомилството си, но все повече и повече съдеше своите и неусетно неговото богомилство ставаше по-друго от тяхното. Това, от което се бе отрекъл, още повече ненавиждаше в тях и не желаше да ги среща на пътя си. Той и се боеше някак от тях, при все че беше човекът, от когото се бояха едва ли не всички в царството.

Още далеко преди пладне тримата конници прехвърлиха високия хребет Чръно камение и се спуснаха по кривулиците на пътя, който слизаше ниско надолу и така извиваше, че много често се връщаше съвсем близу до току-що направения завой. На много места пътиците пресичаха завоите направо през гъсталака. По дъното на долината, в която слязоха, гората беше още по-гъста и се изправяше съвсем близу от двете страни на пътя. Рун се озърташе неспокойно ту на една, ту на друга страна, може би от прекалена подозрителност, или пък наистина бе доловил нещо и му се струваше, че някой го следи, някой го дебне, скрит в гъстата гора. В дълбоката долина беше тихо, извисилата се от двете страни планина, чак до синьото небе, изглеждаше величествена и някак тайнствена със своето мълчание, та предизвикваше неволен трепет в сърцето.

По пътя насреща се зададоха неколцина дървари, нарамили тежки секири, и като видяха конниците, отдръпнаха се встрани, да не пречат. По-нататък конниците срещнаха и други неколцина дървари, които също се отдръпнаха да сторят път на царските люде, свалили в босите си нозе острите секири. Малко по-нататък пътят излизаше на една тясна поляна и тъкмо тримата конници стигнаха до средата ѝ, наизлязоха от всички страни селяци със секири, пък и с други оръжия, показаха се неколцина и с дълги войнишки копия. Рун се огледа и преди да реши дали да подкара коня през тия люде, или пък да го спре, те се сгъстиха около него и около другарите, му. Може да имаше до сто души. Налепиха се бързо и по конете мнозина, уловиха се за юздите им, за стремената, за седлата, дори и за опашките им. Трите коня не можеха вече и да се помръднат, а само се опитваха да поклащат глави с вирнати уши и току се местеха от крак на крак. — Какво искате... Дръпнете се, дръпнете се от пътя ми! — викаше гневно Яков Рун, но селяците се притискаха все по-плътно около тримата конници. Върнаха се насам и ония дървари, които бе срещнал богомилът преди това още по пътя.

Той посегна към меча си. В същото време току пред коня му се изправи един много едър мъж с прошарена коса и брада, личеше отдалеко и голямата му сила. Той държеше грамаден меч и с него замахна срещу Рун.

— Слизай. Кръв ли искаш да се пролива?...

Гласът му беше гръмлив, като да излизаше от, бъчва.

— Кой сте вие? Дръпнете се да мина! — противеше се Рун и скрива коня си, но животното не можеше да пристъпи ни крачка.

— Викат те на разговор нашите старци — рече едрият мъж; в твърдия му глас се долавяше и заплаха. Той и добави: — Ако не дойдеш, ще те отведем насила.

Рун беше в ръцете на богомили, както и се досещаше. Той и другарите му можеха и да съсекат някои от тях с мечовете си, но не можеха да се отскубнат от ръцете им. С пламнало лице от безсилен гняв, та дори и очите му се бяха налели с кръв, той скочи от коня и се остави да го поведат. Сkochиха и двамата му другари, но тях селяците задържаха при конете на поляната. Пръв тръгна едрият селяк с меча си в ръка, след него Рун, а след тях се струпаха много селяци.

Навлязоха те всички в гората, но скоро се отвори между храсталаците една скрита пътека. Вървяха мълчаливо, рядко някой от селяците ще промълви нещо набързо. Людете вървяха й през самия гъсталак, встрани от пътеката, и непрекъснато се чуваше шум от листа, от някое счупено клонче, сякаш през гората духаше силен вятър.

Спуснаха се в един дълбок дол, на два пъти прегазиха вода и най-сетне излязоха на друга една поляна, също обградена от всички страни с гъста гора. Тук беше още по-тихо и дрезгавото тракане на някаква птица отекна надалеко. На отсрещния край на поляната стояха голяма купчина други селяци и всички се извърнаха насам.

Когато Рун и едрият мъж се приближиха към тях, отвори се един жив кръг и се показа там катурнат, загнил вече дъбов дънер, на който бяха седнали двама стари мъже. Единият беше облечен в полуселски дрехи, а другият — в извехтяло калугерско расо, на главата си бе нахлупил до ушите чак мека черна капа, та бялата му коса, спусната до рамената, изглеждаше още по-бяла. Великанът с меча в ръка се отдръпна встрани и Рун застана на пет-шест стъпки пред двамата старци. Селяците се стълпиха наоколо, свалиха в нозете си секири, тежки тояги и палици, мечове и копия, доколкото ги имаха. Рун познаваше всяко нещо в живота на някогашните свои братя и виждаше, че беше изправен на съд пред двама от най-първите

богомилски вождове. Той се знаеше за богомил и не искаше да наруши строгия ред, който се спазваше при подобни случаи, колкото и да напираше в гърдите му силен гняв от нараснало честолюбие и високомерие. Старецът с черната капа продума:

— Говори, дедъц Мирон.

Старецът, който седеше от лявата му страна, дигна глава срещу Рун с щръкнала напред широка, гъсто прошарена брада, попита:

— Ти ли си Яков Рун от Косел? — И дедъцът надебеля глас, разчлени думите си една подир друга: — Яков Рун, някогашен парик и човек на болярина Зерга?

Рун не отговори веднага и гледаше дедъца с присвити клепки, сетне каза:

— Аз съм Рун от Косел.

Дедъц Мирон едвам го дочака да изрече името си и започна отново, като поклащаше леко глава и сякаш броеше думите си:

— Ти беше парик и роб на болярина, беше между нас, твоите братя, и трябваше да те възпираме в твоя невъздържан гняв към всички, които измъчваха и ограбваха нищите. Спомняш ли си? Трябва да си спомниш. Ние те изпратихме като свой в царската войска, да воюваш за ново царство. Ти забрави откъде бе тръгнал и стана зъл царски слуга. Забрави братята си и се обърна срещу тях. Вече не сваляш кървавия меч от бедрото си. Ти убиваш по царска воля и предаваш на мъчения. Самият ти мъчиш и убиваш виновни и невинни с огън и желязо. Не дигна ли бич срещу народа и го би във Воден, в Братин дол и на други места? Дигаш бич и меч срещу всеки, който се изпречи на пътя ти, който ти се противи справедливо или може и несправедливо, но ти не си ни съдия, ни съд. Ти ходиш по цялото царство, ние сме навсякъде по следите ти и с очи, и с уши, ходиш по цялото царство, за да измъчваш, за да окачиш на бесилка, да прободеш с ножа си, да изгориш с огън. Ти ходиш като страшилище между людете и те се боят от тебе, треперят от тебе, жените плашат децата си с твоето име. Ти стана сляп царски слуга и губител на живи люде, виновни и невинни, а ти не си тоя, който може да отделя виновните от невинните. Говори - посочи дедъц Мирон с разтреперан пръст Руна и повтори: — Говори, да чуем отвѣта ти, но ти не ще можеш да отречеш, което си извършил.

Рун се поклати на двете си нозе и мушна ръце в широкия кожен колан. Едвам доловима подигравателна усмивка потрепна под мустаките му и заговори той неочаквано спокойно:

— Сам наместникът на първоучителя ме изпрати при Самуила Мокри. Да е той жив сега и да е пред мене, и на него ще кажа същото, което ще кажа на вас. Прати ме наместникът да помагам за новото царство и аз помагам. Гоня враговете на царството и ги затривам с огън и желязо. И на бесилка ги окачвам. От мене се плашат виновните, а невинните няма защо да се плашат. И по-добре да пострада невинен, отколкото да се изплъзне някой виновен, който ще направи още сто пакости. За врага няма в мене милост. С мене не е, както е на бойното поле: врагът е срещу тебе и ти го виждаш. Аз гоня скрития враг и не е лесно да го познаеш. Викате ме на съд, но вашето е само думи. Вие сега с царството ли сте, или не сте? Вие все по думите ходите, в думите е цялата ваша сила.

Раздвижиха се людетe наоколо, зашумяха, надигна се врява. Само двамата старци седяха на пъна неподвижни и сякаш безучастни. Рун гледаше тъкмо тях и беше вече нетърпелив, поизвърна се дори, като че ли искаше да си отиде. Подигна ръка към него и заговори пак дедъц Мирон:

— Ти... Що говориш! Изпратихме те да бъдеш войник на правдата, но не убиец на невинни люде. Ти сега се обръщаш и против нас! Не забравяй, че правдата и словото й са по-силни от твоя меч.

— По-силни — подигна рамена презрително Рун. — Ако дойда сега с десетина войника, ще ви пръсна като пилци, ако сте може би двесте души. Аз си знам добре работата, а вашите думи са по хиляда за едно и също нещо. Е, какво още имате да ми кажете?

Заговори като внезапно оживял идол беловласият старец с расото и черната капа. Гласът му беше тих и равен, но той говореше без всякакво колебание:

— Заповядваме ти, Яков Рун от Косел, да свалиш меча си и всички свои знаци, всеки сан и достойнство, което ти е дадено от царя, и да се върнеш при нас такъв, какъвто се отдели от нас. Кое то те чака по-нататък, ще дойде по-късно. Това е нашата последна дума за тебе, Рун от Косел.

Погледа Рун двамата старци на дънера един след друг, после току се обърна към селяка с големия меч, изгледа го от глава до пети. Едрият мъж помръдна с меча си стеснително, колебливо. Рун внезапно посегна и взе ловко меча от ръката му. Едрият човек се поозърна — не знаеше какво да предприеме. Рун разгледа съсредоточено големия меч, подрусна го в ръката си да го опита и го върна на великана:

— Дръж го здраво и не се оставяй тъй, да ти го вземат от ръката. Меч

не се дава никому.

Това беше като отговор и на старците. Сега Рун се обърна с гръб към тях и си тръгна. Никой не се опита да го спре ни с дума, ни с ръка. Людете пред него се отдръпнаха и той се отпрати през гората към пътя, където го чакаха двамата му другари.

XII

Зимата започна изеднаж и с незапомнена сила. Докъм деня на свети Димитри времето по цялата страна беше тихо и необикновено топло за тия есенни месеци. Сутрин полята и планините се събуждаха забулени с леки бели мъгли, разкриваха се за цял ден срещу слънцето, вечер отново навличаха булата си. Селяците посрещаха и изпращаха еднообразните дни с неспокойни сърца. Полята и пасищата съхнеха без влага. На самия празник беше толкова топло, че людете ходеха по ръкави. Духаше и топъл, влажен вятър. Това продължи докъм ужина*. Зададе се внезапно откъм север и изток черно чернило; по цялото небе, а пред него препускаше вятърът със страшна сила. Растеше черната стена все по-високо, по нея се кръстосваха мълнии, от горе до долу и на всички страни, режеха очите със синкавия си блясък.

(*Ужин - ядене между обед и вечеря.)

Людете се кръстеха учудени и тревожни — такъв облак можеше да се дигне само посред лято. Идеше насам сред шум и трясък, по пътищата се дигаха вихрушки и бягаха пред него на юг. Още преди да се стъмни тоя ден, небето потъмня, почерня цяло и кой го знае докъде — над цялата страна и може би над целия свят. И докато шумеше още вятърът — рукна дъжд, засъска, зачука през него и едра суграшица. После всичко стихна неочаквано и бързо. Вятърът като да се изтегли между земята и надвесеното небе, профуча и се загуби накъм двете морета на юг и на запад. Земята побеля от напластяващата се суграшица, но за късо време острият пясък на сипещите се отгоре ледени зрънца затихна. Просторът все по-нашироко се изпълваше с друг един шум — еднозвучен, тих като едвам доловим шепот. Земята побеля още повече, побеля, засия и небето, пространството между тях се изпълни със снежинки и сякаш с бяло сияние. Затихна всичко и остана да се чува само тихото шумолене на снежинките. После настъпи бяла снежна нощ. Валяха снегове по цялата страна. И дори над морето на юг, което се

случваше еднаж на десет и петнайсет години. За тая едничка нощ се насипа две педи ситен, сух сняг. Тъмнееха се само острите планински върхове и камънаци, реките между своите бели брегове, тъмнееха се езерата и морето също, разлюляло лениво оловени води, които поглъщаха снежинките без следа. Всичко живо се изпокри по дупки и хралупи, людете - по своите домове, прибрали преди това по обори и навеси, та и по хижите си питомните твари, с които живееха.

Замлъкнали бяха и кучетата по селата, дори и петлите пропущаха нощните часове. Сладък и дълбок беше нощният сън при еднозвучния шепот на снежинките. Ала така премина и денят, в сняг и тишина, така настъпи и втора нощ. Едва късно след обед на втория ден по цялата северна и източна страна се показва светлосиньо небе...

През тия няколко дни и нощи Агата Самуилова не се дигна от широкото си легло. Там ѝ носеха да яде и да пие и всичко, което ѝ беше нужно. Децата не се задържаха много в силно затоплената ѝ стая, която беше пълна и с всякакви човешки миризми, та не можеше да се диша в нея. Когато влизаше някое от децата или слугините донасяха храната ѝ, дърва за огнището, нощното ѝ гърне. Агата питаше все едно и също от леглото си, провлечено, плачливо: — Още ли вали? — И добавяше: — Ще измръзнем... За Охрид снегът беше рядко чудо, а такъв дебел сняг не се помнеше от много години. Тия дни все снегът и страхът от снега бяха в мислите на Агата. Тя и нямаше много мисли. Като се научи, че Биляна бе изчезнала, без следа от острова и след като Самуил завзе родния ѝ град, тя вече за нищо не се тревожеше, от нищо не се вълнуваше. По едно време ѝ мина през ума да покани баща си Ивана Хрисилий в Охрид — да го види след толкова години, да видят дядо си и децата ѝ. Казаха ѝ, че това не ще може да стане без позволенията на Самуила, но Самуил не идваше в Охрид, а тя не се реши да изпрати някого при него, колкото от страх, много повече от безволие. Така и прегоряха желанието ѝ да види баща си.

Третата ѝ щерка Мирослава често я разпитваше за нейното минало, за живота ѝ, преди да се омъжи за Самуила. Мирослава се гордееше, че майка ѝ беше ромейка, макар иначе да не я зачиташе много поради нрава и безволието ѝ. Въпросите на Мирослава и молбите ѝ да разкаже нещо за предишния си живот съживяваха Агата, но за късо време. Миналото бе останало много далеч и тя нямаше воля да говори по-дълго за него, далечните спомени не я вълнуваха, много от тях и бяха се заличили в паметта ѝ. Мирослава питаше:

— Дядо ми Йоан чист ромей ли е, истински?

— Истински — отговаряше накъсо Агата.

— А баба, твоята майка?

— И тя.

— Ето аз съм наполовина ромейка — въздишаше Мирослава и пак питаше: — Хубава ли е вашата къща в Драч?

— Хубава.

Мирослава се отегчаваше от късите отговори на майка си, колкото голямо да беше любопитството ѝ. Тя в нищо не беше упорита и постоянна, не можеше да диша дълго и тежкия въздух в затворената стая на своята майка.

Затвори се още една страна в живота на Агата Самуилова, когато в началото на тая есен старата дойка на децата ѝ се разболя и за една неделя умря. Поплака тогава Агата доста и от стаята си излезе на няколко пъти, но скоро всичко ѝ премина и като да не е била на тоя свят Анастасия Тофе от Драч, която бе отгледала децата ѝ. Така изчезваше от мислите на Агата всяко нещо, което се отдалечаваше или изчезваше от живота ѝ. Родният ѝ край, близките ѝ там се мяркаха в паметта ѝ като насън. Спомняше си по-често за гостуването на царя в охридския ѝ дом и с тоя спомен се съживяваше в нея едно отколешно желание да бъде някъде по-блкзу до него, ала и то беше вече неясно. Тя живееше като между две затворени врати пред нея и зад нея и не помнеше кой ги бе затворил. Вълнуваше я и я радваше само вкусното, обилно ядене. Сутрин започваше с него. Едвам дочакваше да ѝ донесат в леглото първата утринна закуска, и посягаше към нея с разтреперани пръсти. Малко по-късно приемаше и втора, по-обилна закуска пак в леглото си. Ставаше едва за обед, но често караше слугите да го донасят пак в стаята ѝ. Нетърпелива беше и с ужината, и с вечерята. И не избираше много яденето за вкуса му или за разнообразието му, ами повече за обилието му, но риба имаше винаги на трапезата ѝ. От някое време започна да попийва и вино повече. Провесените ѝ бузи се зачервяваха от виното, главата ѝ се замайваше, но тя се усмихваше блажено, радваше се, че то ѝ донасяше сладък сън след яденето.

Агата бе излязла от живота на децата си и те живееха някак отделно от нея, макар под един и същ покрив. Като нямаше кой да ги събира заедно, те и сами се отделяха едно от друго, всяко според нрава си. Така беше и през тия дни и нощи, когато дълбокият сняг затвори всичко живо в бърлогата му. Четирите щерки спяха по две в стая, но

се бяха подредили не по възраст, което беше естествен ред, а според желанието коя с коя да бъде. Рипсимия, най-старата, не можеше да търпи Мирослава и взе в стаята си най-малката — Денница, за да я наглежда нощем. Тя би спала добре и с Теодора-Косара, но Мирослава не искаше в стаята си нито най-голямата, нито най-малката си сестра, а Косара можеше да спи с всяка от сестрите си. Иначе девойките се събираха в една обща дневна стая, но всяка си имаше в нея свой кът и свое занимание. В дневната стая на момичетата прекарваше дните си и ларисчанката Ирина Каматерос. Рипсимия беше вече мома за омъжване и дори времето ѝ бе започнало да минава, но жених не се явяваше. У Рипсимия всичко се забелязваше, тя сама забелязваше всяко нещо и го показваше на другите по някакъв свой начин. Едва-що започна да се момее, тя вече се държеше строго като големите, остави настрана всякакви детски игри и забави, обиждаше се и се караше, ако някой не я зачиташе като възрастна. Такива бяха заниманията ѝ, думите ѝ, като на възрастна, ходеше редовно на църква, поучаваше строго по-малките си сестри, караше се на слугите за всяка небрежност, но във всичко пазеше достолепието си. Своите момински занимания и задължения изпълняваше усърдно, по-малките си сестри поучаваше с тих шепот, тихо, сдържано се караше и на слугите; не говореше излишни думи, тя и в смеха си беше въздържана — рядко ще се засмее и повече само с тънките си устни. Не можеше да скрие и голямата си грижа, че вече навършваше двайсет години, а още не беше омъжена. Иначе тя беше търпелива във всяко нещо, само към Мирослава проявяваше по-голямо нетърпение, може би защото Мирослава пък беше премного невъздържана. Мирослава беше най-хубава между сестрите си и хубостта ѝ беше бляскава, привличаше погледите на всички. В нея беше всичко хубаво — и лицето ѝ, и черната ѝ коса, и бялорозовата ѝ кожа, и дребното ѝ, но стройно, кръшно тяло. Тя беше весела, шумна, във всичко ѝ вършееше леко, но и сама подреждаше работите си винаги и в своя полза. Беше и лукава, безсрамна, като хитро животинче с мека, лъскава кожа, което и не мисли, не всякога знае как да скрива хитрините и животинското си себелюбие. На трапезата тя вземаше най-вкусното и посягаше пред всички, дори и в блюдото на майка си. Когато идваха купци със стоки в дома на великия войвода, Мирослава избираше за себе си най-много и най-хубави вещи. Слизаше често и в града — с една-две от слугините и винаги с двама въоръжени с мечове слуги след тях. Ходеше по гости и срещи,

имаше си приятелки, а и неколцина от най-знатните охридски момци се навъртаха около нея. Тя, канеше приятелките си в бащиния си дом, та развеселяваше тихия иначе дворец на великия войвода. Майка ѝ не канеше гости, нито пък водеше по гости момичетата си и Мирослава Самуилова сама се грижеше за себе си.

— Ами ние ще подивеем тук, затворени във вътрешната крепост — казваше тя. — Остаряла е вече нашата майка и не мисли за нас... Теодора-Косара, втората от Самуиловите щерки, не приличаше на нито една от сестрите си. Тя беше сдържана като Рипсимия, но не досаждаше никому със своята мъдрост, не показваше никому своите качества, нито обиждаше някого поради недостатъците му. Тя също ходеше често в църква, но с голямо смирение. Никому не натрапваше, не показваше своето благочестие и всички вярваха в нейната набожност. Тя също беше хубава - с тъмна коса, а с бяла, нежна кожа и светли, сини очи, но нейната хубост не беше блестяща, не беше разкошна като хубостта на Мирослава. Младата хубост на Косара беше светла, чиста, някак радостна и не пробуждаше в сърцето ни завист, ни похотливи желания. Като виждаше Теодора-Косара, че застарялата ѝ майка се отделяше от децата си, опитваше се да я замести около най-малката си сестра Денница, която все още имаше нужда от майчински грижи. Каквато беше хубостта на Косара, такова беше и сърцето ѝ — милостиво и топло.

През тия снежни дни четирите девойки бяха все в общата си стая, с тях беше винаги и малката ларйчанка.

Щом се събудеше сутрин, Денница скачаше от леглото и се втурваше още с нощната си дреха в малката стаичка да Ирина Каматерос през един тесен ходник. Преди ларисчанката спеше заедно с Анастасия Тофе и се хранеше в готварницата, но след смъртта на старата кърмачка, нареди ѝ да се настани в една стаичка тъкмо срещу стаите на младите господарки. Ирина беше още невръстно девойче и се страхуваше нощем самичка в стаята си, понякога слугите забравяха да ѝ запалят и огън, но тя никога не се оплакваше. Всяка сутрин, когато Денница влизаше в стаичката ѝ, намираще я умита и облечена, с грижливо вчесана коса. Денница я повличаше към общата стая, после пък и петте девойки се събираха в малката трапезария за утринна закуска. С това започваше всеки техни ден. И както при всяка закуска сутрин се слагаше хляб на трапезата им, така редовно Рипсимия правеше всякакви бележки на малката ларйчанка. Това бяха бележки, които тя всъщност отправяше към сестра си Мирослава

и така ѝ беше по-удобно да ги прави. Буйна, черна и къдрава беше косата както на Мирослава, така и на Ирина. Рипсимия не пропуцаше да каже на ларисчанката още при първия залък:

— Стягай косата повече, като я заплиташ. И с вода малко я приглади. Виж как е бухнала... не е прилично така.

Ирина притискаше уплашено ръчички върху къдрите си, да ги приглади още повече, и не смееше да възрази нищо на Рипсимия, но вместо нея се обаждаше Мирослава:

— Те не са прави и редки като твоите, та да ги приглажда с водичка. Мирослава защитаваше своята коса и клъвваше по-голямата си сестра, както и тя се опитваше да я клъве. Така ставаше при много случаи, но двете сестри се кълвяха и направо — Рипсимия тихо, понякога шепнешком, през зъби, с доброжелателска строгост, а Мирослава се нахвърляше буйно срещу нея и не винаги подбираше думите си.

— Пак, ли слизаш в града? — ще попита Рипсимия с едва присвити очи, като да вижда сестра си от далечно разстояние.

— Пак.

- Много често. Не е прилично така. Людете...

- Аз няма да ставам калугерка! — нахвърляше се Мирослава със зачервено лице. — Искам да се срещна с люде, да си поприказвам, да се посмея. А ти намираш само недостатъци и зеленееш от яд.

Рипсимия млъкваше със своята обидена гордост и не продумваше никому по няколко дни. Гледаше всички с нескривано презрение и ги оставяше на глупостта, на лошотията им.

Сега Мирослава нямаше къде да отива. Прокарани бяха пътеки по дебелия сняг едва из двора на войводската къща, а до управлението снегът не беше докоснат. Вече четвърти ден девойките седяха от сутрин до вечер в стаята си. Само тя, Мирослава, изчезваше час по час — ходеше при майка си, по стаите на слугините, разправяше им какви ли не истории, в които тя беше главната героиня, и ги караше да ѝ се удивляват, слизаше и в готварницата, сновеше по цялата къща. Не можеше да се застои по-дълго на едно и също място.

Понякога се залавяше със старата арфа на майка си — учила се бе да свири с голямо усърдие, особено след като каза еднаж старата дойка, че всяка благородна дама трябва да умее да свири на арфа.

Опита се да посвири Мирослава и днес. Беше късно след обед.

Слънцето бе преминало вече откъм западната страна на къщата, от

два дни небето беше ведро, яркосиньо и през цветните стъкла на прозорчетата в стаята нахлуваше обилна мека светлина. През прозрачните стъкла се виждаше и снегът, който се бе натрупал по дебелите стени пред самите прозорци. Рипсимия седеше на по-светло до прозорчетата пред една широка рамка на четири подпори, на която бе опънато бяло ленено платно, и усърдно, съсредоточено взеше по него с червени, сини и черни конци, също и със златни нишки. Огнището беше на срещуположната страна и там, до прозорците, беше хладно, ала Рипсимия вече от дълго не се помръдваше. Тя казваше винаги, че човек не бива да угажда на тялото си, че трябва да се учи на лишения и несгоди. Никой не се решаваше сега да я подкани да дойде по-близу до огнището, дето седяха Косара и Мирослава, както и двете по-малки момичета в ъгъла до самото огнище. Владени в игрите, двете момиченца непрекъснато си приказваха, тихо, еднозвучно и едва ли се чуваха помежду си. Час по час умницата Ирина повищаваше гласец и поучаваше нещо другарката си като стара баба. Седнала близу до тях с някакво плетиво в ръце, Косара се вслушваше в непрестанното чуруликане на двете деца и по устните ѝ се появяваше усмивка. На другата страна на голямото огнище седеше Мирослава, прегърнала арфата, но се виждаше, че мислите ѝ бяха другаде, тънките ѝ розови пръсти се движеха лениво и някак по своя воля по опънатите струни. Оттатък, в стаята си, Агата Самуилова тихо покашлюваше.

Неочаквано по стъклата на един от прозорците шумно запърхаха врабчета. Първи се втурнаха нататък двете малки момичета.

Мирослава, сякаш тъкмо това бе чакала, остави арфата в ъгъла и също се спусна към прозореца. Приблужи се нататък и Косара, само Рипсимия не се помръдна от мястото си. Врабчетата, може да бяха три или четири, продължаваха да удрят с крилца в стъклата, пърпаха в снега на стената и ту се отдалечаваха за един миг, ту отново се нахвърляха върху прозореца; през дебелите пъстри стъкла се дочуваше как цвърчаха накъсо и тревожно. Рипсимия изви строг поглед към сестрите си — затуляха светлината, пречеа ѝ:

— Какво се струпахте сега тук! Врабчета. Не сте ли виждали?

— Ха да отворим и да ги уловим! — викна Мирослава възбудена. — Ще ги сложим в клетка да ни чуруликат.

— Те са гладни — рече Косара с тихия си, но плътен, приятен глас.

— Да им хвърлим трошици. Идете — обърна се тя към двете малки девойчета, — идете да донесете малко хляб.

Двете деца радостно припнаха. Рипсимия изви нависоко тънките си вежди:

— Чудни работи! Врабците ще храниш. Можеш ли да нахраниш всички врабци? Ти не се грижи: тях ги храни тоя, който ги е създал.

— Ха! — изкриви презрително въздебелите си алени устни Мирослава. — Не си ли виждала врабчета, умрели от глад! Какво ще ядат в снега?

Двете деца донесоха хляб. Косара мълчаливо го нарони на ситни трохи, отвори прозореца и разхвърли трохите по снега на стената.

— Скоро затваряй! — викна Рипсимия. — Не се отварят прозорците на такъв студ.

Врабчетата бяха побягнали някъде. Косара затвори прозореца, после се приближи към огнището и сложи в огъня няколко цепеници. Двете малки момичета заскачаха пред прозореца и нададоха радостни гласчета:

— Ето ги, ето ги! Пак дойдоха. Кълват, кълват!

Големите ранни снегове попречиха на Самуила Мокри да разпреди по-добре войската си за през зимата. Хубавото време по тия места продължаваше най-често до Коледа и той не бързаше да настани войската на зимен стан. Всеки ден очакваше да паднат обсадените градове Верея и Сервия, а в такъв случай войската трябваше да се разпреди по друг начин из тукашните градища и по-големи твърдини. Големият сняг дойде внезапно и затвори всички пътища. Най-много войска имаше пак във Воден и по околните селища. В тоя град беше и полкът на Гаврил-Радомира, Самуиловия син.

Войниците се радваха на големия сняг. Бяха все млади люде и се радваха по момчешки, но снегът значеше и неколкодневна пълна почивка. Нямаше да ги карат ни на поход, ни на учение, ни на каквато и да е друга работа. Отделяха по неколцина сутрин за храната на людете и конете, а другите прекарваха в безделие по войнишките помещения из крепостта или по къщите, дето бяха настанени. Те се кърпеха и се пощеха край огнищата във временните си жилища или пък излизаха въвн на големи, шумни купчини и се биеха със снежи топки, правеха снежни човеци, мечки или се бореха и търкаляха по дълбокия сняг с радостен шум и викот. Войниците се присмиваха на тукашните люде, които сякаш се бояха и да стъпят в снега — воденчани рядко виждаха сняг и още по-рядко дебел по три и четири педи.

Гаврил-Радомир живееше с другите началници от полка си в една от крепостните кули близу до източната градска порта. Самуил вече не му се сърдеше, но и не го прибра във водения си дом, а го остави да живее с другарите си, като мислеше, че така ще обуздае по-добре младежката му дързост. Нека синът на великия войвода живее като другите и да знае, че не е нищо повече от другите. Гаврил-Радомир не се оплакваше. При него често идваше братовчедът му Иван-Владислав, който и сега живееше в бащиния му дом и беше между най-приближените на великия войвода.

Във войската беше забранено да се играе, на кокалчета, но като се видяха затворени от снега, неколцина от другарите на Радомира седнаха да играят. Другите се събраха около тях да гледат. Войводата на полка живееше в града и тая сутрин не беше дошъл да види войниците си. От прозорчетата на кулата, от двете ѝ страни, се виждаше само дебелата снежна покривка и високата кула като че ли стърчеше самотна някъде сред пусто поле. Дочуваха се отвън или от войнишките помещения на по-долния кат на кулата сподавени гласове и някак далечни сред глухата тишина, която тежеше над цялата околност; снегът, затиснал сякаш цялата земя, бързо поглъщаше всеки шум и звук. Тихо беше и в помещението на началниците. Широкият пръстен жарник* беше пълен догоре с дъбова жар, наоколо се разнасяше приятна топлина, та младите мъже бяха распасали коланите си, разкопчали бяха горните си кожени дрехи. Играта бе започнала весело и спокойно.

Играеха четирима — двама петдесетници, един стотник и един от по-старите хилядници, без когото играта не би и почнала. Всеки имаше по едно кокалче — капаче на коляното на заден овчи крак. Хвърляха ги редом и четирите, като преди това всеки ги разклащаше в затворената си шепка, за да падат на пода пред играчите неподредени. Всеки играч гледаше кокалчетата да паднат не на по-широките си страни, а на гладката и по-тясна страна, та да остане отгоре другата по-тясна страна, която е нагъната като човешко ухо. Колкото кокалчета застанеха на тая си страна, играчът ги прибираще като своя печалба и когато те се свършваха, всеки играч слагаше по едно ново кокалче. Кокалчетата се разменяха за разни вещи от оскъдното войнишко имущество, ако някой искаше да се снабди с такива кокалчета, за да може да играе. Играта можеше да върви тихо и невинно, ала можеше да стане и опасна. Понякога десет кокалчета между възбудени и пристрастени играчи струваха цяло богатство —

купуваха се с ценни вещи, та и с пари. А имаше и друг начин за игра с кокалчета, само между двама играчи и само с две кокалчета. Сядаха те един срещу друг и ги хвърляха редом, но преди това уговаряха какво залагат в играта.

(* Жарник - мангал.)

Играта между четиримата продължи много и гледачите наоколо започнаха да се отегчават; някои и се отдръпнаха, всеки на одъра си край стената. Кокалчетата преминаваха ту в един, ту в друг от играчите, та започнаха и те да се отегчават. Тъкмо в тоя час отвън дойде друг един стотник, който живееше в следващата крепостна кула и бе тръгнал по гости.

— Аха — започна той още от вратата. - Ще ви обадя! На кокалчета играете. Ето и синът на великия войвода...

— Аз не играя — отвърна веднага Гаврил-Радомир и цял се изчерви. Той не беше разбрал шегата на стотника и всички наоколо прихнаха да се смеят. Шегобиецът продължи още по-застрашително:

— Не играеш, но стоиш тук и гледаш как играят други. И това се наказва, не знаеш ли?

— Знам, но...

Радомир се огледа и като видя, че всичките му другари се смеят, засмя се и той на шегата и на собствената си недосетливост. В зимното си облекло изглеждаше грамаден. Беше и много по-млад от другите, гъстата му коса беше подрязана само на гладкото бяло чело и се спущаше от двете страни на лицето му, проблясваща като чисто злато. Закачливият стотник едва стигаше до гърдите му, но като че ли искаше да се покаже тъкмо пред него и току се изпъна насреща с дребния си ръст:

— Искаш ли да си хвърлим и ние с тебе? Или се боиш от баща си, а?

— Как... — запъна се младият великан. — Защо ще се боя...

— Ама не така — посочи гостът с рядката си брадица четиримата играчи и все повече се разпалваше. — Това е детска игра. Ние с тебе с по едно кокалче и на какво, кажи! Нещо по-голямо, та като го загубиш, да те заболи. Кажи де!

— Ти кажи.

Радомир се намръщи — стотникът вече не се шегуваше, не се шегуваше и той. Всички наоколо се умълчаха — чакаха да видят какво ще стане, прекъснаха играта си и четиримата играчи. Дребният стотник беше като пиян от някаква предизвикателна гордост, той улови с два пръста сребърния колан на Радомира, подръпвайки го при

всяка дума:

— Аз ще ти кажа. И... думата — дума, а! Аз залагам моя кон, ти залагаш твоя. Съгласен ли си? Ако се боиш...

— Съгласен съм — прекъсна го Радомир и свали ръката му от колана си. Той беше вече цял обладан от мисълта за предстоящата игра. Така беше с него винаги — предаваше се изцяло на всяка своя мисъл, на всяко свое желание.

— Дайте две хубави кокалчета — протегна ръка стотникът. Сложиха две кокалчета в ръката му, а той ги поднесе на Радомира: — Избери си.

Младият хилядник си избра едно от кокалчетата със смешна, детинска загриженост, та стотникът го изгледа с надменно присвити очи и небрежно подхвърли в ръката си останалото кокалче. Той кимна към младия си противник:

— Хвърляй да видим кой ще почне.

Радомир се озърна да види къде да хвърли кокалчето си и току приклепна на каменния под; приклепна срещу него и стотникът, струпаха се около тях останалите началници. Гладкото зачервено лице на Радомира лъсна от влага, ръцете му леко потрепераха от страстно нетърпение. Той хвърли на пода кокалчето си. Хвърли своето и стотникът. Падна се да почне пръв играта Радомир. Той веднага понечи, но стотникът го спря с ръка:

— Чакай да се разберем: ти твоя кон, аз моя, нели?

То беше вече уговорено, ала той искаше да смути противника си, да пресече щастливия му удар. Радомир бутна ръката му и промърмори разсеяно:

— Да, да...

Той бързаше да хвърли кокалчето си и го хвърли. То подскочи и падна на широката си страна.

— Тях! — махна с големия си юмрук младият играч и още повече се изчерви. Той и не мислеше за коня си сега, гневеше се на несполучливия удар. И втренчи ревниви очи в ръката на стотника. Стотникът дълго разклаща кокалчето в ръката си, едва-едва присвил насмешливи устни. Той не бързаше — искаше да покаже как се играе, предвкусвайки победата си. Най-сетне ловко подхвърли кокалчето. Задържа се то на по-тясната страна. Сполука! Всички наоколо ахнаха съчувствено към Радомира, който губеше коня си.

— Е, е — обади се другият хилядник. - Това е на шега. Как може коня!

Щастливият стотник опули срещу него сърдити очи:

— Така е уговорено. Аз не съм го карал насила! Отказваш ли се? — обърна се той към Радомира.

— Неее — подигна широките си рамена Самуиловият син. И току добави: — Аз имам още един кон.

Дребният стотник зяпна срещу него с алчни очи:

— Ти... И за него ли?

— И за него — кимна живо Радомир.

— Стига, стига! — завикаха другарите им един през друг: — Това вече съвсем... Ще останеш без кон!

Двамата играчи бяха като глухи. Стотникът попита тихо, с пресекнал глас:

— Ще хвърляме ли?

— Да — отвърна Радомир и посегна да хвърли кокалчето си, но стотникът пак го спря. Той не искаше да изпусне вероятната нова печалба и каза строго:

— Редът сега е мой. Нели аз спечелих...

— Добре. Хвърляй.

Кокалчето на стотника пак застана на по-тясната си страна, която печели.

Радомир се усмихна радостно на сполуката му; той пак не мислеше за своята загуба, а повече се радваше, че беше негов ред да хвърля. Сега той искаше да покаже майсторство и пак беше смешен с голямата си ревност в играта. Отпусна се на двете си колена върху каменния под, за да му бъде по-удобно, и се приведе напред, златната му коса се повеси на едри къдри. Той изплезил накриво език, пристисна го с белите си широки зъби и току метна кокалчето на пода. То също се задържа на тясната си страна, но тая, която не печели.

— Аааа! ... — нададоха вик всички наоколо, запреплитаха се гласове:

— Това пък съвсем не може! Как тъй! Няма какво да язди! Хайде...

Оставете...

— Конете са мои — удари малкия си юмрук в гърдите гостът.

— Е твои — засмя се с цялото си лице Радомир. — Спечели ги.

— И двата.

— И двата, и двата — поклати глава младият великан, като че ли загрижен да не би противникът му да изпусне печалбата си. После той пак се усмихна: — Аз не можах.

Изеднаж наоколо стана съвсем тихо. Двамата възбудени играчи — най-напред стотникът и след него Радомир, се огледаха като

събудени от сън. Близу до вратата на помещението бе застанал великият войвода със строго лице, загърнат в походната си наметка. На вратата зад него стоеше Иван-Владислав и други някои от началниците. Играчите в помещението не бяха забелязали кога бе влязъл Самуил. Най-напред го съгледа по-старият хилядник и мълчаливо сбута другите началници, но в същото време Радомир и противникът му продължаваха своя възбуден разговор; на пода пред тях лежеха двете кокалчета. Другарите им не успяха да ги предупредят, но великият войвода преди това още всичко бе видял. Стотникът-играч веднага скочи, изправи се и Радомир, но някак без да бърза, покорен на съдбата си. Великият войвода се загледа тъкмо в него:

— Хилядник Мокри! Вземи веднага петдесет конници и тръгвай за Верея. Да отвориш през снега пътя към обсадения град.

Гаврил-Радомир нищо не отговори. Виждаше се — баща му искаше да го изобличи. Младият хилядник винаги можеше да намери един кон, но своите собствени коне бе загубил в играта с кокалчетата.

Самуил продължи:

— Ти нямаш свои коне. По същия начин можеш да загубиш и меча си.

— Не... Меча никога! — улови се разпалено за думите му Радомир. Великият войвода продължаваше да го гледа с леден поглед и Радомир наведе очи, засрамен от момчешката си пламенност. Самуил Мокри огледа всички там и пак се обърна към Радомира:

— Не знаеш ли ти, че игра с кокалчета не се позволява и още повече, когато е със залог! Който залага конете си, ще заложи и меча си, и главата си.

— Ние на шега... велики войводо — обади се неочаквано щастливият в играта стотник.

— Ти искаш и да ме излъжеш? — обърна се към него Самуил.

Стотникът се смути за един миг, но веднага след това цял се съживи, заговори с голяма смелост:

— Не... Ние така... да минава времето. Хайде рекох... Всичко беше на шега!...

Съвзеха се и другите играчи:

— Да... Ние тъй... Времето да минава. Няма що друго в тоя сняг...

Великият войвода пак огледа всички:

— Вие искате да спасите другаря си и себе си. Добро е такова другарство между войници. Добро е — повтори той и добави: — Но

аз не мога да простя на един хилядник, който е заложил на игра бойните си коне. Радомир Мокри! Кажи на войводата си, че те връщам един чин по-долу: отсега ти не си хилядник, а си стотник. Скоро след тая случка Самуил Мокри отново прибра сина си между своите приближени, за да бъде пред очите му.

Цяла една неделя, от вторник до вторник, времето остана непроменено. Дебелите снегове затиснаха цялата страна и много места надалеко от българските граници. Промени се и целият живот, всичко изглеждаше необикновено и чудно. Загубиха се в снега и пътищата, и градовете, и селата, и горите. Людете и животните като да бяха дошли отнякъде и не можеха да намерят мястото си; в далечината по снега изглеждаха като черни сенки. И тишина лежеше над цялата земя, глуха, мъртва, като че ли вечна. Променяше се в нея всеки шум и глас, звучеше някак отдалеко, извън нея. Людете приказваха помежду си като да бяха глухи, кучето се ослушваше в собствения си лай. Като спря валежът, небето се изясни и така остана — опънато синьо платно над цялата земя, няма ни сянка, ни облаче да се покаже, само слънцето от сутрин до вечер блести по него като тежък златен щит. Вечер, преди още да започне да синее снежният простор, долиташе някъде отдалеко хаплив ветрец, подсвирваше изтънко по кумините, по баджите и цяла нощ раздухваше звездната жарава по черното небе.

Поуплашиха се людете — още от Димитровден такива снегове, но беше весело край огнищата и дните минаваха по-леко. На осмия ден изеднаж се дигна откъм Бялото море силен, топъл вятър, Втурна се, мина по цялата страна като пламък и не спря два дни и две нощи. — Фффууу... — започваше да вие отдалеко и преминаваше със страшна сила над поля и гори, над села и градове. Горите се люшкаха ту на една, ту на друга страна, превиваха до земята голите си клони и стенеха проточено, ехтяха и планините, като да се сриваха от високите си върхове. Вятърът напъваше вратите, пробиваше мехурите, опънати по малките прозорчета, развяваше пушъка по кумините и покривите, дигаше сламата, разместваше зеленясалите плочи, с които бяха покрити хижите, грабваше всяка вещ по земята и я отнасяше надалеко. Изпокри се всичко живо, опустяха дворищата и улиците — бояха се и людете, и всяка жива твар от голямата сила на вятъра. Случваше се да спре човека, не може той и крачка да стори срещу него, ще смъкне и дрехата му от гърба или ще го понесе, не

може минувачът да се задържи, да спре, където е наумил. Людете, се лепяха по стените, криеха се зад ъглите, за да минат някак покрай него или зад него. Бояха се и по хижите си, да не би да се сгромолясат те върху им, като трепереха и скърцаха чак от основите.

Белите снегове започнаха да омекват и да сивеят. По стръмнините се оголваха скали, чернееха се пукнатини, потъмняха и горите от обилна влага. Снеговете се топяха под топлия дъх на морския вятър, зашумяха, забълбочиха води изпод изтънялата снежна кора. Реките потекоха мътни и преливаха бреговете си нашироко. От планините се сриваха цели преспи и чезнеха в потеклите мътни води, лъснаха по низините дълбоки вирове и. блата. На страхотния вой на вятъра неотстъпно заприглася друг един шум, който не спираше нито за миг и ставаше все по-силен, завладя целия простор. Към края на второто денонощие, когато вятърът съвсем утихна, остана да бучи и тътне само тоя мощен шум на потеклите води. Тъкмо когато вече гаснеше тоя втори ден, ниско на потъмнелия хоризонт на югозапад някак неочаквано се показва сърпът на новата месечина, тънък, с мътен блясък, разтворил широко двата си остри рога. Излизаше ясен знак на небето, но людете и без него виждаха, че времето пак се променяше. Снеговете се свличаха от планините и изчезваха в мътните води, пороищата търкаляха камъни по дълбоките долища, реките заливаха полята. Това сякаш не стигаше, та се надигнаха отново тъмни облаци от всички страни сред гръм и ослепителни мълнии, изчезна от небето младият месец — ненужен, злокобен знак и плиснаха, зашумяха поройни дъждове. Като да беше посред лято — и въздухът беше топъл, влажен, душен, но летният дъжд ще прошумоли, ще зашурти и ще отmine, а сега небесните води течаха по цели денонощия...

През тия страшни дни отец Емилиян прекарваше повече в малката си църква пред недовършения още иконостас. Той се молеше непрестанно и все по-горещо, както някога, преди години, искаше да измоли милост за прокълнатия човешки род и още повече сега, когато в надигналите се стихии виждаше божи гняв. Не беше виждал никога по това ранно време такива снегове, а се стопиха те и изчезнаха за една-две нощи. Ако би пожелал бог, мислеше си монахът, не би могло да устои срещу небесния вятър ни дърво, ни скала и още по-малко стените, които градеше над земята немощната човешка ръка. Ако би пожелал бог, но той само показва своята страшна сила. После започнаха да прииждат, да се надигат водите. Кой би могъл да ги спре и върне? Бурята размъти двете езера, после тя утихна, но водите

Продължаваха да растат, да се надигат тъмни и тежки, като да бяха разтопено олово; по затихналата и неподвижна водна повърхност бе угаснала всяка светлина и блясък, изчезнало бе всяко отражение. Песъчливият провлак между двете езера, Голямото и Малкото, изчезна, погълнаха го прииждащите води. Островите и в двете езера потънаха ниско. Сnižиха се и бреговете; наоколо, затъваха сякаш и планинските стръмнини. Водите растяха и растяха. Човешките сгради по островите, по Преспа, по Град и Мали град — жилищата, работилниците, църквите, крепостните стени и кули сега бяха ниско надвесени над дълбоките, размътени води и изглеждаха толкова нетрайни.

Църквата на отца Емилияна се пълнеше с люде; никога не бяха се събирали толкова богомолци между каменните ѝ стени, пък и около тях. Идваха тук до един жителите на новия град, колкото бяха. На брега отвъд оставаха само стражите, които пазеха каменния вход на града. Жителите на Преспа пълнеха църквицата от страх — бояха се да не би водите да погълнат острова, заедно с построения от тях град, и колкото се надяваха на светия покрив, на няколкото безсловесни икони, още повече се надяваха на отца Емилияна, когото смятаха за застъпник пред бога. Те се тълпяха около него, погледите и думите им бяха пълни със страх и надежда. Инокът се молеше, караше и тях да падат на колена, да се молят. Така той прекарваше много часове в църквата си с уплашените люде и рано сутрин, и вечер до късно. През същото време от небето се изливаше пороен дъжд, плющеше по плочите на покрива, по целия остров, по водата и по цялата земя наоколо. И какво знамение в тая късна есен; земята трепереше от нестихващи гръмотевици, които отекваха със страшна сила по околните планини, като че ли говореше от небето сам страшният бог, а по застиналата тъмна повърхност на водите се отразяваха ослепителни светкавици. Отец Емилиян задържаше около себе си ужасените люде, молеше се за грешните им души, но и неговото сърце беше изпълнено със страх пред гнева господен. Не започваше ли, не се ли повтаряше библейският потоп?

На третия ден дъждът престана за някое време, заглъхна и небесният тътнеж. Чуваше се само непреодолимият шум на потеклите и прииждащи води, който изпълваше пространството между небето и земята. Един по един людете напущаха църквата, загрижени в тоя час на затишие за жилищата си, за храната си, за това, което бяха градили с ръцете си. Напусна църквата и отец Емилиян. Откакто бяха

започнали тия стихии, той имаше една непрестанна грижа: какво ли ставаше с напуснатата къща в гората, край брега на езерото? В тая негова грижа беше цялата му мисъл за Биляна. Той побърза нататък, мина през оголялата есенна гора, през безлюдната поляна около къщата, влезе в заустелия двор. Вратата на Биляниния дом беше блъсната и висеше само на едната си кука; разбити бяха от бурята и повечето от прозорците ѝ. Той прекрачи високия праг. На много места по пода бяха се набрали кални локви — текла бе вода през разтворените прозорци, през пробития покрив. Монахът надникна и по стайте. Подяден от водите, ъгълът откъм западната страна на къщата бе рухнал. Изоставеният дом се рушеше, в преддверието стоеше изправено на подставката си дървеното изображение на Самуила Мокри. И по него бе текла вода — тъмнееше се по дървото широко влажно петно.

Той излезе отново вън и седна на високия праг, подпря лакти на колената си. Сам беше тук, сред това заустение, оживяха в ума му рой мисли за неща, които бяха минали отдавна, за далечни и по-близки дни, за това, което беше винаги будно в неговата памет, за всички люде, които бе срещал, за тия, които сега се събираха около него, за божия гняв над живите и над мъртвите също. В това усамотение, на прага на заустелия дом, той мислеше за себе си без всякаква лъжа. Не беше ли грехът, който го доведе и сега до прага на тоя дом? Той се боеше от бога повече от другите люде, а се бе оставил да го поведе грехът. Мина през мислите му и Рун, неговият мъчител, мина и Самуил Мокри с цялата си власт и сила, мина и Биляна с греховната си невинност. Подпрял лакти на остриите колена, отпуснал рошавата си глава на сухите, хлътнали гърди, монахът заплака с голяма горест за себе си, за целия човешки род.

Дебелите снегове по планината затвориха всички Бабчоровци в хижата им. Затвориха цялото село. Нощем, в бялата тишина, която бе легнала сякаш върху цялата земна твърд, се чуваше само гладният вой на вълците. После се дигна топлият вятър, потекоха водите, продъни се и самото небе. Зарева, застена реката в дълбокия дол, та се чуваше и до хижата на Бабчор, която беше далеко, на самия край на селото. По едно време шумът на реката се промени — стана поплътен, по-дълбок и се превърна на страшен тътнеж, който надви, заглуши всички други шумове. Наближаваше да се мръкне, но в хижата на Бабчорите и преди това беше мрачно поради тъмните

облаци, които тежаха току над голите върхове на дървесата. С прииждането на нощните тъмнини и ревът на реката ставаше по-страшен. Младен Бабчор викаше нещо отгътък, види се, от страх, а Малина дойде и се скри с пожълтяло лице в стаичката на Биляна. Тя сви нозе и се притисна към недъгавата жена, повтаряйки едни и същи думи като несвястна:

— Чуваш ли - реката. Ще ни отнесе! Дъждът не спира, не спира...

Втурна се отеднаж в стаичката и Въла с изхвъркнали очи като уплашено добиче. Озърна се, не знаеше къде да се дене и току се хвърли ничком до сестра си, запуши уши с големите си шепи. Биляна я гледаше и беше ѝ чудно, че грубата, зла мома дойде при нея да търси спасение в преголемия си страх.

Неочаквано в хижата навлязоха и чужди люде. На два или три пъти, напълни се цялата хижа. Лаят на кучето, което се криеше някъде вън, бе заглушен от забъркана врява и викот:

— Загинахме... Водата отнесе долните хижи... Реката придойде три разтега високо! Отвсякъде тече силна вода... И Студен извор долу се отвори ей така, изхвърли камъни и пръст, цяла река потече...

Разбягаха се всички по горните хижи, а ние тука...

Людете бяха побягнали кой както е сварил и бяха жива вода.

Нахвърляха дърва в огъня, струпаха се около огнището. Повечето бяха жени, деца, до най-мъничките, които майките им носеха на гърдите си.

Като се събраха толкова много и огънят ги поприпече, те се поуспокоиха и позатихнаха, но за малко време. Настъпваше нощ. В сгъстилата се тъмнина светкавиците удряха право в очите, а гръмотевиците между стръмнините в дълбокото долище отекваха с чудовищна сила и негли над самия покрив на хижата. Между небесните трясъци се чуваше непрестанният рев и тътен на реката. Поуспокоилите се люде започнаха да се споглеждат и се плашеха един от друг, зашумяха отново, завикаха един през друг:

— И тук ще ни отнесе! И планината ще отнесат тия води! Развилнели са се всички бесове, всички самовили и юди, тича отгоре самият змей на планината... Оооо... Оооо...

Заплакаха, завиха много от жените, децата пък още по-силно. Някои се кръстеха непохватно, споменаваха Исуса Христа и Богородица, но много по-често споменаваха Перун и злите бесове. Там, откъдето идеше големият им страх, Исус и дева Мария още не бяха проникнали.

— Да сложим нещо в огъня, да изгори за Перун... — рече някоя от жените, запазила в паметта си далечен спомен.

Зачуха се и други гласове тук й там:

— Нещо живо ще го насити... Живо да изгори в огъня.

— Някога... някога са му давали живи люде. Деца...

— Вземали са ги... от гърдите на майките им. Да го наситят. Да го укротят.

Пак се поумълчаха уплашените селяци. Някаква смътна надежда мина през мислите им. Отдалеко бяха дошли в паметта им тия мисли и тия страшни думи. Някои от младите майки, които държаха малки деца на ръцете си, започнаха да се присвиват над рожбите си, да ги скрият от лоши погледи, притискаха ги по-силно на гърдите си, поиздръпваха се настрана, а две влязоха при Биляна, ведно с децата си. Като позатихнаха людете в хижата, ревът и тътнежът на водите вън се засили; в същото време тресна гръмотевица току над покрива над хижата и пробуботи някъде надолу, повтори се и потрети.

— Ооооо... Оооо! — завиха пак няколко жени, писнаха и деца.

Биляна Маркова чуваше всичко от своя ъгъл. Малкият Давид беше до нея, заиграл се с други деца. Чуваше тя бесовските думи на уплашените люде, името на Перуна, което заглушаваше името на истинския бог. Видя и уплахата на младите майки, които потърсиха при нея закрила и подслон за децата си. А воят на жените вън се засилваше ведно със страхотния рев на бурята:

— Ооооо...

Някаква стара баба с разрошена бяла коса и хлътнала, беззъба уста току се изправи на вратата на стаичката и заоглежда младите жени, децата им с диви, кръвясали очи, изви дрезгав, скърцащ стон:

— Загивамеее... Светът загива... Дайте едно... Да нахраним бога!

— Махни се, вещице проклета! — писна, надигна се срещу нея една от младите майки в стаичката.

Бабата се шмугна някъде встрани. Биляна се раздвижи нетърпеливо, приподигна се на лактите си:

— Помогнете ми да стана... Искам да стана!

Помогнаха й. Тя се изправи на патериците си, прихвана я отзад Малина. Биляна се показа на вратата на стаичката, излезе и по-напред с бледо, строго лице. И такава бе станало лицето й вече от много време, като на икона в църквата. Няколко от жените там изрекоха в един глас:

— Болярката...

Биляна огледа всички с големите си тъмни очи, като да търсеше тъкмо тия, които я нарекоха така, сетне продума сърдито:

— Защо забравяте бога в тоя час? Кой друг ще ви помогне? — Тя продължи по-кратко, но вече всички я слушаха, втренчили очи в нея: — Не знае ли някой от вас божията молитва?

Никой не се обади. После Биляна чу гласа на Младен Бабчор:

— Ти започни, започни...

Тя подигна очи нагоре, както се бе подпряла на патериците си, гласът ѝ затрепера тих, но ясен:

— Отче наш, който си на небето, да бъде волята ти...

Запя след нея и Бабчор, надигнаха се и други гладове:

— Да бъде волята ти...

Ревът на потеклите води, небесните тътнежи като че ли позатихнаха в набожната песен на тия уплашени люде, но бурята не спираше и нямаше да спре скоро в тая черна нощ.

Най-страшни бяха стихииите за войската и най-вече за тия войници, които живееха по шатри и землянки. Със снеговете беше по-лесно — войниците ринеха снега, палеха огньове. После силните ветрове събаряха шатрите, потеклите води изпълниха землянките. Великият войвода нареди войската, която беше около Воден, да се прибере в града; настани се по-нагъсто с другите войници по крепостните кули и войнишките помещения, а една част се пръсна по къщите.

Прибрани бяха в крепостта на сушина една част от бойните уреди, също и от конете. Градът още повече заприлича на войнишки стан. Рун, който подушваше всичко, усети, че сега мястото му беше във Воден, и пристигна в тоя град по най-силните дъждове.

Самуил Мокри се бе надявал, че войската ще прекара лека зима по тия южни места. Мислил си бе също, че и през зимата ще може да се раздвижи пак на изток или на юг, вече още по на юг от Лариса. Пък и от преголямо воинско усърдие и ревност той гледаше войската му да бъде все около него. Всеки ден очакваше да паднат и двата обсадени града. С такива мисли и надежди го завари стихията. Той знаеше, че някои от войводите го съдеха, понеже не беше разпуснал войската за през зимата. Дори и царят му каза:

— Не мислиш ли да разпуснеш войската, светли войводо? Не е късно и сега.

Самуил знаеше какви мисли тревожеха царя. Негови, но и чужди

мисли, защото всички отиваха при него да се оплакват.

Великият войвода му отговори:

- Ако разпусна войската, скоро ще трябва пак да я събирам и това е много по-трудно. Ние сега, царство ти, не можем без войска.

Но в душата си Самуил Мокри страдаше поради големите несгоди, които търпеше войската. Войниците бяха повечето селски люде и търпяха много, но, от друга страна, можеха и да се погрижат за себе си, да се запазят от студ, от влага, както бяха правили и преди в трудния си живот. Самуил се учудваше на тяхното хитроумие да се облекат по-топло, да преградят по-добре жилището си, да намерят дърва за огнищата си. Когато нямаше откъде да вземат, което им беше нужно, те и крадяха, което можеха да откраднат. Великият войвода им помагаше, колкото беше възможно да се помага, и дори не надаваше много ухо на оплакванията на окрадени граждани или се опитваше да защити крадците:

— Нели и те са живи души... — На други пострадали пък ще каже: — Ще ви се плати... Като мине зимата, взетото ще ви се върне.

Той пусна цяло едно отделение войници да живеят във войводския му дом — първите, които видя без подслон и в нужда. Слугата му Радой още на другия ден влезе при него да се оплаква от тия необикновени гости:

— Не са люде... В го-готварницата се бутат, готвачът не може да се отърве от тях. Виж, казват поганците му, какво лапа войводата, а ние — бу-булгур и просо. Всичко измърсиха за един ден, по зидовете пикаят като песове...

— Давайте им да похапват и от моята паница — отвърна войводата със спокоен глас, но такъв беше погледът и целият израз на лицето му, че нямаше да претърпи никаква противна дума. Той изви ръце назад и започна да се приближава към слугата, вперил в него напрегнатия си поглед: — И кажи им да не пикаят по зидовете, че ще заповядам да ги нашибат с пръчки. А ти — пристъпи още по-близу великият войвода — не стой като ястреб над главите им за всяко нещо, че и тебе ще пратя да постоиш на дъжда.

Радой се уплаши повече от спокойния му глас, но не показа страха си и дръзко отговори:

— Пуснеш дивия селяк до прага, а той...

— А ти от кои си, болярино? — прекъсна го Самуил и току му викна:

— Излизай!

Най-последно поройните дъждове и тия необикновени светкавици

престанаха, утихна времето, уталожиха се под чисто, синьо небе. Пораздвижиха се хората развеселени, но не трая дълго радостта и веселбата им. Зададе се откъм север, засвирука остър резлив ветрец, позасили се и вече не престана да духа. След току-що отминалите снегове и бури хората не му се уплашиха много, но севернякът не спираше ни ден, ни нощ, все тъй остър и с еднаква сила. Проникваше навсякъде, минаваше като че ли през всякакви прегради. Първи усетиха децата колко беше зъл и лют, махаха те посинелите си ръчички и плачеха с глас от него. За ден-два, все така упорит и леден, вятърът скова всички неизтекли води, всичко по земята и дълбоко в нея. Изстина и невидимият въздух, дори и самото божие слънце. Тъкмо по тия мразовити дни Самуил Мокри отиде да види какво ставаше около стените на Верея, отиде след това и до Сервия. Вратите на тия два града бяха все още затворени, но по стените им не се виждаха хора; свиреше там, между зъберите, само злият вятър. Войниците им се криеха по крепостните кули или долу, по войнишките помещения. Същата пустош беше и около стените на обсадените градове. Хората на Илица при Верея и на Полемарха при Сервия бяха се изпокрили под земята. Виждаха се само купчините на земянките им и пушкът, който излизаше от тях.

Стърчаха оставени на вятъра и обсадните уреди; тук-там около тях или в някой трап се мярваха копията с острите върхове на железните шлемове на българските стражи около обсадения град. Мъртвило беше тук и пустош, но враговете се дебнеха и от двете страни.

Великият войвода доведе по петстотин нови войници при двата града, а по петстотин от старите изпрати във Воден. Веднага след него довтасаха и по двете волски двуколки с храни, също и дълги кожуси за стражите, които пазеха отвън. Симеон Илица, като видя грамадите пълни вреци, връзки сушени меса и риба, тулумите също с късове меса и лой, въздъхна:

— Ще зимуваме ли... Да бяхме ударили най-после!

Хвана го Самуил за ръката, придръпна го дружески:

— Човешката кръв не е като водата. Не бива да я проливаме без нужда. Тия — посочи той с глава крепостните стени — не ще издържат още дълго. Но и ние, войводо, няма да чакаме безкрай.

По иначе посрещна Димитри Полемарх новите войници и двуколките при Сервия. Зарадва се той и сам посочи високите крепостни стени, върлите стръмнини около обсадената твърдина с хитра усмивка на

тънките си устни:

— Защо ще си бия главата в тия стени... Ще накарам ромеите сами да ми отворят градските порти.

Хитроумният Полемархий щадеше може би и ромейската кръв: няколко капки ромейска кръв течеше и в неговите жили, което личеше и от името му.

На връщане към Воден Самуил Мокри прекара цяла неделя в землянката на Симеона Илица. Те празнуваха заедно деня на свети Никола Чудотворец. Драг му беше войводата-мълчаливец, но Самуил искаше да изпита по-отблизу и трудностите на обсадния живот.

XIII

След празника на свети Никола падна нов сняг, който не се дигна чак до Великден. И през всичките предълги зимни месеци, та и през целия месец сухи* (*Сухи — месец март.) времето не се промени, не омекна нито за едно денонощие. Зареди се безкрайна върволица от мразовити, мъгливи дни и нощи. Слънцето изгряваше в мъгли, повличаше се ниско по небосвода, кърваво, загаснало, без топлина и пак се удавяше в мъгли и чернило. Нощите бяха студени и тъмни, без звезди, а когато изгряваше месечината, ниско по земята светваха мъглите като мътен здрач. В такава нечиста и студена сянка беше сякаш целият свят и денем, и нощем. Понякога и се изясняваше за малко — блестеше ясно слънцето, месечината нощем, едрите звезди по небето, безброй искри по снега долу, но като че ли всичко беше направено от крехък лед, та дори и въздухът.

Всеки ден и всяка нощ приличаше на изминалите с мъглата си, с тъмнината си или с ледения си блясък, когато мъглата се дигаше за някое време. Всички дни и нощи на тая безкрайна зима бяха еднакво студени и мъртвешки тихи. Дотегна и животът на людете. Всеки се криеше в бърлогата си, зъзнеше в дрипите си. Едва ще се раздвижат людете след изгрев слънце, да счупят леда на кладенеца, да насекат дърва, да хвърлят по една шепа храна по празните ясли. Друго и нямаше какво да вършат. Светът като че ли загиваше. От горите излизаха диви зверове и всякакви други гадини, скитаха без страх, пред затворените врати на оборите людете намираха умрели от глад и жажда сърни, елени, зайци. Нощем се чуваше бдизу около човешките жилища вой и рикание на зверове, мучеше и блееше полугладен и добитъкът по оборите, виеха кучетата и във всички тия животински

гласове звучеше ужас и някаква човешка сякаш скръб.

Злата зима изглеждаше безкрайна и все пак времето течеше. Но ето започна да се надига друга една беда: храната по кошовете, в надземните и подземните хранилища, също и храната на добитъка по оборите и плевните взе бързо да се свършва. По тия места тревата се зеленееше през цялата година и хората не бяха свикнали да трупат зимнина за добитъка. Сега тук и хората станаха премного, та и това, което беше докарано и натрупано в повече, започна бързо да намалява. Началниците на войската се надяваха, че зимата най-сетне ще премине, и много късно изпратиха хора да търсят храна по някои по-далечни места. И все пак по-иначе беше с хората; не оставаха съвсем гладни и не умря нито един човек от глад. Ала всяка сутрин стопаните извличаха от оборите умрял добитък. Също и войниците, които пазеха добитък за храната си, а към края на месец сетен започнаха да измират и ездитните войнишки коне. Земята остана скована под ледената снежна кора и през месец сухи, когато настана истински мор по добитъка. Не беше само от студ и от гладено тръгна и някаква болест по животните.

Тая напаст сред хора и добитък беше най-тежка, за Самуила Мокри, като че ли само той не можеше да се примири с нея. Великият войвода беше не само между хората, а влизаше и по оборите, по конюшните и кошарите, случи се на няколко пъти да бърка с гола ръка в гърлата на болни коне като лечител. Той трябваше да се грижи за всичко и виждаше колко голяма беше общата беда.

Повикаха го една привечер и в царската конюшня... Морът бе влязъл и там. А там бяха и неговите коне. Видя той, паднал бе с издут корем най-любимият му кон. Позна го, изглежда, и животното в своята мъка. Когато влезе Самуил и застана до изпружилия се кон, мътният блясък в изблещеното око на болното животно се извъртя и се насочи право в него. Помръдна то и едната от предните си нозе, като да искаше да се изправи. Не можеше да му помогне Самуил. Обърна се и бързо излезе от конюшната. Вън бе настъпила вече нощ — все същата грозна нощ както от дълги месеци насам: мразовита, няма, без нито една искрица блясък в размътената, мъглява тъмнина. Някъде високо по небето плаваше месечината, но не се виждаше през мъглата. Самуил Мокри побърза да се прибере в жилището си. В преддверието го чакаше Рун. Спря се срещу него Самуил. Рун леко се поклони, ала без да сваля тъмните си очи от бледото, посивяло от студ и мъка лице на великия войвода. Не сдържа той и езика си,

колкото и да искаше да бъде учтив:

— Виждам и знам: където и да отида, никому не нося радост и веселба. — Това той каза божем за себе си и добави с поомекнал глас:

— Бъди жив и здрав, светли войводо.

В тоя лош час Самуил Мокри отговори на богомила с думи, които отдавна бяха заседнали в неговата мисъл:

— Ти си като вълк между хората.

— Не — отвърна Рун бързо. — Аз съм зло куче. Твое куче.

— Не ще те нарека куче за твоето усърдие — рече Самуил и продължи: — Ти си и премного усърден за царството ни, но аз се боя вече от твоето усърдие. Ако трябва да издигаме бесилки във всяко селище, за да пазим царството, постоянно да горим с нагорещени желяза, да затваряме в тъмници и всеки жив човек да трепери от нас като от диви зверове, да ни проклина, аз не ща такова царство. Такова царство ще бъде против волята божия. Твоите очи, Яков Рун, търсят и виждат във всеки жив човек злодей.

Рун слушаше, но така се променяше миг след миг лицето му, като че ли всяка дума на Самуила падаше върху него като тежък, болезнен удар. Когато великият войвода млъкна, богомилът не отговори веднага, а въздъхна издълбоко и пак не бързаше да отговори. Бореше се той с някаква своя мъка и най-сетне започна:

— Моите ме прогониха, отрекоха се от мене. Отрекох се и аз от тях. Но ето и ти дигаш ръка от мене. Аз съм като пес, изпъден от двора. Ти ми каза: пази царството и закона. Аз ги пазя. На бесилката ще окача и родния си брат. С желязо ще горя месата му и ще ги късам. Как ще пазя иначе, ако... Всеки трябва да се бои от царството и закона.

— Не — прекъсна го Самуил Мокри. — Не! Всеки трябва да обича царството си. То трябва да бъде стряха и светъл дом за всички. А не тъмница и мъчилице. Ти стана тъмничар на царството.

— А какъв да бъда... Аз ходя подир злодеите, те са много, не се свършват. Ето и във войската ти са дошли, между твоите войводи са дошли.

Самуил се дръпна рязко назад:

— Кой! Какви злодеи във войската!

Рун като че ли тъкмо това бе чакал — да уплаши великия войвода, да го разтревожи, да го накара да потрепери. Лицето му отново придоби все същия мрачен и упорит израз, такъв беше и погледът му, и всяко движение — бързо, рязко и точно. Твърдо, настойчиво прозвуча и

гласът му:

— Павел Новак, войвода призренски, хилядниците Купен и Герасим Клепа подучват войниците си и по-малките началници да бягат от войската. Омръзнало им е да стоят с тебе. Някои воъници вече са побягнали. Преди няколко дни са намерени други шестима оттатък Сетина разкъсани, изядени от вълци. Не смеят да вървят по пътищата, налетели са на вълци. Ще има още, но се боят от студа, боят се в тия снегове и мъгли. Накарах да домъкнат тук оглозганите кокали на ония шестимата, да ги видят и всеки да се поразмисли. Моята работа е такава — неочаквано добави той.

Настана мълчание за един миг, после великият войвода рече:

— За Павел Новак няма никакво съмнение, нели? И за всичко туй, което чух.

— Няма никакво съмнение.

— Сега аз без жезла... — започна Самуил и махна с ръка: — Върви с мене.

Излязоха на улицата. През гъстото мъгляво було, което лежеше над града, се процеждаше мътна лунна светлина. Великият войвода се запъти надолу по улицата, но внезапно се спря:

— Ще вървим сами. — И повтори: — Сами.

След тях бяха тръгнали люде на Рун. Богомилът мълчаливо се обърна и даде знак на людетe си да се върнат.

Мъгливата зимна нощ вече бе притиснала града, но като имаше толкова люде в него, все още се мяркаха минувачи по затихналите улици. Светеха и много прозорци, чуваха се припрени човешки гласове, пръхтене на коне по дворищата, дето бяха настанени войници. Някъде надалеко се чуваше самотен кучешки лай, но и кучетата бяха свикнали с толкова чужди люде в града. Самуил Мокри и Рун не се отдалечиха много от средищната стъгда. Великият войвода се спря пред една порта, бутна я да влезе в двора, но портата беше залостена. Той почука с дръжката на меча си. Рун огледа стената, която ограждаше двора на тоя дом:

— Не е много висока. Аз мога да...

— Искам да вляза през портата — рече Самуил.

И пак почука с меча си. Дотича да отвори войник и щом видя великия войвода, колебливо се отдръпна. Насреща през двора светеха три прозорчета. Самуил попита:

— Войводата ти е тук, нели?

— Дда... — заекна войникът.

— Казано ти е да не пушаш никого.

— Да, но...

— Води ни при войводата си.

Къщата беше на един кат, на две стъпала над земята. Влязоха в малко преддверие, където шетаха и други двама войници, а войникът, който бе излязъл да отвори, се спря пред една врата, зад която се чуваха разбъркани гласове.

— Тука — рече той, но не посмея да отвори вратата, макар и пред великия войвода.

— Отвори — заповяда Самуил.

Войникът отвори. На срещуположната страна на стаята бе сложена трапеза и около нея бяха насядали седмина мъже. Първият, когото видя Самуил между тях, беше Ароновият син Иван-Владислав. Като видяха великия войвода, всички около трапезата наскочаха да го посрещнат. В стаята настана тишина. Самуил видя, че лицето на Павел Новак побеля, та се очертаха ясно върху бялата кожа тъмните му чупнати в ъгъл вежди, снопче черна коса на челото му. Самуил видя и лицето на племенника си, обърнато към него, засмяно, радостно. Тук беше и хилядникът Герасим Клепа, също и други по-малки началници.

— На трапеза ви виждам — рече Самуил. — Дано да сте седнали с весели сърца. Ние тук, във Воден, малко се веселим, а, войводо? Павел Новак вторачи в него очи, като да се изненада от гласа му, но отговори бързо, с някаква отчаяна решителност:

— Няма и на какво много да се веселим. Няма нищо весело във Воден.

Великият войвода не скри, че е забелязал дързостта му, присви тъжно вежди и каза с огорчение:

— Да, имаме ние с тебе големи грижи тук. Но големите грижи са за големите началници; не бива с тях да смущаваме младите люде и всички, които са под наша повеля. Може ли ние с тебе, войводо, да се отделим за малко? Нека тия мъже тук да продължат веселието си. За един дълъг миг Новак сякаш не вярваше на ушите си, после се разтича и поведе неликия войвода към една съседна стая. Преди да излезе, Самуил Мокри се обърна към Рун:

— Ти остани тук, пий една чаша с гостите на войводата.

Като останаха сами в съседната стая и седнаха един срещу друг, Самуил се загледа в лицето на Новак и рече:

— Обвиняват те, войводо, че подучваш подвластните си към неподчинение. Кажи ми, какво ти тежи, какво не одобряваш в нашето общо дело? И по-добре ще бъде, ако не скриваш нищо от мене. Колкото беше Павел Новак дързък и цял наежен, като чу тия думи на великия войвода, изеднаж се предаде. Той наведе глава, бледото му лице за миг почервения, наля се с гъста кръв ведно с голия врат. Самуил забеляза, че в тъмните му къдрави коси вече се бяха показали сребристи жички.

— Ние тук стоим напразно — започна с големи усилия войвода Новак, като да не му достигаше въздух. — Толкова войска... Защо? Цяла зима. И с кого воюваме? Държим и Верея, и Сервия толкова време. Всичко е напразно и дотегна на всички. Това е и аз ще кажа, че трябва да се връщаме по градищата си.

Той дигна глава срещу великия войвода, негли и с това да потвърди непокорството си, но не можа да задържи поглед срещу очите на Самуила. Великият войвода виждаше как бързо се издигаха и спадаха широките му гърди, чуваше и дишането му в тишината на стаята. Той прие като добър знак тая откровеност на войводата, вълнението му и отвърна колкото с укор, толкова и с доверие:

— Ти трябваше да дойдеш най-напред при мене с недоволството си, преди да слезеш между по-малките и да ги тровиш с него. Аз не се боя от истината и когато греша. Ние сме войводи с тебе. Какво ще стане, ако всеки от нас започне скришом да рие под нозете на другия! Вярвам, че още не е късно и ето какво ще ти кажа, какво ще ти припомня по-нататък: могъщият Византион* е винаги срещу нас, и при добро, и при лошо време. Но докато Василий е в Азия, за нас е добро време да разширим и засилим царството си. Затова стоим тук и аз чакам сгоден час. Ти не помисли ли за това? Сега василевсът е далеко, но той ще дойде и по-близу. (* Византион — Цариград, Константинопол.) Може да дойде по-близу и сега, в тия студове, като сме се дигнали и ние срещу него. А ние — що, да се приберем при жените си и там да го чакаме... така ли мислиш ти? Говори, ако има какво да ми отговориш.

Пак настана мълчание и още по-ясно се чуваше в тишината бързото, мъчително дишане на Павел Новак. Внезапно, както седеше отпуснат на стола, той тупна и с двете си колена на пода, стремително сграбчи края на наметката на великия войвода и я притисна на гърдите си:

— Прости ми... Прости...

Той не посмя да улови малката суха ръка на Самуила, който посегна

и разтърси рамото му:

— Стига... Стани, стани.

Павел Новак се изправи на колената си, отпуснал глава и ръце:

— Нямах мира... Като люта змия ме ядеше право в сърцето тая моя мисъл и колкото повече ме разяждаше, бързах да повлека и другите. Бяс някакъв бе влязъл в сърцето ми.

Великият войвода се опита да отклони мислите му:

— Какво търси моят племенник с вас?

Войвода Новак забързано се изправи и седна на стола си, сякаш по-скоро да го зарадва:

— Той нищо. Казаха... можело да привлечем и него. Оплакал се, че му било много студено във Воден, и ние помислихме, че и той... Но това е всичко от негова страна.

Самуил кимна мълчаливо и после като че ли озари цялото лице на Павел Новак със светлината на пъстрите си очи:

— А сега ти ще трябва да изградиш отново, което си разрушил. На тебе оставям... дано не остане лоша следа.

— Да — блъсна юмрук в гърдите си Новак и повтори: — Да!

Великият войвода стана. Скочи след него и той.

В съседната стая беше тихо — едва ще изскърца стол или някой тихо ще се изкашля. Когато влезе Самуил отново, очите на всички бяха насочени към него. По лицата на Новаковите приятели беше изписана голяма тревога и страх. Рун седеше нащрек. Само Иван-Владислав скочи да посрещне чичо си и никой не би могъл да допусне, че неговата все така радостна младежка усмивка може да скрива лоши мисли. Станаха всички след него да посрещнат великия войвода, изправи се и Рун.

— Да изпия една чаша с вас, юнаци — рече Самуил и пристъпи към трапезата.

В стаята всичко се промени. Засияха лицата на тия люде, освободиха се движенията им, разбързаха се те, сториха място начело на трапезата. Не се разясни само лицето на Рун, а още повече се начумери. Насядаха всички на трапезата, седна и той с мрачно покорство. Самуил дигна голяма пръстена чаша с жълти и сини шарки, догоре пълна с вино:

— Бъдете здрави и бодри!

Стоя той още някое време с тия мъже, яде с тях и пи още вино, не даде никакъв знак, че знае тяхната тайна. А те всички виждаха, че той знаеше тайната им, виждаха по лицето на Павел Новак, по всяко

негово движение и поглед. Когато изпитите чаши станаха повечко и езиците — по-невъздържани, зачуха се на трапезата несмело изказани думи на разкажание, на голяма обич към великия войвода. Самуил стана да си върви. Наскачаха и другите, а Рун и Иван-Владислав се притъкмиха да тръгват с великия войвода. Той се обърна към племенника си:

— Ти остани със своите приятели. — И за да не помислят другите, че оставяше племенника си като свое око и ухо сред тях, той добави: — Аз не съм те довеждал тук и не искам да те отвеждам.

Самуил Мокри и Рун вървяха мълчаливо до средищната стъгда. Тук великият войвода се спря, преди да се отправи към жилището си.

— Мисля, че ги върнах — рече той и побърза да изпревари богомила:

— Знаем какво ще кажеш ти за такива: със секира на дръвника...

— Да! — успя да каже Рун.

— Ако е тъй, в тоя час трябва да мине под секира цялата войска. Но аз не искам да държа никого със страха от секирата. Ако е тъй, нека пропадне всичко! Когато е за нещо добро и велико, има една сила в човешкото сърце, която го държи по-здроо от страха. До нея искам да стигна аз, до тая сила в човека.

— Човекът се бои само от наказание...

— От наказание — взе думата му Самуил и продължи: — Да, да. Има и наказание. И ще накажеш, когато е нужно. Сега войниците ми гладуват, мръзнат и са отчаяни... да ги накажа ли? Аз търся най-напред чистата сила в човека, ти... бързаш да наказваш.

— Накажи виновния...

— Накажи... — прекъсна го Самуил, но млъкна и дълго мълча. Сетне продължи като на себе си и с променен, затихнал глас: — Вие двамата с отца Емилияна... ти — наказанието, а той... прошката. Вие искате да прекарате човека през иглени уши и затваряте пред него всички пътища. А той, човекът, живият човек... — въздъхна великият войвода, но изеднаж махна с ръка и се запъти към жилището си на другия край на широката стъгда.

Рун го проследи с поглед, докато изчезна в нощната мъгла.

Богомилът си мислеше, че тая вечер великият войвода бе прекалил с виното.

Още докато вървеше по пустата стъгда през сгъстилата се мъгла, която сякаш го отделяше от целия свят, Самуил Мокри почувствува, че пак се бе отворила душевната му рана. Бездействието през дългата зима, мразовитите дни и нощи, дори и вледененият, измърсен вече

сняг под стъпките му измъчваха неговото сърце, както и на последния негов войник, който искаше да се върне в селото си, в хижата си. Самуил Мокри не искаше да се връща никъде, той искаше да върви към Солун, да влезе в Солун. Пречеше му зимата, противяха се и хората му.

В преддверието на жилището му го посрещна Радой със запален светилник в ръка. Самуил мина край него с разсеян поглед.

— До-дошъл е — сподори го провлеченият и злобен глас на слугата,
— до-дошъл е оня въртоглав калугер от Преспа.

Самуил се спря:

— Къде е той?

— Пратих го да чака в го-готварницата. Остави го тоя черен дявол, господарю... Утре.

— Доведи го в стаята ми!

Радой потърти нозе към готварницата.

Самуил влезе в стаята си. Защо бе дошъл монахът? Какви вести му носеше за Биляна? О, Биляна... Вън се чува стъпки, също и сърдитият глас на Радоя. Самуил избърза към вратата, въведе монаха и сам затвори тежката дъбова врата. Отец Емилиян още повече бе измършавял, лицето му бе придобило пръстен цвят.

— Какви вести ми носиш?

— За детето ти. Тя ме праща — отговори някак неохотно инокът, а то беше поради голямата му умора; той бе дошъл с един дръглив осел чак от Преспа в тия студове и мъгли.

Самуил чуваше в ума си само нейното име, мислеше само за нея и сякаш не чу отговора на монаха. Той попита нетърпеливо:

— Тя... как е тя със здравето си?

— Както винаги — отговори инокът. — Тя за детето ме праща. Бои се за детето си. То преболедува тежка болест и е време ти да вземеш грижата за него.

Великият войвода долови укор в думите му, но не — това не бяха думи на Биляна, отправени към него с такъв укор.

— Ще взема детето — каза той и продължи: — Трудно е за нея сега... Но тя иска ли да се раздели с него?

— Реши се най-сетне да го откъсне от сърцето си. То е твое, твой син.

Самуил го улови стремително за рамената, приближи лице към неговото лице и попита с разтреперан глас:

— Къде е тя? Кажи ми, кажи ми...

Монахът мълчеше с наведен поглед, досада или дори гняв се изписа по лицето му. Самуил го разтърси и като че ли искаше да го блъсне в стената:

— Къде е! Не ме мъчи... Искам да се грижа и за нея, и за детето... Как живее тя... какви ли нужди търпи!

Монахът се поотдръпна от ръцете на великия войвода, като да се побоя от него, от очите му, блеснали така близу до неговите. Но той заговори пак с дързост:

— Тя живее, както винаги е живеяла. Не в болярски палат... И не искаше да се раздели с детето си, но то... то трябва да расте в болярски дом. Кажй къде да го занеса и аз ще го занеса. А тя за тебе е мъртва. Такава е волята ѝ — да остане мъртва и скрита за тебе докрай. Не ме питай нищо повече. Няма да кажа това, дето премълчах и в ръцете на твоите мъчители.

Самуил трепна от укора му. Но той и сега би го предал в ръцете на мъчители, би го разкъсал и сам на късчета, да можеше да изтръгне тайната му. Монахът се отдръпна още по-далеч от него. Великият войвода извърна глава, смутен от своя гняв и от своето безсилие. После тихо продума:

— Ти стоиш на пътя ми като стена. Разделяш ме с нея като стена. Това не ще да е от преголяма християнска милост. — Той се обърна пак към него, повиши глас: —

Но тя... тя е недъгава, полужива. И само мене ми е нужна, ето в тоя час.

— Аз изпълнявам нейната воля. Тя не иска да бъде повече с тебе — рече монахът студено и само в блесналия му поглед личеше скритото тържество на неговото сърце.

— Нейната воля... — повтори след него Самуил. Сетне мина през стаята с бързи стъпки и току се спря отново пред инокa със строго лице: — Занеси детето в моя дом в Преспа. Там ще живее то. Повече от твоя страна не е нужно. Утре ще тръгне за Преспа и един мой доверен човек, който ще приеме детето от ръцете ти. Той направи знак на монаха да излезе. Като остана сам, тръгна пак да ходи по стаята. В ъгъла се тъмнееше ликът на Исуса с едва проблясваща златна нимба около главата му, но Самуил не отиде там, а се спря пред ниската дъбова маса на другия край на стаята. Великият войвода се загледа в трите пламъчета на светилника, който бе сложен на масата. Заговори той ясно и макар да не поглеждаше към иконата в ъгъла, мисълта му беше там. Към бога беше обърнат Самуил с

мислите си, но гласът му и думите му не бяха за молитва:
— ...Ти си вложил в човешкото сърце... буря! Любов... и омраза.
Милост и жестокост. Страх и смелост. Гордост и срамно унижение. И
толкова сила в слабото човешко сърце! — Той млъкна, изви поглед
към иконата в ъгъла и мълча още дълго. Сетне каза с още по-ясен
глас: — Но аз разбирам твоята премъдрост. Ти търсиш своята правда
в човешкото сърце. Да възтържествува тя в човешкото сърце, между
доброто и злото в него. И ти знаеш по-добре от мене дали това е
милост към човека, или... Да бъде волята ти, боже... Той дигна ръка и
бавно се прекръсти.

Зимата продължи сурова й тежка чак до първите дни на брезок*. И
пролетта дойде не тъй, както идваше всяка година преди. Втурна се
отеднаж, бурно, без каквито и да са свои предвестници. Не дойде
преди това ни птичка през морето, нито пък тревичка проби твърдата
кора на снега. Кой знае по кое време през нощта беше, внезапно
задуха буен топъл вятър. Подхвана извисоко безкрайна песен,
затропоти по вратите и по капациите на прозорците, промъкна се през
дупки и пролуки. Людете и гадините се събудиха без време —
задушно беше по хижите и оборите, всичко живо бързаше да излезе
вън. Снегът се размекна и шумеше в нозете потъмнял, мокър;
потекоха пак води, зашумяха, забучаха потоци и мътни реки.
(*Брезок - месец април.)

Вятърът стихна едва на втория ден привечер. Слънцето бе залязло, но
ведрото небе блестеше надълбоко и озаряваше земята долу с мека,
бледозеленикава светлина, която гаснеше бавно във вечерния час. На
север все още се тълпяха зимните облаци и мъгли, които бе подгонил
пролетният вятър и вече нямаше да се върнат. От снега не бе останала
ни следа дори и по планинските стръмнини. Тъмнееше се размекнала,
влажна пръст, по ливади и поляни се зеленееше гъсто покарала трева,
меко блестяха под вечерното небе застояли тук-там води. И като че
ли не бързаше да си отиде тоя пръв пролетен ден — небето все още
светлееше, когато на източната му страна някак неочаквано се показа
бледият диск на месечината. Засия на югозапад и Вечерницата,
затрептяха по високото небе, отдалеко още, все повече и повече
звезди. Неусетно бяха изчезнали от хоризонта на север последните
зимни мъгли и там, на отворилото се докрай небе, сияеше
необикновена звезда. Блестеше тя през лунната светлина едра и по-

ярка от Вечерницата, а от нея се бе проточила широка светла опашка, извита чак ниско до хоризонта, където се губеше като лека, бяла пара. Людете долу веднага забелязаха чудната звезда; никога преди не бяха я виждали там и сякаш се бе преобразило цялото нощно небе. По улиците и стъгдите на Воден се спираха люде, събираха се на купчини, излизаха и други от къщите и дворищата. Всеки сочеше с ръка и повтаряше гласно едни и същи думи, като че ли само той виждаше опашатата звезда и искаше да я покаже на другите:

— Ето я, е-е-там! Виж, виж...

— Това е чудо божие. Това е знак небесен! Какво ли ни чака...

Всички се бяха изстрадали през дългата зима, наплашили се бяха от всякакви небесни и земни стихии, гладували бяха и боледували и тъкмо топлият вятър бе прогонил зимните мъгли, започваше някакво ново чудо и не добро очакваха от него людете, а повече зло и беди. Около светлата глава на необикновената звезда се червенееше бледо сияние, бледочервеникава изглеждаше и дългата ѝ опашка.

— Това е на кръв. Кърви ще се леят отново...

Самуил Мокри също видя опашатата звезда. Връщаше се той към дома си през средишната стъгда и тъкмо се бе показала кометата на север. С него вървяха Ивац и Кракра — току-що бяха излезли и тримата от военно съвещание в царския дворец. Спряха се на сред стъгдата да погледат чудната звезда, а около тях започна да се събира народ. Какъвто беше припрян и нетърпелив, Кракра пръв заговори:

— Гледайте каква е... Като жена с дълга коса! Щом е жена, на проклетия ще бъде. Дано да не е ромейка, че ромейската страна ще държи.

Ивац мълчаливо се прекръсти, загледан в кометата:

— Божие чудо...

— Да — кимна Самуил иа думите му. И добави: — Защо да очакваме зло от този божи знак, щом вървим с бога?

Тая вечер Самуил бе поискал от царския военен съвет да реши да се започнат отново действия срещу Византия, за да се подготви едно силно нападение срещу Солун. Така и се реши. Така решиха и тия, които мислеха като великия войвода, и тия, които не мислеха като него, ала не смееха да изкажат истинските си мисли.

Ето сега какъв небесен знак пресрещаше тримата войводи, но те и тримата бяха на един ум, колкото и да бяха различни по нрав.

До късно тая пролетна нощ по воденските улици и дворища се чуваше шум и тревожна врява.

Както бе решено на военния съвет по искане на великия войвода, на другата сутрин той изпрати вестители до Симеон Илица и Димитрия Полемарх с повеля да ударят двата обсадени града — Верея и Сервия. Той каза още за двамата войводи:

— Нека раздрусат дървото и плодът ще падне, ако вече е узрял, както и очакваме.

Той самият се зае да подготви ново навлизане във Византия по посока на Солун и на много други места по границата чак до Маторие гори. Трябваше пак да се опитат силите на империята по тия места, но имаше и други причини за тия нападения.

Като дигна топлият пролетен вятър снега, на много места около Воден и най-вече край пътищата, които излизаха от тоя град, останаха да се белеят цели купища конски кости. Голяма част от войнишките коне бяха измрели от глад и от всякакви болести, а също тъй голяма част от войнишките волове бяха пък изядени през гладните зимни месеци. Войниците бяха побързали да изкарат на зелена трева останалия жив добитък и беше тъжно да се гледат конете с изхвъркнали кости и дребните воловце с нечиста, проскубана козина, с провесени опашки. А какъвто беше добитъкът, такива бяха и людете — измършавели, бледи, обрасли с косми, с изпокъсано облекло, с ръждясали шлемове и ризници. Така беше не само с войската, но и с всичко живо по цялата страна.

Самуил Мокри нареди да се изнесат от хранилищата запазената храна и облекло и да се раздадат на войниците, доколкото можеха да стигнат. Даваше се повече храна и на конете, доколкото се намираше още по някоя скрита вреща ечемик. Пазачите на хранилищата мърмореха недоволни, също и от мирните тукашни люде се взе едно или друго, и когато стигна до ушите на великия войвода, той каза: — Ще изядем и ще изпием всичко, що ни е останало, за да се позасилим. Като сме силни, по-лесно ще намерим откъде да вземем, което ни е нужно.

Дошли бяха вести от много места из България, че през последните дни на зимата людете са живеяли с по една шепа просо; ровили са под снега да търсят в земята корени, покарали треви; някъде са убивали и кучетата си за вонещото им месо, другаде са прояли чак и пръст. Самуил Мокри кроеше да вземе от ромеите и храна, и облекло, и добитък.

До деня на свети Георги Победоносец за войниците всеки ден беше

като празник — даваше им се повечко храна и от сутрин до вечер се припичаха на пролетното слънце. Трябваше да постегнат облеклото и оръжието си, но то беше работа негли повече за развлечение. В същото време великият войвода подбра и подготви петнайсет конни дружини от по сто и по двесте души; надникна той за коне и по царските, също и по болярските конюшни. Тия дружини Самуил разпрати на разни места по границата до Маторие гори и на другия ден след празника на свети Георгия те всички навлязоха в ромейската земя. С тия дружини той изпрати и сина си, и племенника си Иван-Владислав, да потичат младите воители по чуждата страна с конете си, да опитат оръжието си.

Още след първите няколко дни войниците започнаха да прехвърлят отсам границата коне и всякакъв друг добитък, също товари с храна, облекло и оръжие. Но пляката не беше много обилна, добитъкът беше също тъй измършавял и гладен. Случи се и друго: скоро след като бяха навлезли българите на ромейска земя, във Воден пристигнаха по двама селяци-старейци от племето на ринхините и от племето на струмците, които населяваха тъкмо тия места оттатък границата. Четиримата старейшини помолиха със сълзи на очи да ги пуснат при царя. Като ги видя цар Роман и ги чу, разтъжи се повече от тях и се уплаши, побърза да ги изпрати при великия войвода.

Четиримата пратеници на славяните оттатък границата преминаха с голямо отчаяние средищната стъгда на Воден, влязоха в дома на великия войвода и паднаха ничком пред нозете му. Самуил Мокри се смути много от тия неочаквани пратеници, дигна ги едва ли не сам, с ръцете си и ги накара да седнат срещу него. Насядаха те и започна да говори най-старият от тях с голяма смелост в своето отчаяние:

— Откъде да започна, светли болярино и войводо, голяма е нашата неволя... Навлязоха по нашите села български войници. Ние не побягнахме, не се скрихме. Наши са, един и същ език говорим. А те ни нападнаха като вълци. Наричат ни ромеи. Не ни признават за свои. Дигнаха всичко, забраха всичко. Посегнаха и на люде. Бият, с мечове замахват. Криете, казват, всичко, добитъка сте прогонили. Тая година, светли болярино и войводо, ние едвам душите си спасихме и от добитъка едвам остана по някоя глава. Такава зима беше, людете слама проядоха, гнилата слама от покривите, добитъкът изпсовиса от глад. А те — криете! И още са там. Една дружина излиза от селото, друга нахълтва. Каквото взеха по-първите — взеха го, сега другите пък голите ни души искат да вземат. Затова сме дошли при тебе:

милост да измолим и пощада...

Селякът изтри с юмрук сълзите, които бяха потекли по косматото му лице, подсмъркна, поглади измокрената си брада, като че ли се срамуваше от своите сълзи или пък още повече искаше да ги покаже. Клатеха глави, подсмърчаха и другите трима селяци. Самуил повтори, сякаш бе чул само тия няколко думи:

— Ромеи ви наричат. — Но сетне той продължи: —

Аз ги изпратих за бойна плячка, а не да обират вас, селяците, да обират своите там. Изпратих ги да вземат от василевса, от болярина, да вземат, което е на ромейското царство. Аз не ща нищо и от ромеите, които са като вас. — Той помълча някое време и каза: — Върнете се по селата си. Което трябва да се направи, ще се направи. Той нареди да се приготвят за по-далечен път сто души конници и отиде да погледне как се приготвяше тая нова дружина. Докато ходеше между войниците, Самуил чу следните думи:

— Да ми е това конче, за един ден ще изтичам до село! Няма да сляза от седлото, докато не стигна...

— Булчицата те тегли там с такава сила.

— Тегли.

Наблизу бяха застанали неколцина войници около един от конниците, който чешеше кончето си. Избухна смях, заподхвърлаха се закачки към нетърпеливия войник. Той не оставаше никому длъжен и отговаряше остроумно, с хитро светнали очи. Стори се и на Самуила, че бе виждал някъде тоя войник и бе говорил с него. Още повече, като чу името му: Бабчор. А Бабчор извъртя приказката си, види се, за да се похвали:

— У нас на село, ако искате да знаете, живее една болярка. Истинска болярка!

—О-хо! Гледай ти! Болярка...

— Да — разпалваше се още повече Бабчор. — И знаете ли колко е хубава! Същинска болярка. Довел я у нас някакъв поп.

Бърза тръпка премина през самото сърце на Самуила. Войниците около Бабчор се умълчаха като деца, заслушани в хубава приказка; спрял бе да чисти кончето си и конникът, зяпнал разказвача. Ослуша се със затаен дъх и великият войвода. Бабчор продължи:

— ...Попът казал на баща ми: „Прибери я и грижи се добре за нея, нейният болярин в злато ще те облече. Той е в някаква далечна земя, царят го изпратил, а негови неприятели искат да погубят жена му и детето му.“ Тя има и дете, момченце. И знаете ли? Тя е хрома.

Направили са ѝ магия. Хрома е с двете нозе, не може да ходи. Искали съвсем да я погубят, но попът я скрил и я довел у нас. Като се върне боляринът ѝ...

Сред войниците отново избухна смях и викот. Приказката за хромата болярка се бе свършила. Самуил направи знак към разказвача — повика го при себе си. Войниците избутаха Бабчора, но той не се остави да го бутат и сам изтича при великия войвода.

— Чух какво разправяш — рече Самуил Мокри. — Каква е тая болярка, не знаеш ли името ѝ, откъде е дошла у вас?

— Името ѝ не знам, светли войводо, но тъй казват, че била болярка.

Хитрецьт почваше да измества приказката си. Самуил попита:

— Не знаеш ли детето ѝ как се вика?

— Аха! Давид. Чувах я да го прикотква като квачка около себе си: „Тука стой, Давиде..." Нели тя не може да ходи, а детето все гледа да изхвъркне нанякъде.

Войниците насреща наблюдаваха как разговаряше великият войвода с техния другар и очакваха Бабчор пак да покаже хитрината си. Самуил прикриваше своето голямо вълнение и продължаваше да пита:

— Къде се пада селото ти?

— Далечно е. Оттук — посочи с ръка Бабчор, — та чак през Вич планина, на другата ѝ страна.

— В чий полк си ти?

— В полка на Горуш, войвода костурски.

Великият войвода кимна мълчаливо и отмина. Да, това беше Биляна с детето. Каква болярка можеше да бъде скрита в далечното село?

Хрома, с дете със същото име... Да, това беше тя, Биляна! Ами защо се бавеше още той, защо не тръгваше веднага за селото оттатък Вич? Бабчор ще го заведе по най-късия път. Сърцето му се блъскаше буйно в гърдите, в гърлото, което беше стиснато до задушаване...

Решено бе, дадена бе повеля: рано на другата сутрин той тръгваше за границата със сто души конници. И не можеше да го замести ни Ивац, ни Никулица, ни Кракра. Казал бе, че той ще води малката конна дружина и трябваше да поправи грешката с тия български дружини в ромейската земя. Той ги изпрати и той трябваше да ги обуздае. И не можеше да променя повелята си поради свои грижи и желания. А там, на другата страна на Вич планина, беше Биляна. Загубената, мила, несретна жена, която наново бе намерил. На другата, противоположната страна бяха пък четиримата селяци, дошли оттатък границата, да го молят за помощ и пощада. Не, той не

можеше да ги изостави, макар и заради Биляна. И Самуил Мокри не се мъчи дълго в колебание. Той отиде при войниците си.

Още в зори на другата сутрин той поведе малката си дружина към Вардара, но премина реката чак на втория ден поради пълноводието ѝ. Пътят му по-нататък сам се отвори. Току-що бе минала дружината му на отвъдния бряг, той съгледа не много далеко в равнината стълп пушък, който се белееше в светлия слънчев ден, проточил се едва ли не до синьото небе. Предчувствие поведе великия войвода тъкмо в тая посока. Той препусна, по един тесен път между зелени, буйно покарали ниви и скоро излезе с дружината си над една широка впадина. По дъното на впадината бяха разхвърляни дваисетина или тридесет селски хижи и до една горяха. Встрани от запаленото селище се тъмнееше неголяма навалица, а около нея и през нея се виждаха конници. На една поляна по-отсам други конници бяха обградили стадо от всякакъв добитък. От стадото се отдели някакво подплашено добиче. Един от конниците се спусна след него и като не можа да го върне, започна да го удря с меча си. Добичето се втурваше ту на една, ту на друга страна, а мечът святкаше над него; най-сетне то подви предните си нозе и се търкулна на земята. В ясения слънчев ден отдалеко се виждаше, че конниците бяха български войници. На отсрещната страна на впадината, оттатък селото, стърчеше крепостна кула и други някакви постройки до нея, заградени с висок зид. Нататък не се мяркаше никакъв човек. Чуваше се безспирно кучешки лай, глуха, едвам доловима врява и рядко ще се надигне в далечината самотен вик. Самуил Мокри полетя нататък, втурнаха се след него и войниците му.

Излезе да го посрещне Иван-Владислав, засмян до уши. Зададе се след него и началникът на този отред, но той сякаш не бързаше много да срещне великия войвода. Самуил мина край племенника си и се спря да дочака началника на отреда. Усмивката по лицето на Владислава така и застина, но младият човек не се смути, а обърна своя кон веднага след чичо си и се спря току зад него. Великият войвода попита:

— Какво става тук?

— Не-нели — заекна началникът, — нели да вземем добитък, а те... щом влязохме в селото... стреляха по нас и раниха двама от людете ми. Тогава...

— Тогава — прекъсна го Самуил, — тогава вие запалихте селото и ударихте на грабеж. Виждам всичко! Пусни людете при мене.

Началникът обърна коня и изтича нататък. Конниците се отдръпнаха и селяците се запътиха насам колебливо. Самуил махна с ръка:

— Приближете се...

Те забързаха гъсто един до друг — мъже, след тях жени, деца, и на десетина стъпки пред коня на великия войвода изпопадаха на колена, а някои и ничком връз ^земята. Самуил попита:

— Разбирате ли езика ми? Какво става с вас?

— Разбираме... Разбираме — зачуха се гласове.

— Какво става с вас? — повтори великият войвода. — Кей е старейшината ви?

Изправи се мъж на средна поразна с кръгло подрязани руси коси и широка брада, с риза до колената, препасан с червен пояс. Той мушна ръце в пояса си и се загледа в босите си нозе, но сетне дигна към великия войвода широко, умно лице!

— Ние вече чувахме какво става по селата наоколо и като дойдоха, отделихме господарското... ето, и едро, и дребно до последното шиле. Малко било... Навлязоха с конете по дворищата и колкото за добитък, повече за жени... Биха се там някои от нашите. Ето младия началник — посочи селякът с глава Ароновия син — удари с меч си моя брат...

— Аз само да го сплаша... — чу се тихият глас на Иван-Владислав. Селякът продължи:

— После натириха всичко живо въвн от селото, и люде, и стока, запалиха къща по къща. Господарската кула е празна, господарите избягаха в Солун, но какво повече искат от нас, нели сме от един език...

Самуил Мокри дигна поглед, огледа запаленото село, стълпените селяци пред коня му. Що можеше да стори сега? Той махна с ръка към селяците:

— Вървете, спасявайте, каквото може още да се спаси. Приберете и добитъка си.

Великият войвода обходи всички тия места, мина и оттатък Струма, и оттатък Места, прати люде чак в Пдъвдивската област, където бяха навлезли три от българските дружини. Подбра всички тия дружини и ги върна в България. Те всички бяха палили и грабили, великият войвода не знаеше кого да съди и наказва. Като се върна във Воден, казаха му, че предния ден бе паднала Верея, но сърцето му не се зарадва.

Самуил прати да повикат войника Бабчор от костурския полк. Бабчор дотича развеселен от желанието на великия войвода да го види.

Самуил му каза:

— Искам да ме заведеш в родното си село. Пригответи се за път.

Най-напред тръгнаха неколцина конни войници; между тях беше и Бабчор, също на кон. Те трябваше да водят към непознатото село. На петнайсетина разтега след тях яздеше великият войвода и веднага след него — Радой. Сам великият войвода потърси тоя път слугата си, поиска да върви по-близу до него. Слугата забеляза вълнението му, ала като не знаеше що ставаше с господаря, побоя се да не би той пак да извърши нещо неразумно поради своята добрина и доверчивост. Самуил го повика по-близу, а той съвсем се прилепи към него и започна отдалеко да го поучава:

— Чо-човек за всяко нещо трябва да си отваря очите на четири...

Защо ще се оставиш тоя или оня да те мами...

Самуил познаваше тая непрестанна и прекалена грижа на слугата си, но с това той сега му беше още по-мил, по-близък, по-нужен.

Великият войвода се вълнуваше от предстоящата среща с Биляна и във вълнението му имаше и радост, и скръб, и някакъв неясен, детински страх. Като се отдалечиха от Воден по посока към Сетина, той се поизвърна към слугата си:

— Ти помниш ли... воденичарката? Нели така я наричаше...

Радой наостри уши: какво сега пък с тая воденичарка! Той си мислеше, че Биляна бе изчезнала от ума на Самуила и намираше, че е по-добре и за двамата да не се виждат, да не се знаят- повече. Той промърмори:

— Добре стори тя, че си отиде...

Самуил подвикна, вече без да се обръща:

— При нея отиваме.

Друга една малка дружина конници, която придружаваше великия войвода, вървеше доста далеко назад и те двамата като да бяха сами на път, както някога. Самуил искаше да говори за Биляна и сега чакаше отговора на слугата, но — чудно, Радой се бавеше, а това не беше по нрава му. Неочаквано бе бликнала и в сърцето на слугата радост от предстоящата среща с воденичарката. Помнеше я Радой добре и как се обръща човешкото сърце — изеднаж той премного се зараадва, че господарят му отиваше пак при нея.

Те вече не заговориха за Биляна чак до родното село на Бабчор, но

през целия път чувствуваха и двамата, че държаха в ума си една и съща мисъл. Другите неколцина конници, които вървяха напред заедно с Бабчор, скоро се отбиха от главния път, а веднага след тях завиха и те двамата, господарят и слугата, близу един след друг, като да се бояха да не изостанат. И времето беше хубаво тоя ден — приближаваше вече лято, пътят минаваше през гъсти зелени гори, край тревисти поляни, обсипани с всякакви цветя. Нощта ги настигна към отсамните подножия на Вич.

На другия ден беше неделя и всички Бабчоровци останаха в къщи на неделна почивка. И такава беше времето, повече за почивка сега, между пролетта и лятото, когато всичко беше оставено да расте и зрее под топлото слънце. Старият Бабчор слезе още рано в селото, а в хижата бяха само жените.

Малина донесе отвън пълно ведро с вода, сипа в него и топла вода от почернялото котле, което висеше на верига над огнището. Въла, сестра ѝ, изкриви очи и не пропусна да изломоти:

— Болярката пак ще се къпе.

Това се повтаряше всяка неделна сутрин, както се повтаряше непрестанно всяко нещо в живота на тия люде. Малина премести пълното ведро в стаичката на Биляна. И започна всекинеделното измиване на недъгавата. Тя и сама си помагаше донякъде, но повече я измиваше Малина като малко, безпомощно дете. Някаква особена радост, особено някакво наслаждение изпитваше девойката, когато вземаше в силните си ръце немощното тяло на Биляна. Селското момиче изпитваше към недъгавата все същата милост и привързаност, но се докосваше до нежното, почти детско тяло със сладост и майчински копнеж да погали чистата, бледа кожа. Тялото на Биляна имаше и приятен дъх, та Малина често завираше нос чак под изострената ѝ брадичка и я душеше като крава телето си. Биляна тихо се засмиваше на тия милувки, на тая голяма обич, а девойката повтаряше:

— Мила си ми... Хубаво миришеш, като някакво цвете...

След изкъпването Малина ѝ надяваше прана риза; останали бяха още няколко от ленените ризи на Биляна, макар да бяха вече и позакърпени тук-там. После девойката я подпираше да поседне и сресваше косата ѝ, сплиташе я на две плитки, както беше редно за омъжена жена. Косата на Биляна беше пооредяла малко, но още тъмна и само тук-там проблясваше по някой сребърен косъм. Когато и днес всичко беше свършено с измиването и преобличането, Малина

настани недъгавата полуизправена в леглото, за да може да вижда през отворената врата на хижата огрения от слънцето двор и зелената гора насреща. И както винаги в тоя миг, чу се тихият глас на Биляна през сълзи на умиление и благодарност:

— Бог да те награди, сестро, за добрината ти...

Малина разтребваше стаичката и като че не чу благословиите на недъгавата, но младото хубаво лице на девойката сияеше от доволство. Преди да излезне, тя огледа Биляна, да види дали всичко е в ред, и току посочи с пръст:

— Виж каква дупка на ризата долу. Трябва да я закърпим.

— Трябва — посегна с ръка Биляна, сякаш да скрие дупката на ризата си. — Нямам ленено късче... Остана от зимата... изгорих я по големите студове, когато все се завирах в пепелта край огнището...

— И татко те викаше Пепеляшка...

— Тъй, Пепеляшка... Не можех да търпя на студа, нели не е останала много кръв в мене...

Девойката излезе. Пръснали се бяха някъде и другите три жени.

Приподигната срещу отворената врата, Биляна гледаше във светлия слънчев ден, приятна умора се разливаше по тялото ѝ след окъпването, тя го усещаше олекнало, чисто. Непрестанната ѝ тъга тлееше все тъй като огън в сърцето ѝ, макар и вече позагаснала, а в такива мигове я обземаше примирение, в душата ѝ наставаше някакъв горестен покой. Откакто отец Емилиян бе взел детето ѝ, откакто бе предала малкия Давид в ръцете на баща му, нейният живот не беше нужен вече никому и тя чакаше само последния си час, който трябваше да дойде, като всяко нещо, по волята божия. В такова безметежно очакване минаваше сега негли целият ѝ живот...

Някъде във се чу тропот на копита, дочуха се и гласове, някакви люде се приближаваха насам, но Биляна беше като глуха за всички шумове и гласове около нея. И когато пред отворената врата на хижата, срещу зелената стена на гората, се показа Самуил, тя помисли за един миг, че това е някакво видение. Ала веднага след Самуила, на една стъпка зад него, се показа и Радой, а с него и Младен Бабчор, стопанинът на хижата, който се покланяше до пояс едно след друго пред великия войвода и говореше нещо забързано, смутено, сочейки с ръка вратата на своя дом. Биляна виждаше всичко ясно, дори как Самуил напругаше поглед в светлината на слънчевия ден да проникне в засенената вътрешност на хижата, виждаше тя всяка чертица по милото лице. Да, това беше той. Сега отеднаж ѝ се стори, че тя

винаги бе го очаквала и винаги бе знаела, че ще дойде при нея. А после като че ли сърцето ѝ спря, спря и дъхът ѝ в гърлото, пред очите ѝ се спусна тъмнина. Тя загуби свят от голяма слабост — душата ѝ не можеше да приеме нищо повече от претежкото бреме, което носеше през последните години. Най-сетне премаляването ѝ премина и когато тя отвори пак очи, Самуил се бе отпуснал на едно коляно до леглото ѝ, уловил бе двете ѝ ръце и чакаше тревожен, нетърпелив да се върне отново към живота. Стори ѝ се, че тъкмо неговият глас я върна към светлината:

— Биляно...

— Милий... Аз съм все така...

— Защо избяга от мене... Защо ме остави.

Гласът му беше скръбен, но в очите му имаше някаква почуда. Струваше му се, че това не беше Биляна, а някакво чудно, неземно нейно преображение. Тя беше намалела, дори пръстите на ръцете ѝ бяха изтънели и бяха много нежни. Бледата кожа на лицето ѝ беше чиста и сякаш прозрачна, необикновено чист, дълбок беше и погледът ѝ. Като че ли това не беше тя, а самата ѝ душа, освободена от плътта, от всичко земно, в тая бяла риза, както беше казано, че ще се явят душите пред зора на всемогъщия и всемилостивия небесен цар. Но тя му се усмихна и тъкмо нейната душа оживя в тая пречиста плът. Самуил се приведе към нея, очите му бяха пълни със сълзи, но гласът му беше силен и плътен, същият негов глас, който бе звучал и в мислите ѝ през тия години:

— Ще се върнем пак на нашия остров. Там е нашият Давид.

Откъде дойдоха тия негови думи за детето им — той никога не би могъл да ѝ каже по-хубави, по-радостни думи. Сега те бяха пак заедно и никой ие можеше да ги раздели, сега той обичаше и роденото от нея дете, сега нямаше никаква сянка между тях.

Самуил мушна двете си ръце под нея, дигна я и се изправи; тя тежеше колкото едно петнайсетгодишно дете. Биляна усети с бузата си твърдата желязна ризница, която носеше той под връхната си дреха. В хижата нямаше никого, едва при вратата видя тя Малина с разплакано лице, но през обилните сълзи хубавите очи на девойката се смееха. Самуил прекрачи високия праг, а Биляна ясно чу как се удари о прага крайт на дългия му меч. Вън стоеше Радой с навъсено лице, но с влажни очи, там бяха и двамата Бабчоровци, по-нататък се виждаха войници, слезли от конете си.

Великият войвода излезе на слънце с Биляна на ръце, а тя изеднаж

усети как я удари слънцето с болка и като че ли не в очите, но дълбоко в гърдите ѝ. Биляна тихо изохка и пак загуби съзнание негли от силната светлина на слънцето.

Малко по-нататък бе спряла широка двуколка, в която бяха впрегнати два бели вола. Колата беше пълна с благоуханна папрат, покрита с пъстра вълнена черга. Спуснаха се двамата Бабчоровци и свалиха ритлите на колата от едната ѝ страна. Самуил пристъпи и сложи Биляна върху меката постилка в колата.

— А... а — понечи да каже нещо Радой, но тежкият му език не можа да се обърне и гласът му прозвуча, потрепера като задавено стенание. Както бе застанал встрани, слугата току подигна ръка и свали бавно шлема си, прекръсти се два пъти. И едва сега продума:

— Тя е мъртва, го-господарю...

Загледа се Самуил Мокри в Биляна, както бе сложена на колата, и лицето му изеднаж цяло побеля.

През лятото на същата година падна и яката ромейска крепост Сервия. Неин защитник беше стратегът Магирин заедно с двама таксиарси* (* Таксиарх — хилядник.) и всеки от тях със своите войници. Превзе я войводата Димитри Полемарх след продължителна обсада и с голяма хитрост, та крепостта падна в български ръце без кръвопролитие. За това дело на Полемарха много по-късно неговият внук Кекавмен писа: „...Дядо ми по майка Димитри Полемарх, така се казваше той, бил виден човек в оная страна на границата (след умиряването на България покойният господар Василий Багренородни го издигна в сан патриций и го направи при това мистик). Той цяла година се мъчил и прекарвал безсънни нощи, за да завладее тоя град, съвсем непристъпен, и не можал да го превземе. Поради това такъв труд бил напусто за него. Благодарение на скалите и страшните пукнатини крепостта придобила безопасност. Но в долната част на крепостта при стръмнината имало място за къпане, където се спущали стратегът и таксиарсите, когато поисквали, и се къпели. Дядо ми измисля следната хитрост. Той дошъл нощем и застанал тъкмо срещу крепостта със своите люде — това място било гористо, покрито с храсталак — и ето той заповядал на всички да вземат в ръце големи клонища, да ги държат пред себе си и засенявайки, да прикриват и конете, и конниците, така че да изглеждало, че там има не човеци, а растяща на мястото гора. Той имал двама съгледвачи на една височина близу до крепостта. Щом стратегът и таксиарсите

слезли долу и почнали да се къпят, съгледвачите дали знак, какъвто им бил заповядан. Като пришпорили конете, те заобиколили мястото за къпане и изловили тия, които били в него. Защото човек невнимателен, а ходещ без охрана, често изпада в злополука. Когато те били изловени, то и крепостта била превзета без кръвопролитие. И тъй, помни това: и ако ти пазиш крепост, бъди твърде внимателен както към външните, тъй и към вътрешните, и не доверявай дори и на свой човек; инак ще изгубиш и себе си, и своите люде." В Сервия българите заловиха много пленници, много и добро оръжие, също войнишко облекло, та дори и храна, макар и след такава продължителна обсада. Те намериха и злато много, и сребро, а Полемарх скри една част от това богатство и го запази за себе си. Помогна му за това скриване и стратегът на Сервия Магирин, който се зарадва в душата си, като видя, че такъв прославен български войвода скрива за себе си от плячката, която се падаше не на него, а на българското царство. Ромеят виждаше в себелюбието и алчността на българския войвода скрита опасност за самата българска държава и се радваше в душата си, макар да беше неволник в ръцете на българите. Той прикри кражбата на Полемарха, за да бъде злото като чръв, който скрито разяжда и дълбае.

Превземането на Сервия беше най-голямата сполука на българите през това лято и през цялата тази година. Всичко друго беше несполука и безплодни усилия, понеже, както ще каже някой, волята божия беше против волята на людете.

Откакто пукна пролет и през цялото лято, през цялата есен не падна от небето ни капка влага. Като бликнаха и потекоха първите пролетни води, за няколко дни изтекоха в морето и бързо пресъхнаха ручеи и реки, по леглата им остана само бял пясък. Като пресъхнаха малките извори и потоци, пресъхнаха и по-големите, нели е така и в живота на людете. Премаля съвсем и Вардар и горчивата морска вода проникна доста навътре в разтворилото се празно корито на голямата река. Сутрин небето се отваряше все едно и също, пепелявосинкаво, слънцето минаваше по един и същ път по него и нито еднаж не се спусна прохладна сянка пред огнения му образ. Каквато влага бе останала още в земята или в зелените листа и треви, изпиха я и я пресушиха топли ветрове, които духаха по цели дни и нощи от изток, север и запад накъм Бялото море. Земята изсъхна, втвърди се като безплоден камък и се напука дълбоко до човешки бой. Посърна, посивя, като да бе минал огън по нея. Все същото беше небето и

нощем — високо и мътно, с далечни дребни звездици, само кометата на север ширеше опашка и стоеше там всяка нощ като злокобен знак...

Великият войвода на България Самуил Мокри не се решаваше да предприеме нищо в това зло време, а имаше и други, - още по-важни причини, които го караха да се въздържа от каквито и да са действия срещу ромеите. Той бе мислил да удари Солун след падането на Верея и Сервия, но това сега беше невъзможно. С падането на двете твърдини пътят му към големия крайморски град беше отворен, ала през тая лоша година българската войска бе останала само с няколко хиляди коня, намалял бе много и другият добитък, та нямаше за обоза, нямаше с какво да се превозват и бойните уреди. Нямаше и храна достатъчно. Самуил Мокри видя с очите си стените на Солун и знаеше, че не може да се върви срещу тоя град само с лък и меч. Колкото бяха нужни люде, не по-малко бяха нужни коне и волове, също и тежки ббйни уреди. Великият войвода, както вече се разказа, още през пролетта изпрати в ромейската земя дружини да задигнат оттам добитък и всякакви храни за войската, но годината беше лоша също и за ромеите. Бушували бяха и там всякакви стихии, не бе останал комай ни добитък, ни зърно, ни каквото и да е плод. Българските дружини само разбуниха тамошните български племена, а не прехвърлиха много нещо отсам границата. Самуил Мокри не се решаваше да премине Вардара с такава войска — без добро облекло и храна, без коне, без бойни уреди. Не се решаваше пак и да разпусне войската за по-сгодно време: войска лесно се разпуска, но много по-трудно се събира за война и отбрана. Василий Втори беше още в Мала Азия и в междуособна война, но работите в царството му като че ли се обръщаха в негова полза. Още през месец брезок бе убит най-върлият му противник Варда Фока и ако вторият Василий успееше да се справи с вътрешните си врагове, можеше след това да се обърне към България.

В това тежко и безплодно време всеки живееше със своите си грижи и само вождът единствен мислеше за общото дело. Дори царят, който по сан беше най-горе от всички, виждаше само пред себе си и около себе си. Цар Роман живееше с постоянната си скръб, със страховете си, с болестите си и не дигаше глава да погледне по-надалеко. Какво оставаше за простия войник, който се измъчваше и от глад, и от жажда, ходеше бос и тъгуваше за родното си село? Самуил Мокри виждаше в погледите и на царя, и на всички началници, и на всеки

войник един и същ укор към него; не се сдържаха вече войниците му и с думи подире му:

— Какво чакаме още... Няма нито враг насреща, нито кого да гоним. И господ вече не може да ни търпи. Сушата и нас ще изгори, мор ще ни стигне...

Великият войвода беше сам сред толкова люде с това, което виждаше и знаеше по-добре от всички. Също Ивац и Симеон Илица, и Кракра, и Никулица, тия най-верни негови люде, не бяха сега е него с цялото си сърце. Те му бяха покорни, но не бяха с неговите мисли и грижи.

XIV

Годината приближаваше своя край под същото враждебно, застинало небе и всеки ден приличаше на предидущия, всяка нощ беше като преминалата. Слънцето изгряваше и залязваше в своите часове и гледаше от пепелявото небе като кръвясало око, което следи и дебне. По земята не остана жив ни един стрък, ни една тревичка, шумата по дървесата изгоря и окапа още през месец зарев*. Отдалечили се бяха и звездите в небесните дълбини. Кометата се бе изместила на няколко разтега, но гореше все тъй ниско над земята като огромен факел, който се приближаваше да я запали. На няколко пъти около нея пламваха високи огнени стълпове, на няколко пъти месечината загасваше съвсем, та и слънцето изчезваше посред бял ден, земята потъваше в мрак, политаше сякаш в тъмна бездна. Уплаши се и черният бивол, който крепи земята на рогата си, разклати я много пъти, негли да я захвърли и разбие като ненужна вещ. Людете чуваха гневния му рев, който идеше още по-страшен през земните недра. Като детски играчки се катурваха и разпадаха каменните и тухлени зидове, затрупваха живи люде, които едвам успяваха в последния си миг да нададат предсмъртен вопъл. Не се промени забуленото, навъсено небе ни през пролетта, ни през лятото, ни през есента; само пътят на слънцето ставаше все по-къс и ден след ден летният жар и пек се превърна във вледеняващ дъх, който пресуши и последната животворна влага по земята...

(* зарев – месец август.)

Императорският летописец Леон Диакон и тая вечер излезе от работната си стая в определения час като дърводелец или обушар, или продавач на платна, който, щом падне мрак, затваря

продавачницата си и се прибира при своята челяд. Леон Диакон затваряше също в определено време работилницата си. Той работеше усърдно всеки божи ден, освен през божите празници, трудеше се усърдно за хляба си и за благополучието на своето семейство като ковача със своя чук. Следеше зорко всяко събитие и всяка случка в живота на хората и грижливо я записваше на заешка кожа. Той работеше вече от години и не се спъваше в работата си, не се колебаеше и двоумеше, не се измъчваше да търси по-точно, по-силно, по-звучно слово, а движеше ръката си с неизменната сила на навика. Така записа превземането на Херсон от тавроските, както наричаше той русите, записа също и падането на Верея в ръцете на мизите, а това пък бяха българите. Той описа и всички по-важни събития и случки през време на междуособната война в източните предели на империята, описа и природните бедствия, които тия години сполетяха страната. За кръвопролитната вътрешна война, както и за несполуките на запад най-големият виновник беше Василий Втори, ала Диакон с нищо не го обвини, като дори падането на Херсон и Верея се опита да обясни с някакво тайнствено влияние на появилата се опашата звезда. Той се ползуваше с милостите на василевса и преди това, но след участието му в похода срещу Средец Василий го прогласи за императорски летописец. Всяко свое писание Леон Диакон занасяше в императорския дворец и според това, доколко хвалеше и величаеше василевса, с толкова и златици го награждаваха там за неговото усърдие. В неговите многобройни писания имаше и истина, но това бяха искри в пепелта на загасналото огнище, понеже той служеше не на истината, а на царете. Срежайки го еднаж на улицата за цирка, поетът Йоан Геометър му каза:

— Ти превърна божествената Клио* в продажна и лъжлива безпътница.

(* Клио – муза на историята.)

Същият този Йоан Геометър ходеше по улиците на Константинопол като разярен лъв, който е избягал от клетката си. Повлякъл извехтял морав плащ, необръснат и неподстриган, много пъти и гладен, той се спираше по стъгдите, по кръстопътищата и с гневен глас изричаше своите мерени думи. Докато Василий премерваше в Азия силите си с Варда Фока и Евстатия Малеин и още не се знаеше на коя страна ще наклони капризното блюдо на победата, около поета се събираше много народ да го слуша. Възторженият поет оплакваше в стихове злочестата си родина, която бе станала арена на междуособици, и

неговата горчива скръб намираше съчувствие в сърцата на всички ромеи. Така той изплака мъката си и поради природните стихии, които опустоши родната му земя — гибелните наводнения и след тях сушата, в която изгоряха и се напукаха, почернели като въглен, плодородните поля и долини; разказа и за безнадеждното отчаяние на земеделеца, а по-късно оплака и разрушените от земетресенията градове. Сега край него се спираха по-малко люде и повечето го отминаваха със страх поради неговите опасни думи. Вторият Василий бе надделял над противниците си, Варда Фока бе убит, а неговите привърженици започнаха да преминават на страната на императора. Людете се бояха от гневния император, ала страната съвсем не беше омиротворена и поетът обвиняваше всесилния властелин, макар да не споменаваше името му.

— Спрете се, люде божии — се опитваше той да задържи около себе си по неколцина минувачи, които се озъртаха на всички страни, докато се бореха с желанието си да послушат поета, а той повтаряше: — Спрете се да поплачем заедно за нашата родна земя, която гине в безпътица, чуйте песен за тъжната ми раздяла с моята родина! — й той изваждаше свитък от диплите на плаща си, но не го развиваше, за да чете, а като го размахваше в разголената си мършава ръка, изричаше с гръмлив глас скръбните си слова:

— ...Като напуснах огнището на ромейското царство, аз заминах за град Силиврия. Виждайки още лъсналия меч и свирепстващата секира на съотечествениците и изток, настървен за убийства, запознат в столицата с плачове и сълзи, аз гледах на запада като на тихо пристанище. Но не бях преминал устието на Атир и виждам озверена тълпа от Амаликовци, които спираха пътниците безвременно, грабежа храната и имотите на бедните люде; чувам риданията на мъже, жени и деца; виждам благородни деви-черноризки съблечени — уви! — да простират ръце нагоре и да викат за свидетелство зрящата правда... Геометър зовеше за свидетелство против Василия, който беше виновен за окаяното положение на империята, и людете разбираха добре всяка дума на поета. Макар да се спираха да го послушат все по малцина, Йоан Геометър с още по-голяма дързост и по-открито обвиняваше василевса за неговото бездействие тоя път срещу българите, които нападаха империята и я застрашаваха от запад. Скоро той не можеше да спре на улицата вече никого — в големия си страх людете бягаха от него, като да беше чумав, и поради туй пусна да се разнася тайно по Цариград ново свое стихотворение, написано

на късове пергамент:

„А това, което става на запад — каква реч би го разказала? Тълпа от скити върлува и го обикаля по всички посоки. Те от корен изрязват желязната природа на непоколебими мъже; и меч дели наполовина поколението на кърмачетата: едни има майката, други пък врагът изстребва с насието на стрелите. Преди яки градове — сега лек прах; табуни коне има там, дето преди живеели люде. Горко ми! Като виждам сега това, как ще спра сълзите си? Така се изстребват страни и селища!"

Най-сетне Йоан Геометър дигна открито глас срещу Василия, като призова да спаси родината на ромеите не той — виновният за всичките й беди, а отдавна умрелият насилствено Никифор Фока: „Горе комета пали въздуха, долу комит с огън опустошава запада. Оная звезда е символ на сегашния мрак; тя се усмирява, изчезва с изгряването на слънцето, а тоя се възпламени със залязването на Никифора. Тоя страшен тифон, роден от злодейци, всичко изгори. Де са ревовете на твоята сила, вожде на непобедимия Рим? Царю по природа, Никифоре победоносни на дела, като се понадигнеш от гроба, ревни, лъве, и научи лисиците да живеят в скалите..."

Една сутрин през месец студен* (* Студени или още Никул — месец декември.) докато поетът скиташе из улиците на Константинопол, заслушан в нови някакви скръбни и гневни ритми, които звучаха в мислите му като едри дъждовни капки, що почукват на прозореца, пред него внезапно се изправи прилично облечен мъж с гладко обръснато лице. Той придръпна зиморничаво жълтата си наметка и сладко се усмихна.

— Хладничко става... Ти трябва да ме придружиш, безсмъртний.

— Къде... — огледа се поетът изненадан и видя застаналите от двете му страни двама едри царски стражи. Той не трябваше и да пита повече, но беше недосетлив и продължи: — При кого искаш да ме водиш!

Непознатият се усмихна още по-сладко, види се, да не привлича вниманието на минувачите, а изсъска през зъби:

— Тръгвай с мене!

Стражите притиснаха поета бт двете му страни и почнаха да го бутат напред, докато навлязоха и четиримата в една странична уличка. Тук стражите хванаха поета здраво под мишница, а непознатият му подхвърли през рамо:

— Не шавай, ако ти е мил животът! — Сетне повлече изтънелия си

глас: — О, да знаеш само къде те водят...

Поетът се уплаши, но му беше и любопитно да узнае къде го водят.

Четиримата мъже се спряха пред една от страничните врати на императорския дворец. При последните земетресения високата стена тук бе рухнала, но бяха я иззидали отново и още по-висока.

Непознатият въведе поета в обширните царски градини, а двамата стражи останаха при пазачите на вратата. По кривуличещите пътеки между широко разклонени стари дървеса шумеше в нозете на двамата мъже окапала шума. Непознатият въведе поета в едно преддверие в императорския дворец, изкачиха се и двамата по широка каменна стълба. Тук непознатият се поклони дълбоко и посочи насреща висока двукрила врата:

— Върви все направо, славни поете.

Йоан Геометър пак се огледа, наоколо се виждаха голи стени, облицовани със зеленикав мрамор, дебели греди от потъмняло дърво подпираха тавана, от същото дърво беше и вратата насреща с позлатени ивици и голяма, също позлатена заключалка. От двете страни на вратата стояха двама слуги в яркочервени хитони и с жълти ботуши, както бяха облечени и обути всички царски слуги. Те стояха неподвижни, като да бяха направени от восък, ала щом се приближи поетът, единият от тях се наведе като кукла с пружина и отвори вратата пред него. Поетът прекрачи прага колебливо, а вратата веднага се затвори след него. Той се обърна бързо — изеднаж поиска да се върне, да избяга, но вратата не се и помръдваше. Йоан Геометър шумно въздъхна; въздишката му отекна в стените наоколо, които обграждаха друга, по-широка зала. Тук мраморът по стените беше светлокафяв, високият бял таван беше нашарен със златни черти, насреща се виждаше друга, също двукрила, висока врата, но до нея стоеше само един слуга. Вдясно меко сияеха редица малки прозорци с разноцветни стъкла. Поетът пристъпи напред с някаква предизвикателна решителност, слугата се пречупи и отвори вратата пред него.

Така Йоан Геометър премина през цяла редица по-големи и по-малки зали, които бяха все по-богато украсени с разноцветни мрамори и стъкла, със злато, сребро, корали, седеф и слонова кост, с различно скъпо и чуждоземно дърво, а някъде стените бяха изписани с бои или нашарени с мозайка. Тежките му подковани обуца кънтяха по каменни или дървени подове, излъскани като стъкло, той на два пъти се подхлъзна с разперени ръце, като да вървеше по гладък лед. Най-

сетне поетът се озова в една огромна правоъгълна зала, която надминаваше всички други по своите разкошни украси. Той се оглеждаше смяян от необикновената ѝ хубост, от неизмеримото богатство, което беше наслагано по стените, по тавана ѝ, по всичките ѝ ъгли. Виждаха се всякакви ваяния — плетеници, растения от тежко злато, златни птици с очи от скъпоценни камъни и бисери; златни или обковани със злато стълпове, по-дебели от човешка нога, подпирала по три на едно място с широки, сложно украсени капители ъглите на тавана, който беше като същинско тъмносиньо вечерно небе с току-що грейнали звезди от бели, бледосинкави и бледорозови елмази. Блестеше и подът от излъскан бял мрамор, в който бяха вкопани разноцветни мозайки, изобразяващи всякакви фигури и тайнствени някакви знаци. Редица прозорци високо горе светлееха от двете страни на залата и тя тънеше в тайнствен полумрак, в който тлееха меко всички тия блясъци и багри. Право насреща, в дъното на залата, се издигаше на девет стъпала площадка от розов мрамор с по два стълпа от двете ѝ страни, а между тях се издигаше широк трон с високо облегалo и целият в бледожълто злато.

Залата беше празна и гробно тиха. От всичките ѝ страни полъхваше студ, който проникна до самото сърце на поета. Студ изпълваше сърцето му. а това беше неговото възхищение и страхът му пред тая величествена хубост. Той пак се озърна — не се виждаше никъде друга врата, освен тая зад гърба му, през която бе влязъл. Побутна я да я отвори, тя също не се помръдваше. Сега той нямаше къде другаде да отиде, трябваше да стои тук и да чака.

Йоан Геометър чака дълго и не друго, а тъкмо василевса; ето палата му, ето трона му, трябваше да дойде и той. Не беше го виждал никога: виждал бе някога Цимисхия и си го представяше досущ като него, в същата дреха, но някак без лице. Водеше и разговор с него — мислеше си какво ще го пита Василий Втори и какво ще му отговори той. Поетът отговаряше с мрачна решителност — нека тиранинът вземе и главата му, ако е решил да я вземе. Но той още като влезе в тая царствена зала, почувствува да го напъва естествена нужда може би от страх или пък от студа между тия стени. Обзе го смущение, което нарастваше с всеки изминат миг. Болката в утробата му ставаше нетърпима. Той пак се опита да отвори вратата, потропа с юмрук, завика тревожно:

— Отвори, отвори!

Вратата не се и помръдваше, не се чуваше никакъв шум отвън,

тишината бързо поглъщаше самотните му викове. Той тръгна да се разхожда покрай стената, но с това нуждата му се засили. Спря се, търкайки нозете си, праметна ги една връз друга и ги стисна, стисна се под корема и с двете ръце. Напорът преминаваше през цялото му тяло и сякаш през ръцете му, ставаше неудържим. Потекоха сълзи от очите му, поетът плачеше от отчаяние, - нададе и тих, жален стон. Наоколо не се долавяше никакъв признак на живот, все същата вледенена тишина владееше в огромната зала. Колко време бе минало? И още колко ще мине... Неудържимият напън облада тялото му, облада и съзнанието му, в един миг той вече и не съзнаваше къде е, а дръпна нагоре краищата на хитона си и изтича до най-близката стена. Чу се тихо, обилно шуртене и в него бързо се изливаше мъчителният напън. Болката се превръщаше в чувство на сладостно освобождение, което се разливаше по цялото тяло на поета и не спираше, не спираше...

Така докрай. Поетът сякаш цял се изля и почувствува в себе си приятна празнота, освобождение от всякакви напори и болки. Но веднага след това дойде ужасът, че бе извършил непроситимо престъпление. Стената блестеше мокра, по мраморния под бе лъснала и бе се проточила надалеко широка вадичка. Изеднаж поетът предусети, нещо още по-страшно и подигна очи: на отсрещната страна на залата видя цяла купчина мъже видя там и една широко отворена врата, а на пет-шест стъпки пред тия неусетно влезли люде стоеше друг един мъж. Поетът несвястно пусна краищата на хитона си и чакаше в тоя миг гръм да го порази, да го изгори без следа. Застаналият пред всички мъже тръгна насам със спокойни, твърди, но безшумни стъпки, тръгнаха след него и другите, тихо зашумя цялата зала. Мъжът се спря някъде към средата, спряха се зад него и другите, около петнайсет души в богати и различни едно от друго облекла. Застаналият пред тях беше облечен най-скромно, в маслинозелен хитон без никакви украси, с празни ръкави, повесени от над лактите, а други, по-тесни ръкави прихващаха ръцете до китките. Той беше препасан с широк колан от тъмнозелена кожа и с голяма златна тока, златен кръст на широка верига блестеше на гърдите му, проблесна и пръстен на дясната му ръка; други украшения по него нямаше, червенееха се отдалеко само обущата му без токове. Той беше тридесет и няколко годишен човек, нисък на ръст, но с излъчени гърди и широки рамена; беше гологлав, с гъсти тъмни коси, подстригани равно, малко по-ниско от краищата на ушите му; тъмна

и гъста беше също брадата му, лицето му беше широко, възчервено, с широко чело и гъсти, правилно извити вежди, строго присвити над големи очи с открит, смел поглед. Йоан Геометър се досети, че тоя мъж, застанал иред другите, беше василевсът.

Погледа Василий Втори поета един дълъг миг, после се улови за гърдите с двете си ръце и току избухна в неудържим смях, който заехтя из цялата зала буен и гръмлив, рамената и цялото тяло на императора игриво се подрусваха. Засмяха се гласно и всички тия, които го придружаваха, а между тях имаше и двама в черни раса. Смехът на василевса отеднаж пресекна, както и бе избухнал; затихнаха и другите зад него. Той кимна едва-едва към поета и проговори с плътния си глас:

— Приблужи се. Но гледай къде стъпваш.

Поетът повлече нозе и се спря на десетина стъпки от василевса, като не преставаше да го гледа изпод вежди, Василий попита:

— Позна ли ме?

— Познах те.

— Как... Виждал ли си ме?

— Не. Ала господарят в един дом винаги ее познава, пък и червените ти царски обуца...

— А защо не се държиш както подобава пред своя господар? Или мислиш, че ние с тебе сме равни!

Тъкмо поради това, което се бе случило с него в тая зала, поетът почувствува в сърцето си голямо дръзновение или отчаяна смелост. Той каза, гледайки императора все тъй изпод вежди:

— Тук, между людете, в безредието на техния живот, ти, царство ти, си на най-горното стъпало, а пък аз съм на най-долното, между последните. Ала в паметта на людете ние ще останем еднакво дълго и моето име те ще си спомнят с добро, защото делото на моя земен живот е божествено.

— А какво е моето дело?

— В него са всичките човешки страсти — отвърна поетът и добави още по-смело: — Всички! И най-долните, и най-грозните.

— Дърдорко — рече императорът. В гласа му не личеше гняв и това насърчи дръзостта на поета, който изпадна дори в някакво словесно изстъпление:

— Аз идвам на света по божия промисъл, а ти сядаш там — посочи Геометър с брадата си високия царски трон, — сядаш по рождение или с насилие.

— Ти трябва да изчистиш мръсотията, която си направил там, до стената.

— Ще я изчистя, щом съм я направил. Направих я поради принудата, в която ме постави ти, като ме затвори да те чакам толкова дълго между тия позлатени стени. Но аз ще я изчистя. Всеки трябва да чисти мръсотията си, също и царете.

— Ще заповядам да те нашибат с пръчка — рече пак василевсът и пак не личеше гняв в гласа му.

— Това ще бъде несправедливо... Несправедливостта впрочем е в нрава на властниците. Но аз се боя повече от твоята благосклонност и близост, която може да ме направи ласкател.

Василий не преставаше да гледа поета с големите си очи и дори пристъпи още две крачки към него.

— А ти — започна императорът наново, — като искаш да ни призовеш срещу мизите, защо се обръщаш към гроба на Никифора Фока, а не към своя жив василевс?

Виждаше се, че смелостта напущаше поета, но той каза, макар с последни сили:

— В часове на тежки изпитания търсим опора, у най-достойните. И когато няма достойни между живите или те са слепи и глухи, търсим опора у мъртвите.

— Ще те накарам да изближеш с езика си, което си писал.

— Нека делата ти го заличат, царю...

— Да — кимна рязко Василий Втори. — Делата ми ще го заличат.

— Ние поетите сме като свирците на пиршество или като тъжачките до ложето на мъртвия. Но делата на царете живеят в нашето слово; без нашето слово те биха изчезнали бързо от паметта на хората.

Василевсът като че ли не можа да разбере отеднаж думите му. После цялото му лице се намръщи, като да глътна оцет, и току повлече глас:

— Не обичам... книжници...

Той не сваляше очи от поета и чакаше неговия отговор. Йоан Геометър стоеше с наведена глава и нищо не отговори. Немаше повече смелост в сърцето му. Императорът се обърна бързо на здравите си пъргави нозе и се отправи към вратата, през която бе влязъл; хората, които го придружаваха, се раздвоиха да му сторят път и сетне го последваха. Вратата безшумно се затвори и не личеше де беше мястото ѝ на високата стена.

Поетът се огледа уплашен от настаналата тишина в залата. Той очакваше да дойдат и да го бият с пръчки. И цял потрепера, когато

вратата зад него се отвори, чу се глас:

— Е... Да вървим.

На вратата стоеше някакъв царски служител с къс меч на бедрото. Той бе втренчил поглед в широката локва край стената, с набръчкан нос — усетил бе, види се, и миризмата на обилната нечиста течност. Обърна се към поета с насмешливи очи:

— Какво е това, човече?

— Изпуснах се...

— Да — кимна царският човек. — Негово свето царство василевсът сигурно е много доволен, че те е накарал да се намокриш от страх пред него. Е, да вървим. Казано ми е да те изведе на улицата.

Веднага след зимните Христови празници Василий Втори потегли по суша за Солун. Той обяви, че отива да се поклони пред иконата на великомъченика Димитрия Солунски, а също да види и живия тогава светец Фотий Тесалийски, който обитаваше в този град, но поведе със себе си и един полк от пет хиляди души най-добри началници и войници. Поведо за Солун и арменеца Григори Таронит — княз и магистър, към когото показваше благосклонност, заедно с още голобрадия му син Ашот. Василевсът искаше да види с очите си що ставаше по западните предели на империята и каквото вършеше, бе го премислил преди това още. Той бе наумил да остави за свой заместник и стратег в Солун Таронита и за да го привърже по-здраво, водеше го там заедно със сина му. Макар по това зимно време, пътят до Солун и все по-близу до бреговете на Бялото море беше приятен. По тия места вече се носеше пролетен дъх откъм морските далечини. Небето сутрин се отваряше прозрачно и чисто, скоро след пладне започваха да прииждат откъм морето бели облаци, провираха се на върволици под слънцето и блестяха с огнени пера. Долитаха с тях добри надежди, след безплодната есен предната година и зимата, която премина като мъртвешки сън. Войниците на Василия стъпваха бодро по лъсналите от утринната роса едри камъни, с които беше настлан главният път между Константинопол и Солун. Нощем те зъзнеха по шатрите, но всеки нов ден ги посрещаше по-светъл и потопъл.

Вторият Василий влезе в Солун тържествено. Изплашените солунчани, които бяха треперили толкова пъти от българите, се втурнаха с голяма, шумна радост да го посрещат като свой спасител, но колкото него, толкова и войската му. Още с пристигането си в

града василевсът показа най-напред благочестието си и влезе на продължителна молитва в голямата църква на свети Димитрия. После той потърси Фотия Тесалийски, който беше прочут със светителския си живот, прибра го в царското си жилище и не го отделяше от своята трапеза. Тая дружба на василевса с живи и мъртви светци идеше от големия смут в душата му поради непрестанните вълнения в империята, но в същото време той мислеше и решаваше как да въдвори ред и безопасност в обширното си царство.

Не беше по нрава на Василия да се осланя само на божията помощ и се бореше с голяма душевна сила да освободи сърцето си от мъчителни тревоги и унижителни страхове. Още през първите дни, докато ходеше по църкви и водеше дълги благочестиви разговори с мъдри и свети мъже като Фотий Тесалийски, той изпрати малки дружинки конни и пеши войници по цялата граница между Бистрица и Струма, за да проучат разположението на българите и да изпита силата им.

И той позна силата на българите. Някои от тия войнишки дружинки не се върнаха — изчезнаха в чуждата земя без следа; други се връщаха разбити, разпилени, уплашени, втурнали се назад и да се спасяват от смърт и плен; някои отидоха и се върнаха благополучно, ала те бяха най-малко. Василий усети, че оттатък границата и досам нея беше струпана силна войска. Той изпрати сред българите и преправени свои люде да видят отблизу какъв е животът им, да потърсят сред тях поклонници на могъщия Византион. Някои от тия негови съгледвачи също не се върнаха, но други се върнаха и разказаха на господаря си, че мизите през тия гладни пролетни дни се хранят с по един къшей кален хляб и варят без сол корени и треви — нямат да сложат дори по една щипка сол в котлите си. Ала казаха те още, че мизите поглеждат стръвно към империята му и са разярени поради трудния си живот, та дори се избиват помежду си от сляпа ярост. Съгледвачите на Василия бяха намерили и свои люде между българите, които зовяха ромейския цар в България и очакваха от него всякакви облаги за себе си.

Василий Втори не се издаде пред никого, ала сам в стаите си се гневеше до сълзи, че бе тръгнал на запад с толкова малко войска. Той навиваше и мачкаше между пръстите си гъстата черна брада, както му беше навик, и шепнеше гневно думите на Йоана Геометър, презрения поет и книжник:

— ...Ще науча аз лисиците да живеят в скалите?

Гневът му срещу българите беше безсилен; той и не можеше да тръгне сега с по-голяма войска срещу тях: все още неспокойна беше обширната империя и много дружини бяха пръснати по разните ѝ краища. И той обмисляше трескаво, кроеше как да събере тия дружини, да събере и други още, да ги подреди и стегне в многочислени железни полкове. Нужни бяха не само люде... Тъкмо по това време, на една неделя след Сирни заговезни, той получи от Цариград тревожна вест за нови вълнения в Иверия* (*Иверия – Грузия.), на срещуположния край на империята. В първото въстание на Варда Склар иверците бяха на страната на императора, но в бунта на Варда Фока те държаха страната на бунтовника, а след неговото убийство някои от тях продължаваха борбата си против Василия. Иверците бяха научили, че императорът се бе отдалечил от Цариград с много войска и като се надяваха, че той ще започне война с българите, засилиха още повече бунтовническото движение в страната си. Василий реши да усмири напълно иверците, преди да започне борбата си срещу българите. Напускайки Солун на път за столицата си, той каза на новия солунски стратег Григорий Таронит:

— Аз не мога да започна нищо друго, докато кръвта на моето царство изтича в Иверия. Ти остани тук вместо мене с войската, която доведох, и пази ми тоя град. Не излизай в открит бой срещу българите, а пази града зад стените му. Те сега са много по-силни от тебе, но аз скоро ще се върна.

Когато след три месеца Василий Втори тръгна с друга войска за Иверия, поетът Йоан Геометър, когото василевсът бе принудил да се намокри в палата му, написа ново стихотворение. То беше благосклонно към властелина и започваше с тия думи:

„Не скитски огън, а иверско насилие движи сега запада към изток. Ето това предсказаха земетръсът и блясъкът на необикновените звезди...”

Самуил Мокри също имаше свои люде в ромейската империя, особено сред българските славяни в границите ѝ, както и в самия Солун. Той също знаеше какво ставаше в широкото царство на Василия, узна за новата войска в Солун, за престояването на императора в тоя град, за новите му грижи, които го накараха да напусне града на свети великомъченик Димитри. Дотолкова отблизу следеше той всяко движение и действие на ромейците, че когато

Василий започна да изпраща дружинките си в България, българите ги причакваха и ги унищожяваха, та малцина от съгледвачите се връщаха живи при своя василевс. Тия ромейски съгледвачи отвориха работа и на Рун, който тичаше с людете си по следите им и попадеше на други нечисти следи. По едно време Рун започна да се заглежда и в Димитри Полемарх, но Самуил го прогони като стопанин, който прогонва злото си куче от петите на някой свой гост:

— Махни се! И него ли подозираш! На какво би заприличало царството ни, войската ни? Той е от най-добрите ни войводи.

— Усещам около него лоша миризма — рече Яков Рун.

— Такъв е проклетият ти нос.

— Дано само носът ми да е виновен. Ще го отрежа.

Но той улавяше всички миризми по царството и тичаше непрестанно и по верни, и по лъжливи следи.

Великият войвода се досещаше какво крееше ромейският император. Той знаеше, че Василий пак ще се върне в Солун, пак ще се обърне срещу България. И тъкмо сега беше нужно да удари тоя град, преди да се върне василевсът с по-многобройна войска. В Солун и по околните малки и големи твърдини имаше не повече от десет хиляди ромейски войници. Ала българите също не можеха тъкмо сега да ударят крайморския град, както и ромеите не можеха да ударят България.

Кометата бе изчезнала, изчезнали бяха и всички други тайнствени светлини по небето, но зле започна също и тая пролет. Дългите кервани от бели облаци, които всеки ден се задаваха откъм морето, взеха все повече да закъсняват, да се разреждат, докато изчезнаха съвсем и небето сякаш опустя. През дните на добри, пролетни надежди попръска тук и там живителна влага, поосвежи се мъртвешкото лице на земята, но това мина и отмина, както бързите прохладни сенки на облаците. Настана глад и немотия по цяла България, изпразниха се чак и хранилищата на болярите и богатите манастири, а още по-страшно беше отчаянието, което обземаше людете, като започна и новата пролет със суша и безплодие. Каквото още бе останало откъм храна и добитък по болярските, по манастирските, по царските хранилища, дворища и обори, пазеха го слуги и стражи с оръжие; каквото бе останало за храна между по-простите люде, те го криеха и заключваха за себе си и никой никому не искаше да помогне. А войската, хиляди млади и здрави мъже, чакаше наготово и храна, и облекло, та и коне за езда. Великият

войвода пращаше по всички краища на царството дружини да търсят и вземат храна за войската, най-вече по боярските твърдини и по манастирите. По манастирите и хранилищата на по-богатите църкви той пращаше повече от малцината монаси, които по своя воля бяха влезли във войската, ала каквото и да правеше, когото и да пращаше, малък и недостатъчен беше притокът, който идеше от вътрешността на царството. Тогава той наново изпрати дружини за храна и добитък оттатък границата. Притиснат от нуждата и като знаеше, че хората му ще вършат насилия по чуждата земя, той все едно и също повтаряше, изпращайки ги дружина след дружина:

— Щадете бедните люде. И там е същата немотия.

Ето за всичко трябваше пак той самият да се погрижи. Имаше цар, имаше войводи и велик съвет на царството, ала те бяха в някакво отчаяно безразличие. Дори и такива като Ивац, който бе застинал в някакво упорство — твърдо, но и бездейно. Войниците шумяха по разните твърдини и станове, свадливи и зли, биеха се помежду си, та и се убиваха, но при все това — и слава богу! — като че ли никой не се решаваше или не се досещаше, или пък не му даваше сърце да викне:

— Да си вървим! Какво чакаме още!...

Така беше между простите войници — задържаше ги нещо, което беше малко по-силно от тяхното отчаяние, от гнева им и от противната сила в сърцата им. Когато минаваше край тях Самуил Мокри, те се извъръщаха след него и в погледите им тлееше някаква строга мъка. Когато отиваше при провинените между тях, някои плачеха пред него или се хвърляха в нозете му. А той, както и преди, беше повече сред войниците, сядаше да се храни с тях, с техния хляб и с тяхната безсолна чорбица от корени и треви. Може би тъкмо това беше най-много, което спираше войниците да не се разпилеят като разбунено стадо...

Човешката мъка винаги има край, стига да може човек да го дочака, да претърпи мъката си. Няколко дни преди празника на Бориса Кръстителя блесналото небе започна неусетно да се променя. Сякаш някаква гигантска ръка започна грижливо да го подрежда и не както беше досега толкова дълго време. Час след час по него бавно се разстла сиво облачно було, онъна се по всичките му краища. Времето беше тихо, смълчано. Раздвижиха се само живите твари — птици и животни, също и хората, всичко живо бързаше за някъде, негли да свърши някаква важна работа, преди да започне дългоочакваният

дъжд. В тишината под облачното небе се чуваше шум от крила, бързи, радостни животински звуци, човешки гласове. Беше и прохладно сега, след ранните горещини тая пролет. Дъждът започна неусетно — ситен, тих и скоро покри, заглуши всички други шумове и гласове.

Валя близу три денонощия тихо и обилно, ала чак на втория ден влагата взе да прелива, лъснаха по напоената земя вади и локви. Когато на третия ден небето наново се отвори и се надигна слънцето с окъпано, ясно лице, земната шир цяла се бе променила — дошла бе истинска пролет, весела и китна. Вече всичко беше по-добре, макар посевите да бяха по-редки и толкова закъснели. Така и вървя тази година — много по-добра от предишните две години, позасити се, позаякна всичко живо по земята. Така беше по всички предели на българското царство и по всички съседни ромейски предели. И което беше добро за българите, беше добро и за ромеите, но иначе те не можеха да предприемат нещо едни срещу други. Едва през пролетта на 991-та година започна нова война между българи и ромеи — втората война на Василия срещу България.

Като се разправи с непокорните иверци, разби ги жестоко и ги подчини, Василий се върна в Цариград, Докъм средата на месец сечен той събираше войска от всички краища на империята и събра в околностите на столицата си до петдесет хиляди души. Други дващестина имаше той по отсамните предели, най-вече в Солун, Мосинопол, Адрианопол и в Плъвдив. Виждаше се ясно какви бяха краежите му, щом като тръгваше с такова неизброимо множество за България. Към края на същия месец той потегли заедно с цялата си войска по главния път за запад. Като премина Дългата стена при град Силиврия и стигна до мястото, където пътят се раздвояваше, василевсът отдели и изпрати по посока на Адрианопол и Плъвдив, това ще рече и към Средец, един полк от десет хиляди души, а той самият с останалите четиридесет хиляди продължи по пътя за Мосинопол и Солун. Василий не прикриваше движението на войската си, а вършеше всичко явно. С тая своя многобройна войска той не се боеше от българите, които бяха по-малко и много по-зле с оръжието си; той не се боеше от тях и искаше по своя воля да разпредели и подреди силите от двете страни: разделяйки своята войска на две, той искаше да раздели и българите на две части, за да

ги бие по-лесно.

Самуил Мокри и целият български военен съвет знаеше това, което и самият Василий не скриваше. В царския военен съвет се дигнаха гласове да се раздели и българската войска на две части срещу двете части на ромейската войска, ала надви Самуил Мокри и тия, които бяха с него: да се посрещне с всичката българска сила едното ромейско крило, а другото само да се задържа с по-слаби български дружини по планинските теснини; ако българите надвият на едната страна, да се обърнат след това и на другата. Така и се подреди българската войска — най-голямата ѝ сила застана срещу ромеите, които водеше сам императорът, а други пет хиляди души великият войвода изпрати към Средец и тамошните предели на царството; там изпрати той и Кракра.

В Солун вторият Василий присъедини към главните свои сили и тамошния полк. Отпразнувано бе шумно и неговото пребиваване в тоя град с тържествени служби и молебени по църквите, с посещения и гощавки, с весел шум и викот по солунските улици. Василий не обичаше разкошни и обилни трапези, но знаеше цената им за всички други люде. Солунчани гощаваха щедро и войската, която бе дошла в града за тяхно добро и спасение. Така, сити и весели, ромеите тръгнаха срещу българите с голям устрем.

Сред българските военачалници имаше гласове да се посрещнат ромеите отсам Вардара, на самия бряг на реката, когато се опитат да я преминат; реката беше пълноводна по това време на годината и би била голяма пречка за ромеите. Иначе мислеше великият войвода: ромеите бяха по-многобройни, те можеха да минат реката не там, където биха ги очаквали българите, и ако успеяха още там да разбият българската войска, биха я преследвали по петите по равнината, която се простираше чак близу до Воден, и биха я доунищожили. Самуил Мокри разположи войската си пред Воден, по височините от двете страни на реката Вода, които се вдаваха навътре в полето и се надигаха като врата към тоя град. Великият войвода струпа голямата част от войската си по височината вдясно, над селото Вьгени, но допускаше и други раздвижвания според това, как биха се разположили срещу него и ромеите.

Василий мина Вардара и се придвижи спокойно чак до тая врата пред Воден. Той спря войската си от двете страни на главния път и тъкмо там, където се отделяше пътят за Верея — още доста навътре в полето, но пред очите му бяха и двете височини, дето се бяха

разположили българите. Ромеите бяха по-многобройни, по-добре облечени и въоръжени, на тяхна страна беше и едно самочувствие, че са по-силни, а това внушаваше на Василия смелост да действа по-свободно.

Беше късно след пладне, когато двете войски застанаха една срещу друга и на доста голямо разстояние, та трудно можеше да се помисли за среща и сражение тоя ден. Войниците-и на двете страни се разшаваха весели и възбудени — битката и смъртната опасност се отдалечаваха макар за късо време. Пролетният ден беше дълъг, бавно настъпи предвечерният час, който също не минаваше бързо под ясното небе. Чуваха се весели и предизвикателни провиквания от двете страни, макар да се губеха в простора, чуваха се и песни, които странно си приличаха, макар да бяха на два съвсем различни езика. Приличаха си песните нз двете неприятелски войски, доколкото приличаха на църковните песнопения, особено ромейските. Игриво думкаха и от двете страни тъпани и тарамбуки, свирукаха костени и дървени цафари, звънтяха гъдулки. Дигнаха се и на двете страни многобройни стълпове дим, които се точеха право нагоре в прозрачния въздух. Двете войски по един и същ начин прекарваха няколкото спокойни часове, по един п същ начин се готвеха да посрещнат нощта. Едва като започна да се здрачава, те сякаш си спомниха една за друга, спомниха си и своята вражда. Малки дружини от по двама или трима войници се промъкваха незабелязано напред, също по всички посоки наоколо и от двете страни, криеха се по впадините и долчинките, в разлистените храсталаци и оставаха скрити там, да пазят и да дебнат през нощта. Месечината изгряваше късно по тия дни и когато настъпи нощта, останаха да светят в тъмнината само огньовете в двата вражески стана. Ала нощта не мина така спокойно, с тия светли, весели очи, отворени в тъмнината.

Когато нощният мрак се сгъсти и далеко още преди да изгрее месечината, две дружини от по хиляда войника незабелязано се откъснаха от ромейския стан и по скрити пътеки навътре в полето излязоха на пътя за Верей. Василий знаеше, че тоя град, който му бе отнет преди непълни две години, сега се пазеше от около петстотин души български войници и той изпрати там две хиляди свои войници, за да го върне пак към империята си. Василевсът се надяваше и на ромейското население в тоя град, което беше по-многобройно. Не спяха тая нощ и българите, макар да не забелязаха двете

хилядници ромеи, които отидоха да превземат Верея. Много по-късно в нощта, но пак преди да изгрее месечината и когато ромейският стан съвсем утихна, десет хиляди българи, разтеглени в гъсти редици, запъплиха в тъмнината право срещу ромеите от двете страни на големия път. Цялата останала българска войска беше също на крак, готова да се спусне на помощ на своите, ако те успееш да изненадат врага и да му се наложат с това свое внезапно нощно нападение. Всичко беше премислено добре и ако българите успееш, изненадата щеше поне да изравни силите на двете войски. Макар да настъпваха толкова много люде и в такава тъмнина, пазеше се доста голяма тишина и добър ред. Пред дългата верига вървяха и най-големите началници — Самуил Мокри в средата, Ивац пред дясното крило и Никулица пред лявото — тъкмо за да се спази нужният ред и тишина. Имаше и нещо друго, което караше всеки войник да стъпва предпазливо и леко като дебнеш звяр, да се озърта на всички страни с бдителниочи, да стиска здраво дръжката на меча и якия прът на копието: това беше един задрямал вече нагон, ала все още жив в разтуптените сърца на тия хиляди мъже, които се приближаваха в тъмнината към своите смъртни врагове и жертви.

Още малко... Още малко! Тъмнината беше гъста и настъпващите войници се водеха един друг, като се опипваха с пръсти и лакти, подканяха се шепнешком. Още малко! Тихо беше навред, едвам се дочуваше шумът на дебнешките стъпки, бързият шепот, беззвучният вик, късият звън на случайно чукнат меч. Сърцата биеха бързо и нетърпеливо, също и блесналите едри звезди по черното небе сякаш трептяха от нетърпение и страх да не би не тия нощни ловци, а врагът им да изпревари. Така и стана. Може би само един миг преди да размахат българите изтеглените си мечове, преди да ги заудрят застрашително по кожените си щитове, преди да нададат бойния си вик, в тъмнината пред редиците им се дигна страшна врява и викот. Ромеите, усетили врага, се дигаха да го лосрещнат.

Сблъскването беше късо, но страшно. Враговете не се виждаха в тъмнината. Посягаха един към друг с мечове, секири, копия и палици, но също и с ръце, с нокти. Обезумяващ ужас обхвана всички и сляпо ожесточение. Да убиеш врага не за да го победиш, а за да спасиш своя живот. В тая свирепост и в тъмнината често се избиваха гвои. Страшни бяха проточените писъци и вопли на улучените, ала още по-страшни бяха виковете, които надаваха сражаващите се войници от ужас и дива, животинска ярост. Боят се задържа на едно и също място

— там, където и започна: не отстъпваха ни едните, ни другите, еднакво силни и еднакво слаби в тъмнината. И минаха само няколко мига, а като че ли битката продължи цяла вечност. Още в самото ѝ начало, като видя, че ромеите изпревариха внезапния удар, великият войвода се извърна към тръбача, който вървеше току зад него:

—Свири отбой!

Сред шума и трясъка на битката се изви резкият, пронизващ звук на късата медна тръба. Зачуха се и други подобни звуци за отстъпление, свиреха тръби и рогове в тъмнината тук и по-нататък, шумът на битката бързо стихваше. Двете войски се откъснаха една от друга — нощната битка беше еднакво страшна и за двете страни. Българите отстъпваха и на цели тълпи изчезваха в тъмнината, ромеите пък не се и опитваха да ги преследват.

Изгря ведро и доста хладно утро. Резките звуци на тръбите и на двете войски, глухото, но плътно бръмчене на българските рогове изпълниха целия простор над широкото поле и като че ли започваше някакво тържество ведно със започването на лролетния ден. Някои от войниците не бяха и спали тая нощ след нападението на ромейския стан, но сега всички наскочаха и сякаш бързаха да се откъснат от тревожните си сънища. Раздаде се и утринната храна — по-обилна тая сутрин. Някакъв шегобиец не можа да задържи езика си:

— Това за някои днес... последна гощавка. Не може да им каже човек наздраве.

Никой не поде шегата му. Войниците опипваха оръжията си, търсеха с тревожен поглед другарите си от десетката, озъртаха се за началниците си. Разговорите бяха къси, неясни, оставаха недовършени.

Самуил Мокри излезе от малкия си шатър, преди да засвирят тръбите. Облякъл бе тежкото си бойно облекло. Той се огледа и пое с пълни гърди студения утринен въздух. Започваше хубав ден. Великият войвода тръгна по дължината на бойния стан в подножието на неголямата височина, тежкият му меч тихо подрънкваше, поскърцаваха и кожените връзки, които държаха железните му доспехи. Той се вглеждаше с втренчения си яоглед в налягалите край загасналите огнища войници, сякаш искаше да прочете нещо по лицата им; срещаше и питащите, неспокойни погледи на вече будните войници. Нататък Самуил настигна Ивац, подранил и той като него. Тръгнаха заедно и мълчаливо слязоха близу до реката,

която шумеше между високите си брегове. Малко по-нататък се виждаше опустелият главен път, а през равнината право на север се виждаха другите височини, дето също имаше българска войска.

Самуил каза, опрял ръка върху високата дръжка на меча си:

— Василий е срещу нас с всичките си люде. А войвода Несторица там е откъснат от нас и е доста далеко. Да го повикаме ли назад... Те са там три хиляди.

— Не, не — поклати едрата си глава Ивац. — Да не променяме сега, пред самата битка, което сме вече наредили. Несторица винаги може да се притече; не е премного далеко от нас.

— Да. Да не променяме. Късно е вече. Аз се надявам Василий да изпрати и срещу Несторица от своите. И дано да са повече. Ако стане така, битката ще се води на две места — добави великият войвода. И току продължи: — Никога не може да се предвиди всичко. Никога... Ивац нищо не отговори. Едва когато се обърнаха да се връщат, той рече:

— Да помага и бог.

Тръбите вече тръбяха; малко по-късно се зачуха тръбни звуци и откъм ромейския стан.

Скоро след изгрев слънце българите бяха наредени вече в три бойни редици, които се изтегляха право по подножието на височината и слизаха една зад друга ниско надолу чак до реката Вода, за да държат и реката, и главния път недалече от нея. Там, в ниското, зад трите редици беше и българската конница. Бидейки по-малобройни, за българите беше много по-опасно да слязат в низината и да ударят първи. Ала и ромеите не бързаха.

Василий също бе излязъл от шатъра си в зори. И веднага бе започнало бойното подреждане на войската му. Началниците й, малки и големи, ходеха насам-натам през редиците, ходеше между тях мълчаливо и василевсът, да наглежда и насърчава с присъствието си. Скоро след изгрев беше подредена и многохилядната ромейска войска в дружини една до друга, всяка към хиляда души по на четири редици. Тия плътно свързани многолюдни отделения правеха войската по-подвижна и това беше нужно на Василия, който се готвеше за настъпление. Той чакаше също слънцето да се издигне малко по-високо и да заблести право в очите на българите. Това беше позната хитрост, но всеки я използваше, когато беше възможно. Най-сетне ромейските тръбачи дигнаха лъскавите си тръби към синьото небе и затръбиха пристъп.

Самуил Мокри стоеше на десетина стъпки пред първата редица, в средата на българската войска. Току зад него стояха Илица и Радомир Мокри като архангели зад великия войвода, там беше и Ароновият син, който наскоро бе прогласен за стотник. Малко встрани войници държаха конете на тия четирима мъже. Зад тях и по цялата дължина на трите войнишки редици се чуваше сподавен шум и говор, та далечните ромейски тръби не се чува, но Самуил забеляза, че ромеите тръгнаха насам. Малко по-късно той даде знак да му доведат коня и го възседна твърде пългаво за годините си, Възседнаха конете си и всички други началници, които яздеха коне и в бой. Зачуха се тук и там през войнишките редици набързо изказани думи:

— Идат... Виждат ли се?... Ето... погледни!...

Лявата ръка притиска без нужда щита към гърдите, дясната поклаща дългото копие или несвястно опипва ризницата, понатиска шлема, търси ръчката на меча или на секирата, или на палицата. Това неспокойно раздвижване продължава само първите няколко мига, после войниците се заглеждат в далечината с присвити очи или с дигнати над очите ръце и пак започват бързи, къси разговори:

— Много са.

— Не са повече от нас.

— Повече са. Не виждаш ли!

— Ние добре снощи... в тъмното... Ама... усетиха ни.

— Ти намери ли си иглата? — попита друг някой по-нататък.

Зададе се откъм лявото крило багаин, препусна пред редиците и се спря недалече от Самуила: — Царят пристигна, светли войводо.

Великият войвода се извърна с недоволено лице:

— Царят... Но битката вече започва! — Той се огледа назад и погледът му се спря върху Ароновия син: — Изтичай, кажи на царя, помоли го от мое име да се върне в града. Аз не мога да ида, битката започва. Помоли го да се върне в града. Той нели е болен...

Иван-Владислав подкара, багаинът го последва. Цар Роман бе спрял коня си към края на лявото крило и приказваше нещо с положкия войвода Давид Рудока; неколцина царски конници бяха застанали малко встрани. Иван-Владислав се приближи:

— Твое царство, великият войвода те моли веднага да се върнеш в града. Битката започва. Великият войвода се бои за здравето на твоето царство.

— Днес ми е по-добре — усмихна се цар Роман. И продължи с променено лице, сякаш се боеше да не би великият войвода да не повярва на думите му: — Аз няма да влизам между войниците. Ще ида там горе да погледам. Ето, тръгвам.

— Твоя воля, царство ти — наведе почиттелно глава Ароновият син, а на устните му трептеше едва доловима подигравателна усмивка; царят му изглеждаше смешен с жълтото си късаво лице, с ненужното си безстрашие. Младият момък се върна при великия войвода.

— Царят е дошъл да погледа битката — изрече с висок глас той, а в ума си се присмиваше иа безсилния гняв на своя чичо, който не можеше да пречупи волята на храбривия цар.

Самуил махна с ръка и не се обърна дори да погледне племенника си. Ромейските дружини вече ясно се виждаха. Тъкмо в тоя миг стана и нещо друго: четири от тях се отделиха и се насочиха в друга посока. Великият войвода не ги изпушаше от погледа си. Те минаха далече вляво от главния път, после се спряха и се подредиха право срещу височините нататък. Василий слагаше преграда между дружините на Несторица и своите главни сили. „Той знае всичко“ — мина бърза мисъл през ума на Самуила.

Близу четиридесет ромейски дружини се приближаваха насам стройно, стъпка по стъпка. Те бяха ясно очертани, на еднакво разстояние и почти една до друга. Движеха се с равномерна стъпка и не разваляха строгия си ред, освен там, където неравната местност го нарушаваше, но те бързо го възстановяваха. Конницата им беше вдясно, също подредена в дружини, и вървеше право срещу българската конница, но беше много повече от нея. Скоро започна да се вижда всеки отделен войник. Тръбяха тръби, глухо бумтяха ромейските тимпаии. На много места по дружините и над самите глави на войниците се развяваха като църковни хоругви знамената на войводите им. Огряна от слънцето, цялата тая многохилядна войска блестеше с железните си оръжия и брони, с позлатата по облеклото и по гривестите шлемове иа началниците. Далече зад гъстите войнишки редици се виждаше малка дружина конници, които вървяха на определено разстояние, сякаш да виждат всички и всички да виждат. Там, сред тях, също се развяваше знаме, също блестеше оръжие и злато, там, сред тия конници, беше императорът. Идеше дасам, приближаваше се неотстъпно голяма сила, хиляди въоръжени мъже, с тръби и знамена, сред огнени блясъци. Самуил Мокри забеляза, че

току зад гърба му сред редиците на българската войска бе настанала пълна тишина.

Великият войвода погледна вляво, като да очакваше оттам някакъв съдбоносен знак. Неволно се откърти от гърдите му облекчителна въздишка. Виждаше се в далечината как се приближаваше насам Несторица с людете си; слязъл бе от височините вляво и се бе насочил право срещу четирите ромейски дружини, които му преграждаха пътя. Тъкмо така трябваше да постъпи войводата в тоя час: Несторица нямаше защо да чака ромеите като скован там по височините и ако успееше да мине щастливо през четирите ромейски дружини, той би смутил много неприятеля с един страничен удар. Нямаше защо да чака повече византийците и великия войвода. Силата им беше голяма, но още по-страшна беше тишината, която бе настанала сред българските редици. Самуил чувствуваше, че войниците му се бяха уплашили от ромейските дружини и нямаше да го дочакат на по-сгодно разстояние. Срещата можеше да стане пред подножията на височината; българите щяха да се втурнат стремително по нанадолнището и това би ги съживило. Той се извърна цял върху седлото, да провери с очи това, което подсказваше тревожната му мисъл. Видя пребледнели лица, изблещени очи, отпуснати челюсти. Той изтегли меча си и срита коня, подкара го по дължината на редиците. И нададе вик:

— Сгъсти се! Сгъсти редиците!

— Сгъсти се! Сгъсти се! — зачуха се и други викове от разни страни. Войниците едва-едва се поразмърдаха, после по-бързо.

— Свири пристъп! — викна отново великият войвода и обърна коня срещу ромейските дружини, които се приближаваха в същия ред. Проточиха звуци тръби и рогове, заситниха, запреплитаха се по-бързи и тревожни. Сгъстените войнишки редици се заогъваха колебливо, сетне тръгнаха по-стройно надолу. Толкова много люде слизаха по нанадолнището, а се чуваше само шумът на стъпките, дрънченето на оръжията и много рядко ще се чуе човешки глас нли кон ще изпръхти, пронизително ще изцвили.

Но войнишките нозе, обути в опинци и много по-рядко в подковани, тежки обуца, започнаха и сами да се движат по-бързо по стръмнината. Войниците вървяха с присвити очи срещу блесналото слънце, блъскаха се един в друг и взаимно се подкарваха надолу. Самуил бе избързал напред и пак се извърна да погледне надире: веднага след него вървяха двамата младежи — Радомир със зачервено

лице, светнало от радостна възбуда, също Иван-Владислав с блеснали черни очи. Погледът на великия войвода мина по войнишките редици, а високо зад тях бе застанала малка дружина конници. Самуил позна царя между тях, но на часа го забрави. Той задърпа юздата на коня и се спусна пак по дължината на редиците, размаха над главата си изтегления меч:

— Свири пристъп! По-живо, по-живо напред!

В същото време отдолу, откъм ромейските дружини, се понесе глуха и далечна песен от хиляди гърла, засили се, премина над всяка една от тях, издигна се, полетя насам стройна и могъща. Ромеите приближаваха вече подножието на височината и пееха въодушевено, всички заедно бойния си тропар:

— Спаси, господи, людете твои...

Надигнаха се войнствени провиквания и откъм българските редици ведно с тревожния вой на тръби и рогове, с глухото, разтърсващо думкане на тъпани и тимпани. Започваше страшната песен на битката, преди да започне и самата битка. После двете войски се сблъскаха една в друга и се дигна още по-страшен шум и трясък. Засилени отгоре, българските редици влетяха неравномерно между ромейските дружини, запреплитаха се, заблъскаха се да ги разтурят, да ги разпилеят. Ала дружините на василевса напиряха срещу тях и пазеха добре строя си. За един дълъг миг и двете войски се задържаха на едно място, но после ромейските дружини, едва-едва поразстроени, започнаха да изтикват стремително българите, които все повече се разбъркваха и се губеха между тях.

Битката между двете конници беше по-къса. Българската конница се спусна смело напред, ала едва-що се сблъска с византийската и дребните български кончета започнаха да се дърпат назад, да се изправят на задните си нозе, да се обръщат и въртят, някои вече и бягаха встрани без ездачи. Това продължи, докато конниците и от двете страни си размениха по няколко удара, докато българите успяха да задържат и да обърнат конете си назад. После, като че ли в следващия миг, българските конници вече препуснаха с всички сили към Воден, а ромеите тичаха по петите им и ту тук, ту по-нататък настигаха и сякаш грабваха с ръце настигнатите ездачи, катурваха ги от седлата. И ако все пак българите вземаха преднина, това се дължеше на жилавите им кончета, които в животинската си уплаха спасяваха своя живот.

Първо се огъна нанаяд лявото българско крило, което беше по-близу

до конницата, а не след много време вече и цялата българска войска отстъпваше. Войниците отблъскваха ударите на ромеите и сами нанасяха удари, ала стъпка след стъпка се отдръпваха и като че ли не се решаваха да се обърнат и да побягнат, само за да не изложат гърба си на ромейските копия и мечове. Тук-там някои от войниците, които бяха успели да се отдалечат от ромеите, вече и бягаха назад. Великият войвода излезе от настаналата обща бъркотия и обърна коня да почака сина си и племенника си, които отстъпваха последни. Препуснаха и тримата по нанагорнището, после Самуил зави вдясно, следван от младите си другари, за да излязат и тримата на пътя за Воден. По цялата височина вляво бягаха български войници, гъсто един до друг и всички по посока на главния път. Височината беше осеяна със захвърлени оръжия. Ромеите се бяха спрели в подножието на височината и сякаш ги задържаше някаква невидима, непреодолима пречка. Разстоянието между тях и бягащите войници бързо се увеличаваше. Едва когато Самуил Мокри се надвеси над главния път по другата страна на рида, видя кое бе накарало ромеите да се спират. В полето оттатък големия път се водеше друго сражение и с по-добър успех за българите. Дружините на Несторица бяха притиснали отблизу ромеите там и те отстъпваха към главните свои сили в голямо безредие. Ала в същото време други три ромейски дружини бързаха в помощ на своите. Страхувайки се да не би дружините на Несторица да останат зад гърба на войската му, Василий Втори бе спрял настъплението по следите на разбитите българи и бе изпратил силна подкрепа на застрашените си дружини.

Цар Роман не беше много добре със здравето, но неговото чувствително сърце и царската му добросъвестност не го оставиха да почива в спалнята си, когато двете войски се бяха изправили една срещу друга толкова близу до Воден. Царят беше болен и никой не беше го потърсил тия дни, никой не беше го попитал и за най-малко нещо, но той не можеше да стои съвсем бездеен в такъв тежък час. Тоя ден в двореца му нямаше ни войводи, ни хилядници — всички бяха на бойното поле, около царя бяха останали само неколцина писци и слугите му. Той нареди да оседлаят коне и конярите оседлаха само четири коня — не бяха останали и коне в царските конюшни. Царят не можеше да тръгне сам закъдето и да е, той взе със себе си главния ловец с други двама въоръжени слуги и се отправи към бойното поле.

Когато се изкачи на рида зад своите полкове и погледна оттам двете войски, цар Роман започна смутено да покашлюва; от някое време това му беше навик, когато нещо го вълнуваше или плашеше, някакъв лек сърбеж започваше в гърлото му и го караше да покашлюва едвам чуто. Царят виждаше, че двете войски се различаваха и което беше по-добро, беше с ромеите. Ромеите се приближаваха насам в добре стегнати дружини, с развети знамена, оръжията и доспехите им блестяха на слънцето, приближаваха се те като жива и страшна сила. Сивите български редици опасваха стръмнината долу, но поясът им не изглеждаше много широк, много плътен и як.

— Ами те как ще... — пое дъх царят да изрече тревожната си мисъл, но не я изрече докрай.

Нямаше и кой да чуе тихия му глас; тримата царски слуги стояха на няколко разтега зад него и гледаха уплашени приближаващите се ромеи. Цар Роман винаги се бе боял да изрича мисли, които можеха да предизвикат недоволство, смущение и спорове. Най-сетне мястото на българската войска беше по-сгодно, най-сетне тук бяха всичките войводи, тук беше Самуил .Мокри... и дано бог да...

Още като започна сражението, царят чу гласа на главния си ловец, който се бе приближил до него:

— Да си вървим, царство ти...

Царят заклати глава: не, не! той трябваше да стои при войниците си тъкмо сега. Чу се пак гласът на главния ловец:

— Тук не е за тебе, царство ти... Не си здрав...

Цар Роман нито се помръдна. И когато българските войници започнаха да отстъпват, главният ловец излезе с коня си по-напред, побутна царския кон с колянот си, изви очи към царя:

— Да вървим, царство ти... Нели виждаш какво става...

Когато малката дружинка на царя се спусна към реката, за да излезе на главния път и оттам да се прибере във Воден, върху нея връхлетя бягащата българска конница. Царят се опита да задържи коня си, за да не го повлекат, да не го съборят другите коне, но животното се уплаши още повече, рипна на задните си нозе и се извъртя с изблещени очи, втурна се заедно с другите ездачи. Царят се вкопча за гривата му, но седлото сякаш само се изхлузи изпод него и той не усети как се тръшна на земята. Конницата вече отминаваше, тичаше с нея и царският кон, останал без ездач.

Бягащата конница бе повлякла и другите три коня, во главният царски ловец успя да отбие своя кои. Той препусна назад и видя царя

легнал неподвижен на земята. Спря се до него и скочи от коня. Царят бе загубил съзнание. Ловецът го приподигна, но в същия миг видя как се приближаваше ромейската конница.

— Царю... царю... — извика ловецът и задърпа отпусналото се тяло на царя, да го отстрани от пътя, по който се приближаваше като вихър ромейската конница.

Друго той и не можеше да стори. Едва бе успял да се поотстрани с живия си товар, и пътят се изпълни със страшно множество ездачи, запреплитаха се току пред тях хиляди конски нозе. Ловецът се опита да издърпа царя още по-далеко, ала над тях се надвеси конник и понечи да замахне с меча си.

— Не-не! — дигна към него ръка ловецът и продължи на завален ромейски език. — Това е царят... Българският цар...

Конникът негли не разбра в първия миг думите му, но спря ръката си и попита:

— Царят ли казваш? Българският цар?

— Да, да...

— О-хооо! — викна радостно ромеецът, зачервеното му, влажно лице светна под широкия сенник на шлема.

Спряха се и други ромейски конници:

— Какво става? Кой са тия?

— Този е царят им — посочи с меча си първият конник. — Пипнали сме техния цар...

Цар Роман отвори очи, както беше в ръцете на първия си ловец, погледа един миг и смъртна бледност покри лицето му. Той бързо се опита да стане, но дясната му нога се преви — беше счупена.

Разбитата българска войска се оттегляше към Воден на гъсти, шумни тълпи. Ако ромеите бяха тръгнали по петите ѝ, биха я поразили и разпилели до последния човек. Те се задържаха на полесражението, докато започна да отстъпва войвода Несторица с дружините си, а през това време разбитите български дружини се отдалечиха накъм Воден.

Войската отстъпваше по главния път и от двете страни на пътя, който не можеше да побере хилядното множество. Между войниците нямаше никакъв строй, никакъв началник, който да е повел своите люде. Всеки гледаше да изпревари другия, войниците се блъскаха, караха се, сбиваха се и все току се извъръщаха назад да видят дали ромеите не ги настигаха. Оръжието пречеше на тия разбити войници;

някои бяха дигнали копията си като сопи, други бяха избутали мечовете, секирите си отдире на колана, да не ги спъват, прикрепили бяха щитовете си на гърба и свободно размахваха ръце, като да се връщаха от събор. Виждаха се и такива, които вадеха от торбите си хляб на големи зальци и забързано дъвчеха. На един невисок бряг край пътя бе седнал монах. Той бе навлякъл върху расото си плетена ризница, която го стискаше под мишниците, опасал бе и меч, който лежеше в тревата до него, окачен на протъркан ремък; беше гологлав и бос — обхванал бе с две ръце присвитите си нозе, а изпод расото му се показваха кокалести стъпала с едри, разперени палци. Той гледаше като унесен минаващите край него войници и час по час тъжно поклащаше глава.

— Какво, попе — подхвърли му един войник, — Умори ли се? Побързай, че ромеецът ще те докопа за брадата.

— О-хо — обади се и друг, — и той тръгнал на война!

Монахът въздъхна и нищо не отговори. Престана да поклаща и главата си — не искаше вече с нищо да показва своята скръб пред тия люде.

Още по-нататък, на сред пътя, се бе спрял войник с кожен шлем и щит, надянат на лявата му ръка, но на бедрото му висеше празна ножница. Той размахваше двете си ръце, сякаш да спре тоя жив поток, и викаше, викаше:

— Къде бягате? Мислите, няма да ви настигне ромеецът, щом сте побягнали! Не ще успеете да се скриете никъде, ще ви намери той, по петите ви бърза! Връщайте се, връщайте се да го срещнем!

— А тебе мечът ти къде е? — побутна го един червенобрад войник и отмина.

— Счупи се в ръката ми — продължаваше да вика храбрецът, като че ли всички тия мъже бяха го попитали за меча му. — Счупи се. С такива мечове ни в

ръжават болярите! Аз нямаше да побягна... Не, не! Връщайте се да ги спрем!

Някакъв дребничък войник незабелязано се присви току зад нозете му, а друг го блъсна отпред и той се преметна нанаяд ведно с щита си. Наоколо се дигна врява и кикот.

Между навалищата по пътя се зададе Самуил, следван от двамата младежи, също и от Симеон Илица малко по-назад. Те караха конете си бързо, сподиряни ту от гневни, ту от уплашени подвиквания:

— Къде са се затичали пък тия!...

— О, полека! Ще ни сгазиш...

— Мълчи! Не виждаш ли великия войвода...

Гаврил-Радомир яздеше току след баща си с намръщено, ала и някак учудено лице, сякаш не му беше напълно ясно какво ставаше наоколо. Една стъпка след него яздеше Владислав с изтеглен меч в ръка и час по час току цапваше някого от войниците с широката страна на оръжието:

— Дръпни се!... Къде си се зазяпал...

Стресването на войниците или безсилният им гняв срещу началника го забавляваше — весело святкаха тъмните му очи.

Самуил Мокри бързаше към Воден, за да изпревари нахълтването на войската в града. Толкова много войска в един град, чиито хранилища бяха празни, би се озовала в клопка между стените му.

Като влезе в града, великият войвода видя, че повечето от войниците и сами не искаха да останат тук, а продължаваха пътя си накъм Сетина и Обител. Той се уплаши сега да не би да се разпилеят по селата си. Във Воден се събраха и другите войводи. Реши се да се затвори в тоя град Ивац с три хиляди души и да го отбранява от ромеите, а другата войска да се задържи към Сетина, докато се види накъде ще удари Василий. Преди да се разделят войводите, някой от тях попита:

— А царят? Къде е царят?

Пратиха да го потърсят в царския дворец. Цар Роман не се бе връщал в двореца си. Давид Рудока, положкият войвода, каза:

— Ако са го пленили, голям ще бъде срамът ни.

— А сега? — извърна към него гневно лице Ивац. — Сега малък ли е срамът ни?

Когато известиха на Василия Втори, че е пленен българският цар, в големите му очи светна мрачна усмивка. После той махна пренебрежително с ръка:

— Пратете го в Солун с другите пленници. Нека се порадват солунчани.

И щом войвода Несторица се отдалечи с трите си дружини накъм Мъглен, Василий настъпи с цялата си войска към Воден; като бе стигнал толкова близу до тоя важен български град, той не искаше да го отmine. Иначе неговите намерения тоя път не бяха да покорява цяла България. Българската войска той разби, но се боеше от

българските планини. Империята му още не беше напълно спокойна, враговете му и вън, и вътре в нея бяха все още много и той не се решаваше да навлезе в опасния лабиринт на българските планини. Василевсът стигна до Воден, но като видя с очите си затворените градски порти, застаналите по крепостните стени войници с островърхи шлемове, отказа се да го нападне. Той видя по-нататък и планините, които се синееха на север, запад и юг от тоя град с поднебесните си върхове. И като даде воля на войската си да опустоши цялата околност, изведе я след това пак в равнината. До края на лятото Василий превзе Верея и върна към империята всички по-малки и по-големи твърдини по тия места; изпрати силни дружини и в Сервия, но тоя природно укрепен град остана още дълго в български ръце, Сам императорът с голямата част от войската си не се осмели да мине оттатък Дурла и Докса планина, оттатък Олимп, та Епир и Тесалия с Лариса също останаха под българска власт. Като остави войска по всички завзети твърдини, василевсът се прибра с другите си полкове в Солун, където прекара до следващата пролет. Той искаше да се почувствува неговото присъствие в тая част на империята, стоя тук с голяма сила и превърна Солун във втора своя столица.

Пленения български цар той не пожела да види нито еднаж. Малко преди Коледа в Солун пристигнаха, български пратеници да молят за размяна на пленници и най-вече за освобождението на пленения цар. Българите държаха повече ромеи още от превземането на Верея и Сервия, но предлагаха и злато за своя несретен цар. Василий заплаши българите да върнат веднага людете му, за царя пък поиска несметни богатства. Започнаха безкрайни преговори и василевсът на ромеите приличаше на алчен търговец на коне. Тогава цар Роман изпрати да му кажат, че няма да се върне в България, ако василевсът вземе от българското царство за освобождението му каквото и да е, дори само една златица. А злочестият български цар беше още болен със счупената си нога...

За Василия Втори България заприлича на таралеж със страшни бодли. Самуил Мокри, който сега беше и заместник на царя, каза на войводите:

— Вторият Василий е близу до нас, пък и на наша земя, с голяма сила. Не можем да излезем срещу него, докато не съберем също такава сила. Излязохме, и той ни порази. Сега наши твърдини няма да бъдат градовете и стените им, дето Василий винаги може да ни хване,

а ще ни бъдат твърдини планините. Просторно е там и свободно, няма ни врати, ни стени.

Василий Втори престоя по тия места четири години. През цялото време едното му ухо беше обърнато към Цариград и към тамошните предели на империята, а тук той самият водеше войската си. Зимите прекарваше в Солун, през останалото време пък беше в непрекъснат поход. Той искаше да изтощи България и при по-сгодно време да я покори. Засили и с люде, и с оръжия, и със стени всички твърдини в тая част на империята, разруши и затри всички български твърдини, до които можеше да стигне. Избягваше само дългите проходи и теснини, които водеха към вътрешността на България, но навсякъде другаде отиде и проникна не един път.

Българите следяха отблизу движенията на императора и на войската му. И не пропускаха да го ударят дори в полетата и по широките пътища, но когато се опитваше да се приближи към планините, да навлезе в тях, българските дружини се сриваха изневиделица върху войниците му и ги избиваха без милост. Василий се натъкваше на таралежовата кожа на България.

Не жалеше и той много кръвта на войниците си. Набра се и голяма ярост в сърцето му против българите. Наранена бе голямата му гордост — той, василевсът на ромеите, се бе превърнал в прост пазач на империята, който се надбягваше с българските глутници и се дебнеше с тях по дивите им планини. В 994-та година — четвъртата от неговото пребиваване по тия предели — Василий поиска да разсече България на две половини и да я покори. През месец руен* (* руен – месец септември.) на същата година той се реши да поведе войската си по опасния път срещу течението на Струма и нагоре, към изворите на тая река. Българите веднага отгатнаха кроежите му. Нели се знае кой път за къде води, а пътят по Струма води за Средец или от Средец за Солун. По същото време Самуил Мокри беше на своя остров в Малкото преспанско езеро и лекуваше опасна рана, която му бе нанесена с отровна стрела при едно сблъскване с ромеи. Съобщиха му за новия поход на императора и той прати всички български дружини по следите му. Изпрати бързи гончии и направо до Кракра, който държеше Средец, изпрати му повеля да излезе от тоя град, когато наближи там Василий, и да го посрещне някъде по близките планински теснини.

Българите тичаха по следите на василевса като свирепи вълци от двете страни на пътя му край Струма.

И там, където беше възможно, те налитаха върху войската му, ръфаха от нея живи късове. Пътят почерня от кръвта на много и много ромейски войници. Ромейската войска се промъкваше през планинските теснини като разярен змей, който се мятеше на разни страни да се защити, да отвърне на удара с удар, а от огромното му тяло шуртеше кръв. Все пак българските дружини не можаха да спрат многохилядната войска на Василия. Във Владайския проход към тях се присъедини и Кракра с людете си, тук стана и по-тежка битка, но ромеите най-после се извлякоха от теснината и хванаха Средец. Вратите на града бяха затворени, ала по стените и кулите му не се виждаше никаква войска; мяркаха се при всяка врата само по неколцина стражи. Василий се спря срещу западната врата и прати да поискат от стражите да я отворят пред войската му. Те извикаха отгоре, че им е заповядано да не отварят никому ни денем, ни нощем. Между зъберите над вратата се показаха и други неколцина мъже. Единият от тях, който беше с висок болярски калпак на главата въпреки топлия ден, се наведе отгоре и каза на завален ромейски език:

— Аз съм кметът на тоя град. Войводата на тая област повели да не отваряме вратите на града и да не пушчаме никого ни да влиза, ни да излиза. Ние не сме против вас, в града няма никаква войска, вървете си и вие миром по пътя.

Императорският протокелиот*, който бе изпратен тук, махна с ръка, дигнал към средецкия протевон сърдито лице: (* Протокелиот — адютант.)

- Какво говориш ти... Там насреща стои василевсът! Спускай моста по-скоро, отваряй вратите!

— Виждам, виждам — отговори кметът и понамести без нужда тежкия си кожен калпак. — Всичко виждам, но не мога да престъпя повелята на войводата. Ще ме обеси...

— Каква дързост! — викаше отдолу младият протокелиот. — Тебе и без това ще те обесят... Как смееш да се противиш на волята на василевса! Отваряй веднага!

Кметът се скри зад високите зъбери и вече не се показа; изчезнаха с него и другите люде, скриха се и стражите.

Българите вярваха, че високите, яки стени ще запазят града, както бяха го запазили през 986-та година; те също вярваха, че императорът ще отmine, щом види, че градът не му се противи със сила. Ала като се върна протокелиотът и каза какво бе отговорил средецкият

протевон, Василий Втори кимна едва-едва към града насреща и рече с привидно спокоен глас:

— Сринете тия стени. До основи.

Гневът му, скрит зад привидно спокойствие, беше по-страшен.

Беше вече към пладне, но до другата сутрин ромеите наредиха около града всичките си стенобитни уреди, а те не бяха малко. Войниците работеха спокойно — никой не ги смущаваше нито със стрела, нито с предизвикателен вик от стените на обсадения град. Час по час между зъберите се показваха люде и бързо изчезваха — средечани следяха зловещата работа на ромеите. Обстрелването започна от всички страни; ромеите биеха стените с огромни камъни, биеха и вратите с тежки „овни“. Войниците весело се въртяха около разрушителните уреди, слагаха по тях камъни и тежки греди, въртяха и опъваха лостове, колела.

Василевсът се разхождаше пред шатъра си в ранното есенно утро и от време на време поглеждаше отдалеко към обсадения град, сякаш да провери дали още стърчаха над земята високите стени. Тъкмо по това време му съобщиха, че бе дошъл от Цариград бързоходец с важни вести, и му подадоха пергаментен свитък. Василий приседна на един стол и разгъна свитъка само с едно движение на силната си ръка. Той бе получил вест още през лятото, че арабите обсадили града Халеб в азиатските предели на империята. Получил бе също обширно и тревожно послание от гражданите на тоя град, които го молеха коленопреклонно да им се притече на помощ срещу арабите. Василий изпрати оттук, от България, заповед до антиохийския стратег Михаил Вурца и после до Леона Мелисин да се притекат на помощ на халебци със силна войска. А ето сега халебци изпращаха второ послание до императора и го молеха отчаяно за по-голяма помощ — Вурца и Мелисин не бяха успели да ги спасят от арабите. Василий подаде с рязко движение свитъка на главния си писар и стана от стола. Той се загледа към града насреща и като че ли нито за миг не беше откъсвал мисълта си от работата на войниците там.

— Какво правят тия още? — попита бързо и добави: — Кажете да не се бавят.

Василевсът вече знаеше, че ще напусне България и че трябва да побърза към Халеб. Какво бе направил той през последните четири години в тая дива и непокорна страна с такава силна войска? Върнал бе към империята завзетите от българите твърдини и места; разрушил бе много български твърдини и бе отворил път към вътрешността на

страната; прогонил бе българската войска по планините; пленил бе българския цар... Беше ли всичко това успех за Василия? Покорил ли бе той и усмирил тая размирна страна и нейните свирепи пълчища? Не, не беше я покорил... И бе загубил близу дванадесет хиляди от най-добрите си войници. Василий Втори не можеше да се върне като победител в своя престолен град. Сега хalebци пак го молеха за помощ. Ще се притече той самият — арабите бяха по-опасни врагове на империята. И василевсът повтори с гневен глас, изблецил очи към обсадения град:

— Кажете тия там да побързат! — Сетне продължи като на себе си, но го чуха всички приближени там: — Ние имаме и по-важна работа...

Стенобитните уреди заработиха по-живо. Започнаха на много места да се сричат с трясък в пресъхналия ров около градските стени разрушени зъбери и разкъртени камъни, които падаха и от двете страни. По едно време кметът на Средец отново се показва над западната врата и като се криеше страхливо зад зъберите там, даде знак, че иска да говори. И недочакал войниците да спрат разрушителната си работа, завика с всички сили:

— Спрете, спрете! Отварям! Ей сега ще отворим всички врати! Изтичаха да съобщят на василевса тия думи на средецкия протевон. Василий поклати рязко глава:

— Не, не! Разрушете стените до основи!

За няколко дни бе разрушен целият Средец с всички негови защитни стени и кули. Жителите му до един бяха изведени на полето край сринатия град, но императорът забрани да се посяга върху тях.

Войниците пограбиха едно и друго, поругаха много жени, та и убиха люде, но императорът не чу за това. Преди да отведе войската си от тъжните развалини на Средец, той повика протевона и му рече:

— Когато се върна вече за трети път в тоя град, не искам да го скриват от очите ми стени и затворени врати.

На път за Пльвдив василевсът се спря и при българската твърдина Мория, държа я някое време и също я би с обсадни уреди, ала не можа да я разруши. Той бързаше сега накъм Цариград.

XV

През тия последни хубави есенни дни Самуил Мокри проходаше след продължителното си боледуване. Вражеската стрела само го бе

одраскала, но беше отровна и го хвърли на легло за немалко време. Тялото му изгоря в лоша треска, имаше и няколко денонощия, през които раненият беше между живота и смъртта. Тогава Радой не можеше да задържа и да скрива сълзите си, а Самуил се учудваше на голямата скръб на слугата, изглеждаше му лесно и просто да приеме смъртта — дотолкова бе загаснал огънят на живота в неговото сърце. Пожелал бе само да го пренесат в преспанския му дом, на любимия остров, където беше и гробът на Биляна...

Той се приготви и тая сутрин да излезе — слънцето вече отдавна блестеше в прозорците на стаята. Радой хвърли на леко приведените му, изострили се рамена тънка вълнена наметка, подаде му и посох, както винаги през последните дни. Самуил попридръпна наметката, но посоха отказа да вземе:

— Не ми трябва вече... Ти... като на грохнал старец.

Слугата не можеше да се нарадва, че го виждаше отново на крака, но прикриваше радостта си с привидна грубост, която сякаш и повече му прилягаше.

— Старец — ами що — скара се той. — Петдесет вече ще ни чукнат.

— Махни се от пътя ми, злокобнико! Аз още не съм стар. И стой си тук. Не ща да се влачиш подире ми. Мога и сам. — Великият войвода се спря на прага и се обърна към слугата си, върнал се пак на първата си мисъл: — Няма да остарее аз, докато е жив Василий...

Радой го проследи с грижовния си поглед и нищо не отговори на тия негови бодри думи. През време на боледуването му косата и брадата на великия войвода бяха побелели още повече, попревили се бяха и рамената му, ала слугата виждаше, че пак се бе изправил на нозете си същият Самуил Мокри и същият огън гореше във втренчените му очи. Имаше в тия очи сега и някаква нова светлина. Това беше навярно радостта му, че отново се връщаше към живота.

Долу, в предверието, срещу великия войвода изтича Давид, детето му. Бледото лице на Самуила засия. Детето изтича към него нетърпеливо и като че ли му предсетоеше нещо много важно, то цяло бе обладано от радостна гордост, че се срещаше с баща си, че те сега пак ще излязат заедно, както предния ден. Самуил и сега го гледаше с радостно и в същото време скръбно учудване, че то приличаше толкова много на Биляна, на майка си. Всичко, що му припомняше за нея, изпълваше сърцето му с тиха горест и най-вече това тяхно дете, което бе останало като жив спомен от нея. То приличаше на нея и със своята възторжена привързаност към него. От една врата насреща

изтича Малина Бабчорова и плахо подвижна подир детето:

— Господарче... Ти къде...

Великият войвода бе довел Малина в Преспа, за да бъде бавачка на детето му; нейният момък също бе отишъл на война, но не беше се върнал. Момченцето се обърна към нея и тъмните му, майчини веждички се извиха над учудените очи:

— Аз с татко!

Как не можеше да разбере Малина колко важно беше това, че той и днес излизаше с баща си!

— Остави го — рече Самуил.

Детето тръгна на две стъпки след него.

Посрещна ги есенният ден, златист и румен, с ведро, синьо небе.

Разговорите им започнаха още от вратата. Звънкият говор на детето пригласяше на мислите на великия войвода като песента на птичка в крайпътния гъсталак; пътникът върви с мислите си, но я чува, и тя изпълва с драгост сърцето му.

Самуил поведе момченцето си към гората, където беше запустялата къща на Биляна; там наблизу беше и гробът ѝ. Но той сега не търсеше нито изоставената къща, нито милия самотен гроб. По широката пътека, която водеше нататък, той се връщаше към предишния си живот, към живота си с мъртвата. Придружаваше го звънкият гласец на детето им. Спомни си Самуил как през един също такъв слънчев есенен ден, по същата пътека бързаше към горската къща; не беше виждал Биляна близу два месеца. Наближаваше вече къщицата, когато изеднаж се зададе тя, сякаш бе го дебнала иззад храсталаците, тичаше срещу него с дългите си пъргави нозе и стремително се хвърли на шията му, разплакана, разридана отчаяно. Той се досети, че това нетърпение и отчаяние беше поради дългата им раздяла, а тя, като се поуспокои в прегръдките му, каза, хълщайки:

— Един... бухал ме плаши всяка нощ. Щом се стъмни, долита право насреща в гората и почва: Бу-ху, бу-ху... Цяла нощ. Коби зло!

Самуил се учуди на големия ѝ страх от нощната птица; досега Биляна не беше показвала такъв детински страх. Като се замрачи тоя ден, той взе лък и се отправи иъм гората да дебне бухала. Биляна го следеше от вратата и току се спусна след него, улови го за ръката:

— Недей, недей... Бухалът не е виновен. Аз се боях премного, че бях сама...

По-късно в къщи тя му призна, че птицата не я плашила толкова много, но като не бе идвал той дълго, уплашила се, че няма да дойде

вече никога при нея. И се смееше от сърце на страховете си, на хитростите си за бухала, но по страните ѝ се търкаляха сълзи. Сега Самуил разбираше по-добре нейните тогавашни тревоги. Тя винаги се бе бояла да не би да я изостави, но бе крила страховете си, за да не му додява...

— Гнездата са тук — чу той гласа на детето си. — Ето, всичките гнезда са тук, а птичките ги нямааа...

То сочеше с пръст по оголените дървеса и търсеше с тъжни очи напуснатите гнезда. Самуил каза:

— Напролет птичките пак ще се върнат. Те приближаваха края на пътеката и през широкия плет на горските стъбла се провиждаше вече и поляната, дето беше изоставената къща и гробът на Биляна. Самуил направи още няколко стъпки и се спря: не, той сега не искаше да вижда гроба ѝ, запустялата къща... Сега тя беше като жива в мислите му.

Великият войвода прекара в Преспа до късно през есента. Беше все още немощен от лютата отрова, която бе проникнала в кръвта му, и едва към края на есента можа да се качи отново на кон. Доскоро Василий Втори беше все наблизу, все още се опитваше да проникне по-надълбоко в България, опустошаваше и рушеше всичко българско, което попадеше в ръцете му. От българските области край византийската граница побягнаха и мирните люде, та съвсем опустяха тия места. Самуил Мокри не можеше нищо да стори от Преспа със своята немощ. Бойните дружини пазеха добре пътищата и планинските теснини, но врагът беше много силен и държеше като в обсада цялата страна. След безплодните години, които минаха, страната беше още в голяма немотия и нямаше как да се съвземе, докато врагът беше толкова близу.

Самуил не можеше да препуска заедно с бойните дружини, конто никога не се спираха за по-дълго на едно и също място, и следеше ромеите отдалеко, докато най-сетне напуснаха пределите на България, след като разрушиха и Средец. Тогава Самуил Мокри събра великия съвет на царството с всички по-първи войводи пак във Воден; той нареди също да се държи царският дворец отворен, като че ли царят можеше да се върне всеки час. В неговата мисъл Охрид беше по-сгоден за българска престолнина — по-далеко от изконния враг на България, но се върна в предишното средище на царството, във Воден, който беше пък по-близу до Солун. И какви бяха

кроежите му, пролича още от първите думи, с които посрещна великите боляри и първите войводи на България:

— Ние сега ще кротуваме и ще ближем раните си, докато наберем отново кръв. Василий пак ще се върне един ден на границата ни. И докато ходи той по земята, докато е по-силен от нас, за България не ще има ни мир, ни живот. Нашата войска трябва да стане като неговата — помните ли как блестеше на слънцето? Цяла в желязо. Той изпрати съгледвачи в Цариград и те скоро се върнаха във Воден с известие, каквото Самуил Мокри желяеше и очакваше:

— Василий няма да се върне скоро към България. Арабите няма да го пуснат скоро от Азия.

Настъпила бе 995-та година и зимата беше към края си. Великият съвет на царството разпусна цялата войска; останаха само царските дружини. Разпуснати бяха войниците да орат и да сеят, да развъждат всякакъв добитък, да спят също с младите си невести. До есента на същата година Самуил завзе с царските дружини отново всички твърдини и места, които Василий бе откъснал от България. От най-южните области, където вторият Василий не беше стигал, той събра и пренесе навътре в царството всички храни, събра вълна и кожи, а на местните люде остави само толкова, колкото им беше нужно да се прехранят за една година. Прехвърли той сега още по-малки дружини пак отвъд Вардар. И сам каза това, което другите не се решаваха да споменат пред него:

— Да, за грабеж.

Ала на всеки главатар на такава дружина великият войвода нареждаше:

— Пазете бедния народ, пазете се да не проливате и човешка кръв. Това е най-строга повеля за вас!

Стратегът на Солун, дук Григорий Таронит, изпрати силна войска срещу тия български дружинки, но те бяха бързи и лесно се изплъзваха от примки и засади. Прехвърлиха те едно и друго отсам Вардара и най-вече коне, както им бе казано; през последните няколко години бе се насъбрало и развъдило много нещо из благодатната Солунска равнина и нататък към Струма.

Това усърдно събиране и прибиране както по цялата българска земя, така и по ромейската, доколкото беше възможно, продължи до ранна пролет на 996-та година. Самуил Мокри остави войниците си по селищата им, докато изораха и посяха нивите още един път, и веднага след първата неделя на великденските пости отново затръбиха тръби

и рогове по села и градове. Разгласи се повеля да се събере отново войската и всеки войник да намери полка си и началника си. И пак цялата войска се събра във Воден, в Сетина, Мъглен и Верея. Сборните места бяха същите, както бяха едни и същи и пътищата, по които Самуил Мокри и сега бе решил да води българската войска. Българските полкове не бяха по-многобройни, при все че влязоха в тях и нови войници, не бяха и много по-добре въоръжени. Направени бяха повече бойни уреди, раздадени бяха на войниците повече железни шлемове и ризници, също и подковани обуца имаше повече, и конете бяха повече, по-охранени, както и воловете за обоза. Войската не беше станала желязна, както би искал да я види великият войвода, но нищо повече не можеше да се направи за толкова късо време. Потвърди се наново, от друга страна, от всички съгледвачи, че вторият Василий не ще може скоро да излезе от Азия и Самуил Мокри реши този път да удари направо Солун. Войската му не беше станала желязна, но той знаеше от свои люде, че в Солун и около този град ромейте нямаха повече от петнайсет хиляди войници. А какво би било, ако Самуил Мокри влезе в този втори град на империята, па макар и след това да му предстоеше една решителна битка с василевса!

Самуил не се боеше от петнайсетте хиляди ромеи — боеше са от големите пролетни води по това време, а още повече от яките стени на Солуна. С тия свои страхове великият войвода нареди цялата българска войска отеднаж да се струпа на няколко места по десния бряг на Вардара и отеднаж да почне преминаването на реката. То се знае, най-бързо и най-много войска се струпа по главния път. Вардарът тук, в своето долно течение, беше дълбок и мътен. Водите му се носеха бавно надолу към близкото море; плъзгаха се и се разливаха по повърхността надиплени, едва приподигнали се широки вълни и само тук-там, на големи разстояния, ще прошумоли, ще кипне мътнобяла пяна — там, дето водата се удря в някой огромен дотъркалян камък, в някое невидимо островче от временно наслоен пясък или в някое изпречило се дърво, повлечено от течението. Край ниските брегове водата се плакнеше с тихо, примамливо бълбукаме, ала на много места тук беше наслоена дълбока тиня, която би погълнала ездача заедно с коня му. Великият войвода хвърли в реката най-напред към хиляда конници и още толкова пеши войници, добри плувци, които трябваше да минат на другия бряг, уловени за стрепената или за опашките на конете. Тия войници преминаха

реката благополучно — удавиха се само два коня и четиринайсет човека. Всички бяха вържени, макар и по-леко, та застанаха на отсрещния бряг като добра защита, докато преминаваше реката и другата войска със салове, речни чунове и дебели конопени въжета, по които се наляваха войниците на дълги редици. Трудно беше с бойните уреди, а конницата премина с конете си. Сега водата отнесе повече люде и коне, разби се, потъна и един сал заедно с катапулта, който беше натоварен на него.

Като премина реката, войската се стече по главния път и вървя тъй близу половин ден. Там, където стигна за това късо време, великият войвода я спря и започна да я подрежда, както бе премислил още преди да я поведе. Вече се смрачаваше и тъкмо настъпваше сгоден час да изпълни той най-добре своите кроежи. Наблизу течеше Галик и войската почти цяла се изпокри по впадините и гъсталаците етвѣд тая река. Докато беше още светло, българите забелязаха надалеко малки дружинки ромейски конници — довтасали бяха ромеи да ги оглеждат, ала беше много късно да видят и узнаят из гъсталаците колко войска бе повел Самуил Мокри. Войниците се присмиваха на закъснелите съгледвачи, скоро след това падна и тъмна нощ.

Великият войвода забрани да палят огньове и войниците трябваше да прекарат нощта във влажните си дрехи. Измъчиха се те много и с комарите, които връхлитаха на цели облаци в тъмнината.

На другата сутрин, още преди да се раздени, Самуил изтегли напред само шест полка от по три хиляди души, пеши и конни войници. Той не дигна цялата войска наеднаж, за да се движи по-бързо и да се крие по-добре. Петте, от тия полкове скри пак из гъсталака на пет различни места, а шестия полк, все конници, изпрати още по-напред и съвсем открито по направление към Солун, под повеленията на тъмник Радой Гавра, някогашния рибар по Охридското езеро. Той самият остана със скритите пет полка.

Никой от византийците не очакваше, че българите ще нахлуят в пределите на царството им една година само след като Василий Втори ходи из България с голяма войска, разби българските полкове, разруши много техни твърдини и опустоши много техни места.

Стратегът на Солун княз Григорий Таронит също остана изненадан, като му съобщиха, че голяма българска войска е преминала границата и бърза към Солун. Когато изпрати той свои люде да видят каква беше тая неочаквана българска сила, българите бяха преминали вече Вардар и се криеха по долищата и гъсталаците край река Галик. Така

съгледвачите на солунския стратег не можаха да видят колко голяма беше българската войска, пък не се намери нито един и от тукашните люде, който да е видял цялата българска сила и да каже какво е видял: като усетиха тукашните жители, че се приближаваше силна българска войска, побягнаха и се изпокриха не само ромеите, но и славяните. На Таронита бе донесено, че нахлулите българи не са повече от седем или осем хиляди, но той все пак не знаеше точното им число и излезе да посрещне неканените гости с цялата си войска, като остави малки дружини само дето беше нужно.

Войската на Григория Таронит, близу три мерии*, беше от най-добрата ромейска войска. Всички войници бяха в пълно бойно облекло и въоръжение, с железни шлемове и брони, ала най-опасни бяха дългите им войнишки мечове. Четири тагми** от тая избрана войска бяха конници с едри коне и с копия, дълги до два разтега. С тези свои наперени витези солунският стратег сега не би се уплашил и от цялата българска войска, но поради голямата си самоувереност показва и голяма небрежност.

(* Мерия — полк от около пет хиляди войници.

** Тагма — полк от около хиляда войници.)

Стратегът изведе войската си доста късно след изгрев слънце, като че ли и тоя ден не искаше да се откаже от всекидневните си привички. Повел бе той и сина си Ашот, а също и хандцитския княз Саак. За още по-голяма своя изненада Таронит срещна българи много близу до Солун. Не беше изминал с полковете си нито половин ден път от стените на града, когато предните му отреди донесоха, че насреща се вижда българска конница. Началникът на един от тия отреди показва и голямото си усърдие:

— Те не са повече от три тагми. Видях ги добре.

Стратегът се обърна към своя син, който беше на дясната му страна, и кимна, присвил насмешливо устни:

— Иди виж тая сган.

Той не даде определена заповед на сина си — остави го да действа по своя воля. Ашот Таронит пришпори едрия си алест кон и се отдели от голямата свита на стратега. Седнал леко и бодро на разкошно украсеното седло, двадесет и две годишният младеж беше хубав като свети Георги на иконата си. Целият беше в коприна и позлата, но истинската му хубост беше в чертите на лицето му, в гордата му осанка. Той подкара бързо коня и гривата на високия му златен шлем блесна като пламък на пролетното слънце. Българите бяха излезли

насреща с три тагми конница, Ашот Таронит поведе срещу тях само две тагми, за да бъде несъмненият му успех по-приятен.

Двете ромейски конни дружини бяха с почти еднакви коне, еднакви изглеждаха и войниците със своите железни брони, с високите си шлемове и малки кръгли щитове. Те тръгнаха след младия си началник всички заедно, дигнали високо дългите си копия, като да бяха някакво хилядоглаво и хилядоного чудовище с настръхнали страшни бодли. Ашот препусна на десет скока пред тях, втурнаха се и те след него в стройни редици, виждаше се отдалеко как всеки войник държеше здраво коня си, както и копието си.

Ашот Таронит скоро съгледа трите български дружини по равното поле. Те се движеха като нестройно, разлюляно множество, проточило се по главния път и от двете му страни — сива навалица от конници близу един до друг. Когато двете конници се приближиха на около триста разтега, Ашот изтегли дългия си меч и го размаха над главата си — даде знак на войниците да се разгънат в бойни редици. Десетките на ромейската дружина се раздвижиха в пълен ред, като да ги разместваше ръка, и бързо се подредиха в четири дълги редици след двамата си хилядници и двайсетмината стотници, които се отделиха на определено разстояние пред тях, за да ги водят в предстоящия бой. Все тъй пред всички препускаше на алестия кон младият княз, развял гривата на шлема си. Когато българската конница беше вече на стотина разтега, Ашот даде втори знак на войниците си и те наведоха напред дългите копия, сякаш над четирите препускащи редици мина бърза сянка.

Ала насреща, сред българите, настана рязка промяна. Те, види се, също по даден знак бързо заобръщаха дребните си кончета, настана бъркотия, но в следващия миг пак всички, заедно препускаха нататък с опашки към преследващите ги ромеи.

- В бягството ги бива повече — засмя се високо Ашот Таронит и звучният му глас се чу надалеко сред общия тропот на препускащите след него коне. И като че ли премина тръпка през редиците на дружините му — войниците подкараха още по-бързо.

За доста дълго време разстоянието между двамата противници оставаше все същото; виждаше се как неуморно мятаха нозете си българските кончета. Ала голямата мощ, която се чувствуваше в стройните редици на ромеите, напираше напред неотстъпно, докато започна да преодолява пъргавината на дребните български коне.

Тъкмо в тия напрегнати мигове, по равнината доста далеко напред се

изправи като изневиделица дълга яснозелена стена, която се надигаше все по-високо, колкото препускащите конници се приближаваха към нея. Това беше някакъв висок гъсталак, който опасваше равнината от край до край. Българите бързаха да го достигнат, ромеите пък бързаха тях да настигнат, преди да успеят да се скрият зад зелената стена.

И двете тия разстояния се скъсяваха с всеки нов скок на възбудените коне. За някое време се чуваше в простора само повтарящият се грохот на хилядите копита — на едната войска и веднага след него на другата като близко ехо. Най-сетне българската конница блъсна гърди във високата зелена стена, разлюля я, разкъса я и влезе, изчезна зад нея. Не се спряха пред подвижната стена и ромейските конници. Пръв се втурна в зеления гъсталак Ашот Таронит, след него влетя и цялата му дружина. Надигна се шум от разръфан листак, от изпокършени клони и вейки, зачуха се и уплашени подвиквания, пръхтене, остро, късо цвилене на коне. Българската конница не се виждаше, преминала някъде нататък, а ромейската конница като че ли потъна в някаква зелена вихрушка, в някаква гъста, огромна мрежа от листа, клони, корени. Конете се спъваха и се блъскаха един в друг, листа и клонки шибяха войниците по лицата, дращеха ги. Ромеите излязоха бързо от недружелюбната сянка на гъсталака и пак пръв между всички началникът им Ашот Таронит. Пред тях се откри широка тревиста поляна, заградена от всички страни със също такава зелена стена, но се виждаше по измачканата трева, че българската конница бе избягала право насреща. Ашот веднага се спусна нататък, последваха го и людете му.

Тъкмо приближаваха ромеите пак да нахълтат в зеления гъсталак, когато изеднаж се нахвърлиха върху тях от всички страни много повече български конници с вик и вой:

— Уууу-ха-ха-хаааа!...

Приведени към шиите на конете си, те налитаха стремително с копия и мечове и колкото дебнеха да ударят, да промушат ездача, толкова дебнеха и коня му. Когато се случеше да съборят ездача, обръщаха се веднага назад да го стъпчат с коня си и да го доубият. Българите бяха по-бързи и по-многобройни, въвираха се между ромейските конници и мечовете им святкаха по всички посоки. Ромеите не показваха страх и се отбраняваха упорито, но като че ли и в боя твърде много се грижеха да запазят ред, едрите им коне бяха и по-бавни в движенията си. Докато ромейският кон се обръщаше на една страна, българинът

се завъртваше с коня си около него и успяваше да удари с меч няколко пъти. Българите притискаха ромеите от всички страни и все по-нагъсто, та ромейските коне се блъскаха един в друг, пречеха си, пречеха и на ездачите си, които все не успяваха да спазват достатъчно бойния ред.

Още в самото начало на боя княз Ашот Таронит се озова сам сред цяла една дружинка българи. Той се отбраняваше сръчно и без да губи самообладание; на няколко пъти българските мечове се плъзваха или отскачаха от железните му доспехи и неравната борба продължи доста време. Най-сетне един от българите хвърли върху му примка, отскубна го от седлото и го повлече с коня си към гъсталака.

Втурнаха се и други след него — виждаха те, че това беше голям ромейски началник, наскочаха по-нататък от конете и се нахвърляха върху зашеметения младеж. Той бе изпуснал меч си и не можеше да се противи дълго с примка на шията, сам срещу шестима. Когато се изправи сред тях с вързани ръце, гологлав и блед, един от българите рече:

— Тоя като мома... да не беше брадицата му.

Оттатък боят не продължи много. Като се съвзеха от голямата изненада, ромеите започнаха да се отдръпват нанаяд и някак всички заедно. Подреждайки се все по-добре, те вече не оставяха българите да се завират между тях и все по-често ги отблъскваха, отхвърляха ги от себе си. Така, близу една до друга, двете войски минаха през целия гъсталак и когато се озоваха пак на открито поле оттатък, те бяха вече една срещу друга и ромеите, подредили се добре, живо се отбраняваха. По-многобройните българи се опитваха отново да ги обградят, но ромеите се отдалечаваха все повече от тях, докато се спуснаха всички заедно в спасителен бяг, оставили в ръцете на врага младия си началник, а още и стотици убити, ранени и пленени свои другари.

Като ги видя да се връщат без началника си, затихнали и омърлушени, солунският стратег дук Григорий Таронит не ги дочака да се приближат повече до него, а пришпори коня си да ги пресрещне:

— Какво става с вас? Къде е началникът ви?

Струпаха се пред него другите началници на завърналите се безславно конни дружини и единият от таксиарсите, останал без шлем през време на късата битка, каза с наведен поглед:

— Те бяха много повече... Твоят син беше най-храбрият между

всички нас, но такава е била волята божия, обградиха го може би сто души от тия бесни злодеи. И не можем да ти кажем жив ли е или мъртъв, но остана в ръцете им... Водим само коня му... дотича след нас. Повярвай, твоя светлост...

— Позор! — прекъсна го стратегът. — Оставили сте

началника си в ръцете на една мръсна паплач и се връщате живи! Сега ще ви покажа как се води бой...

Той се задушаваше от гняв и мъка, но бързо се овладя, само лицето му остана както бе побеляло и вече не се промени. Обърна задницата на коня си към побягналите от бойното поле и с привидно спокойствие махна с ръка към четиримата си тръбачи:

— Свирете -за настъпление!

Тръбачите му дигнаха дългите си тръби и едва-що бяха надали проточени, резки звуци, зачуха се подобни звуци и по-далече. Цялата ромейска войска се раздвижи и като че ли всеки войник знаеше къде да отиде и къде да застане. Дук Григорий Таронит чакаше търпеливо, изпънал се горд и неподвижен на високото позлатено седло. Той едвам се сдържаше в голямата си бащинска мъка за сиия, в нетърпението си да изтича да му помогне, да го изтръгне от ръцете на върварите, но с нищо не издаваше душевните си вълнения освен с необикновената бледност на лицето си. Така той дочака до последния миг да се извърши бойното разгъване на войската му и без да погледне вляво или вдясно, леко пришпори белия си кон, тръгна пръв срещу невидимия враг. И сякаш с -невидими нишки дръпна след себе си цялата войска. Общото раздвижване беше толкова внушително, че късите колебания и задържания тук и там между отделните части на войската не се и забелязаха. Гордо се поклащаха начело на всеки полк блесналите на слънцето знамена с големи позлатени кръстове и изображения на светци по синята или червена, или жълта коприна. Конницата беше на двата края на общия строй и току поизбързваше, та редиците се огънаха като два насочени напред рога. Друг един полк от конници вървеше далеко по-назад и нямаше да влезе в боя, преди да стане нужда и за него. Дук Григорий Таронит вървеше пред цялата си войска, излезли бяха напред подобно на него и всички други началници — и тия, които бяха с коне, и тия, които трябваше да вървят с войниците си. Чуваше се шумът на хилядите стъпки, тропотът на конете, подрънкването на оръжията, чуваха се тук и там

сподавени човешки гласове, ала всичко друго наоколо като че ли бе спотаило дъх в страх и трепет.

Войнишките редици преминаха през първия пояс на зеления гъсталак, най-напред конните от двете страни и след това пехотинците, излезе цялата войска на широката поляна, където стана първият бой. Не се виждаше никаква следа от врага; по поляната лежах убити коне без сбруя, също и убити ромеи, съблечени до голо. Войската навлезе отново в гъсталака. Вторият пояс на гъсталака беше по-тесен и когато ромейската войска излезе от него, озова се на още по-широка поляна, също обградена със зелен гъсталак. На отсрещния край на поляната, по цялата ѝ дължина, беше подредена в няколко само редици българската конница — сива, неугледна, със същите свои дребни космати кончета и само тук-там се виждаше по-едър кон или ще проблесне на слънцето злато, сребро, лъснато желязо.

Солунският стратег сви презрително лице и току избърза напред, изтегляйки меча си, като че ли сам и с един удар да срази омразния враг. Полюшна се, побърза след него и цялата му войска, но без викове и воинствени набожни песни, само някакво глухо ръмжене се смеси с шума на стъпките и оръжията. Не се чу дори и тръба, а цялата войска се втурна подир първия си началник, стегната в редиците си и страшна с железните си оръжия и доспехи.

Тая желязна, хилядна войска вече политаше да се стовари с всичкото си множество и смазваща тежест върху сивите редици на българската конница, когато те неочаквано се раздвижиха и също се втурнаха напред. Това внезапно движение на българите не смути ни най-малко ромеите, които продължаваха своя пристъп със засилващ се напор, ала отеднаж гъсталакът вляво и вдясно, също и напред цял се раздвижи като от силен вихър, надигна се страшен, многоглас вик: - Уууу-ха-аааа! ...

И от тая зелена вихрушка наоколо наизскачаха стотици и хиляди нови български конници, редица след редица, дружина след дружина, на всякакви коне — и по-едри, и по-дребни, със святкащи мечове, с насочени копия, в желязо, но и в космати кожи, със страшни лица. Ромеите веднага направиха опит да се преустроят в друг ред и биха го направили за късо време, но българите бяха навлезли вече в редиците им с голяма стремителност, а зад първите редици на конницата им прииждаше на вълни и многобройна тяхна пехота. В страшната бъркотия, която настана по цялата поляна, сред оглушителен трясък, нечовешки викове и писъци, тръбни звуци и къртящ бумтеж на

тъпани, все пак сякаш имаше някакъв ред — това беше широкият жив пръстен на българите, който се бе сключил от всички страни около ромеите, пръстен от живи тела и желязо, а сред него разбърканата ромейска маса бе нарушила вече своя железен строй и се разлагаше, разтапяше се, като че ли сама в себе си, в един тътнещ кипеж от ръце, глави, нозе и всякакви оръжия, от побеснели коне, които се изправяха, хвърляха се на задните си нозе или рухваха на земята ведно с ездачите. Самуил Мокри, който бе повел скритите български полкове от дясната страна на това заградено в зелено кръжило бойно поле, скоро поизостана, изпреварен от войниците си. Той виждаше неудържимия устрем на своите люде и сякаш не можеше да ги познае в тяхното яростно бойно въодушевление. Те нападаха сръчно и без страх, дори с някаква радост, че можеха да сразяват тия вражи железни, лъснали на слънцето войскари, едрите им коне, началниците им с гривестите позлатени шлемове. Самуил видя някои свои войници, които си подвикваха и се насърчаваха взаимно със засмени лица; те се радваха, че побеждават същата желязна войска, от която в битката пред Воден се бяха разбягали. Великият войвода видя как падна солунският стратег Григорий Таронит и позна по знамето му до него, че това беше някой от най-големите началници на ромеите. Таронит падна пред очите му сред гъсто гъмжило от българи, които нападаха, и ромеи, които бранеха началника си отчаяно. Като падна Таронит, и конят му и знамето му, ромеите започнаха да се отдръпват назад; някои от войниците бяха видели гибелта на своя вожд и сега като че ли нямаше какво да ги задържа на бойното поле и тях, и цялата ромейска войска. Тъкмо в тоя миг се втурна и останалият назад ромейски конен полк, ала започналото общо отстъпление повлече и него. Помогна само да се разкъса българският обръч, докато се измъкнаха назад оцелелите ромейски полкове — най-напред пехотата и след нея, като преграда зад гърба ѝ, конницата. Ромеите отстъпваха в доста добър, спасителен за тях ред. Такъв ред наложиха те и на българите в тяхното настъпление: пехотата изостана, а конницата се сражаваше с ромейската конница, която я възпираше, пречеше ѝ да се нахвърли върху ромейската пехота, която пък бързаше да се отдалечи и да се прибере зад стените на града. Така, стъпка по стъпка, двете войски стигнаха близу до градските стени — виждаше се насреща широко разтворена западната градска порта. Ромейската конница, доколкото беше останала, задържа тук българите за късо време с отчаяни усилия, докато пехотата се вмъкна

в града, а след това и тя се отскубна и нахълта в отворената градска врата, която бързо се затвори след последния конник, дигна се и мостът над широкия ров, над застоялата в него зеления вода. Когато се струпаха българите тук, пред затворената крепостна порта, и дигнаха ламтящи очи към високите зъбери и кули, острият върхове на шлемовете допираха до плещите им. Също и върхът на Самуиловия шлем допря до плещите му. Тогава мнозина забелязаха как великият войвода наведе очи пред тежката затворена врата на Солуна и въздъхна издълбоко. Той се обърна към Ивац и Полемархия, които бяха от дясната му страна, обърна се към Никулица, Кракра, Илица и Несторица, които бяха от лявата му страна, и рече гласно, та го чува наоколо и мнозина други от началниците и войниците му:

— Не можем да разбием тия стени с палиците си. Нито с нашите няколко бойни уреда. Ромеите ще ни се смеят, ако ги довлечем по-близу. Но ще дойдем пак пред тая врата и ще бъдем по-силни.

А войниците се радваха, че бяха надвили и бяха гонили ромеите до вратите на тоя голям крайморски град. Мнозина от тях бяха надянали ромейски брони, наръкавници, наколенници и обуца, препасали бяха ромейски мечове, мнозина водеха и ромейски коне. В радостта си мнозина се провикваха, свиреха пронизително с уста:

— Ууууха-хааааа! Иииихууууу... фиуууу!...

Някои започнаха да пеят. Между зъберите горе се мяркаха мълчаливи стражи.

Великият войвода струпа войската си край Солун и престоя там три недели. Като не можеше да влезе в богатия град, той прибра от неговата плодородна околност всичко, що можеше да бъде от полза за българското царство и войската, а околните твърдини разруши до една. Събраха се старейшините от много славянски селища по тия места и му казаха, помолиха го с почит:

— Остани тука с войската си, нека бъде и тука българско царство.

На това великият войвода отговори:

— Казах, че ще си вървя. Тук мвже да държи царство само който държи тоя град.

Още на втория ден след битката, на стената над западната градска порта се показаха тръбачи и глашатаи, също и трима от градските първенци, които помолиха чрез глашатаите си българския вожд да им даде мъртвото тяло на дука Таронит, също да пусне през стана си люде, които да пегребат избитите ромеи. Самуил пусна тия люде и

даде мъртвото тяло на солунския стратег, което бе започнало да гние. Три дни преди да напусне тия места, великият войвода по същия начин, чрез свои тръбачи и глашатаи, поиска от солунци да откупят пленниците, които войниците му бяха успели да заловят, а те бяха близу хиляда души. Ромеите също бяха отвели към петдесет души българи и като ги размениха, за останалите свои люде платиха със злато на българския вожд, понеже такова беше неговото желание. Ромеите попитаха и за Ашот, сина на дука Таронита, и за княза Саак, който също беше пленен от българите, но Самуил каза:

— Тях двамата ще задържа и ще ги върна само когато се върне в България и нашият цар.

Като поведе войската си обратно за България, великият войвода вървя по главния път, докато мина Вардар и стигна до пътя за Верея. Тук той отдели към две хиляди волски коли с всякаква плячка, отдели и стадата, които бе подкарал от Солунската равнина, и ги изпрати по главния път за Воден. Князете Ашот Та-ронит и Саак той изпрати под силна стража чак в Охрид, за да бъдат по-далеко от ромейската граница. С войската си Самуил Мокри зави по пътя за Верея. Това отклонение от главния път за България беше неочаквано за войниците му; те през целия тоя ден мърмореха и всякак изказваха недоволството си, но великият войвода не се спря да им разяснява какво бе наумил. Ден след ден той отмина Верея, Сервия, отмина Лариса и проникна дълбоко в древна Елада. Нямаше и кой да го задържи по тия места, освен малки дружини ромейска войска, пръснати по разни селища и твърдини, които великият войвода бързо разрушаваше. Задържа се той повече в Термопилския проход, където еладският стратег Рупен бе издигнал защитна стена и бе събрал няколко хиляди войници, ала Самуил Мокри премина и през тоя проход. Сетне той навлезе в Беотия и Атика, а по Коринтския провлак проникна и в Пелопонес. Славянски селища имаше и по тия далечни южни области — тук живееха миленците и езерците, ала голямата част от людете бяха ромеи и наричаха себе си елини с голяма гордост. Те не се решаваха и нямаха сили да излязат с оръжие срещу българите, но не скриваха своята омраза към тях и своето презрение, като ги наричаха варвари и злодеи. Това не беше само от елинска надменност — българите -влизаха насила по дворищата и домовете им, ограбваха ги, посягаха и да убиват, когато някой от тях се опитваше да запази своето. Великият войвода също събираше плячка, подобно на грижлив стопанин, който събира плодовете на

своя труд. То се знае, Самуил Мокри не влизаше по домовете на елините, но той издирваше всяка вещ, която беше собственост на императора или на ромейското царство, и я присвояваше за българското царство; той взимаше и всичко, което беше в повече у тукашните люде — храни, добитък и всякакви други блага; той събираше злато, сребро, желязо, мед, мрамор и всякакви други украси от съборените бесовски храмове на някогашна Елада. Той събираше всички тия имоти и богатства за царството, но преследваше строго всички, които грабежа за своя лична полза и без закон. Съдиите непрестанно наказваха заловени грабители, наказваха и убийци със смърт, ала грабежите не спираха, не спираха и убийствата. Самуил Мокри събираше и товареше на волски коли много и различни богатства за българското царство, а всеки негов войник си казваше: — Защо да не напълня и аз торбата си по-добре?

Като научи Василий Втори за битката край Солун и за гибелта на дука Григорий Таронит, изпита голяма скръб, но гневът му към българите беше още по-голям. Той все още не можеше да напусне Азия и срещу омразните му българи изпрати най-любимия си помощник и пълководец, магистъра Никифор Веста, наречен още Уран. Василевсът назначи Урана за управител на всички западни предели на империята, облече го с власт и права на свой заместник, даде му и силна войска. От Цариград Никифор Уран замина за Солун, където не се бави много и тръгна с цялата си войска на юг, по следите на Самуила Мокри. Той се спря в Лариса, където остави по-тежкия обоз на войската си, и продължи с още по-усилен ход да догонва българите. За късо време ромейският пълководец премина през Фарсалската равнина, премина също реката Апидан и стигна до левия бряг на реката Сперхей. По-нататък той не можеше да отиде — на другия бряг на Сперхей по същото време се бе спрял Самуил също с цялата своя войска.

Великият войвода узна за Урана още щом пристигна ромеецът в Лариса. Самуил веднага поведе войската си да го пресрещне, ала се движеше по-бавно от него поради тежкия обоз, който водеше, също и поради няколкото хиляди пленници, които трябваше да пази. Двете войски се срещнаха тъкмо при реката Сперхей, на двата ѝ бряга. Още като приближаваха българите тая река, започна да вали силен дъжд със светкавици и гръмотевици, но великият войвода нито помисли да се спира, преди да срещне ромеите. Той знаеше, че те са

наблизу, а искаше да застане срещу тях и на по-сгодно място. Така срещата на двете войски стана по двата бряга на Сперхей.

Дъждът ставаше все по-силен, като че ли се бе разтворило самото небе и се изливаха оттам цели пороища. Гъстите черни облаци, повлекли се насам откъм топлото море, допиреха сякаш до върховете на многобройните тук кипариси, пинии и тисови дървеса. Беше тъмно под това ниско, черно небе, както на мръкване. И колкото имаше светлина, закриваше я гъстата мрежа на дъжда, който шибаше земята на бързи струи, заплетени една в друга. Светкавиците разсичаха провесените гърди на облаците, шареха по цялото небе с ослепителен блясък и се забиваха в земята като огнени копия. Пламваха цели дървеса от белия им огън, пламваха сякаш и камъните, и цялата земя наоколо при всяко тяхно блясване. Ниско над земята буботеха и гръмотевиците — зачуваха се отдалеко и трясваха отеднаж напред небето, което кънтеше по всичките си краища. След всяка светкавица идеше гръм и така от всички страни, та хората посягаха да запазят главите си от небесния огън, зашеметени от оглушителните трясъци. Земята беше пропита надълбоко с вода и не приемаше повече.

Потекли бяха потоци и пороища по всяка низина и дол, пълна беше с вода и преливаше всяка ямичка и трап. Вода се стичаше и по дървесата, шуртеше по скалите. Нигде не можеше да се намери ни едно сухо кътче. И тая обилна вода, която бе потекла и шуртеше, плискаше се от всички страни, се стичаше между бреговете на Сперхей. Тая неголяма река сега бе дигнала водите си на два човешки ръста, преливаше през високите си брегове и течеше към морето бързо, със страшна сила. В мътните ѝ води се премятаха цели дървеса, изтръгнати от корен, разбити покриви на отнесени хижи, а когато гръмотевиците стихваха за миг, чуваше се как се влачеха и търкаляха по дъното ѝ огромни камъни с грохотен, подземен тътнеж. Поройният летен дъжд настигна българската войска, преди да се приближи тя до Сперхей. Насреща идеше враг и войската продължи своя път, всеки войник остана на мястото си. Не слезе от коня и великият войвода, дори не поиска наметка, като знаеше, че войниците му нямаха наметки, за да се запазят от дъжда. Всички гледаха в него и той правеше това, което искаше и другите да правят срещу небесната стихия.

Самуил видя ромеите на другия бряг на реката, спря и той войската си на отсамния ѝ бряг; не можеха да я преминат ни едните, ни другите. Реката не беше много широка и те се виждаха добре едни

други. Ромеите бяха стигнали по-рано до реката и бяха надигали шатри, но стояха стражи по брега, мяркаха се и други войници, които попоглеждаха насреща с присвити очи през гъстата мрежа на дъжда и бързаха да се скрият някъде. Също и Самуил нареди да се разпънат шатри — дъждът да не бие повече войниците му. Каза той да дадат и на пленниците шатри, доколкото имаше, позволи им също да се крият под колите от обоза, доколкото беше възможно. Неколцина от тях бяха успели да избягат, но великият войвода не изпрати никого да ги търси и преследва в дъжда. Димитри Полемарх, който беше все някъде наблизу край великия войвода, рече с угодлива загриженост: — Ти ще насърчиш всичките да бягат...

Самуил помръдна с рамена и присви лице от мократа риза, която лепнеше студена по тялото му. И тъй, през бръчките на лицето си, тъжно се усмихна:

— А ти, да си на тяхното място, няма ли да избягаш, ако ти се удаде сгода?

По едно време дъждът започна да се поразредява, небето поизбеля, дигна се по-високо. А малко преди залез на югозапад се отвори широка светлозелена ивица небе. Скоро там блесна и слънцето, което вече слизаше към далечния начупен хоризонт. Изглеждаше, че дъждът няма да спре никога, а ето сега изеднаж всичко се промени и засия в чистата слънчева светлина. Ярко се зеленееха наоколо мокри треви и храсталаци. Заблестяха пълните локви и вирове, едрите капки вада, които висяха по разперените клонки на дървесата и се ронеха една след друга, блесна във въздуха, и разреденият ситен дъждец, който бързо се отдалечаваше и трептеше между небето и мократа земя като прозрачно сребристо було. Кипарисите се изправиха тъмнозелени, дори черни с острите си върхове към небето, а още по-високо се изви срещу слънцето ярка дъга. Ала това чисто сияние по небе и земя бързо угасна, сякаш духна някой с уста гигантски някакъв светилник, който озаряваше простора. Това беше ясното, окъпано от дъжда слънце, което бързо се скри зад хоризонта. Остана да сияе бледоалено разтворилото се небе на запад, светнаха за някое време тук-там по високите сиви облаци и няколко отблясъци, далечни и мъгляви.

Въздухът беше чист и прозрачен в тоя просветнал предвечерен час. Войниците палеха огньове и навред из българския стан се чуваше шумна глъчка. През синкавия дим се виждаха разсъблечени мъже, които сушеха мокрите си дрехи, а готвачите бяха сложили вече

големите опушени котли. Самуил тръгна из шумния войнишки стан да погледа как се нареждаха войниците за почивка, спря се тук и там, отиде да погледа и реката. Дъждът бе спрял и отминал, но реката продължаваше да тече буйна, изпълнила догоре дълбокото си корито. От бързите ѝ мътни води полъхваше остра миризма на разбъркана тиня и на колендро. Великият войвода се загледа и към отсрещния бряг, където беше ромейският стан. През шума на придошлите води не се чуваше нищо, едвам ще долети неясен вик, но се виждаше, че войниците и там се събираха около запалените огньовете, и там се готвеха за нощна почивка. Самуил Мокри се върна при своите войници с по-ведро лице. Те виждаха доброто му разположение и го питаха едва ли не край всеки огън:

— Тука ли ще нощуваме, велики войводо?

— Тука, тука — повтаряше той, а някъде ще добави: — Ще спят тая нощ и тия отсреща; дълбока е реката между нас. А утре... рано-рано, с бога напред.

Тия думи той каза и на големите началници, които бяха събрани пред шатъра му. Войводите приеха с одобрение думите му — всички бяха уморени и готови да почиват. Стоеше там и Ивац, мълчалив, навъсен; той също не възрази нищо на великия войвода, но не беше спокоен в такава близост с неприятеля. Само струмишкият войвода Драгомъж, който беше човек подозрителен и недоверчив, се обади с по-други думи:

— Водата спи, врагът не спи... Това знам аз. Да се засили стражата през тая нощ.

Разреши се на войниците нощна почивка, а около стана и най-вече по брега на реката се поставиха повече стражи. Нощта настъпи безлунна, ала ведра, с едри, ясни звезди. Войниците ядоха край огньовете, но повече бързаха за почивка и сън. Скоро утихна целият стан, войниците изпозаспаха край загасващите огньовете или на сушина по шатрите. Утихна сякаш и цялата ведра, звездна нощ, само реката продължаваше да ечи и тътне, но това беше като някакъв отделен и самотен шум в нощната тишина.

В шатъра на великия войвода свети до късно. Самуил беше също много уморен от дългия път, а от влагата го болеше всяка кост, но сън за него не идваше. На другия ден предстоеше битка. Той мислеше да дигне войниците още по тъмно и едва тогава да ги подрежда за бой; всичко ще стане по-бързо и по-лесно, щом си починат добре.

Спокойна беше нощта след поройния дъжд, свежият нощен въздух

беше сладък, упоителен, ала някаква смътна тревога измъчваше сърцето на великия войвода и прогонваше желаниа сън от очите му. В малкото преддверие на шатъра Радой тихо похъркваше, великият войвода седеше сам и умислен до запаления светилник. Струваше му се, че е поставен на някаква стража тая нощ. Но вън, около стана и по реката, имаше много стражи... И все надаваше ухо към тътнещия шум на реката. Дълбоките мътни води не преставаха да бучат. Малко преди полунощ той излезе от шатъра си и пак тръгна из стана с тихи стъпки. Не видя нито един буден войник край тлеещите огньовете — дълбоко спяха те всички, виждаше се как бяха наслагали главите си спокойно, отпуснали бяха уморените си тела върху влажната, но топла земя. Успокои се сърцето на великия войвода. Той отиде пак към реката. Бързо трептящият ѝ гръб едва светлееше на звездния зрак, но все тъй грохотно шумяха дълбоките води. Втренчи поглед той и към отсрещния бряг и дълго гледа нататък в тъмнината. Спяха дълбоко и там, виждаше се; бледо припламваха и там загасващите огньовете, белееха се шатрите край тях, мяркаха се черните сенки на стражи. Той не виждаше и не можеше да види, че по същото време на отсрещния бряг се спотайваше и Никифор Веста Уран, който също се взираше насам в тъмнината. Сърцето на великия войвода още повече се успокои.

Той се върна в шатъра и легна на леглото си. Ще полежи тук да подремне и пак ще излезе да погледне реката. Ако водите започнат да намаляват, ще дигне целия стан. Нека сега войниците почиват. Сега водата ги дели, водата...

Великият войвода отеднаж заспа, дълбоко, непробудно.

Никифор Веста също не видя в тъмнината българския велик войвода. Но той видя как се мяркаха българските стражи по насрещния бряг, видя и позна, че вече спеше целият български стан. Върна се бързо към шатъра си и продължи да се разхожда пред входа му, извил назад и стиснал здраво късите си ръце; подобно на своя император, Никифор Веста, наречен още Уран, беше невисок, дори нисък на ръст, но сух и във всяко нещо бърз, нетърпелив. Още щом се стъмни добре, той изпрати по една малка дружина конници надолу по течението на реката и нагоре — срещу течението ѝ. Те трябваше да видят дали нямаше някъде наблизу брод през придошлата река и вече ги очакваше да се върнат. Уран не каза нищо за нощната почивка на войниците и те налягаха край огньовете с оръжието си.

След два широки завоя надолу реката се бе разляла през ниските си брегове и водата ѝ по най-дълбоките места едвам стигаше до корема на коня. Никифор Уран преведе войската си през тоя разлив и обхвана българския стан отдалече, та го удари от две страни в едно и също време. Беше след полунощ, но месечината все още не беше изгряла. Най-напред пленниците усетиха нощното нападение и това помогна още повече на ромеите. Пленниците нощуваха в долния край на българския стан и бяха най-близу до разлива. Когато усетиха приближаването на своите в нощната тъмнина, те ги поведоха неусетно към българския стан от двете му страни; те убиха и трима от българските стражи, които също бяха усетили нападателите, но не успяха да дигнат своите...

Гаврил-Радомир и Иван-Владислав спяха в един шатър. Ароновият син усети нападението още в самото му начало. Той спеше леко и чу в съня си някакъв подозрителен шум, къси, сподавени викове. Скоси отеднаж в леглото си и това, което бе доловил смътно в съня си, сега чуваше ясно: глух шум и тропот, викове на ужас и отчаяние, които замираха бързо, в самото гърло. Владислав на часа се досети какво значеше това и реши какво да прави. Той скочи безшумно, надяна обувката си, грабна меча и наметката, а през тия няколко къси мига все попоглеждаше към братовчеда си със страх да не би да го събуди. Гаврил-Радомир спеше, както винаги, дълбоко, но братовчедът му, колкото и да бързаше, преди да излезе от шатъра, намери време да духне и светилника, за да го остави в тъмнина. Той мина тихо и край шатъра на чичо си, край задната страна, и не се отби да го събуди, не подвижна дори на стража, който дремеше пред входа. Нека ги убият, нека ги затрият и двамата! Виковете се чуваха все по-близу, надигаха се от разни страни. Дочуваха се сънени гласове и по други места из войнишкия стан, който бавно се събуждаше. Иван-Владислав се промъкваше с тихи, котешки стъпки и се отдалечаваше от чичовия си шатър. Нека ги убият и двамата, той ще остане сам и ще застане пред всички... Тук Ароновият син отеднаж се спря и цял потрепера: „Ами войската!... Ромеите ще избият цялата войска!“ Той изтегли меча си и се втурна в тъмнината, викайки с всички сили:

— Ставайте! Ромеите нападат... Ставайте!...

В същото време край реката, където беше заспалата българска войска, сякаш се бе разтворил самият подземен пъкъл. Ромеите проникнаха по целия български стан бързо, преди да успеят българите да се съвземат и да потърсят оръжието си. Чули бяха мнозина

предсмъртните стенания на първите жертви, закъснелите викове и знаци на стражите, но ромеите бяха вече над главите им. Те мушкаха налягалите български войници с копия, сечеха ги с мечове и секири, разбиваха черепите им с палици сред страшни писъци и проклетия. Надигаха се българи тук и там и се опитваха да побягнат, но сами се натъкваха на ромейските мечове и копия. Мнозина не можеха и да познаят дали това, което ставаше около тях и с тях, не беше страшен сън. Малцина бяха, които успяха да се докопат до оръжието си, да отвърнат на удара с удар, да си проправят път, да побягнат по-далеко. Ромеите мушкаха и сечеха с настървение, нахвърляха се върху заспалите и с мечици, да ги колят като овни, нахвърляха се и да ги доубиват, докато ранените се тръскаха на земята и хъркаха в предсмъртни мъки.

Стражът, който дремеше пред входа на шатъра на великия войвода, се втурна да събужда началника си едва когато ромеите бяха на двайсет или трийсет стъпки. Скочил бе вече и Радой, скочи отеднаж и Самуил. Той не беше н събличал ризницата си, не беше изувал обувката си, грабна меч и се втурна навън. Наблизу се мяркаха черни сенки в нощния мрак, но се чуваше добре какво ставаше наоколо. Самуил Мокри най-напред помисли за сина си, за двамата младежи в съседния шатър.

— Децата — рече той, но слугата му вече тичаше нататък.

На няколко стъпки пред Самуил стражът вече размахваше копието си едновременно срещу три черни сенки, чиито мечове и шлемове едва-едва проблясваха в бледия зрак на ярките звезди. Великият войвода тутакси му се притече на помощ, но сенките станаха пет.

— Пази гърба ми... Гърба ми пази... — рече и повтори Самуил, докато отбиваше удар след удар едва ли не на всички страни.

Тъмнината беше в помощ на по-слабите. После край Самуил мина Радомир, пристъпи напред да го защити с големия си меч. Ромеите се поотдръпнаха, но изеднаж станаха седмина. Великият войвода също пристъпи, сега пък той да запази сина си от лявата му страна, но изеднаж потъна в черна тъмнина и не видя, не усети какво ставаше по-нататък.

— Татко... — промълви Радомир, който видя с крайчеца на окото са как падна баща му, ала нямаше време нито да се обърне към него. Напреде му бяха седмината ромеи и той се нахвърли срещу тях с още по-голяма сила.

Радой остана при господаря си. Стражът вървеше с копието след Радомира и не можеше да го стигне, но пазеше гърба му. Черните сенки изчезнаха една след друга под меча на младия воин. Които останаха, отеднаж се загубиха в мрака. Радомир отпусна меча си и в същия миг усети как го парна нещо по голата шия; той също бе изтичал без шлем. Болката на шията не преставаше и нещо тежеше там; младият човек несвястно посегна и напипа стрела, провесила се на широкото му рамо. Той гневно я дръпна и я захвърли. В тъмнината наоколо не се виждаше нищо, изчезнал бе някъде и стражът. Чуваха се само страшните шумове и звуци на нощното избиване. Радомир се обърна да потърси баща си, пристъпи нататък в черния мрак и чу сподавения глас на Радоя:

— Тука, тука ела...

Слугата бе го познал по едрия му ръст, изникнал върху едва светлеещото небе. Радомир притича нататък и се отпусна на коляно до него. Радой бе приседнал на земята и държеше в скута си главата на Самуила, който се бе изпружил неподвижен.

— Жив ли е?

— Ди-диша... — промълви тихо слугата. После току задържа младия великан и зашепна: — Лягай, лягай веднага!...

Изненадан, Радомир послушно се изпружи край баща си, слугата пък легна върху двамата, да ги закрие. Приближаваха се насам цяла дружина ромей, чуваше се бързият им, разбъркан говор. Като минаваха край тях, някой побутна Радоя с дръжката на копието си, чу се глас:

— Изтръскахме ги на купища...

Радой не разбра тия ромейски думи, но проследи стъпките на ромеите, докато заглъхнаха в тъмнината. После се изправи на колена, да не тежи на господарите си, огледа се на всички страни. Изправи се и Радомир. Слугата пошушна:

— Трябва да бягаме...

— Къде ли е Владислав...

— Тихо, тихо! ... Не знам къде е... Трябва да е по-побягнал. Хайде и ние...

— А татко?

— Ще го носим. Ще чакаме ли да-да ни хванат!

Станаха и двамата, дигнаха великия войвода — Радомир го хвана под мишниците, а Радой се обърна с гръб и дигна нозете му. Тръгнаха нагоре покрай реката. Самуил тихо изохка.

По далечния хоризонт на югоизток се бе показало бледо сияние. Малко по-късно оттам надникна месечината и се дигна нагоре ошутена — останал бе само един къс от нея, жълт и загаснал. Разбитият български стан край реката бе затихнал — ромеите се бяха оттеглили да почиват, да чакат новия ден нататък, където бяха настанени пленниците, също и големият български обоз; чуваше се оттам глуха врява. Навред по земята насам се чернееха човешки тела, нахвърляни някъде едно върху друго, струпани и на цели купчини, белееха се съборени шатри, също и други, които стояха изправени и сякаш в тях спяха уморени войници. Тук и там между неподвижните човешки трупове светлееха мътно на месечината острията на захвърлени оръжия, търкулнати шлемове, локви черна кръв. Някой ранен, съвзел се от припадъка си, ще пропълзи да се скрие по-надалеч. Някой умиращ ще помръдне несвястно ръка или нога и пак ще затихне, а мъртвешкото безмълвие наоколо става още по-дълбоко, неподвижните мъртви тела застиват и тежат на земята като студени камъни. Реката отгатък продължава да бучи между двата си бряга, протегнала срещу ослепялата месечина жълтия си гръб. Великият войвода се съвзе още докато го носеха нагоре край реката синът му и слугата му. Той поиска сам да върви и тръгна, прехвърлил ръце около шиите им. Скриха се и тримата в една маслинова горичка, която се чернееше по-нагоре и недалечно от реката. Тук те дочакаха да се съмне и прекараха този тъжен ден.

Самуил бе ударен с палица или може би с камък по главата и кожата му беше разкъсана, но черепът му бе останал здрав. Той лежа през целия ден замаян от удара и от силни болки. Това беше добро за него — събираше силите си и не чувствуваше с всичката ѝ острота голямата си мъка. Като беше толкова отпаднал и замаян, струваше му се, че станалото предната нощ беше някаква преживяна вече мора. Радой бе превързал раната му и беше все до него. Но слугата имаше и други грижи. В горичката се бяха скрили и други българи, Радой ги събра около великия войвода и ги пазеше да не се издадат никак пред ромеите. Още повече пазеше той Радомира, който през целия ден следеше какво вършеха ромеите в българския стан и не можеше да се сдържа в големия си гняв. Ромеите прибираха всичко, що можеше да се отнесе, събраха и разпилелите се през нощта стада добитък, въртяха се около големия български обоз, други пък събличаха до голо избитите българи, за да вземат дрехите и оръжието им, които

трупача на купища.

Самуил попита на два пъти тоя ден за своя племенник, но Иван-Владислав още в зори, когато водите на реката бяха вече намалели, премина на отсрещния бряг с друга една дружина спасили се българи. Натам, на север, беше България и всички оцелели българи бързаха да се отдалечат по тая посока. Още щом се стъмни, Радомир и Радой пренесоха и Самуила на другия бряг на Сперхей.

Самуил се скри в Преспа, на своя остров сред Малкото езеро. Тук искаше да преболедува той раните си — телесната, също и душевната. Раната на главата му бързо засъхна и се затвори, ала раната на душата му зееше отворена. За бедата, която постигна българската войска при Сперхей, великият войвода осъждаше себе си без милост.

Ала не стоя дълго той в Преспа. Никифор Уран беше все още на юг с цялата си войска, вратите на България бяха широко разтворени. Великият войвода се спря в Обител — това голямо селище, скрито зад високи планини и гъсти гори, и тук се опита да събере остатъците от своята разбита войска. Тук се събраха един след друг и всички останали войводи — при Сперхей бяха загинали само Павел Новак и костурският войвода Горуш.

В Обител Самуил Мокри събра не повече от три хиляди въоръжени мъже; много от войниците и по-малките началници след Сперхей се бяха разбягали по домовете си и не искаха да се покорят пред новите наредби и повеля на великия съвет и великия войвода. А Самуил Мокри и всички други войводи очакваха, че Никифор Уран от юг ще се насочи право срещу България. Кой ще го спре? През тия дни на голяма тревога и смут хитроумният Димитри Полемарх каза на едно безплодно съвещание на войводите:

— Ние сега трябва да бъдем по-ниски от тревата, докато мине бурята над главите ни, и да бъдем по-хитри от змията, за да надхитрим врага и да се изплъзнем от ръцете му.

Ивац, който не можеше да понася спокойно дори външния вид на Полемархия — нежнорумените му бузи, косата му и къдравата му брада, винаги намазани с благоуханно масло и грижливо сресани, попита нетърпеливо:

— Какво искаш да кажеш ти?

— Сега ще ме чуете — поклони се леко към него Полемарх и продължи, като изви хубавите си очи към всички наоколо: — Ние

сега трябва да отклоним всеки удар от главите си и да спечелим време, време ни е нужно повечко. За Василия Втори арабите в Азия са рана-живеница и той ще ни бъде много благодарен, ако развържем ръцете му да се разправи с тях. Докато сме ние зад гърба му, вързани са и двете му ръце. Нека още сега му изпратим писмо, с което да помолим за мир и да му обещаем пълно покорство.

Едва-що изрече Полемархий тая своя последна дума, пристъпи към него Ивац — бързо, сякаш се затича да го удари:

— А ти ще подпишеш ли такова писмо до ромееца?

— Ще подпиша — отговори Полемарх спокойно. — Всички трябва да го подпишем.

— Всички трябва да подпишем! — повтори след него Ивац. После той се обърна към великия войвода и попита: — А ти, Самуиле Мокри, който сега си пръв между всички в нашето българско царство, ще подпишеш ли такова писмо до Василия?

Великият войвода седеше на стола си с наведени очи и като че ли отговори не на въпроса на Ивац, а на някакви свои мисли — такъв тих и някак далечен беше гласът му, когато заговори:

— Ако това е нужно за спасението на царството ни, готов съм да легна ничком тук, на тия плочи под вашите нозе, и нека стъпи на врата ми василевсът ромейски.

Наоколо настана мъртва тишина. Ивац се отдръпна заднишком с побеляло лице и се блъсна в стола си, та едва-що не падна. Само хубавото лице на Полемарха сияеше сред това общо и голямо смущение.

Ето такива думи изрече великият войвода Самуил Мокри. Вината му за несретата при Сперхей дотолкова го измъчваше и сега, че той сам стъпи върху своята гордост пред очите на най-личните мъже на царството. А не бяха ли и те виновни, колкото беше и той?

Кой знай по какви пътища — знаеше това негли само Димитри Полемарх, — тия покорни думи на великия войвода стигнаха чак до ушите на Василия. Но Самуил Мокри не подписа такова унижително писмо до василевса на ромеите. Като изрече тия думи на унижение и покорство, великият войвода дигна все същия свой напрегнат поглед право срещу Ивац и продължи с пълен глас:

— Знаем аз, че унижението няма да ни помогне. Унижението ще ни спечели само презрението на врага. И как ще подпиша писмо, което още утре ще наруша? Не! Нашето единствено оръжие за спасение на царството ни и сега остава мечът.

Ето и тия думи също каза Самуил Мокри. Между войводите имаше и други, които бяха на ума на Полемарх, но не се решиха да се изкажат, след като великият войвода изрече и тия по-смели свои думи. Реши се с трите хиляди меча, които бяха останали, да се хванат стръмнините към Снежник и по Докса планина, по горна и долна Бистрица, които пазеха главните пътища от юг накъм вътрешността на България. Ала Никифор Уран се отправи не към България, а към Солун и избра пак същия път през Лариса и Олимп планина, който беше по-къс. Той, види се, също се боеше от българските планини-и гори, а дигнал бе и тежка плячка — целия български обоз, облеклото и оръжието на избитите българи, голяма част от стадата добитък, които бяха подкарвали българите, много пленници, също и хиляда български глави, посипани обилно със сол.

За някое време вторият Василий оч

XVI

акваше и видими знаци на примирение, на покорство от страна на българите и ги остави на спокойствие. Самуил Мокри знаеше, че търпението на василевса не ще продължи много; още повече ако успее той да надвие арабите в Азия. Чувството за вина пред царството все още дълбаеше сърцето на великия войвода, ала тъкмо затова той се зае с още по-голямо усърдие да събира нова войска — с голямо усърдие и дори с някакво ожесточение към самия себе и към всички, които трябваше да ръководи и да подтиква към работа за царството. Той ходи и сам в някои по-големи и по-малки селища по държавните работи. Намериха се там люде и те повечето бяха жени, които му казаха:

— Къде са синовете ни... мъжете ни?

Не можеше да се скрие Самуил Мокри зад своето величие, като беше велик войвода, и нито помисли да се крие от майките и жените на войниците си. Той отговаряше:

— Те загинаха на война. Такъв тежък и кървав е законът на меча. Ако пуснем тук ромеите, ще набождат те и ще дигат кърмачетата ви с копията си от люлките. Аз пак дойдох за синовете ви, за мъжете ви, но вие не ги спирайте, изпращайте ги с добри думи. И не можете да ги спрете, щом е за царството, аз дойдох и ще ги взема.

Но великият войвода чу и такива думи:

— Няма какво да вземаш повече, болярино. Нашите синове и мъже не

се върнаха.

Докато паднаха първите снегове тая година, Самуил Мокри едва успя да събере двайсет и пет хиляди войници от цялото царство.

Императорът беше още в Азия и не изпрати никого с войска срещу България. Настъпваше и зимата. До пролетта на следващата 997-ма година великият войвода се надяваше да събере и да въоръжи още десетина хиляди мъже. И пак не би могъл да срещне с тая войска ромеите, желязната войска на василевса. В тия свои тревоги и грижи Самуил Мокри за пръв път помисли за сръбските и за хърватските славяни, които живееха на север и на запад от България. Силно и непобедимо би било едно общо царство с тях... Случи се по тия дни и нещо друго.

Едва-що бе влязъл Студени — първият зимен месец, — получи се вест от Цариград, че там е умрял злочестият български цар Роман, който беше в плен у ромеите. Патриархът нареди да се служат панихиди по всички църкви, ала никой не пожали от сърце умрелия цар, освен слугите му, към които бе бил винаги милостив и шедър. Великият войвода тайно изпрати люде в Цариград, за да узнаят дали наистина царят бе умрял. Те се върнаха бързо — нямаше какво много да разпитват, царят наистина бе умрял. Тогава Самуил Мокри събра в дома си в новия град Преспа шестима мъже: деволския войвода Ивац, пернишкия войвода Кракра, лариския войвода Никулица, сервийския войвода Полемарх, Яков Рун и отец Емилиян. За всеки от тия шестима мъже той имаше по-особени причини, за да го вика в своя дом, а пред тях шестимата искаше да изправи сам себе си като на съд. Чужд на тия люде беше монахът и като видя великият войвода, че Ивац, пък и Кракра обръщаха към черноризеца криви, недоверчиви погледи, посочи го с ръка и рече:

— Отец Емилиян е мой изповедник. — После се обърна към пернишкия войвода и добави: — Той като тебе, войводо, е също от Горна земя.

Войводите посочиха на монаха почетно място и той седна между тях с голямо смущение, но очите му, както винаги, горяха със силен блясък.

— Вие знаете — започна великият войвода, — цар Роман е мъртъв, бог да го дари с милост в небесния му живот. Пратих люде в Цариград и те потвърдиха това, което вече знаехме. Нашето царство е без цар. Досега, макар цар Роман да беше в ромейски ръце, ние редяхме царството и водехме войската от негово име, вярвахме също,

че той ще се върне при нас. Сега царството ни е без цар. Аз няма да ви залъгвам с хитроумни, измамни думи, а ще ви кажа това, което е на сърцето ми и в моята мисъл: реших да се проглася с помощта и одобрението на българското болярство и войводство за цар български. Царството ни не може да стои без цар. Казах своето и сега искам да чуя това, което е на сърцето ви и в мисълта ви.

Като видяха тия шестима мъже, че великият войвода чакаше отговора им, спогледаха се и потърсиха кой след кого трябва да говори. Започна най-напред Ивац, който беше най-близък на великия войвода и по отколешна дружба:

— Какво има да се говори... Никой не е по-достоеен от тебе да бъде цар български. От царския корен не остана вече ни една жилка, а не беше ли ти и досега на първото място в царството ни за всяко нещо? Аз казвам: ти ще бъдеш цар.

— И аз казвам: ти ще бъдеш цар — побърза веднага след него Кракра, който и сега, на зряла вече възраст, беше все още нетърпелив и буен.

— И когато беше жив царят, ние вървахме след тебе, а не след него.

Кимна Никулица един път и още един път с глава и каза само това, което беше нужно:

— Да, да. И аз казвам същото: ти ще бъдеш цар и по-достоеен от тебе няма.

Димитри Полемарх още от самото начало кимаше приветливо и се усмихваше, но той не можеше да започне и да свърши с няколко само думи, пък и мисълта му летеше по-нашироко. Той дочака своя ред като най-млад от четиримата войводи и започна с приятния си глас:

— Вече се каза и аз ще повторя и ще потвърдя: Самуил Мокри, велик войвода български, е най-достойният да бъде цар български. Той и досега беше с царска власт, само санът му не беше царски. Ще бъде и от днес нататък това, което е било и до днес. Ала в тоя час ние трябва да приемем и нашето задължение. Ние сега не бива да оставяме великия войвода да излезе пред цялото царство или макар само пред великия съвет и да каже: аз ще ви бъда цар. Ето ние четиримата ще излезем и ще го прогласим за цар български, ще поискаме одобрение и подчинение. Наша първа работа сега е да отидем във Воден и да съберем великия съвет, а след това вече всичко ще бъде в ръцете на новия наш цар.

Отново закима приветливо към всички Полемарх и седна на мястото

си. Самуил Мокри изслуша четиримата войводи с едва победенно лице, а сега изеднаж се раздвижи, сякаш си спомни нещо забравено. — За Воден и за Охрид също — рече той. — Охрид е много по-сгоден град за българска престолнина и с голямата си хубост, и с мястото си през толкова планини откъм ромейска страна. Воден е отворен и ромеите стигаха вече до него не един път. Аз ще посоча Охрид за престолнина на царството ни.

Полемарх веднага се обади, цял озарен от най-хубава усмивка:

— И нека това бъде твоята първа царска воля и повеля.

Великият войвода кимна към Рун, който след битката при Солун бе прогласен за тъмник:

— Да чуем и тебе, тъмник Рун. Ти ходиш между хората като око и ухо на царството.

Отец Емилиян извърна лице — не искаше ни да чува, ни да вижда богомила, — а Рун тъкмо към него изви очи, той му беше най-близък между тия първи войводи на царството. Така и заговори — с очи към монаха; думите на някогашния парик бяха бързи и дръзки може би и от стеснение:

— Бъди цар, щом искаш. За мене ти ще бъдеш това, което си бил досега. Пази се от завистта и високомерието на болярите, от алчността на поповете. Това ще ти хажа. Но пази се още повече от клетвите на простите люде. Иначе всички ще те обичат според ползата, която ще имат от тебе, а ти бъди строг, защото цар ще станеш, но слънце няма да станеш. Аз ще бъда и занапред твое око и ухо, както рече, и бич ще бъда в ръката ти. Сега нека тоя поп ти каже молитвата си, но той...

Самуил Мокри дигна ръка да го прекъсне и кимна към монаха:

— Искам да чуя и твоята дума, отец.

— Аз и не знам защо съм тук, какво има да решавам — започна смутено отец Емилиян, сетне дигна към великия войвода очи, също така пламтящи като очите на богомила. И продължи: — Аз служа на небесния цар. Когато аз, окаяният, греша пред божествената му правда, служа му в разкаянието си. Земният цар трябва да бъде бляскаво оръдие на неговата милост към хората. Небесният цар изпрати сина си между тях. Някога аз дръзко съдех другите, но сега няма да съдя никого. Милост е нужна между хората, както за царя, така и за роба му.

Монахът наведе очи и не каза нищо повече. А великият войвода отговори тъкмо на двамата, които бяха последни между шестимата

мъже пред него:

— Аз ще бъда земен цар. С меч и с любов между хората. Мое царство е земното наше царство и аз ще го пазя и ще го издигам с кръвта и душата си. Ще съдя според земния закон и когато съдя за прелюбодеяние, няма да забравям, че и аз имам незаконен син. Ще браня слабите с всичката си сила, ще насърчавам силните в доброто. Аз съм между вас двамата: между тебе, отец, и между тебе, Рун. Вие и двамата сте на два края. Аз съм с всички хора и знам, че човекът е по-велик в стремежа си, нежели в това, което може да направи. Великият войвода забеляза, че Кракра не беше много внимателен при тия негови думи и млъкна. После той се обърна към Полемарха: — Тебе оставям да извършиш, което е нужно. Димитри Полемарх стана и мълчаливо се поклони със своето хубаво, сияещо лице.

Предстоеше Самуил Мокри да бъде венчан за цар български, но той с нищо не промени досегашния си живот. Даде да му приготвят най-добри охридски майстори царски венец, багреница и скиптър, както и всички други царски знаци, но той се готвеше да ги приеме като свои нови воински доспехи. Помоли и патриарха да се настани в Охрид, който ставаше и негова столица, помоли го също да се приготви за църковното тържество, което трябваше да се изпълни при венчаването, но каза, че не са нужни никакви други тържества. В охридския му дом сред семейството му настана голямо вълнение, когато изпрати да съобщят, че всеки от близките му хора ще заеме мястото си в неговия нов живот. Това направи заради Агата, която си оставаше негова законна съпруга и майка на петте му деца. Помисли той и за племенника си, Ароновия син, помисли и за своя незаконороден син, но не се реши да го покаже пред хората в тоя час. Всеки от близките му прие тая вест според нрава си. Гаврил-Радомир, който бе узнал и преди това за новия сан на баща си, се усмихваше радостно, ала и той с нищо не промени своя живот; което му беше нужно за предстоящото венчание, остави други да го редят и нареждат. Не беше тъй с майка му, със сестрите му. Рипсимия сега се молеше по-често и по-продължително, ала се погрижи и за княжеското си одеяние, макар и без видима радост; тя и преди таеше в сърцето си смътна жажда за някаква голяма промяна в живота ѝ, за някаква необикновена среща и сега ѝ се стори, че тая промяна започваше. Голяма беше радостта и на Теодора-Косара. В своето

нежно сърце тя приемаше радостта и на сестрите си, на майка си, но може би тъкмо затова във всичко беше последна; забравили бяха, забравила бе и тя самата, че и за нея бяха нужни червени обуца, та обущарят трябваше за втори път да идва. Денница, най-малката Самуилова щерка, шумеше със своето младежко лекомислие, но Агата и Мирослава бяха в една непрестанна трескава възбуда. През последните няколко години Агата доста позастаря и съвсем се отпусна; прекарваше, както и досега, повече в спалнята си и когато трябваше да отиде до общата стая или до трапезарията, или до църква поне на големите празници, ходеше като насън. Един по-остроумен от слугите в охридския дом на великия войвода се опита да се поглуми с нея.

— Господарката... тя, мързи я и да гледа.

Но като ѝ съобщиха, че ще става българска царица, Агата изпадна в силно възбуждение, та загуби и съня, и добрата си охота. Чудно беше на децата ѝ да я гледат как съживи тя и тежкото си тяло, и поослабналия си ум. Припомни си всичко, което знаеше още от бащината си къща за облекло и тържествен ред, та напътствуваше щерките си, които сами не знаеха много как да се нагиздят по царски и как да показват високия си сан. Мирослава не се отделяше от нея и непрестанно я разпитваше за това, което ѝ беше нужно сега. Агата изпадна и в някакво постоянно умиление, често си поплакваше от радост, намери добри, нежни думи и за мъжа си, когото никога не бе обичала истински. И все си повтаряше едни и същи неясни думи:

— Знаех си аз... знаех си...

Все пак Мирослава ръководеше всички тия шумни приготовления за предстоящото тържество, съживена и възбудена много повече от майка си. Започнала бе да се закръгля като Агата някога, но през последните дни поослабна от безсъние, от непрестанно ходене до града долу, от всички тия бели грижи и стана по-хубава. Мирослава имаше и други причини за големи свои радости и вълнения — тя любеше.

Един ден през изминалото лято тя слезе в града с Ирина Каматерос и две слугини, които ги следваха, и тъкмо на средищната стъгда срещна непознат, но необикновено хубав млад мъж в чуждинско облекло. Той се поклони дълбоко на двете девойки, което не беше според българските обичаи, и те се досетиха, че тоя чужденец беше плененият ромейски княз Ашот Таронит, за когото вече бяха чували от охридските си приятелки. Девойките отиваха на гости, но тоя път

не се бавиха много и на връщане пак срещнаха младия човек. От някое време Ашот Таронит живееше свободно в Охрид — следваха го навсякъде двама стражи, но не му пречеха да ходи, където си иска; той не вършеше и никаква работа тук, та имаше достатъчно време да дочака двете знатни девойки и пак на същото място. Таронит познаваше девойките, следеше ги, когато слизаха в града, и най-сетне успя да привлече вниманието на Самуиловата щерка. От тоя ден Мирослава зачести своите слизания в града, с това зачестиха и мълчаливите ѝ срещи с Ашот Таронит. Сега тя слизаше само със своята най-предана слугиня и еднаж Таронит я пресрещна по стръмната улица за вътрешната крепост. Спряха се те, загледани с възхита един в друг, но Мирослава бързо свали очи от приличие. Ашот се поклони дълбоко пред нея и гласът му прозвуча като песен в ушите ѝ:

— Позволи, княгиньо, на клетия роб да паднѐ в нозете ти и да изпроси великата милост да обожава отдалеко твоята ангелска хубост...

Мирослава го погледна и пак наведе очи, сетне бързо отговори също на ромейски:

— Един княз никога не може да бъде роб и... Но аз бързам, княже, моята приятелка Рада Добрешкова ме чака. Ние седим там всеки вторник и четвъртък след обед на прохлада в градината им. Бъди здрав, княже...

Тя отмина надолу, но следващия четвъртък в градината у приятелката ѝ Рада Добрешкова дойде и Ашот Таронит. Също и следващия вторник, когато Мирослава Самуилова и Ашот Таронит останаха сами за някое време и признаха един другиму своята обич.

Когато се разчу из целия Охрид, че Самуил Мокри ще се прогласява за цар, Ашот Таронит престана да идва в къщата на болярина Добрешко, където ставаха срещите му със Самуиловата щерка.

Мирослава загуби срам и прати люде да го издирят. В Охрид не беше трудно да се намери такъв човек и когато двамата влюбени се срещнаха отново, Ашот наведе хубавата си глава, съкрушен сякаш от преголяма тъга.

— Ти си вече царска дъщеря, а какво съм аз? — каза той и въздъхна издълбоко: — По-добре ще бъде да се махна от пътя ти... Аз не съм достоен...

О, колко много я обичаше той! И Мирослава, която бе станала още по-смела, го прекъсна:

— Аз... царска дъщеря, ти пък ще станеш царски зет.

— Не! — притисна той ръка на гърдите си и тя се очерта върху дрехата му от златен, тъмномодър брокат бледа и хубава. — Не, царкиньо... Аз те обичам не за твоя висок сан и ще те обичам отдалеко...

О, колко пламенна и всеотдайна беше неговата любов! Мирослава обхвана шията му и горещо го целуна.

— Ти ще бъдеш мой съпруг — рече му тя. — Тъкмо сега е време да кажа и на царя, моя баща.

Ашот Таронит, който бе влизал много пъти в цариградските палати на ромейския император, сега стана по-добър учител на Мирослава Самуилова, отколкото можеше да й бъде нейната застаряла майка със своите далечни спомени за тържества и великолепие.

Ала Самуил Мокри не пожела да се отпразнува тържествено неговото венчаване за цар български. Толкова скоро след несретата при Сперхей той не можеше да празнува и бе сторено само това, което беше най-нужно, за да се означа, че се прогласява за цар. Патриарх Филип отслужи съответна служба в охридската съборна църква „Света София“ и в присъствието на кавхана, на всички велики боляри, на всички войводи и големи началници, на всички малки боляри, доколкото бяха дошли от всички краища на царството, сложи на посивялата глава на Самуила царски венец. После венчаният цар се закле гласно в името на бога-отца, на сина и на светия дух, че ще пази царството и закона му, и людете му като зеницата на окото си. И показва веднага той своята царска власт, като сложи царски венец на главата на жена си Агата, княжески венци на главата на сина си, когото прогласи и за войвода, на четирите си щерки и на племенника си Иван-Владислав, те пък всички коленичеха един след друг пред него и му целуваха ръка. Докато коленичи и се изправи с тежкото си тяло Агата, помагаха ѝ двамата князе, а царят усети как тя хвана ръката му с двете си меки ръце и я целуна прекалено продължително, усети той и сълзи на ръката си. За пръв път през общия им живот Агата даваше такъв израз на благодарност към мъжа си, но той не се зарадва на нейното закъсняло съпругеско покорство и доволство. Царят застана пред църковния олтар, наметнат с царската си багреница, с царската корона на главата си и със скипър в ръката, а пред него минаха един след друг кавханът и всички велики боляри, също и всички войводи. Всеки един от тях коленичеше пред него, после дигаше ръка за клетва и изричаше едни и същи думи:

— Заклевам се, че ще служа вярно на царство ти?

Докато продължаваше всичко това, над града непрекъснато се носеше камбанен звън — биеха камбаните на всички охридски църкви. Около съборната църква се бе насъбрал многоброен народ и шумеше, дигаше врява, споменаваше Самуил Мокри, чакаше нетърпеливо да го види с царска корона и багреница, но още по-често приказваше за своите всекидневни грижи и залисии. Приказваше и за студеното време, приказваше и духаше в ръцете си, потрепваше с нозе — беше третата неделя на месец коложег, с облачно, студено небе, във въздуха се премятаха снежинки.

Нововенчаният цар нямаше царски дворец в Охрид и покани на обед в своя досегашен охридски дом патриарха, кавхана, великите боляри и войводите. Докато чакаше гостите си, цар Самуил смени тържественото си царско облекло и се облече, както преди, със своето празнично войводско облекло. Помагаше му Радой и беше необикновено усърден и мълчалив, но царят усещаше, че той едвам задържаше езика си. И го попита, без да го погледне:

— Е? Какво ще кажеш?

— Нищо — отговори скромно Радой. Царят чакаше.

И слугата не можеше да се въздържа повече:

— Ти сега стана цар... е, по-добре! Кой друг е по-достоеен от тебе?

Цар — повтори бърбивецът и продължи: — За другите ще бъде по-добре, за всички други, ето и за децата ти, и за же-жена ти... царица стана. Но за тебе няма да бъде по-добре. Ти сега ще събираш греховете на всички, всички ще те товарят с греховете си. Сега всеки за всяко нещо: царят! За всяка несполука и беда царят ще бъде виновен. А беди и несполуки много! По всички люде. А ти къде ще можеш да нахраниш и да напоиш всички. Да угодиш на всички. Ето и аз ще ти искам нови беневреци, но-нова руба, като съм вече царски слуга...

Царят не пропусна нито една дума, макар да гледаше разсеяно тук и там. Слугата говореше сякаш за най-дребните царски грижи, а то беше и за най-големите. Царските грижи нямаха край, царят събираше грижите на всичките си люде — малки и големи. Такова трябваше да бъде царското сърце... Дълго мълча царят с тия свои мисли и току въздъхна:

— Добре... Ще ти направя нова руба.

— Ще ми направиш, ами как... Людете ще кажат: пръв царски слуга, пък... дрипав.

Слугата излезе, но веднага след него при царя влезе Мирослава. Самуил се усмихна, като я видя — такъв щастлив израз имаше хубавото ѝ лице и сякаш цялата ѝ външност. Тя подхвана новата си княжеска дреха, изкусно подви нозе и се поклони дълбоко пред баща си, както никога досега, като шарена, гиздава тънкошия птица, която присяда в гнездото.

— Позволи ми, царство ти, господарю мой и татко — рече тя тихо, но тържествено и като че ли не искаше да се изправи.

Царят пристъпи, улови я за нежната брадичка и я подигна:

— Ти какво... Княгиня, а? Откъде ги научи тия... царски хитрини? Ти и за в църквата ме понаучи как да спазя реда. А ти... откъде?

Младите очи на девойката засияха още по-силно, смееха се радостни, щастливи.

— Имам си аз добър учител.

— Кой? Майка ти?

Мирослава свенливо наведе глава:

— Казах аз, татко: учител.

Застанала срещу него, изеднаж му се видя пораснала, жена. «Беше му радостно да я гледа, като да беше тя някаква негова жива сполука, но и смътно чувство на ревност се съживи в него, смътен страх, че тя ще си отиде, ще го отмине. Той попита:

— Кой е учителят ти?

Мирослава дигна към него големите си хубави очи, пълни с жажда, с молба, но и с решителност. Така прозвуча и гласът ѝ:

— Той е княз Ашот Таронит.

— Пленникът! Но ти... къде си го виждала... Той... ние убихме баща му и не ще да ни е голям приятел. Къде си го виждала?

— На улицата — отговори бързо девойката. — И после... Той не ни мрази, татко. Той е арменец. За баща си нищо не е споменавал. Аз — потрепера гласът ѝ, — аз не мога без него...

Самуил мълчеше. Девойката не сваляше очи от него. Той си мислеше с тъга и радост: „Ето и тя чака от царя. Чака щастието си. И рече гласно:

— Прати да го поканят на днешния обед. Да го видя.

Девойката стремително коленичи до него и обхвана нозете му. Той погали лъскавата ѝ, черна коса:

— Стани, стани...

* * *

Прогласяването на Самуила Мокри за цар разгневи много Василия Втори. Той узна също и за женитбата на Самуиловата щерка за Ашота Таронит и това разпали гнева му още повече.

— Той тържествува, той прави сватба, той се весели! — викаше василевсът, който дълго бе очаквал от Самуила покорство и смирение.

През пролетта на 997-та година вторият Василий отново изпрати Никифора Уран с още по-силна войска и с повеля тоя път да унищожи всички сили на българите и да покори царството им. Уран тръгна пак от Солун и престоя в България три месеца. Той проникна навътре в страната, взе много селища, разруши много твърдини, задигна всякакви блага. Но през тия три месеца той не срещна никъде българската войска. Най-голямата грижа на цар Самуила сега беше да пази, да крие войската си и като оставаше запазена тая жива сила на българското царство, то не можеше да бъде покорено. Три месеца продължи трудната и опасна игра между Самуила и Урана и най-после ромеецът трябваше да напусне България. Цар Самуил го остави да напусне страната спокойно и не тръгна по следите му или да го причака в някоя от планинските теснини. Това поуक्रоти василевса въпреки неуспеха на любимия му пълководец.

Василий си мислеше, че българите премного се боят от силата му. Новият български цар наистина не искаше да предизвика гнева на василевса, но не от голям страх, а друга една мисъл го водеше сега в делата му. Той искаше да присъедини към царството си сръбските и хърватските земи и племена, за да се свърже с тях здраво в едно общо царство, както бяха свързани с тях българите по език и по кръв. С тия славянски земи и народи на северозапад общото царство би станало два пъти по-могъщо и непобедимо в борбата му с Василия. След смъртта на сръбския княз Чеслав Клонирич сръбското царство се разпадна и само трите южни жупанства Зета, или Дукля, Требинье и Захълмие бяха заедно под властта на младия зетски княз Иван-Владимир. Като дочака нова пролет, цар Самуил дигна силна войска и се насочи най-напред към това обединено сръбско княжество, за да стане то като стожер на всички други сръбски страни и племена. Царят български тръгна на север и на запад с добри мисли.

Щом влезе още в първите селища в тия чужди страни, Самуил усети и видя, че тукашните люде не знаеха за добрите му мисли и се бояха от войската му. Животът на простите люде беше досъщ като живота

на простия народ в България, еднакъв беше и езикът им, а царят нареди и повели строго войската му да се държи с тукашните като със свои. Сръбските селяци отваряха вратите на своите хижи, даваха от хляба си на българските войници, но не можеха да скрият и големия си страх. Това каза и Рун, който ходеше с царя, за да бъде негово ухо и око и по тия чужди места:

— Простият народ и тука е като нашия народ: бои се от всяка сила и насилие. Господарите за него са еднакви, свои ли са те, или чужди. Твои врагове тука са не простите люде, а болярите и поповете. Царят нареди и повели още по-строго да не се посяга на живота и на имота на простия човек, а сам поведе войската си и стигна до планината Облика, на десния бряг на река Бояна, която се влива в Синьото море. Зетският княз Иван-Владимир бе събрал на тая планина цялата си войска, събрали се бяха там и всички люде от неговия народ, които бяха готови да кръстосат меч с българския цар и всякак да се противят на неговата власт. Ала цар Самуил не бе дошъл да воюва със сърбите. Той изпрати при княза Димитра Полемарха, Руна и други някои от своите първи люде да го помолят да слезе с миром с войската си и с всички, които са с него.

Предните сръбски стражи спряха Самуиловите люде на една поляна високо в планината, но скоро там се появи и княз Иван-Владимир с много повече свои люде — боляри и черноризци. Те го обградиха от всички страни, като да се бояха да не би българите да го отвлекат или пък той самият да не би да извърши нещо непозволено, сякаш не той беше техен господар, ами те бяха негови господари и настойници.

Князът беше на двайсет и няколко години, но изглеждаше по-възрастен, понеже беше едър мъж с коса и брада, които бяха оставени да растат свободно. Облечен беше като монашески послушник в тъмна копринена дреха, препасан с тесен колан от сребърни плочки. Той не носеше никакво оръжие, нито какъвто и да е воински знак; на широките му гърди блестеше тежък златен кръст, в който беше вковано късче потъмняло дърво, види се, от дървения кръст, на който бил разпнат Исус Христос. Иван-Владимир беше много набожен, но беше и много хубав мъж — с гъста, права руса коса, с алени, ясно очертани устни и прав нос, с големи сиви очи. Той стоеше срещу българите като могъщ бор в планината. Дори и Полемарх, който никога не показваше учудване, се загледа продължително в него, докато чакаше да заговор. и пръв князът, както беше редно.

— Готов съм да ви изслушам — каза Иван-Владимир.

Димитри Полемарх се поклони с най-приветливо лице:

— Поздрав, светли княже, от нашия господар царят български, поздрав и пожелания за мир и любов между вас. Той идва при тебе и в земята ти като твой приятел. Царят те моли да слезнеш при него, за да се увериш в добрата му воля.

Преди да отговори князът, зачуха се гласове измежду людетe му, гласове груби и дръзки, виждаше се как мнозина от тях махаха с ръце, клатеха глави със сърдити, неприветливи лица:

— Приятел, ха! С мир и любов! А как се влиза тъй, с войска, в чужда земя? Добрият приятел ще почука и ще помоли, преди да влезе в дома ти...

Изстъпи се напред воински началник някакъв, цял в броня и желязо, с дълъг меч, дигна и заклати оръжието си застрашително:

— Ето с какво ще посрещнем ние такъв приятел!

Изстъпи се още по-напред и едва ли не пред самия княз духовник някакъв с калугерска капа и навъсено лице, с очи, скрити под дебели, черни вежди; той също дигна заканително ръка:

— Вървете си, откъдето сте дошли! Не ни е нужно приятелството ви! Вие бягате и се спасявате от ромеите, а ние сами ще изберем кои са наши по-добри приятели: те или вие, които сте влезли със сила в земята ни. Вървете си с вашия самозван цар, който не е помазан от бога, а заповяда да го наричат цар!

Полемарх слушаше спокойно тия гневни и неразумни думи, почака той да чуе и княза, ала и княз Иван-Владимир отказа със своя ясен, приятен глас:

— Няма да сляза при вашия цар, който е дошъл със сила в моята страна.

По лицето на Димитри Полемарх се изписа скръб и започна отговора си той с въздишка:

— Искрено скърбя, че ме посрещате с отказ и с такива предизвикателства. Нашият цар, желан и избран от цялото българско болярство и войнство, идва при вас с кръст и с меч. Това, което не ще приемете за общо добро с братска дума, той ще го наложи с меча си. Вие помислете кои са ваши истински приятели — тия ли, които ви са и по кръв братя, или тия, които искат да минат през нашата земя, за да стигнат и до вашата. Ако ние вървим заедно и се свържем в едно царство, както сме свързани по кръв, от нас няма да има по-силен

народ, за нас няма да има опасен враг и това ще бъде за общо добро. Ти, светли княже, и всички вие помислете добре. Ние си отиваме, но ако не ни потърсите с добро, ние ще ви намерим с оръжието си. Лицето на зетския княз леко побледня, но той не отвърна нищо на тия думи, пък и не можеше да отвърне — такава глъчка и викот се дигна сред людете му зад него:

— Вървете си! Ти заплашваш, но няма да ни уплашиш! Ще ви изгоним със сила...

Полемарх се поклони дълбоко пред зетския княз сред тия гневни викове, но той и със своята спокойна почтителност изглеждаше застрашителен. И дълго още, докато слизаха по планината, българите чуваха заканите на сръбските велможи. Щом навлязоха в една гъста дъбова гора, пред тях неочаквано излезе мъж във воинско облекло и Рун позна, че той също беше между людете на зетския княз.

Непознатият и сам побърза да каже кой е:

— Аз съм жупанът* на това място, на тая планина Облика и на твърдината Облика. Ние с вас сме люде от един език, от една кръв и това, което е добро за едните, ще бъде добро и за другите, а което е зло за едните, ще бъде зло и за другите. В Облика ние нямаме повече от

осемстотин меча и като знае това царят ви, нека направи, което е нужно. Аз пък ще отворя пред него вратите на Облика, преди да се пролее и една капка братска кръв.

(* Жупан – управител, вожд.)

Царят обсади сръбската твърдина с две хиляди души,, ала не жупанът на Облика отвори вратите ѝ, а сам зетският княз Иван-Владимир. И когато слезе при царя, князът му рече смирено:

— Предавам се в ръцете ти, царю, по неволя — за да спася людете си от глад и меч. Аз трябва да изпълня оня стих от Евангелието, който казна: „Добрият пастир полага душата си за своите овци.”

Царят не се умиловичи от тия благочестиви думи на княза, който се предаваше, но като победен враг. Самуил отговори с мрачно лице:

— Дойдох с добра воля в земята ти и казах това, но ти ме посрещна с оръжие. С оръжие и сила ще отвърна и аз, дето е нужно. В твоята земя аз съм като в своя земя и между твоите люде съм като между свои люде, а с това расте силата ми и силата на общото ни царство. Тия думи каза цар Самуил, за да се чуят и по-далеко, по цялата

сръбска и хърватска земя, а княза и неколцина от по-първите му люде той окова във вериги и ги изпрати в Охрид, за да няма кой да му се противи и да му пречи в новото голямо дело, което бе започнал.

Слънцето бе вече залязло и Теодора-Косара заедно с най-малката си сестра Денница и Ирина Каматерос се завръщаха от продължителна разходка край езерото, следвани от слугини и въоръжени слуги. Макар че беше едва краят на месец изок*, (*Изок - месец юни.) горещините бяха вече големи и трите девойки бяха слезли да се разхождат на хлад долу, по брега на езерото. Тъкмо пред голямата източна порта на вътрешната крепост девойките настигнаха една дружина конни войници, които караха петима мъже, оковани във вериги, с изпокъсани дрехи и покрити с прах, а двама от тях бяха и боси. Отдалеко се виждаше колко измъчени бяха тия люде, едвам се държаха на нозете си от умора и изтощение. Бяха знатни мъже, личеше по облеклото им, колкото да беше то разръфано и прашно. Войниците накараха петимата неволници да се отдръпнат, пък и сами се отдръпнаха да сторят път на знатните девойки току пред разтворената порта между двете кръгли кули. Девойките едвам попогледнаха непознатите — тъжно беше да се гледа нещастieto им. Когато вече ги отминаваха, Ирина Каматерос, която беше по-смела, позабави ход и попита войниците:

— Какви са тия люде?

— Сърби, господарке — отговори петдесетникът на войниците и добави: — Отдалеко ги водим.

— А къде ги водите?

— Тука. В управлението. Така е наредено. Две недели ходят, кръв потече от тях. А това е князът им, господарке...

Ларисчанката побърза да настигне двете царкини. Теодора-Косара тихо въздъхна:

— Ох, боже...

От управлението излезе челникът на вътрешната крепост, стар вече стотник, с бели мустаки едва ли не до рамената му. Както бе наредил царят, петимата пленници — княз Иван-Владимир и людетe му — бяха затворени в подземие то на една от кръглите кули, които се издигаха от двете страни на крепостната порта.

Колкото и да беше разгневен поради враждебността на сръбското болярство и след като плени княза на Зета, за да държи все пак тия люде под своя власт, цар Самуил не се зае да покорява със сила тая

земя и да наказва първите ѝ люде заради тяхната враждебност. Той отмина Облика и продължи пътя си на северозапад, стигна до града Котор, който му отвори вратите си. Стигна и до прославения град Дубровник, който беше яка твърдина, но царят не се задържа да го обсажда, а продължи похода си към Сплит, Трогир и до град Задар, надълбоко вече в хърватската земя. Тук също нямаше кой да го спре — синовете на умрелия наскоро хърватски крал Стефан Държислав бяха във взаимна кървава разпра, но царят не пожела да обходи цяло Хърватско, а промени посоката си по течението на река Босна и стигна до река Сава. Той прибегваше до оръжие само там, дето и срещу него дигаха оръжие някои тукашни властители, които се опитваха да му се противят. Българският цар вземаше всичко, каквото беше нужно за войската му — от господарите повече насила, отколкото с добро, а простите люде даваха това, което даваха на своите господари. Цар Самуил искаше всички да почувствуват неговата сила и власт, но искаше също с добро и много повече с добро да привлече към себе си тукашните люде. Каза той на много места и пред много люде, че гради общо царство за тия народи с еднакъв език, които в общото царство ще запазят името си и всичко, що е тяхно, като приемат неговата царска власт. Заслушваха се в думите му вече и мнозина от тукашните боляри, пък и не можеха да не се заслушват, виждайки силата му. Като обхождаше всеки град и всяка твърдина, всяко прочуто място или река, или планина, или поле по тия страни, цар Самуил мислеше пак да се върне по същите тия места и още много пъти, докато довърши и затвърди това, което бе започнал.

Той премина и голямата река Сава — не беше много трудно това сега, посред лято, и навлезе в Срем, който и преди него още беше в границите на България. Ала не намери царят свои люде да редят тук — по тая тучна равнина ходеха маджарски дружини, които чакаха да започне жетва по нивите ѝ. Царят не се спусна да гони и преследва чуждите дружини в земята му, а прати да доведат някого от поголемите им началници. Дойде при него войводата им — племенник на големия маджарски властел княз Геза, който пък беше роднина на маджарския крал Стефан Първи. Намериха се тукашни люде, които знаеха езика на маджарите, и царят чрез тях говори с маджарския войвода.

— Тая земя е моя — каза той на маджарина, — а ти си влязъл в нея без мое позволение. Но аз не желая да започвам вражда с твоя крал и

ти заповядвам да напуснеш земята ми с людетe си, за да не проливаме кръв без нужда.

Маджарският войвода отговори надменно и дори едва се поклони на царя:

— Аз съм тук по заповед на моя крал и ще изляза от тая земя, ако той ми заповяда.

Царят се престори, че не забелязва неговата дързост, но и според нея подбра думите си:

— Ти виждаш: аз съм тук с петдесет хиляди души, но не искам кръвопролития и нека бъде по вашия закон. Кажи още на вашия крал, че искам да изпратя при него свои люде с добри думи и за добро приятелство.

Сега маджарският войвода се поклони по-дълбоко пред царя и като да се позасрами от неговото достолепие. Отиде си маджаринът, а неговите дружини сами се отстраняваха от пътя на българския цар, който стигна до главното средище на тая страна и там се спря.

След късо време върна се при него пак същият маджареки войвода, но сега беше облечен в кадифе и с пъстри пера на чудноватата си шапка. Той заговори, тълмачите пък предаваха на царя думите му на български:

— Моят крал също не желае вражди и кръвопролития. В земята на твое величество няма да остане ни един негов войник. Той ме праща да заведа при него твоите люде.

— Аз ще пратя при него своя син — каза царят и не бяха нужни повече думи.

Той изпрати маджарина да почива, а задържа Димитра Полемарх, който също беше там. Царят му каза:

— Аз имам един враг — василевса и навсякъде другаде ще търся приятели. Маджарският крал е приятел на Василия, но ето ще пратя тебе при него и искам да го направиш мой приятел. Поискай от него да признае царския ми сан, също да се застъпи за мене и пред папата в Рим. Пращам и сина си с тебе, за да покажа на краля най-добри чувства към него.

Два дена по-късно царският син Гаврил-Радомир, придружен от Полемарха и от трима протокелиоти, също и от седмина други българи и сърби — тълмачи и слуги,— тръгна за престолния град на маджарския крал; придружаваше го и маджарският войвода с неколцина свои люде. И така се случи, че това, което стана след тия срещи и пратеничества, направи го не Полемарх с тънкия си ум, а

царският син.

На около половин ден път от маджарската престолнина пътниците навлязоха в стара дъбова гора, която се простираше надалеч в леко разхълмена равнина. На една широка поляна доста навътре в гората, през която минаваше пътят им, българските пратеници срещнаха голяма дружина ловци, може да имаше до сто души конници и пешаци с голям брой кучета и соколи. Маджарският войвода още отдалеко каза:

— Това е нашият крал.

Той помоли българите да почакаят и се спусна нататък с коня си, но скоро се върна да заведе българските гости при своя крал, както му беше заповядано. Всички приближени на краля се бяха събрали току зад него на сред поляната и чакаха да се приближат българите.

Гаврил-Радомир застана с коня си срещу краля и дигна ръка за поздрав, както беше по български обичай, пък и не знаеше какво друго да стори. Той беше внушителен с необикновения си ръст, с мъжествената си хубост, в своето позлатено воинско облекло и задържа върху себе си погледите на всички застанали насреща маджари. Кралят приветливо му кимна също от коня си и каза чрез тълмачите:

- Съжалявам, че посрещам сина на българския цар тук, в гората, но нека бъде щастлива за нас тая случайна среща. Ние веднага тръгваме за моя престолен град, за да мога да посрещна госта си, както подобава.

В същото време едни от ездачите, които стояха току зад краля, побутна своя кон и се изравни с маджарския господар, тихо му продума нещо, без да сваля поглед от Радомира. Българите познаха, че тоя млад конник беше жена — яздеше на една страна и нозете ѝ бяха закрити от широка, дълга пола. Иначе тя беше облечена като всички тня ловци, с прибрана тъмножълта кожена дреха и кожен шлем, прилепнал добре на главата ѝ, с късо бяло перо отстриани. Тя изглеждаше като нежен юноша, макар и с доста едри черти на лицето си, но българите видяха и косата ѝ, разстлана изпод шлема на тесните ѝ плещи, черна и гъста, лъснала на яркото лятно слънце. Кралят се усмихна на това, което му каза младата жена, и кимна на тълмачите да предадат на царския син думите му:

— Моята дъщеря Маргарета пита дали не би желал скъпият ни гост да вземе участие в лова ни, който бихме могли да продължим, ако той пожелае.

От преголямо старание, пък и от друга една мисъл, която едва сега проблесна в неговия пъргав, изобретателен ум, Димитри Полемарх повторно предаде на Радомира кралските думи:

- Кралят и неговата дъщеря те канят да участвуваш в техния лов. Ти няма да им откажеш, нели?

— Оооо! — засия цяло младото лице на Радомира и стана още похубаво. — Добре, добре... Какъв лов има в тая гора? — попита той и се огледа, готов веднага да се спусне с коня си.

Предадоха думите му на краля, но и по цялата му външност личеше неговата пробудила се ловджийска страст. Людете на краля се раздвижиха, също гонците му, песяците и соколарите му, надигна се бодра врява, тропот на копита, кучешки лай. Изведнаж срещу Радомира застана кралската щерка. Тя не беше хубава — с широка уста и доста дебели устни, — но беше много млада, с нежна, розова кожа на лицето и черни очи, които се взираха някак твърде зорко в хубавия княз. Сетне тя продума нещо и кимна към гората. Не бяха нужни тълмачи за тоя къс разговор на двамата млади люде, за това, което говореха очите им, но Полемарх услужливо подхвърли на княза:

— Кани те да гоните лов заедно. Ти бъди добър към нея, княже...

Радомир силно и одобрително поклати голямата си глава и не само в отговор на Полемарха, но много повече в отговор на поканата на кралската щерка; той и с ръка посочи гората, като не откъсваше засмените си очи от очите на маджарката. Те едновременно обърнаха конете си и подкараха бързо един до друг. Княгинята гледаше строго пред себе си, със стиснати устни. Българският княз все току я попоглеждаше и забеляза как порозавяха още повече нежните ѝ страни с лек мъх по тях, как пламнаха алени малките ѝ уши. След тях препуснаха и други ловци, но никой не смееше да ги изпревари, разтичаха се наоколо гонци, песяци и всякакви слуги, пуснаха много кучета.

Двамата млади люде навлязоха в най-гъстата, гора и по едно време останаха сами под прохладните сенки. Изостанали бяха далеко назад всички, които трябваше да ги следват, за да ги пазят и да им бъдат подръка. Стихнала бе и гората наоколо и някак самотно шумеше гнилата миналогодишна шума под копитата на конете, изпращяваше някоя настъпена съчка. Чуваше се глух кучешки лай, но някъде много далеко. Сега в тая най-гъста част на гората двамата князе не можеха да препускат, но Радомир се задъхваше и не от умора, ами от тая

тишина и самота в гората, толкова близу до младата княгиня. Той забеляза, че лека бледост бе покрила сега нежните ѝ бузи и само ушенцата ѝ едвам се аленееха. От какво се боеше тя? В ушите му звучеше далечен, но ясен гласът на Димитри Полемарх:

...Ти бъди добър към нея...

Добър... Той я обичаше силно, така уплашена сред смълчаната гора и като беше толкова близу до нея. Той не знаеше езика ѝ, за да ѝ каже, че я обича, че ще я пази от всяко зло, че в неговата страна има също такива гори и високи, високи планини... Той не знаеше нейния странен език и току я поглеждаше да улови погледа ѝ. Тя продължаваше да гледа пред себе си и все тъй плътно бяха стиснати устните ѝ, ала нежните ѝ страни побледняха още повече. И да не бяха тия дебели разкривени дънери, които все току се изпречваха помежду им...

Отвори се друга поляна, заградена отвред от същата тая гора. Слънцето огряваше едната ѝ страна и сякаш беше разделена на две половини с невидима стена. Двамата млади люде нямаха време нито да се огледат, да погледнат високото синьо небе — тъкмо срещу тях, откъм слънчевата страна иа поляната, тичаше насам едър глиган, изгърбен срещу слънцето, четирите му пъргави нозе изглеждаха уродливо малки под грамадното му тяло. На силната слънчева светлина се виждаха двата му зъба, бели и страшни, щръкналата четина на извития му гръб. Кралската дъщеря дръпна рязко, със сподавен вик юздата на коня и се огледа за оръжие — лък или късо копие, както бе свикнала да ѝ го подава притеклият се слуга-оръженосец. Усетил присъствието на люде, на десетина разтега от тях звярът рязко промени посоката, но Радомир вече препускаше след него. И го настигна бързо. Младата маджарка не пропускаше нито едно негово движение, втренчила подире му черните си очи, сега широко разтворени, Радомир се изправи с вепъра и скочи от коня върху него. Предните нозе на свинята се подгънаха и тя заора по тревата с широката си зурла, притисната от тежкото тяло на младия ловец. И докато успя да се приподигне с голям напор на дивата си мощ, князът я закла с един удар — маджарката видя как блесна на слънцето мечицата му. Той пъргаво отскочи, а тялото на глигана остана на зелената трева, виждаше се само как приритваше за някое време със задните си нозе.

Гаврил-Радомир стоеше до заклания звяр с ръце на кръста, извил лакти встрани, в едната му ръка стърчеше окървавената мечица.

Загледан в лова си, той не усети как се бе приближила до него кралската щерка и гледаше не вепъра, а него, ловеча, златисторусата му коса. Тя скочи живо от коня и каза на езика си, без да помисли, че той не ще я разбере:

- Ти си много силен...

Князът се извърна бързо към нея със засмени очи и макар да не разбира думите ѝ, знаеше, че те бяха добри за него.

— Да, да — закима той усърдно. — Да, да!

Смешен и мил беше младият княз с тоя свой отговор

на нейната похвала за силата му, кралската щерка весело се засмя. Той беше съвсем близу до нея. Изеднаж тя отпусна юздата и току хвана с двете ръце главата му, приподигна се на пръсти към него, сякаш да види по-отблизу големите му сини очи. Той също посегна и я стисна в обятията си. Усетил се без ездач, конят на кралската дъщеря протегна шия и заскуба лакомо зелената сочна трева...

Гаврил-Радомир и Димитри Полемарх се върнаха с людете си при царя цели две недели по-късно. И с такива думи ги посрещна цар Самуил, като в някакво предчувствие:

— Що... вие като че ли се връщате от сватба...

— Да — засмя се Полемарх сега по-приятно от всеки друг път. — Да, царство ти, сам господ ти внушава такива мисли и думи. Ние с твоя щастлив син идем при царство ти да помолим коленопреклонно за позволение и благословия тъкмо за сватба. — И като посочи Радомира с тържествено движение на ръката си, поклони се още еднаж пред царя и продължи: — Кралят на Маджарско Стефан Първи би дал дъщеря си Маргарета за съпруга на твоя син и чака твоя отговор. Излишно е да се говори за неговите приятелски чувства към царство ти, но той горещо обеща да се застъпи и пред римския първосвещеник за твоя царски сан.

Лицето на царя просия. Той се обърна към сина си:

— А ти, какво?... Виждам, виждам. Ще се върнем ние в Охрид с добри вести.

Цар Самуил са върна в България към края на лятото с цялата своя войска. На връщане той мина през Рашка и така обходи всички сръбски краища. Вече по всички български и сръбски, пък и хърватски земи нямаше власт по-голяма от неговата, но сърцето на царя не беше спокойно. Нужно беше време, докато тия народи с един

и същ език тръгнат подир един и същ вожд, под едно и също знаме. Вождовете бяха много у тях — боляри, църковници — и всеки теглеше на своя страна. Простите люде бяха по-мъдри с простите си, здрави мисли, ала нямаха те никаква сила. Нужно беше време, спокойно време, и връщайки се към България, Самуил мислеше кога ще може да се обърне пак към север и запад.

Голямата си войска той остави в Обител. Изпрати силни полкове също и във Воден, Сетина, Мъглен и Верея; остави силен полк и в Скопие — да бъде по-близу до северните и източните предели на царството. Опасният враг беше същият, с все същите огнища на силата му: Цариград и Солун. Нито един от сръбските и хърватските господари не би се дигнал сега зад гърба на българския цар, а с маджарския крал той завърза щастливо приятелство. Божите пътища са незнайни — двама млади люде направиха повече от две силни войски. И може би в човешкия живот е по-малко това, което може да се направи със сила, нежели това, което може да се направи без сила и насилие... Сега на царя български му беше нужно време, спокойно време, докато се заздрави приятелството му с маджарите и докато се споят в едно цяло народите в обширната славянска земя. Тогава Василий Втори няма да бъде страшен и по-силен, никой няма да бъде страшен за тия народи... Време. Две, три, пет години.

И започна всичко изначало, започна всичко, сякаш и не е спирало: твърдини, рудници, оръжие, воинско облекло, грижа за сеитбите, за жетвата, за добитъка и най-вече за конете. Още тая есен Самуил започна да разширява жилищата си в Охрид и Преспа, да гради и пристройва. Искаше да посрещне маджарската княгиня достойно — тя беше най-яката му връзка с маджарския крал. Строеше и каменна съкровищница дълбоко в земята под охридския си дворец; насъбрало се бе злато и сребро много, също и други съкровища. Строеше и голяма църква в Преспа. Той каза на отца Емилияна:

— Ти ще бъдеш владика на тая църква. Искам да бъде църква на истинската вяра. Искам да бъде и хубав божи дом, а не иззидан с груби камъни и кал.

Монахът прие смирено царската повеля; набожното високомерие бе стихнало в сърцето му. Посветен на бога тялом и духом, а бе залюбил жена, заради която ограби дори божията майка. Стореният грях укроти неговата дързост и непреклонност към всяка човешка слабост...

Като стана Охрид престолнина на царството, царят по-често се

спираше в тоя град. По-често прекарваше той тук и със семейството си, с децата си. Откакто стана царица, Агата беше твърде раболепна към него, но тя прекарваше повече в спалнята си и той рядко я виждаше дори и на трапезата. Сега той се заглеждаше по-често в трите си неомъжени щерки и му станаха те по-близки. Рипсимия, най-голямата, със своята набожност и строгост предизвикваше в него скръб. Тя беше вече на тридесет години, ала нито един млад мъж не беше я поискал, при все че бе станала и царкиня. Рипсимия никога не беше показвала желание за женитба или за дружба с млад мъж. Царят свикна с мисълта, че тя ще стане монахиня, и му беше тъжно за нея, за безрадостния ѝ живот.

Израснала бе вече и Денница, най-малката, но тъкмо защото беше най-малка, оставаше някъде по-назад в мислите на баща си. Много млада беше още тя, имаше време за нея. А и тя самата беше такава — не можеше да задържи вниманието на човека върху себе си. Теодора-Косара беше в самото сърце на царя, във всичките му мисли за децата и семейството, за всичко, каете беше лично негово.

Косара беше украсена с всички добродетели и с телесна хубост също. Ала не беше само това. От всеки неин поглед, от всяко движение се излъчваше сякаш някаква недоловима светлина, която покоряваше човешкото сърце, изпълваше го с умиление и радост. Такъв беше дори и гласът ѝ — тих, но сладкозвучен. В нейната уста оживяваше всяка дума, звучеше с всичката си сила и правда. С нея беше винаги спокойно, радостно, светло. Царят търсеше нейната дружба, тя също търсеше дружбата му и това го радваше. С нея можеше да се приказва за всяко нещо и когато нямаше какво да каже, тя умееше да слуша, да разбира, да съчувствува. А ето от някое време Косара тъгуваше за нещо и пак по своему — само внимателното бащинско око на царя долавяше душевното ѝ смущение.

В една от стражевите кули на източната порта на вътрешната крепост бяха затворени вече от дълго петима мъже. Теодора-Косара ги видя още като ги доведоха и не можеше да ги забрави. Тя бе чувала много пъти за страшните неща, които ставаха между мъжете, за войни и битки, за всякакви страдания, а сега бе видяла с очите си такива човешки мъки. Тя не се решаваше да заговори на баща си за тия злочести люде — боеше се да не се намеси в царските му работи. Осмеляваше се само да изпраща от време на време на пленниците храна и плодове. Ала един ден царят сам заговори за тях — каза, че ще ги изпрати в Преспа.

— Там ще бъдат на сигурно място. Те са планински люде и водата за тях ще бъде непреодолима преграда.

— Какви са тия люде, татко? — реши се да попита Косара; искаше да чуе от баща си за петимата пленници, но той отговори късо:

— Сърби.

Иван-Владислав, който беше също там, каза с прекомерно загрижено лице:

— Не знам дали не ядат те напразно хляба ни...

Радомир, който също беше там, избухна във весел смях и Косара наведе очи, засрамена от неуместния смях на брата си. Думите на Владислава бяха двусмислени, но Гаврил-Радомир ги прие в техния страшен смисъл; така ги прие и царят.

— Ти искаш да ги лиша от живот? — попита той пле

менника си, но сам побърза да прибави: — Един ден те може би ще ми послужат като добро оръдие.

Като слушаше тоя разговор, Косара изпитваше голяма скръб за петимата клетници. Тя искаше да им помогне, да ги вземе някак под своя закрила, да спаси може би живота им. И усети в сърцето си голяма смелост.

— Татко мой и господарю — рече тя с побледняло лице. — Позволи ми да изпълня към тия злочести люде едно християнско задължение. Брат ми и братовчедът ми говорят за живота им, аз искам да облекча малко поне техните страдания.

Царят я погледна учуден от нейната смелост и от желанието ѝ. Той попита:

— Какво искаш да правиш с тях?

— Това, което ме учи в тоя час някой добър ангел. Ще вляза при тях с няколко слугини и ще измия главите и нозете им. Като се облекчи тялото, облекчава се и душата.

Трогна се сърцето на царя от тия нейни думи и такова беше лицето ѝ, че дори двамата млади мъже я гледаха удивени. Но Владислав не можа да се въздържи и може би искаше да ѝ се присмее:

— Те, сестрице, ще те напълнят с гад.

Косара нищо не му отвърна, а чакаше отговора на баща си. Той премисли гласно какво да отговори на любимата си щерка:

— Може би бог те е научил да извършиш нещо, което ще бъде за общо добро. Единият от тях е сръбски княз. — И бързо добави: — Иди, иди в затвора им и направи, каквото си наумила.

Още същия ден Теодора-Косара поведе към стражевата кула пет от слугините в бащиния ѝ дом, които бяха взели всичко, що беше нужно за измиването — и вода в изобилие, и съдове, и кърпи. Стражите на кулата посрещнаха слисани царската щерка, но не можаха да не отворят пред нея тежките врати на затвора. Тя заповяда още да изведат петимата затворници на по-светло място и видя от каква тъмнина ги изведоха стражите; затворниците закриваха очите си с ръце от силна болка поради светлината, която не бяха виждали отдавна. Личеше и тук кой беше пръв и господар между тия петима мъже и кои бяха след него. Княз Иван-Владимир застана пред царкинята и свали ръцете си, за да може да я вижда и да не предизвиква без нужда състраданието ѝ. Тя му каза кротко: — Дошли сме с тия жени да измием главите и нозете ви. Грехота е от бога да стоите в такава нечистотия. И тъй, позволете ни и ни помогнете да направим, което е нужно.

В своето смирение и в княжеската си съдържаност Иван-Владимир не издаде с нищо изненадата си, ала мимо неговата воля очите му се напълниха с влага и станаха още по-хубави с чистия си блясък. Той стоеше прав и горд, както го бе видяла царкинята за пръв път, не беше чудно как се държеше на нозете си от голямо изтощение. Лицето му беше изпито, бледо, та дори прозрачно, с безкръвни изпръхнали устни, косата и брадата му бяха сплъстени, по големите му ръце, които бе отпуснал също от немощ, се виждаше всяка кост. Но колкото беше приятен погледът на сивите му очи, още по-приятен беше гласът му и думите, които изрече:

— Аз не те познавам, сестро, коя си, но не е трудно да се отгатне, че си някоя от първите жени на тая страна, щом стражите те пушат при нас с такава почителност. Блажена е земята, чиято дъщеря си ти със своето ангелско сърце. Ако ти не ме знаеш, по-добре и да не знаеш кой съм тук на земята, защото пред бога всички сме еднакви.

— Знам кой си ти — отвърна Косара. — Аз пък съм дъщеря на царя на тая земя. Но ще кажа и аз, което е самата истина: пред бога всички сме еднакви и само той е цар над всички.

— Бог ще определи достойната награда за доброто, което искаш да ни направиш. Отдавна вече кожата ни не се е допирала до чиста вода... Но с благочестивото си дело ти ще подкрепиш и засилиш вярата ми в божията правда и това твое добро ще бъде сто пъти по-голямо. Започна измиването. Всяка от слугините се зае с по един от неволниците, пък и те си помагаха, доколкото им беше възможно при

тяхната немощ. Теодора-Косара стоеше встрани, следеше зорко работата на слугините си и я ръководеше. Виждаше се отдалеко как се радваха петимата мъже на освежителните водни струи. Когато измиването свърши, те и петимата изглеждаха като други люде с влажните още коси, с чистата бледност на кожата си, с радостния блясък в очите. И пак най-личен между всички беше князът им, още по-хубав с просиялото си лице от чистота и душевно ободрение. Може би защото Косара и Иван-Владимир се срещаха в такъв един час, щастливи с доброто, което правеше единият и което приемаше другият, но те и двамата не искаха да се разделят толкова бързо. Те бяха млади, хубави, а младостта и хубостта сближават людете и ги свързват. Сега, след измиването, князът не се свенеше да стои пред царкинята, тя пък чакаше търпеливо, докато слугините бършеха каменния под от разплисканата вода, прибираха съдовете и мокрите кърпи.

— Наскоро — заговори пак сръбският княз — сънувах чуден сън и знаех, че ще ми се случи нещо хубаво. Яви ми се ангел господен и беше цял от светлина, а ето ти дойде в черния мрак, в който живея. Сега ще ми бъде по-лесно да дочакам края на моята неволя. Като я нарече той светъл ангел, макар и с други думи, по нежните страни на царкинята се появи гъста руменина. Сладък беше за слуха ѝ неговият глас. В смущението си тя не отговори нищо на ласкавите му думи. Приветствувайки го, преди да излезе, тя дигна очи да го погледне още един път и срещна погледа му, който беше вперен в нея с такава сила, като че ли искаше да я спре, да я задържи. Руменината по страните ѝ се сгъсти още повече.

Царкинята си отиде, но неговият сбраз остана в душата ѝ. През следващите дни и нсци тя не го забрави нито за един миг. Спомняше си красотата му, светлината на погледа му и всяка дума, която ѝ каза. Неговата телесна и душевна хубост пробуждаше в сърцето ѝ радост, сладостен трепет, копнеж да го види още еднаж и всички тия чувства се събираха в мъката ѝ, че той живееше в такава тежка неволя. Князът беше във властта иа родния ѝ баща, но тя не се решаваше да му заговори за него от момински свян и от страх — царят не би дал да се меси тя в царските му дела.

Всички тия свои тревоги и грижи Косара криеше в сърцето си, но, ден след ден, излязоха те на лицето ѝ. Побледня лицето ѝ, посърна, в погледа ѝ тежеше горест. Баща ѝ, който най-много от всички изпитваше върху себе си сладката сила на нейната прелест, пръв

забеляза станалата промяна. През една дъждовна есенна нощ те двамата бяха останали сами край огнището. Царят разглеждаше някакви изписани заешки кожи, но час по час отправяше към нея угрижен поглед. Вдадена в мислите си, тя не забелязваше, че той я наблюдаваше, и по лицето ѝ се виждаше всичката ѝ скръб. Той сложи ръката си върху нейната малка, изстинала ръка и с това неочаквано движение спря всичко в нея там, където беше — и мислите, и тъгите ѝ, — като че ли цялата ѝ душа остана разтворена пред зора му.

— Какво ти е, дъще? Какво става с тебе...

Косара изви към него големи, големи очи и вече нищо не можеше да скрие; той побутна сърцето ѝ като препълнен съд и отеднаж бликна и се разля цялото му съдържание. Тя се хвърли в нозете му, падна ничком в нозете му, както бе седнал на широкия дървен стол, и речта ѝ започна да се излива като от препълнен съд:

— Татко... господарю мой, помогни ми! Аз залюбих сръбския княз, когото отидох да измия със слугините си. Не се разкайвам, че отидох, сам бог ме е насочил към тъмницата му. Колкото повече време минава, толкова по-ясно виждам, че той е достоен мъж. Не могат да лъжат тия очи, тоя глас не може да лъже. Не знам какви са грешките му пред тебе и защо е той в тъмница, това ти знаеш и ти ще решиш как да бъде. Но ако пожелаеш да ме омъжиш, както е ред и обичай, аз няма да взема друг мъж освен тоя княз. Казах ти, татко мой и господарю мой, вдичко, сега ти ми бъди съдия и отсъждай.

Царят нищо не продума, сетне посегна да я приподигне:

— Стани, стани.

Тя седна отново на мястото си, но това, което изрече с думи, беше изписано и по лицето ѝ.

— Чудно! — продума най-после царят и като че ли мислите му бяха съвсем другаде. Сетне продължи: — И Мирослава, и ти сега... за мои пленници. — И отеднаж се обърна към нея: — А ти откъде знаеш, че той няма да ти откаже и да те унижи?

— Не, не! — поклати глава Косара, без да го погледне: — Видях аз как ме зовяха очите му.

Царят пак млъкна. Огънят в огнището бе прегорял и там светлееше само едно купище жар. Вън дъждът плющеше глухо и шибаше яростно каменните стени, през широкия отвор на кумина проникваха редки водни капки и падаха безредно в огъня с тих шум. Никакъв

друг глас и звук не се чуваше из целия каменен дом. Най-сетне царят отново заговори:

— Аз го затворих, за да държа по-здро̀во непокорните от народа му. И той самият не се подчини, макар да се предаде в ръцете ми. Други прегрешения пред мене княз Иван-Владимир няма. Той е княз на Зета, под негова власт бяха също жупанствата Требинье, Захълмие, които управляваше заедно с чичо си Драгомира. Той е мъж храбър и добродетелен; предаде се сам в ръцете ми, за да спаси народа си, както и сам каза. Той беше един от най-мощните господари в сръбската страна и ако аз... ако аз спечеля по някакъв начин сърцето му... ще спечеля и ще привържа към себе си целия му народ. Чрез него и с него ще държа цялата сръбска земя. Но дали...

При всяка дума на царя лицето на Косара все повече просияваше.

Сега той пак се обърна към нея, пресегиа се и улови двете ѝ ръце:

— Дете мое... Ти си родена под щастлива звезда. Винаги ми е било добре с тебе. Може би и сега ще станеш ти оръдие на божията милост към нас и ще направиш голяма добрина на царството ни. — Той се отдръпна на стола си и като помълча един дълъг миг, продължи: — Но ти говориш с гласа на сърцето си. Аз не знам дали това, което ми каза, е точно така. Бъди търпелива. Аз ще освободя княза и ще го въведа в дома си. Ще го погледам някое време и ще го послушам. Сега ще го гледам с други очи, щом съм готов да предам в ръцете му най-милата си щерка. И голяма задача съм готов да му възложа за царството ни и за неговия народ също.

Косара отново се отпусна на колена върху мечата кожа под нозете на царя, взе двете му ръце, целуна ги една след друга и сложи върху тях малката си хубава глава.

Настана мир и спокойствие по цялата българска земя. Василий Втори беше още в Азия и срещу България нямаше нито един враг. Цар Самуил ходеше по царството като грижлив, изкусен градинар или лозар, който ден след ден извършва благополучно всичко, що е нужно за градината му, за лозето му и за добрия плод, който трябва да се роди. Мирът в царството му беше като благодатно слънце над земята и като влага благодатна в недрата ѝ.

Ала цар Самуил знаеше и не забрави нито за миг, че тоя мир за българското царство беше временен и че трябваше да бъде завоюван завинаги. И затова най-големите му грижи бяха пак за войската и за воинските хранилища. Сега и градското, и селското опълчение, и болярските дружини, както и предишните царски дружини станаха

все царска войска. Царят разпущаше по една част от нея и пак я прибираше по градовете и твърдините. Земята се обработваше грижливо, добитъкът също се оглеждаше с голяма грижа, добре се работеше по работилниците и по рудниците, строяха се твърдини, но също домове и църкви, пътища и мостове. Като кипеше такава работа по цялата българска земя, имаше и добра прехрана за всички. Когато царят срещаше Руна, сега по-рядко, казваше му едни и същи думи: — За тебе няма работа в царството ми.

С една и съща дума отговаряше и Яков Рун:

— Злото спи под камък. — А какъвто беше лют, понякога ще прибави: — Но то никога не умира, царю...

Дотолкова беше всичко благополучно сега в България, че започнаха да преминават отсам границата и ромеи — не само от простите, но и знатни люде, за да търсят прехрана, благополучие, пък и служба при българския цар.

Оставаше време на Самуила да се погрижи и за децата си повече, но и тия свои грижи свързваше с големите нужди на държавата. Той извади от затвора зетския княз и го остави да живее свободен в Охрид; тая пълна свобода беше и изпитание за младия княз. Той често беше гост в царския дом и царят обичаше да разговаря с него. През пролетта на 999-та година цар Самуил омъжи дъщеря си Теодора-Косара за княза и ги изпрати двамата в Зета, като върна на Иван-Владимира пълната му власт, даде му власт да управлява от негово име и северната половина на голямата Драчка област. Царят върна княжеската власт и на неговия чичо Драгомир.

Тази година се роди и първото дете на Ашот Таронит и на Мирослава Самуилова. Като се съвзе Мирослава от родилната си слабост, царят изпрати тях двамата в Драч; той прогласи Ашота за свой заместник в тоя град и за управител на цялата южна половина на Драчката област. — Нека бъде — каза царят — в здрави ръце ключът на тая врата на царството ни откъм Синьото море.

През пролетта на същата година в Охрид пристигна и Маргарета, дъщерята на маджарския крал Стефан Първи, годеницата на Радомира. Пристигнаха в Охрид и невестинските ѝ дарове, натоварени на двадесет и пет коли с по два бели, едри, витороги вола, пристигнаха с тях и петдесет чистокръвни коня за езда. Ала още първите дни далечната невеста изстина, затвори се в себе си, пък и преди това беше много мълчалива, при все че бе довела и двама тълмачи. Тя се озърташе със студени очи и сякаш се боеше да се

докосне до каквото и да е. Добре ѝ беше само с Радомира и все гледаше да го отведе някъде или да се затвори в покоите си с него. Още от първата си среща с Ирина Каматерос маджарката я намрази толкова много, че не можеше да я търпи близу до себе си; види се, защото ларисчанката беше много хубава и често обръщаше големите си очи към Радомира. Ирина Каматерос сама се отстрани от пътя на маджарската княгиня и се криеше повече в стаята си. Царят не беше забравил своята брачна несполука и се уплаши за сина си. Като остана в охридския си палат, докато продължиха сватбените дни и доколкото беше нужно след това, цар Самуил отведе жена си и двете си неомъжени дъщери заедно с племенника си и ларисчанката Ирина Каматерос в Преспа, а в Охрид остави двамата младоженци. Благодатни, сити бяха тая година и лятото, и есента, благополучно се занизаха и зимните дни.

Тази нощ цар Самуил събираше на пир своите приближени — за втори път, откакто бе започнала зимата. Той не ядеше много и едвам ще отпие от чашата си, но сърцето му жадуваше за веселба и песен, долавяше благозвучието на всяко подбрано, добре изречено слово. Стъмнило се бе вече, но беше още рано за трапезата и царят излезе от палата, загърнат в топло вълнено наметало. Той не се обади никому и вървеше из затихналите улици на Преспа. Не отиде много далеко — едва до втората улица, и влезе там в една неголяма къща, където живееше със слугите си и с пазачите неговият незаконен син Давид Мокри. Незаконният не можеше да живее под един покрив със законното му семейство и царят бе направил друга, по-малка къща, дето живееше невръстното още момче с Малина Бабчорова, която го гледаше от мъничък.

Царят не забравяше никога това свое най-малко дете. В неговата бащина любов към незаконното бе се вляла една част и от любовта му към неговата майка, от скръбта му към умрялата. Самуил не можеше да забрави Биляна. Но сега неговата любов към мъртвата беше само в спомените му, беше само тъга — затихнала, дълбока, жива в самото му сърце. Той често отиваше в малкия дом — там се говореше за Биляна, там беше детето им. Натам го теглеха спомените му за нея, тъгата му по нея. Царят си мислеше също, че всички бяха несправедливи към това дете, и той заедно с всички. То не можеше да живее в неговия дворец, не можеше да се ползува с всички права като негов син, макар че Самуил не криеше своя някогашен грях. Царят даваше угощение тая нощ, на трапезата му щяха да седнат много

люде, а момчето не можеше да прекрачи дори прага на царския дворец. Тая вечер той пожела да го види, преди да седне на тържествената трапеза.

Стражът пред външната врата на малкия дом се отдръпна почтително, за да стори път на царя, когото веднага позна. Вътре в дома го посрещна слуга, който взе наметката му, и по-нататък никой не се мярна пред него. Така царят незабелязано стигна до синята кадифена завеса, която преграждаше спалнята на малки» му син. Тук той изеднаж се спря. Спря го гласът на Малина Бабчорова, който се чуваше ясно през завесата - напевен, еднозвучен, тъжен. Малина разказваше на момчето приказка, види се, за да го приспи.

— ...Мащеха ѝ слагала купища къдели пред нея — нареждаше дума по дума ясният глас на младата жена. — И като седяла все край огнището да преде, винаги била изцапана с пепел. Цяла: и дрипавите ѝ дрехи, и ръцете, и лицето ѝ. Белеели се само очите, та людете ѝ се присмивали и я наричали Пепеляшка. Мара Пепеляшка. „У — викала злата ѝ мащеха, — каква си грозна! Никой няма да се ожени за тебе." По това време се заженил царският син и поканил на сватба целия народ. Мара Пепеляшка не можела да отиде. Нямала хубави дрехи. Бедна била, дрипава. Мащеха ѝ отишла на царската сватба, а тя останала пак да преде до огнището. Прела и плакала. По едно време чула гласа на умрялата си майка: „Не плачи, дъще. Отвори ковчега, там има дрехи за тебе." В ковчега имало златна дрехи и чехли. Измила се Мара от пепелта, облякла се със златни дрехи, обула златните чехли. Отишла на царската сватба. Толкова била хубава, че изгряла като слънце в царските двори. Никой не я познал. Царският син се уловил до нея на хорото и забравил годеницата си. Като взело да се съмва, Мара побягнала в къщи. Бояла се да не би мащеха ѝ да я изпревари. По пътя единият ѝ чехъл паднал в реката. На другата сутрин царският син отишъл да пои коня си и намерил златния чехъл. Той казал на баща си: „Ще се ожения за това момиче със златните дрехи. Ето чехъла му." Търсил той из цялото царство на кое момиче ще се хване златният чехъл. Търсил цели три години. Не се хващал чехъла на никое момиче. Най-сетне някой казал: „Само Мара Пепеляшка не е премерила чехъла." Царският син отишъл с чехъла и при Мара. Не щеш лиг златният чехъл се хванал на крака на Мара Пепеляшка. Царският син казал: „Тебе те търся аз цели три години." Старият цар казал... — проточи изтихо гласа си Малина и млъкна. Малкият Давид, изглежда, бе заспал. Царят разтвори с две ръце

завесата и влезе безшумно в спалнята. Момчето спеше в леглото си, а Малина се бе навела да поиридръмне върху завивката. Отпуснало глава на възглавницата, детето и в съня си приличаше на своята майка. Погледа го царят, но в мислите му беше и тя, умрялата. Това беше среща с малкия Давид, беше среща и с нея... Той излезе тихо от стаята, излезе след него и Малина Бабчорова. Царят я попита:

— Ти често ли му разправяш тая приказка?

— Да, царю честити, разказвам му я. Много я обича.

Царят помълча малко и пак попита:

— А за майка му... Разказваш ли му и за нея?

— Да, царю честити, разказвам му и за нея, царство ѝ небесно. А то... И мама, казва, като Мара Пепеляшка... Някога и баща ми така я наричаше: Пепеляшка.

Царят мълчаливо кимна и се отправи към вратата.

Царят седеше на средата на голямата трапеза с весели очи и приветливо лице. Забелязаха околните, че тая вечер той беше ласкав дори и към царицата, която седеше от дясната му страна, и тоя път отрупана с тежки одежди и накити. Самуил погледна на няколко пъти ситно набръчканото лице на жена си, провесените ѝ бузи, двойната гуша. Спомни си той с тъга и с лека погнуса за времето, когато всяко докосване до тялото ѝ разгаряше огън и жажда в жилите му. Сега той я съжаляваше. Обърна се няколко пъти към нея, продума ѝ на няколко пъти, дори чукна чашата си с нейната. Тая вечер той бе ласкав към всички.

В началото на вечерята се чуваше само тих говор и потракване на съдове, а доста монотонните звуци на няколко струнни свирала откъм една съседна по-малка зала навяваха повече унилоост, нежели весели мисли. Но сам царят на няколко пъти подкара виночерпците и все по-често бълбукаше пенливо вино в големите чаши от стомни и дълбоки шарени гърнета. В тихия говор и звън на чаши започнаха по-често да се дочуват по-смели гласове, весел смях.

Още докато бяха жените на трапезата, ромеецът Теофил Ембол, като играеше изкусно с приятния си глас и все към царя въртеше големите си черни очи, обясни как философите и звездобройците мерят и отмерват времето, което иначе няма ни начало, ни край. Преди една година той бе избягал от Солун и бе преминал към българите. Беше знатен между своите, можеше да бъде полезен при някои случаи и Самуил му разреши да живее в Охрид, а като узна, че беглецът е сладкодумен и забавен човек, покани го на два пъти на трапезата си и

тук, в Преспа.

— Преди шест дни — продължи хитроумният ромеец — ние всички православни християни празнувахме раждането на нашия спасител точно за хиляден път.

Сега ние сме точно в хилядната година от рождението на нашия господ-бог Исус Христос. Така е измерено. Нооо... — проточи той глас, наведе очи и по хубавото му лице се спусна скръбна сянка.

Сетне въздъхна, дигна пак очи някъде към тавана и продължи: — Но тия, които мерят времето, казват и твърдят, че тая хилядна година ще бъде и последна за света.

По стихналата трапеза се чуха едва сподавени викове на изненада и страх — не се сдържах в уплахата си някои от жените, пък и някои от мъжете. Чу се и смях. После стана пак тихо в голямата зала, останаха да звучат само свирките отвъд и още по-монотонно, потъжно. Ромеецът подзе отново и в игривия му глас се долавяше ту заплаха, ту примирение, пък и приемех:

— Светът остаря в грехове. Хиляда пъти се роди спасителят сред нас, хиляда пъти умря на кръста, а все тъй греховен е нашият живот.

Дошъл е вече краят. Остават ни може би само още няколко дни, или още няколко фази на луната. В разкаяние и молитва ли ще прекараме тия дни, или ще посрещнем края с пълни чаши в ръка? Нека всеки постъпи според ума си и според греховете си.

В пълна тишина заглъхна неговият плътен, мек глас. Тъкмо в това време бяха спрели и свирачите оттатък. В широката зала се чуваше тихото прашене на светилниците и негли само затрудненото дишане на смълчалите се сътрапезници. Мнозина от тях наистина се бяха уплашили. Хиляда години! — ами светът наистина беше много стар. Стар и потънал във всякакви грехове, бог няма да го търпи повече. И ето нели философите и звездобройците предсказват... Но това общо мълчание продължи само няколко мига и пръв го наруши Самуил. Той взе чашата си, пресегна се и я чукна в чашата на Несторица, който седеше срещу него. Войводата се сепна от неочакваното внимание на царя и побърза да дигне чашата си, а Самуил рече: — Да прием, стари друже. Ето че звездобройците са преброили и нашите дни.

Несторица мълчаливо се усмихна, поприглади с опакото на ръката дългите си, доста прошарени муетаки и отпи две глътки. Той наново обърса с ръка мустаките и брадата си и отвърна със своя гръмлив глас, та се чу по цялата трапеза:

— Броят те възкитете си. Кой жив човек може да знае своя край! Самият войвода беше живо опровержение на всяка мисъл за скорошна смърт. Той приближаваше петдесет години, но белеещите се мустаки и брада бяха като на шега залепени по лицето му, каквото беше широко, румено, без бръчки.

Надигна се врява по цялата трапеза, разтичаха се слуги и виночерпци, дори и много от жените посегнаха към чашите си. А когато, не след дълго, царицата взе позволение от царя да напусне залата и излезе, следвана от всички други жени там, веселбата стана още по-шумна. Страхът пред смъртта, който пропълзя между пируващите, разгоря още повече жаждата им за живот, за радост и забрава във виното. За още някое време присъствието на царя караше да се въздържат и тия, които не можеха сами да се въздържат, но тъкмо по негов знак слугите смениха чашите и надонесоха нови стомни и делви с вино, сега от най-силното негушко вино, което беше гъсто като кръв и бързо опиваше. Все по-малцина от пируващите попоглеждаха стеснително Самуила, преди да надигнат дълбоките си чаши, все по-малцина се опитваха с пиянско лукавство да се отсрамват пред него с някой продран вик:

— Да живее царят!

Самуил и не чуваше тия пиянски приветствия. Той разменяше разсеяно по някоя дума с най-близките си сътрапезници, които бяха все по-възрастни люде и се пазеха да не прекалят с виното, макар вече някои и от тях да фъфлеха с надебелели езици. По тоя начин царят поддържаше домакинско приличие, а в същото време наблюдаваше гостите си по цялата трапеза. Забеляза той, че те се разделяха на групи и шумно, кресливо разговаряха помежду си, спореха, без да се слушат, чукаха все по-често чашите си с натежали движения. Никой вече не слушаше свирачите от съседната зала; проточените звуци на струнните свирала проплакваха и стенеха или говореха сякаш с думи, но бяха някак чужди и далечни сред общата глъчка. Докато шумната врява наоколо все повече се засилваше, цар Самуил незабелязано стана и изпусна гостната зала; не го забелязаха дори и някои от най-близките около него сътрапезници.

Той излезе на широката тераса откъм източната страна на царския дворец, която беше цяла надвесена над езерото. Радой, старият слуга, избърза след него и наметна на рамената му дълга топла дреха.

Самуил се загърна и пристъпи към горния край на терасата, спря се там, до каменната ограда. Зимната нощ беше ясна и тиха. Студеният

й дъх беше дълбок и спокоен. Тъмните веди на езерото прошумоляваха едвам чуто долу, край дебелите каменни стени на двореца. По гладката им повърхност далеко наоколо мъждиво се отразяваха звезди, а още по-нататък, вече към невидимите брегове, се чернееха плътните сенки на околните планини. Над тия тъмни, едва тук-там проблясващи дълбини се бе разтворило нашироко ясно звездно небе. Високите заснежени върхове на планините тихо светлееха в далечината, но по-сияйни бяха небесните дълбини, озарени от край до край от едри, искрящи звезди. Младият месец, едва-що изгрял тая вечер, като тясна пролука към някакви наднебесни светлини, бе се скрил още през ранните нощни часове. Нощта бе останала сама над планините наоколо, над затихналите води, над цялата земя.

Самуил дишаше с пълни гърди свежия студен въздух. Той дигна поглед към грейналото звездно небе. Тъкмо срещу него, високо горе, блестеше необикновено едра звезда. Тя трептеше като ярък пламък, преливаха се в нея синкави, червени и жълти блясъци — това беше най-светлата звезда по небето тая нощ. По устните на Самуила потрепна мечтателна усмивка: изгряла бе негли звездата на България... Последните няколко години бяха години на сполука, години и дни на благополучие и мир. Царят въздъхна и наведе очи. Дано да продължи това благополучие още пет или още три години. Докато България събере всичките си сили, цялата си душа. Борбата още не беше свършена...

Някъде наблизу и по-далеч в тихата нощ се чуха гласове — сменяваше се нощната стража. Настанал бе полунощният час. Започваше първият ден на месец коложег иа годината хиляда и първа.

Край на книга втора